

Vlaanderen
is wetenschap

Kansen en uitdagingen voor een meer natuurinclusieve landbouw

Een verkenning van de percepties in drie pilootgebieden

Sanne Van Donink, Louise Vercruyse en Myriam Dumortier

Auteurs:

Sanne Van Donink , Louise Vercruyse , Myriam Dumortier

Reviewers:

Karine Abeels, Lysander Fockaert, Mieke Lateir, Karolien Michiel, Lieven Nachtergale, Sylvie Van Damme, Hilde Van Doorselaer, Tim Verhaegen

Het INBO is het onderzoeksinstituut van de Vlaamse overheid dat via onafhankelijk toegepast wetenschappelijk onderzoek, data- en kennisontsluiting het biodiversiteitsbeleid en -beheer onderbouwt en evalueert.

Vestiging:

INBO Brussel, Herman Teirlinckgebouw, Havenlaan 88 bus 73, 1000 Brussel, België
vlaanderen.be/inbo

e-mail:

info@inbo.be

Wijze van citeren:

Van Donink, S., Vercruyse, L. & Dumortier, M. (2025). Kansen en uitdagingen voor een meer natuurinclusieve landbouw. Een verkenning van de percepties in drie pilootgebieden. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2025 (32). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel. DOI: [10.21436/inbor.126840584](https://doi.org/10.21436/inbor.126840584)

D/2026/3241/115**Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2025 (32)**

ISSN: 1782-9054

Verantwoordelijke uitgever:

Hilde Eggermont

Foto cover:

Linkerscheldeoever (Yves Adams / Vilda)

Dit onderzoek werd uitgevoerd in het kader van het EU LIFE Project Belgium for Biodiversity (LIFE21-IPN-BE-B4B LIFE), in samenwerking met het Agentschap voor Natuur en Bos en de Vlaamse Landmaatschappij

Belgium for
Biodiversity

Dit werk valt onder een [Creative Commons Naamsvermelding 4.0 Internationaal-licentie](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Kansen en uitdagingen voor een meer natuurinclusieve landbouw

Een verkenning van de percepties in drie pilootgebieden

Sanne Van Donink, Louise Vercruysse, Myriam Dumortier

doi.org/10.21436/inbor.126840584

Dankwoord

Dit rapport kwam tot stand dankzij de waardevolle bijdragen van talrijke betrokkenen. Allereerst willen wij onze erkentelijkheid uitspreken voor de fijne samenwerking met het Agentschap Natuur en Bos (ANB), met name, Karina Abeels, Tim Verhaegen, Sanne Govaerts, Bart Tessens, Hilde Van Doorselaer en Lieven Nachtergale, en met de Vlaamse Landmaatschappij, met name Karolien Michiel en Lysander Fockaert. Hun visie en expertise waren van onschatbare waarde.

Een bijzondere dank gaat uit naar iedereen die bereid was om ons te woord te staan tijdens de interviews, evenals de deelnemers aan de workshops: in de eerste plaats de twintig deelnemende landbouwers, alsook de overige vijftigtal betrokkenen, onder meer Johannes Jansen, Freek Verdonckt, Pascal Vandermeer, Ferdy Hamal, Nico Vanuytrecht, Luc Engelborghs, Wim Pauwels, Frank Saey, Guillaume Boonen, Jerome Rops, Maxime Versluys, Koen Vrancken, Koen Martens, Joke Rymen, Joep Fourneau, Ward De Grootte, Tuur Jena, Geert Spanoghe, Natuurpunt Waasland Kern Noord, Koen Willekens, Johan Baetens, Dirk Draulans, Joris Goossens, Laurent Van Den Abeele, Paul Cerpentier, Yannick Vanhaegenborgh, Thomas Anné, Nele Van Moer, Wildbeheereenheid De Molenbeek, Pieter Jan Meire, Tim Gregoir, Jo Vicca en Christa Maes. Hun openhartige verhalen, inzichten, ervaringen en feedback hebben een essentiële rol gespeeld bij het verkrijgen van een goed beeld van de noden, percepties en verbetermogelijkheden met betrekking tot natuurherstel in het landbouwgebied. We voelden hoe de gesprekken zelf al een eerste stap naar verbetering waren: het vertrouwen tussen de betrokkenen groeide snel en uit de wisselwerking tussen de verschillende perspectieven begonnen innovatieve ideeën op te borrelen.

Wij danken tevens de reviewers Karine Abeels, Lysander Fockaert, Mieke Lateir, Karolien Michiel, Lieven Nachtergale, Sylvie Van Damme, Hilde Van Doorselaer en Tim Verhaegen, die met hun kritische blik en constructieve opmerkingen hebben bijgedragen aan de kwaliteit van dit rapport.

Wij zijn dankbaar voor de samenwerking en de inzet van al deze partners en individuen, allen even gedreven om aan een toekomst te werken waarin landbouw en natuur veel beter samengaan. We hopen dat we met ons werk verschil kunnen maken.

Samenvatting

Het **EU LIFE-project Belgium for Biodiversity** (LIFE B4B) (LIFE21-IPN-BE-B4B LIFE) zet in op biodiversiteit in België, ook in het landbouwgebied. Het voorziet dat de Vlaamse Landmaatschappij (VLM) en het Agentschap Natuur en Bos (ANB) in een aantal pilootgebieden versterkt inzetten op natuurinclusieve landbouw. Deze exploratieve studie heeft tot doel de percepties en noden bij de landbouwers en andere belanghebbenden in die pilootgebieden beter te leren kennen en op basis daarvan verbetermogelijkheden in kaart te brengen. Dit rapport is gebaseerd op een doelgerichte steekproef van landbouwers en andere belanghebbenden in drie pilootgebieden. Deze aanpak laat toe om inzicht te krijgen in percepties, ervaringen en processen binnen deze specifieke contexten. De studie heeft niet tot doel statistisch representatieve uitspraken te doen over de landbouwsector in Vlaanderen. De resultaten moeten daarom vooral worden gelezen als een verkenning van mogelijke noden en oplossingsrichtingen zoals geformuleerd door de betrokken actoren. De resultaten kunnen indicaties geven van mechanismen die ook in andere, vergelijkbare contexten relevant kunnen zijn, maar uitspraken over andere ruimtelijke of beleidscontexten vereisen de nodige omzichtigheid.

Het concept **natuurinclusieve landbouw** houdt rekening met de drie luiken van duurzame landbouw. Ten eerste is er het ecologisch luik, dat zich richt op het versterken van de biodiversiteit en het ecosysteem op en rond het landbouwbedrijf. Ten tweede is er het economisch luik, dat het verdienmodel van de landbouwer omvat en waarbij natuurinclusieve praktijken economisch haalbaar moeten zijn. Ten slotte is er ook het sociaal/cultureel luik, dat de rol van landbouw in de samenleving omvat. Er kunnen ook drie dimensies van natuurinclusieve landbouw worden onderscheiden:

- Zorgen voor natuur (natuurherstel) betekent het leveren van inspanningen voor de bescherming en herstel van zeldzame soorten die gebonden zijn aan het landbouwgebied, zoals grauwe kiekendief, patrijs en andere soorten, bijvoorbeeld via soortenbeschermingsprogramma's.
- Beter benutten van natuurlijke processen betekent het leveren van inspanningen voor biodiversiteit die nuttig zijn voor de landbouw (functionele agrobiodiversiteit), zoals bestuivers of soorten die schadelijke organismen onder controle houden.
- Minder impact op omgeving betekent het leveren inspanningen om de negatieve impact van landbouw op zijn omgeving te beperken, bijvoorbeeld de negatieve impact van agrochemicaliën.

Daarmee is natuurinclusieve landbouw nauw verweven met andere concepten en praktijken zoals agro-ecologie, regeneratieve landbouw en kringlooplandbouw.

De **EU Natuurherstelverordening** stelt zich onder meer tot doel agro-ecosystemen te herstellen. De verordening bevat doelen inzake dagvlinders van graslanden, organisch koolstofgehalte in akkerbodems, het landbouwareaal met landschapselementen met grote diversiteit, boerenlandvogels, bestuivers en ontwaterde veengebieden. Terwijl het **EU Gemeenschappelijk Landbouwbeleid** (GLB) oorspronkelijk gericht was op het opdrijven van de productiviteit, wordt er de voorbije decennia meer nadruk gelegd op het duurzamer maken van de landbouwpraktijken met

aandacht voor ecologie. Daarmee verandert ook de rol van de landbouwer in de samenleving. Via vrijwillige beheerovereenkomsten, agromilieuklimaatmaatregelen en ecoregelingen zorgt de landbouwer voor natuur en ontvangt daarvoor een jaarlijkse vergoeding ter waarde van de gemaakte kosten en gedeelde inkomsten. Bovendien is elke vorm van GLB-steun aan conditionaliteiten onderhevig. Tot op heden heeft dit geheel aan inspanningen de achteruitgang van de akkervogels in Vlaanderen evenwel niet kunnen stoppen. Aangezien de natuurherstelverordening stelt dat de index van boerenlandvogels, na een decennialange achteruitgang, tegen 2030 met 5% moet toenemen ten opzichte van 2025, zijn hier versterkte inspanningen aan de orde.

In de volgende **drie pilootgebieden** willen de VLM en het ANB versterkt inzetten op natuurinclusieve landbouw om de doelstellingen van de Natuurherstelverordening inzake agro-ecosystemen te helpen realiseren:

- De *Brakouter, Landen (VLM)* wordt gekenmerkt door leemplateau met akkers. Het is prioritair kerngebied van het soortenbeschermingsprogramma akkervogels, alsook kern van de resterende populatie grauwe gors. Het is ook kerngebied voor grauwe kiekendief.
- Het *Hart van Haspengouw (ANB)* omvat zacht glooiend landschap met akkers op leemgrond en fruit op zandleemgrond. Het gebied is belangrijk voor onder meer de Europese hamster en grauwe en blauwe kiekendief.
- *Linkerscheldeoever (ANB)* omvat vruchtbare poldergronden, waar zowel akkerbouw, natuur als de haven een grote rol spelen. Er loopt een project Dubbel Doel, dat zowel landbouw als natuur ondersteunt. Het gebied is belangrijk voor onder meer bruine kiekendief.

Het onderzoek werd via **systemdenken** benaderd. Daarbij gaan we ervan uit dat de actoren in de pilootgebieden diverse wereldbeelden hebben en daardoor anders naar het landschap kijken. De doelen waar de actoren naar streven komen vanuit verschillende noden en percepties op het landschap. We maakten gebruik van “soft systems methodology”, waarbij wordt uitgegaan van een problematische situatie en verbetermogelijkheden, eerder dan van een enkelvoudig probleem en een pasklare oplossing.

We verzamelden de data via **diepte-interviews** met actoren uit de landbouw- en natuursector, evenals uit beleid en praktijk. Vervolgens werd in elk pilootgebied een **workshop** georganiseerd, waarbij we met de geïnterviewden en andere geïnteresseerden de resultaten uit de diepte-interviews verfijnden. Hieronder vatten we de percepties van de bevroegden per pilootgebied samen.

Pilootgebied 1: De Brakouter

In de Brakouter werden negen landbouwers, met of zonder beheerovereenkomsten, en negen andere betrokkenen geïnterviewd. De andere betrokkenen zijn verbonden aan VLM, Stad Landen, vzw Veldwerk, Natuurpunt, Wildbeheereenheid de Molenbeek en INBO. Aan de workshop namen drie landbouwers en acht andere betrokkenen deel: VLM, ANB, Stad Landen, Wildbeheereenheid de Molenbeek, Regionaal Landschap Zuid-Hageland, Natuurpunt en vzw Veldwerk.

Bezorgdheden - Landbouwers worstelen met economische onzekerheid, klimaatonzekerheid en onzekerheid vanwege de regelgeving die volgens hen te veel verandert. Er is ook frustratie over de strenge voorwaarden in Europa versus vrijhandelsakkoorden die de import van producten uit minder geregelende productiesystemen buiten Europa stimuleren. Natuurbeschermers zien de vogelpopulaties en de ecologische structuren in het landschap blijvend achteruitgaan en concluderen dat de huidige beleidsinstrumenten niet voldoen.

Biodiversiteit - Landbouwers zijn zich goed bewust van het belang van biodiversiteit, in het bijzonder het bodemleven en de insectenpopulaties. Zij willen bijdragen aan natuurherstel, zolang dit hen economisch niet benadeelt. Andere actoren (bijvoorbeeld natuurbeschermingsorganisatie en jachtvereniging) bekijken biodiversiteit holistisch en benadrukken de noodzaak om het ecosysteem vanaf de bodem op te bouwen en meer extensieve landschappen te creëren. Sommige actoren wijzen op de noodzaak om aandacht te besteden aan verschillende soorten, zoals veldvogels en solitaire bijen.

Natuurinclusieve landbouw - Er is een gedeelde vraag naar meer langetermijnvisie. Deze visie bevat tegelijk een stabiele richting en voldoende flexibiliteit in de uitvoering, om in te spelen op veranderende omstandigheden of inzichten. De visie richt zich zowel op natuurherstel als op economische leefbaarheid en kan via tijdelijke en permanente maatregelen worden nagestreefd. Daarbij is samenwerking, onafhankelijke begeleiding en professionele monitoring van de effectiviteit nodig. Er is een grote behoefte aan meer kennisuitwisseling.

Beheerovereenkomsten - Er gaan meerdere stemmen op voor een meer integrale benadering, waarbij het agro-ecosysteem wordt hersteld in plaats van de huidige focus op akkervogels. Zo kan meer aandacht voor bodemkwaliteit zowel de landbouw als de natuur ten goede komen. Er blijkt nood aan innovatie, maatwerk en samenwerking. Sommige landbouwers willen meer partner zijn in de vormgeving in plaats van louter uitvoerder. De ervaring is dat er te snel wordt gesanctioneerd, ook voor zaken waar de landbouwer geen vat op heeft. Er is vraag naar innovatieve en op maat gemaakte ondersteuning, die voldoende ruimte biedt om de praktische realiteit van landbouwers en de ecologische doelstellingen met elkaar te verzoenen.

Pilootgebied 2: Het Hart van Haspengouw

In het Hart van Haspengouw werden 11 landbouwers, met of zonder beheerovereenkomsten, één jager en 13 andere betrokkenen geïnterviewd. De andere betrokkenen zijn verbonden aan ANB, Agentschap Landbouw & Zeevisserij, Boerenbond, Boerennatuur Vlaanderen, Groene Kring, Regionaal Landschap, PIBO Campus en INBO. Aan de workshop namen zeven landbouwers en negen andere belanghebbenden (verbonden aan ANB, Agentschap Landbouw & Zeevisserij, Groene Kring, VLM, PIBO Campus en INBO) deel.

Bezorgdheden - Landbouwers ervaren veel druk op landbouwgrond door verstedelijking en omzetting naar natuur. Ze zijn ook bezorgd dat natuurherstel de waarde van grond zal verminderen. De krappe marges op hun producten beperken hun mogelijkheden om in te zetten op natuurherstel. Sommige landbouwers wijzen op de hoofdfunctie van het landbouwgebied, met name voedselproductie. Sommige natuurbeschermers vragen een systeemaanpak (bodemerstel, herstel watersystemen). Daarmee bewegen ze weg van de soortgerichte aanpak. Ze beklemtonen het belang van natuur in het landbouwgebied voor het ondersteunen van natuurgebieden, die ze willen vergroten. In dat laatste zit uiteraard een spanningsveld. Zowel landbouwers als natuurbeschermers beklemtonen de nood aan een integrale aanpak voor landbouw en natuur.

Biodiversiteit - Er komen verschillende termen rond biodiversiteit aan bod tijdens de gesprekken: zowel micro-organismen in de bodem als zichtbare planten- en diersoorten op percelen en in het bredere landschap. Terwijl bij landbouwers de klemtoon op de functionele waarde van biodiversiteit ligt, gaat het bij natuurbeschermers meer om de intrinsieke waarde. Voor beiden is er ook een relationele waarde.

Natuurinclusieve landbouw - In het Haspengouwse landschap kunnen natuurlijke, agrarische en culturele elementen elkaar versterken. Er is brede erkenning dat landbouwers, natuurbeschermers en andere actoren meer kunnen samenwerken. Regionale landschappen en landschapsparken zijn daarbij neutrale bemiddelaars. Natuurherstel kan ook de landbouw ten goede komen. Uit de gesprekken komen onder andere de voorbeelden van een betere bodemkwaliteit en natuurlijke plaagbeheersing naar boven. Er is nood aan meer dialoog en cocreatie, onder meer via lerende netwerken en gezamenlijke experimenten. Ook recreatie kan bijdragen aan alternatieve afzetkanalen. Er is daarnaast ook nood aan evaluatie en communicatie van de effectiviteit van de natuurgerichte maatregelen.

Beheerovereenkomsten - Landbouwers voelen zich minder aangetrokken tot de huidige beheerovereenkomsten, de strikte voorwaarden, de vele “kortingen” op de vergoeding, ook bij kleine afwijkingen van de voorwaarden, de administratieve last en het niet meer mogen gebruiken van herbiciden en klepelen. Ze willen meer autonomie krijgen. Ze geven voorkeur aan maatregelen die inpasbaar zijn in hun bedrijfsvoering. Flexibele maatwerkoplossingen worden door zowel landbouwers als natuurbeschermers als cruciaal gezien. Ze willen experimenteren met gezamenlijke beheerovereenkomsten op maat, waar zowel landbouwers als natuurbeschermers aan meewerken.

Pilootgebied 3 - Linkerscheldeoever

Op vraag van ANB werden in dit pilootgebied geen landbouwers geïnterviewd, omdat dit al eerder door hen gebeurde en we de landbouwers niet willen overbevragen. Er werden wel 24 andere betrokkenen geïnterviewd. Ze zijn verbonden aan VLM, ANB, Agentschap Landbouw & Zeevisserij, Gemeente Beveren, Algemeen Boerensyndicaat, Bioforum, Boerennatuur Vlaanderen, EGTS

Linieland¹, Grenspark Groot Saeftinghe, Afdeling Maritieme Toegang, Port of Antwerp Bruges, Inagro, Natuurpunt, Pomona², ILVO, INBO en lokale middenstand. Aan de workshop namen 14 betrokkenen deel, verbonden aan ANB, Gemeente Beveren, Algemeen Boerensyndicaat, EGTS Linieland, Natuurpunt, Pomona, ILVO, INBO en lokale middenstand.

Bezorgdheden - De bevroegden erkennen dat de regelgeving inzake natuur en milieu, de druk van de haven, de hoge grondprijzen en de economische onzekerheid landbouwers belemmeren om zorg te dragen voor natuur. Uit interacties met landbouwers blijkt dat landbouwers zich beperkt voelen in hun vrijheid om te innoveren, ook voor natuur. Natuurbeschermers zoeken naar integratie van natuur- en landbouwdoelstellingen. Volgens de landbouwsector zijn natuurbeschermers dikwijls te theoretisch en stellen ze maatregelen voor die praktisch moeilijk haalbaar zijn. Landbouwers voelen zich weinig erkend in hun vakmanschap. Ze ervaren dat ze te weinig stem krijgen in de discussies. Ze vragen om niet louter als gebruikers, maar ook als beheerders van het landschap te worden gezien. Ze ontwikkelden wantrouwen naar de overheid, omdat ze in het verleden weinig werden gehoord (bijvoorbeeld bij onteigeningen voor de haven). Natuurbeschermers erkennen nochtans de praktijkkennis van de landbouwers en willen hen als partner zien in het beheer van het landschap. Er blijkt een grote bereidheid om samen te werken.

Biodiversiteit - Er is een gedeeld besef dat natuurherstel belangrijk is, niet alleen voor natuur, maar ook voor de landbouw. Voor veel landbouwers is het belangrijk dat natuur bijdraagt aan de werking en duurzaamheid van hun bedrijf. Een functionele benadering van natuur kan hand in hand gaan met ecologisch herstel. Natuurherstel kan hun afhankelijkheid van externe input verminderen. Natuurbeschermers focussen meer op de intrinsieke waarde van natuur.

Natuurinclusieve landbouw - Er is nood aan een langetermijnvisie voor het gebied en een geïntegreerde gebiedsgerichte invulling daarvan, waar zowel natuurbeschermers als landbouwers hun specifieke expertise en belangen inbrengen om de negatieve effecten van onder meer havenuitbreiding en grondverlies te compenseren. Er is nood aan dialoog, samenwerking, flexibiliteit en maatwerk. Landbouwers vragen om praktijkgerichte ondersteuning, praktische samenwerking en een langetermijnvisie op financiële compensatie. Voor hen is een centraal aanspreekpunt belangrijk.

Beheerovereenkomsten - Beheerovereenkomsten moeten op maat worden gemaakt, flexibel zijn en stapsgewijs worden ingevoerd. Ze hebben bij voorkeur betrekking op een samenwerkingsverband. Ook het delen van kennis, landbouwmachines en verkoopkanalen kan hier deel van uitmaken. Aanspreekpunten, monitoring van de effectiviteit en participatieve evaluatie kunnen het instrument versterken.

---

¹ Europese Groepering voor Territoriale Samenwerking

² <https://www.pomonavzw.be/>

Het onderzoek laat zien dat de bevroagden het belang van natuurherstel erkennen. Wel focussen natuurbeschermers eerder op de intrinsieke waarde van natuur en landbouwers eerder op de functionele waarde ervan. Er wordt aangegeven dat de landbouw onder druk staat door de lage prijzen die landbouwers voor hun producten krijgen versus de stijgende kosten en grondprijzen, klimaatonzekerheid en onzekerheid inzake beleid. Dit laat hen weinig ruimte om bij te dragen aan natuurherstel. Er blijkt nood te zijn aan **beleid dat tegelijk natuur- en landbouwherstel ondersteunt**.

De huidige beheerovereenkomsten worden als te rigide en te top-down ervaren. Ze laten te weinig ruimte om de praktijkkennis van de landbouwers in te brengen. Er is veel **vraag naar gebiedsvisies op lange termijn, niet alleen voor natuur, maar tegelijk ook voor een rendabele landbouw binnen de randvoorwaarden voor natuur, en naar invulling daarvan via samenwerking, maatwerk, flexibiliteit en ruimte voor innovatie**. De lokale bereidheid tot gesprek, kennisuitwisseling en samenwerking is groot. Lokale actoren willen experimenteren met innovatieve beheerovereenkomsten op lokale maat, stapsgewijs ingevoerd, waar zowel landbouwers als natuurbeschermers aan meewerken. Onafhankelijke advisering, professionele monitoring van de effectiviteit en participatieve evaluatie en bijsturing behoren tot de noden om deze ontwikkelingen mogelijk te maken.

Aanbevelingen per pilootgebied

Uit de veelheid aan resultaten uit de interviews en workshops, aangevuld met literatuur, leiden we de belangrijkste verbetermogelijkheden af voor elk van de drie pilootgebieden. In het pilootgebied Linkerscheldeoever zijn al belangrijke stappen gezet richting natuurinclusieve landbouw. Een bezoek van actoren uit de Brakouter en het Hart van Haspengouw aan Linkerscheldeoever zou daarom inspirerend kunnen zijn.

Aanbevelingen voor De Brakouter

- Stimuleer lokale actoren om regelmatig **informele kennisuitwisseling** op het terrein te organiseren, met de bedoeling elkaar (landbouwers, natuurbeschermers en andere lokale actoren) en elkaars verschillende bezorgdheden beter te leren kennen en wederzijds begrip en vertrouwen op te bouwen (bijvoorbeeld opendeurdagen, demodagen, stages, oogstfeesten).
- Stimuleer lokale brugorganisaties, zoals het Regionaal Landschap Zuid-Hageland, aan Vlaamse en Waalse zijde, om samen op participatieve wijze een **gedeelde gebiedsvisie** te ontwikkelen, met niet alleen doelen voor natuurherstel, maar ook doelen voor een rendabele landbouw binnen de randvoorwaarden van natuurherstel, alsook aandacht voor veerkracht ten opzichte van klimaatonzekerheden. Daarin komen landbouwers, natuurbeschermers, jagers, overheden, windturbinebedrijven, afnemers en andere actoren aan bod en er is ondersteuning door landbouwadviseurs met kennis van natuurinclusieve landbouw. Diverse noden en capaciteiten worden in kaart gebracht, om ten slotte de capaciteiten te bundelen in functie van de realisatie van de gebiedsvisie.

- Geef ruimte voor participatie bij het **verfijnen van het beleidsinstrumentarium op maat van de Brakouter**, met maatregelen die tegelijk zowel inpasbaar zijn in de landbouwbedrijfsvoering en hun rendabiliteit ondersteunen, alsook een permanente beschikbaarheid van voedsel en schuil- en nestgelegenheid voor akkervogels (en wild) garanderen, het agro-ecosysteem herstellen en de veerkracht ten aanzien van klimaatonzekerheid versterken. De resultaten op ecologisch en landbouwkundig vlak moeten worden opgevolgd (samenwerking met natuuronderzoekers en vrijwilligers) en samen met alle betrokkenen geëvalueerd en waar nodig bijgestuurd. Bij concrete hindernissen moet samen naar praktische oplossingen worden gezocht.

De aanbevelingen voor het Hart van Haspengouw lopen parallel aan die voor de Brakouter:

- Stimuleer lokale actoren, zoals het Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren, het Landschapspark Hart van Haspengouw en PIBO Campus, die vertrouwen genieten, om de landbouwers, natuurbeschermers, erfgoedbeschermers en anderen veel meer **informeel samen te brengen**, zodat zij kennis en ervaringen kunnen delen. Bijvoorbeeld via lerende netwerken en gezamenlijke experimenten kunnen de inzichten in elkaars vakgebied groeien.
- Stimuleer lokale brugorganisaties, zoals het Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren en het Landschapspark Hart van Haspengouw, om op participatieve wijze, naast de natuurdoelen ook **duidelijke doelen voor een rendabele landbouw** te ontwikkelen - welk type landbouw is tegelijk rendabel en passend binnen de lokale randvoorwaarden voor natuurherstel - en zoek daarna samen met de betrokkenen hoe deze doelen kunnen worden gerealiseerd en welke ondersteuning daarvoor nodig is. Zoek naar **ondersteuning op maat**, waarbij de vooruitgang naar de doelen moet worden opgevolgd (samenwerking natuuronderzoekers en vrijwilligers) en geëvalueerd, en de oplossingen waar nodig bijgestuurd.
- Stimuleer **kennisdeling en -ontwikkeling**. In het (landbouw)onderwijs is er nood aan meer kennis over natuur en over natuurinclusieve praktijken. Werk aan cocreatieve kennisontwikkeling, met landbouwers, onderzoekers en andere betrokkenen, bijvoorbeeld via cocreatieve onderzoeksprojecten).

Op Linkerscheldeoever zijn dankzij het Dubbel Doel-project al belangrijke stappen gerealiseerd. Er is al meer vertrouwen opgebouwd tussen de betrokken partijen. Landbouwers krijgen ondersteuning op maat in functie van natuurinclusieve landbouw, onder meer via pasmuntovereenkomsten. De aanbevelingen hier hebben dus betrekking op een wat verder gevorderd proces:

- Werk aan de ontwikkeling van een **visie over de gewenste landbouw** in het gebied, die tegelijk compatibel is met natuurherstel en op korte en op lange termijn rendabel is. Landbouwers hebben ruimte nodig voor **stapsgewijze verandering**, zodat ze naar eigen vermogen kunnen werken in de richting van die visie. Ondersteun hen dan ook in die geleidelijkheid, bijvoorbeeld via modulaire beheerovereenkomsten, waarbij de vergoeding verhoogt met het ambitieniveau.
- De transformatie van een bedrijf is financieel risicovol en vergt voldoende financiële ondersteuning, met ruimte voor fouten. Geef landbouwers dan ook ruime ondersteuning in

dit moeilijke traject, onder meer via een **centraal aanspreekpunt** (vertrouwenspersoon, zonder commerciële belangen), dat zowel advies kan geven inzake landbouw en natuur, alsook administratieve hulp bij de zoektocht naar gepaste ondersteuning. Ondersteun ook de **lokale voedselverwerkers en -verdelers** om opnieuw te gaan samenwerken met lokale landbouwers. Investerings ter ondersteuning van verwerking en verkoop van producten uit natuurinclusieve landbouw zijn eigenlijk ook investeringen in natuurherstel. Het is dus gepast dat overheden hier mee in investeren, maar zij hoeven dat niet alleen te doen. Lokale publiek-private-civiele samenwerkingen behoren hier zeker tot de mogelijkheden. **Kennisondersteuning** is belangrijk, niet alleen inzake landbouwpraktijken, maar bijvoorbeeld ook inzake prijszetting.

- Kiezen voor natuurinclusieve landbouw is kiezen voor de producten van die landbouw en er de juiste prijs voor betalen. Bij verkoop op de wereldmarkt kan de landbouwer niet aan natuurinclusieve landbouw doen. **Lokale landbouwproducten** kunnen burgers opnieuw dichterbij hun landbouwers brengen, waardoor de waardering voor die landbouwers kan herstellen en hun positie versterken.

Aanbevelingen voor het Vlaams en Europees beleid

Uit de resultaten, gekoppeld aan inzichten uit de literatuur, leiden we ook enkele belangrijke aanbevelingen voor het Vlaams en Europees beleid af, die nodig zijn om de voorgestelde verbeteringen mogelijk te maken.

Aanbevelingen op Vlaams niveau hebben betrekking op de nood aan gebiedsgerichte doelen voor een rendabele landbouw, de mogelijkheid voor maatwerkoplossingen via het instrument agrarisch natuurbeheerplan en de grote nood aan cocreatief leren:

- De bevraagde landbouwers zijn bereid om in te zetten op natuurinclusieve landbouw als ze er een waardig inkomen aan overhouden. Vandaar is er naast de gebiedsgerichte natuurdoelen ook nood aan **gebiedsgerichte doelen voor een rendabele landbouw**. Door deze landbouwdoelen en de vereiste ondersteuning samen met de natuurdoelen te benaderen, bijvoorbeeld binnen soortenbeschermingsprogramma's, kunnen synergieën worden opgezocht en het draagvlak bij de betrokkenen versterkt. Hierbij hoort monitoring en communicatie van de voortgang inzake natuur én landbouw, en evaluatie en bijsturing waar nodig, eveneens op participatieve wijze. Brugorganisaties, zoals Regionale Landschappen, landschapsparken, kunnen hierbij een grotere rol krijgen.
- De terugkerende vraag naar maatwerkoplossingen zou kunnen worden opgevangen door het instrument **agrarisch natuurbeheerplan** (Schoukens et al., 2023), in de Vlaamse Beleidsnota Omgeving (2024-2029)³ wordt van agrobeheerplan gesproken. Binnen het agrarisch natuurbeheerplan zouden immers aangepaste maatregelen kunnen worden voorgesteld, die voor een langere periode worden toegestaan, eenmaal het plan goedgekeurd is. Daarin kunnen bovendien meerdere actoren samen (landbouwers, natuurbeheerders, lokale

---

³ <https://publicaties.vlaanderen.be/view-file/70859>

overheden) aan het herstel van een landschap werken, zowel op vlak van natuur als op vlak van rendabele landbouw.

- Heel wat bevrageden beklemtonen dat er in **landbouwonderwijs, -onderzoek, -adviesverlening en -informatievoorziening** veel meer aandacht nodig is voor natuur en natuurinclusieve landbouw. Natuurinclusieve landbouw is nog in volle ontwikkeling. Landbouwers kunnen mee hun kennis en ervaring delen in bijvoorbeeld demonstratieprojecten, veldbezoeken of operationele groepen. Er is behoefte aan **cocreatief experimenteren**, waarbij landbouwers, landbouwadviseurs, onderzoekers en beleidsmakers betrokken zijn, waarbij deze laatsten ook meer terreinervaring en praktijkkennis opdoen om die beter in het beleid te kunnen integreren. Cocreatief leren kan het vertrouwen tussen de verschillende actoren herstellen. Er is vanuit heel wat betrokkenen die trachten natuurinclusief te werken, vraag naar een **lerende handhaving**, waarbij begeleiding primeert boven bestraffing. Dit kan de veelvuldige klachten inzake kortingen op de vergoedingen opvangen. Bij overtredingen die de beleidsdoelen niet ondermijnen is een goed gesprek veel meer waard dan een onmiddellijke korting op de vergoeding. Deze kortingen blijven evenwel essentieel voor overtredingen die wel de beleidsdoelen ondermijnen, vooral wanneer ze recidive zijn.

Aanbevelingen op Europees niveau, die nodig zijn om sommige Vlaamse en lokale aanbevelingen mogelijk te maken, hebben betrekking op het EU Gemeenschappelijk landbouwbeleid, alsook het EU Handelsbeleid. Deze aanbevelingen bouwen voort op de bezorgdheden van de bevrageden, aangevuld met inzichten uit de literatuur, en moeten worden gelezen als mogelijke beleidsrichtingen die verdere analyse en beleidsafweging vereisen:

- Om tegemoet te komen aan de vele vragen van de respondenten naar meer ondersteuning om tot een natuurinclusieve landbouw te komen, zijn meer middelen nodig. Deze kunnen beschikbaar komen door binnen het EU GLB de **hectaresteen af te bouwen en ondersteuning van publieke diensten uit te breiden** (Savels et al., 2025).
- De huidige GLB-ondersteuning verloopt via vergoedingen voor de gemaakte kosten en de gedeerde inkomsten. Op die manier is er dan wel een gelijk speelveld, maar de respondenten ervaren geen stimulans om samen te zoeken hoe de natuurdoelen zo effectief mogelijk kunnen worden behaald. Daarvoor is het nodig dat de EU ook **ruimte biedt om te experimenteren met resultaatgebaseerde vergoedingen** (Kelemen et al., 2023; Matzdorf et al. 2023). Dankzij het inbrengen van fijnmazige lokale kennis kan het zijn dat er met minder inspanningen meer resultaten kunnen worden gerealiseerd. Daarbij zijn er wel nog uitdagingen, zoals het bepalen van de vergoeding en de opvolging van de resultaten (transactiekosten), alsook risico's (andere invloeden op de resultaten) aan verbonden. Omwille van dit laatste kan met outputresultaten worden gewerkt, zoals bijvoorbeeld hoeveelheid beschikbaar voedsel voor akkervogels. Dit zou landbouwers ook stimuleren om samen te werken, want veel soorten reageren op inspanningen op een hoger schaalniveau.

- In alle pilootgebieden kwam naar voren dat de grote bezorgdheid over oneerlijke concurrentie vanuit landen met veel beperktere voorwaarden inzake natuur kan worden beantwoord door de **geïmporteerde landbouwproducten aan dezelfde productievoorwaarden** te laten voldoen als de binnen Europa geproduceerde landbouwproducten. Dit is een uitdaging voor het EU Handelsbeleid. De meeste bevroagde landbouwers verkiezen deze optie boven een te grote afhankelijkheid van subsidies.

English abstract

The **EU LIFE project Belgium for Biodiversity** (LIFE B4B) (LIFE21-IPN-BE-B4B LIFE) focuses on biodiversity in Belgium, including in agricultural areas. It provides for the Flemish Land Agency (VLM) and the Agency for Nature and Forests (ANB) to strengthen their commitment to nature-inclusive agriculture in a number of pilot areas. The aim of this exploratory study is to gain a better understanding of the perceptions and needs of farmers and other stakeholders in these pilot areas and, on that basis, to identify opportunities for improvement. This report is based on a targeted sample of farmers and other stakeholders in three pilot areas. This approach provides insight into perceptions, experiences and processes within these specific contexts. The study does not aim to make statistically representative statements about the agricultural sector in Flanders. The results should therefore be read primarily as an exploration of possible needs and solutions as formulated by the actors involved. They may provide indications of mechanisms that could also be relevant in other, similar contexts, but statements about other spatial or policy contexts require the necessary caution.

The concept of **nature-inclusive agriculture** takes into account the three components of sustainable agriculture. The first component focuses on strengthening biodiversity and the ecosystem on and around the farm. The second component encompasses the farmer's revenue model and requires nature-inclusive practices to be economically viable. The social/cultural component encompasses the role of agriculture in society. Nature-inclusive agriculture encompasses following dimensions:

- Caring for nature (nature restoration) means taking efforts to protect and restore rare species associated with the agricultural area, such as the Montagu's harrier, the partridge and other species, for example through species protection programmes.
- Making better use of natural processes means conducting efforts to promote biodiversity that is beneficial to agriculture (functional agrobiodiversity), such as pollinators or species that control harmful organisms.
- Reduced impact on the environment includes efforts to limit the negative impact of agriculture on its environment, for example through agrochemicals.

Nature-inclusive agriculture is therefore closely intertwined with other concepts and practices such as agroecology, regenerative agriculture and circular agriculture.

One of the objectives of the **EU Nature Restoration Regulation** is to restore agro-ecosystems. The regulation sets targets for grassland butterflies, organic carbon content in arable soils, agricultural land with high diversity landscape features, farmland birds, pollinators and drained peatlands. While the **EU Common Agricultural Policy** (CAP) was originally aimed at boosting productivity, in recent decades there has been a greater emphasis on making agricultural practices more sustainable, with a focus on ecology. This is also changing the role of farmers in society. Through voluntary management agreements, agri-environment-climate measures and eco-schemes, farmers take care of nature and

receive an annual payment to cover the costs incurred and income lost. In addition, all forms of CAP support are subject to conditionalities. To date, however, these efforts have not been able to halt the decline of farmland birds in Flanders. Given that the Nature Restoration Regulation stipulates that, after decades of decline, the farmland bird index must increase by 5% by 2030 compared to 2025, greater efforts are needed.

In the following **three pilot areas**, the VLM and the ANB want to focus more on nature-inclusive agriculture in order to help achieve the objectives of the Nature Restoration Regulation on agro-ecosystems:

- The *Brakouter, Landen (VLM)* is a loamy plateau with arable farming. It is a priority core area of the species protection programme for farmland birds, as well as a core of the remaining population of corn buntings. It is also a core area for Montagu's harriers.
- The *Hart van Haspengouw (ANB)* is a gently rolling landscape with arable farming on loamy soil and fruit farming on sandy loam soil. The area is important for European hamsters, Montagu's harriers and hen harriers, among others.
- *Linkerscheldeoever (ANB)* is fertile polder land, where arable farming, nature and the port all play a major role. There is a project that supports both agriculture and nature, called the Dubbel Doel project. The area is important for the marsh harrier, among others.

The research was approached using **systems thinking**. We assume that the actors in the pilot areas have different worldviews and therefore see the landscape differently. The goals they strive for stem from different needs and perceptions of the landscape. We used 'soft systems methodology', which is based on a problematic situation and opportunities for improvement, rather than a single problem and a ready-made solution.

We collected the data through in-depth interviews with actors from the agricultural and nature sectors, as well as from policy and practice. Subsequently, a workshop was organised in each pilot area, where we refined the results of the in-depth interviews with the interviewees and other interested parties. Below, we summarise the perceptions of the respondents per pilot area.

Pilot area 1: The Brakouter

In the Brakouter area, nine farmers, with or without management agreements, and nine other stakeholders were interviewed. The other stakeholders are affiliated with VLM, the municipality of Landen, vzw Veldwerk, Natuurpunt, Wildbeheereenheid de Molenbeek and INBO. Three farmers and eight other stakeholders participated in the workshop: VLM, ANB, the Municipality of Landen, Wildbeheereenheid de Molenbeek, Regionaal Landschap Zuid-Hageland, Natuurpunt and vzw Veldwerk.

Concerns - Farmers are struggling with economic uncertainty, climate uncertainty and uncertainty due to regulations that they believe are changing too much. There is also frustration about the strict conditions in Europe versus free trade agreements that encourage the import of products

from less regulated production systems outside Europe. Conservationists see bird populations and ecological structures in the landscape continuing to decline and conclude that current policy instruments are inadequate.

Biodiversity - Farmers are well aware of the importance of biodiversity, particularly soil life and insect populations. They want to contribute to nature restoration, as long as this does not disadvantage them economically. Other actors (e.g. nature organisation and hunting association) see biodiversity holistically and express the need to build up the ecosystem from the soil, and create more extensive landscapes. Some actors mention the need to pay attention to different species such as field birds and solitary bees.

Nature-inclusive agriculture - There is a shared demand for a more long-term vision. This vision must offer both a stable direction and sufficient flexibility in its implementation to respond to changing circumstances or insights. The vision should focus on both nature restoration and economic viability and can be pursued through temporary and permanent measures. This requires cooperation, independent guidance and professional monitoring of effectiveness. There is a great need for more knowledge exchange.

Management agreements - There are several calls for a more integrated approach for management agreements, restoring the agro-ecosystem instead of the current focus on farmland birds. For example, more attention to soil quality could benefit both agriculture and nature. There is a need for innovation, customisation and cooperation. The management agreement instrument is due for review. Some farmers want to be more involved in the design process rather than merely implementing it. Experience shows that sanctions are imposed too quickly. There is a demand for innovative and tailor-made support that offers sufficient scope to reconcile the practical realities of farmers with ecological objectives.

Pilot area 2: The Hart van Haspengouw

In the Hart van Haspengouw, 11 farmers, with or without management agreements, one hunter and 13 other stakeholders were interviewed. The other stakeholders are affiliated with ANB, the Agency for Agriculture & Marine Fisheries, Boerenbond, Boerennatuur Vlaanderen, Groene Kring, Regionaal Landschap, PIBO Campus and INBO. Seven farmers and nine other stakeholders (affiliated with ANB, the Agency for Agriculture and Marine Fisheries, Groene Kring, VLM, PIBO Campus and INBO) participated in the workshop.

Concerns - Farmers experience a lot of pressure on agricultural land due to urbanisation and conversion to nature. They are also concerned that nature restoration will reduce the value of land. The tight margins on their products limit their ability to invest in nature restoration. Some farmers point to the main function of agricultural land, namely food production. Some

conservationists are calling for a systemic approach (soil restoration, restoration of water systems). In doing so, they are moving away from a species-based approach. They emphasise the importance of nature in agricultural areas for supporting nature reserves, which they want to expand. The latter, of course, involves tension. Both farmers and conservationists emphasise the need for an integrated approach to agriculture and nature.

Biodiversity - Various terms relating to biodiversity were discussed during the conversations: both micro-organisms in the soil and visible plant and animal species on plots and in the wider landscape. While farmers emphasise the functional value of biodiversity, conservationists are more concerned with its intrinsic value. For both, there is also a relational value.

Nature-inclusive agriculture - In the Hart van Haspengouw, natural, agricultural and cultural elements can reinforce each other. There is broad recognition that farmers, conservationists and other actors can work together more closely. Regional Landscapes and Landscape Parks are neutral mediators in this process. Nature restoration can also benefit agriculture. The discussions highlighted examples such as improved soil quality and natural pest control. There is a need for more dialogue and co-creation, including through learning networks and joint experiments. Integrating the recreational dimension can also contribute to alternative sales channels. There is also a need for evaluation and communication of the effectiveness of nature-oriented measures.

Management agreements - Farmers are less attracted to the current management agreements, the strict conditions, the many 'discounts' on compensation, even for minor deviations from the conditions, the administrative burden and the ban on the use of herbicides and flails. They want more autonomy. They prefer measures that can be integrated into their business operations. Flexible, tailor-made solutions are considered crucial by both farmers and nature conservationists. They want to experiment with joint, tailor-made management agreements, in which both farmers and nature conservationists participate.

Pilot area 3 - Linkerscheldeoever

At the request of ANB, no farmers were interviewed in this pilot area, as this had already been done by them and we did not want to overburden the farmers. However, 24 other stakeholders were interviewed. They are affiliated with VLM, ANB, the Agency for Agriculture & Marine Fisheries, the Municipality of Beveren, Boerenbond, Bioforum, Boerennatuur Vlaanderen, EGTS Linieland, Grenspark Groot Saeftinghe, the Maritime Access Department, Port of Antwerp Bruges, Inagro, Natuurpunt, Pomona, local businesses, ILVO and INBO. Fourteen stakeholders participated in the workshop, affiliated with ANB, the Municipality of Beveren, the Boerenbond, EGTS Linieland, Natuurpunt, Pomona, ILVO, INBO and local businesses.

Concerns - Respondents acknowledge that nature and environmental regulations, pressure from the port, high land prices and economic uncertainty prevent farmers from caring for nature. From interactions with farmers, they feel that farmers feel restricted in their freedom to innovate, including for nature. Nature conservationists seek to integrate nature and agricultural objectives. According to the agricultural sector, they are often too theoretical and propose measures that are difficult to implement in practice. Farmers feel that their expertise is not sufficiently recognised. They feel that they have too little say in the discussions. They ask to be seen not only as users, but also as managers of the landscape. They have developed a distrust of the government because they have been given little say in the past (e.g., in expropriations for the port). However, conservationists recognise the practical knowledge of farmers and want to see them as partners in landscape management. There appears to be a great willingness to work together.

Biodiversity - There is a shared awareness that nature restoration is important, not only for nature, but also for agriculture. For many farmers, it is important that nature contributes to the functioning and sustainability of their business. A functional approach to nature can go hand in hand with ecological restoration. Nature restoration can reduce their dependence on external inputs. Nature conservationists focus more on the intrinsic value of nature.

Nature-inclusive agriculture - There is a need for a long-term vision for the area and an integrated, area-specific implementation of this vision, in which both nature conservationists and farmers contribute their specific expertise and interests in order to compensate for the negative effects of, among other things, port expansion and land loss. There is a need for dialogue, cooperation, flexibility and customisation. Farmers are asking for practical support, practical cooperation and a long-term vision on financial compensation. A central point of contact is important to them.

Management agreements - Management agreements must be tailor-made, flexible and implemented step by step. They should preferably relate to a partnership. Sharing knowledge, agricultural machinery and sales channels can also be part of this. Points of contact, monitoring of effectiveness and participatory evaluation can strengthen the instrument.

The study shows that respondents recognise the importance of nature restoration. However, nature conservationists tend to focus on the intrinsic value of nature, while farmers tend to focus on its functional value. It is indicated that agriculture is under pressure due to the low prices farmers receive for their products versus rising costs and land prices, climate uncertainty and policy uncertainty. This leaves them little room to contribute to nature restoration. There appears to be a need for **policies that support both nature and agricultural restoration**.

The current management agreements are perceived as too rigid and too top-down. They leave too little room for farmers to contribute their practical knowledge. There is a high **demand for long-term area visions, not only for nature, but also for profitable agriculture within the limits for nature, and for their implementation through cooperation, customisation, flexibility and room for innovation**.

There is a high level of local willingness to engage in dialogue, knowledge exchange and cooperation. Local actors want to experiment with innovative management agreements tailored to local conditions, introduced step by step, with the cooperation of both farmers and nature conservationists. Independent advice, professional monitoring of effectiveness and participatory evaluation and adjustment are among the requirements for making these developments possible.

Recommendations per pilot area

From the multitude of results from the interviews and workshops, supplemented by literature, we derive the most important opportunities for improvement for each of the three pilot areas. In the Linkerscheldeoever pilot area, important steps have already been taken towards nature-inclusive agriculture. A visit by actors from the Brakouter and Hart van Haspengouw to Linkerscheldeoever could therefore be inspiring.

Recommendations for The Brakouter

- Encourage local stakeholders to regularly organise **informal knowledge exchanges** in the field, with the aim of getting to know each other (farmers, nature conservationists and other local stakeholders) and each other's different concerns better and building mutual understanding and trust (e.g. open days, demonstration days, internships, harvest festivals).
- Encourage local bridge organisations, such as the Regional Landscape Zuid-Hageland, on the Flemish and Walloon sides, to jointly develop a **shared vision for the area** in a participatory manner, with not only goals for nature restoration, but also goals for profitable agriculture within the constraints of nature restoration, as well as attention to resilience in the face of climate uncertainties. This involves farmers, nature conservationists, hunters, authorities, wind turbine companies, customers and other actors, with support from agricultural advisers with knowledge of nature-inclusive agriculture. Various needs and capacities are identified, with the aim of ultimately combining these capacities to realise the regional vision.
- Provide opportunities for participation in **refining the policy instruments tailored to the Brakouter**, with measures that can be integrated into agricultural operations and support their profitability, as well as guaranteeing the permanent availability of food and shelter and nesting sites for farmland birds (and wildlife), restore the agro-ecosystem and strengthen resilience to climate uncertainty. The results in terms of ecology and agriculture must be monitored (in collaboration with nature researchers and volunteers) and evaluated together with all stakeholders and adjusted where necessary. Practical solutions must be sought together when concrete obstacles arise.

The recommendations for the Hart van Haspengouw are similar to those for the Brakouter:

- Encourage local actors, such as the Regional Landscape Haspengouw and Voeren, the Landscape Park Hart van Haspengouw and PIBO Campus, who enjoy trust, **to bring** farmers, nature conservationists, heritage conservationists and others **together** much more **informally** so that they can share knowledge and experiences. For example, learning

networks and joint experiments can increase understanding of each other's fields of expertise.

- Encourage local bridge organisations, such as the Regional Landscape Haspengouw and Voeren and the Landscape Park Hart van Haspengouw, to develop **clear goals for profitable agriculture** in a participatory manner, in addition to nature conservation goals. - what type of agriculture is both profitable and appropriate within the local conditions for nature restoration - and then work with the parties involved to find out how these goals can be achieved and what support is needed to do so. Look for **tailor-made support**, whereby progress towards the goals must be monitored (collaboration between nature researchers and volunteers) and evaluated, and the solutions adjusted where necessary.
- Encourage **knowledge sharing and development**. In (agricultural) education, there is a need for more knowledge about nature and nature-inclusive practices. Work on co-creative knowledge development, with farmers, researchers and other stakeholders, for example through co-creative research projects.

Thanks to the Dubbel Doel project, important steps have already been taken on the Linkerscheldeoever. More trust has already been built between the parties involved. Farmers receive tailored support for nature-inclusive agriculture, including through *pasmunt* agreements. The recommendations here therefore relate to a somewhat more advanced process:

- Work on developing a **vision for the desired agriculture** in the area, which is compatible with nature restoration and profitable in both the short and long term. Farmers need room for **gradual change** so that they can work towards this vision at their own pace. Support them in this gradual process, for example through modular management agreements, whereby the remuneration increases with the level of ambition.
- The transformation of a business is financially risky and requires sufficient financial support, with room for error. Therefore, give farmers ample support in this difficult process, including through a **central point of contact** (a confidential advisor with no commercial interests) who can provide advice on agriculture and nature, as well as administrative assistance in finding appropriate support. Support **local food processors and distributors** in resuming their collaboration with local farmers. Investments to support the processing and sale of products from nature-inclusive agriculture are in fact also investments in nature restoration. It is therefore appropriate for governments to invest in this, but they do not have to do so alone. Local public-private-civil partnerships are certainly among the possibilities here. **Knowledge support** is important, not only in terms of agricultural practices, but also in terms of pricing, for example.
- Choosing nature-inclusive agriculture means choosing the products of that agriculture and paying the right price for them. When selling on the world market, farmers cannot practise nature-inclusive agriculture. **Local agricultural products** can bring citizens closer to their farmers again, restoring appreciation for those farmers and strengthening their position.

Recommendations for Flemish and European policy

From the results, combined with insights from the literature, we also derive some important recommendations for Flemish and European policy, which are necessary to enable the proposed improvements.

Recommendations at the Flemish level relate to the need for area-specific targets for profitable agriculture, the possibility of tailor-made solutions through the agricultural nature management plan instrument, and the great need for co-creative learning:

- The farmers surveyed are willing to commit to nature-inclusive agriculture if it provides them with a decent income. This means that, in addition to area-specific nature conservation goals, there is also a need for **area-specific goals for profitable agriculture**. By approaching these agricultural objectives and the required support together with the nature objectives, for example within species protection programmes, synergies can be sought and support among those involved can be strengthened. This includes monitoring and communicating progress on nature and agriculture, as well as evaluation and adjustment where necessary, also in a participatory manner. Bridge organisations, such as Regional Landscapes and Landscape Parks, could play a greater role in this.
- The recurring demand for tailor-made solutions could be met by the instrument **agricultural nature management plan** (Schoukens et al., 2023); the Flemish Policy Memorandum on the Environment (2024-2029) refers to an agro-management plan. The agricultural nature management plan could allow for the proposal of appropriate measures that are permitted for a longer period once the plan has been approved. In addition, multiple actors (farmers, nature managers, local authorities) can work together on the restoration of a landscape, both in terms of nature and profitable agriculture.
- Many respondents emphasise that much more attention needs to be paid to nature and nature-inclusive agriculture in **agricultural education, research, advisory services and information provision**. Nature-inclusive agriculture is still in full development. Farmers can share their knowledge and experience in, for example, demonstration projects, field visits or operational groups. There is a need for **co-creative experimentation**, involving farmers, agricultural advisers, researchers and policymakers, with the latter also gaining more field experience and practical knowledge in order to better integrate this into policy. Co-creative learning can restore trust between the various actors. Many of those involved in nature-inclusive working are calling for **learning-based enforcement**, where guidance takes precedence over punishment. This could address the frequent complaints about reductions in compensation. For violations that do not undermine policy objectives, a good conversation is much more valuable than an immediate reduction in compensation. However, these reductions remain essential for violations that do undermine policy objectives, especially when they are repeat offences.

Recommendations at European level, which are necessary to enable some Flemish and local recommendations, relate to the EU Common Agricultural Policy and EU Trade Policy. These

recommendations build on the concerns of the respondents, supplemented by insights from the literature, and should be read as possible policy directions that require further analysis and policy consideration:

- In order to respond to the many requests from respondents for more support to achieve nature-inclusive agriculture, more resources are needed. These could be made available by **phasing out hectare-based support** within the EU CAP **and expanding support for public services** (Savels et al., 2025).
- Current CAP support is provided through compensation for costs incurred and income foregone. This creates a level playing field, but respondents do not feel incentivised to work together to find the most effective way of achieving nature conservation goals. To this end, the EU also needs **to provide scope for experimenting with results-based payments** (Kelemen et al., 2023; Matzdorf et al. 2023). Thanks to the contribution of detailed local knowledge, it may be possible to achieve more results with fewer resources. However, there are still challenges, such as determining the compensation and monitoring the results (transaction costs), as well as risks (other influences on the results). Because of the latter, output results can be used, such as the amount of food available for farmland birds. This would also encourage farmers to work together, as many species respond to efforts on a higher scale.
- In all pilot areas, it emerged that the major concern about unfair competition from countries with much more limited conditions regarding nature can be addressed by requiring **imported agricultural products** to meet **the same production conditions** as agricultural products produced within Europe. This is a challenge for EU trade policy. Most of the farmers surveyed prefer this option to excessive dependence on subsidies.

Inhoudstafel

Dankwoord	1
Samenvatting	2
Aanbevelingen per pilootgebied	7
Aanbevelingen voor het Vlaams en Europees beleid	9
English abstract	12
1. Inleiding	24
1.1 Aanleiding	24
1.2 Doelstelling	25
1.3 Opbouw van de studie	25
1.4 Natuurinclusieve landbouw	26
1.5 Natuurherstel	30
1.5.1 Bodemleven	30
1.5.2 Akker- en graslandfauna	31
1.5.3 Akker- en graslandflora	32
1.5.4 Ecologische infrastructuur	33
1.6 Herstel functionele agrobiodiversiteit	33
1.7 Synergie tussen natuurherstel en herstel functionele agrobiodiversiteit	36
1.8 Beleidscontext	37
1.9 Sociale context	40
2. Pilootgebieden	43
2.1 De Brakouter	43
2.1.1 Situering	43
2.1.2 Beleid	46
2.1.3 Samenwerkingen	47
2.2 Het Hart van Haspengouw	48
2.2.1 Situering	48
2.2.2 Beleid	50
2.2.3 Samenwerkingen	54
2.3 Linkerscheldeoever	54
2.3.1 Situering	54
2.3.2 Beleid	59
2.3.3 Samenwerkingen	63
3. Methodologie	64
3.1 Algemeen	64
3.2 Onderzoeksvragen	65
3.2.1 De Brakouter	66

3.2.2 Het Hart van Haspengouw	67
3.2.3 Linkerscheldeoever	68
3.3 Dataverzameling en analyse	68
3.3.1 De Brakouter	69
3.3.2 Het Hart van Haspengouw	71
3.3.3 Linkerscheldeoever	73
4. Resultaten	76
4.1 De Brakouter	76
4.1.1 Bedreigingen voor het gebied	76
4.1.2 Biodiversiteit	78
4.1.3 Beleid en beleidsinstrumenten	83
4.1.4 Samenwerkingen	90
4.1.5 Waardering voor de landbouwer	91
4.1.6 Besluit	92
4.2 Het Hart van Haspengouw	95
4.2.1 Noden bij landbouw en natuur	95
4.2.2 Biodiversiteit	103
4.2.3 Beleidsinstrumenten	113
4.2.4 Natuurdoelstellingen	119
4.2.5 Besluit	127
4.3 Linkerscheldeoever	132
4.3.1 Voorbereidend interview over het Dubbel Doel-project	133
4.3.2 Biodiversiteit	137
4.3.3 Verbondenheid	151
4.3.4 Marktsysteem	159
4.3.5 Beleid en praktijk	163
4.3.6 Besluit	165
5. Discussie	169
5.1 Inleiding	169
5.2 Percepties	171
5.2.1 Het verweven van landbouw en natuur kan op vele manieren	171
5.2.2 Uitdagingen landbouw	173
5.3 Noden	173
5.3.1 Kennis en begeleiding	173
5.3.2 Flexibelere invulling van stabiele einddoelen	176
5.3.3 Financiële zekerheid	177
5.3.4 Autonomie versus controle	178
5.3.5 Druk op grond	179
5.4 Verbetermogelijkheden	180

5.4.1 Aanpassingen van maatregelen	180
5.4.2 Proefprojecten en kennisuitwisseling	182
5.4.3 Financiële haalbaarheid voor de landbouwer	183
5.4.4 Alle beleid moet mee	184
5.5 Zelfreflectie bij de methodiek	184
5.5.1 Voordelen	184
5.5.2 Uitdagingen	184
5.5.3 Vervolg	185
6. Hoe verder in de pilootgebieden?	187
6.1 De Brakouter	187
6.1.1 Informele kennisuitwisseling op het terrein	187
6.1.2 Krachten van diverse actoren bundelen	187
6.1.3 Beleidsinstrumentarium op maat	189
6.2 Het Hart van Haspengouw	189
6.2.1 Informele dialoog	189
6.2.2 Stabiliteit in visie en creativiteit in maatregelen	190
6.2.3 Kennis delen en samen ontwikkelen	191
6.3 Linkerscheldeoever	191
6.3.1 Stapsgewijze transitie naar natuurgerichte landbouw	192
6.3.2 Ondersteuning van landbouwers in hun transitie	192
6.3.3 Landbouwers herintegreren in de samenleving	193
Bijlage - Interviewvragen	202
1. De Brakouter	202
1.1 Interviewvragen landbouwers	202
1.2 Interviewvragen andere actoren	203
2. Het Hart van Haspengouw	204
2.1 Interviewvragen landbouwers	204
2.2 Interviewvragen andere actoren	205
3. Linkerscheldeoever	206
3.1 Interviewvragen	206

1. Inleiding

In deze inleiding plaatsen we deze studie in zijn context.

1.1 Aanleiding

Dit onderzoek kadert in het **EU LIFE-project Belgium for Biodiversity (LIFE B4B)**⁴. Het doel van dit project is om de biodiversiteit in België te beschermen en te herstellen in functie van de realisatie van de Europese natuurdoelstellingen. Het project omvat vier pijlers:

1. biodiversiteit beschermen door de integriteit van de beschermde gebieden (Natura 2000 en andere groene infrastructuur) te verbeteren;
2. biodiversiteit herstellen door de staat van instandhouding van soorten en habitats te verbeteren;
3. vermindering van de impact van milieudruk;
4. transformatieve verandering mogelijk maken.

Dit onderzoek maakt deel uit van de tweede pijler, die het herstel van de biodiversiteit tot doel heeft. Binnen deze pijler is er ook een focus op het landbouwgebied, meer bepaald op natuurinclusieve landbouw, in het bijzonder op beheerovereenkomsten. Het gaat om inspanningen om agro-ecosystemen te herstellen op een manier die zowel de biodiversiteit als de landbouw ten goede komt. Er wordt gezocht naar synergieën tussen landbouw en natuur in het landbouwgebied, en naar synergieën tussen landbouwgebied en naburige beschermde gebieden. Er wordt gewerkt aan een ondersteunend netwerk rond en tussen Natura 2000-gebieden, door ze te bufferen en met elkaar te verbinden, alsook de landbouw te ondersteunen.

Een taak richt zich op de optimalisatie van beheerovereenkomsten⁵, zowel in Vlaanderen (VLM) als in Wallonië (Natagriwal). Een tweede taak richt zich op natuurinclusieve landbouw in Vlaanderen, op basis van beheerovereenkomsten en andere agro-ecologische maatregelen (VLM en ANB). Terwijl de beheerovereenkomsten de bescherming en het herstel van natuur in het landbouwgebied vergoeden, focussen andere agro-ecologische maatregelen eerder op landbouw in samenwerking met natuur. Functionele biodiversiteit is biodiversiteit die direct bijdraagt aan de landbouw, bijvoorbeeld via bestuiving of plaagbeheersing. Wanneer landbouwers de voordelen van functionele biodiversiteit ervaren, zijn zij meer geneigd om op lange termijn zorg te dragen voor natuur.

In beide taken wordt met **pilootgebieden** gewerkt. Daar zullen VLM en ANB in het kader van dit project versterkt inzetten op natuurinclusieve landbouw. Om dit te ondersteunen voerde INBO een voorbereidend onderzoek uit in drie pilootgebieden, namelijk de Brakouter (Oost-Brabant), Linkerscheldeoever (noordoosten van Oost-Vlaanderen) en het Hart van Haspengouw (Zuid-Limburg). Deze gebieden werden geselecteerd omwille van het potentieel van de lokale coalitie

---

⁴ <https://www.lifeb4b.be/>

⁵ Méthodes Agro-Environnementales et Climatiques (MAEC) in Wallonië

om synergieën te vinden tussen landbouw en natuurherstel, de lokale kansen voor natuurherstel en de representativiteit voor andere gebieden in Vlaanderen, om opschaling te vergemakkelijken.

1.2 Doelstelling

Deze studie heeft tot doel de kansen en de uitdagingen om tot een meer natuurinclusieve landbouw te komen te verkennen door in gesprek te gaan met landbouwers en andere lokale betrokkenen, ter ondersteuning van de inspanningen die VLM en ANB in de pilootgebieden zullen ondernemen. Deze studie gaat op zoek naar percepties en noden bij de landbouwers en andere belanghebbenden en de verbetermogelijkheden die zij zien. Dit stelt VLM en ANB vervolgens in staat hun inspanningen daar beter op af te stemmen en een effectiever en meer gedragen beleid te voeren.

Deze studie maakt gebruik van een steekproef van actoren uit de landbouw- en natuursector, evenals uit beleid en praktijk binnen drie specifieke gebieden. Deze aanpak maakt het mogelijk om diepgaand inzicht te verkrijgen in de processen, interacties en betekenisgevingen binnen deze contexten. Dit betekent echter dat het doortrekken van de resultaten naar andere ruimtelijke of beleidscontexten met de nodige omzichtigheid moet gebeuren. Onderstaande conclusies zijn sterk ingebed in de selectie van de bevraagde actoren en de huidige toestand van de pilootgebieden.

1.3 Opbouw van de studie

Deze studie verkent de kansen en uitdagingen voor een meer natuurinclusieve landbouw in drie pilootgebieden. De rest van Hoofdstuk 1 bevat een literatuurstudie over het concept natuurinclusieve landbouw.

De pilootgebieden werden door de VLM en ANB voorgesteld. Het zijn gebieden die van belang zijn binnen bepaalde soortbeschermingsprogramma's en waar een versterkte inzet op natuurinclusieve landbouw nodig is. Ze worden voorgesteld in Hoofdstuk 2.

De te interviewen landbouwers werden door de VLM, ANB, andere brugorganisaties of andere landbouwers voorgesteld. Het zijn landbouwers binnen de betrokken gebieden die bereid waren deel te nemen aan een diepte-interview en vervolgens ook aan een workshop. Sommige waren wel en andere waren niet betrokken bij (een vorm van) natuurinclusieve landbouw. De contacten van andere belanghebbenden werden op dezelfde manier verkregen, en in mindere mate door snowball sampling, waarbij geïnterviewden aangeven welke actoren essentieel waren om te spreken. Op voorstel van ANB werden op Linkerscheldeoever geen landbouwers geïnterviewd, omdat dit reeds door ANB zelf gebeurde. Daar werden andere belanghebbenden geïnterviewd. De methodologie wordt verder beschreven in Hoofdstuk 3.

In Hoofdstuk 4 beschrijven we de resultaten uit de interviews, op basis van een codering per pilootgebied, alsook aanvullende resultaten uit de workshops die per pilootgebied werden georganiseerd om de resultaten terug te koppelen met de geïnterviewden.

In Hoofdstuk 5 bespreken we de resultaten uit de interviews over de pilootgebieden heen en brengen deze in verband met relevante literatuur.

In Hoofdstuk 6 bespreken we, op basis van hoofdstukken 4 en 5, de resultaten per pilootgebied en leggen we een basis voor de aanbevelingen, die vooraan in het rapport staan.

1.4 Natuurinclusieve landbouw

De landbouwsector wordt dikwijls in verband gebracht met biodiversiteitsverlies, zowel in Europa (Scheid et al., 2023) als in de wereld (Diaz et al., 2019). Het IPBES Transformative Change Assessment (IPBES, 2024) graaft naar de diepere oorzaken van de biodiversiteitscrisis en komt uit bij drie onderliggende oorzaken: (1) de vervreemding tussen mens en natuur en de dominantie van mens over de natuur, (2) de concentratie van macht en rijkdom en (3) prioritisering van korte termijn, individuele en materiële winsten. De verduurzaming van de landbouwpraktijk wordt gezien als een noodzakelijke verandering om het verdere verlies van biodiversiteit tegen te houden. Natuurinclusieve landbouw is een van de oplossingsrichtingen.

Natuurinclusieve landbouw is een vorm van duurzame landbouw die optimaal gebruikmaakt van de natuurlijke omgeving en deze integreert in de agrarische bedrijfsvoering. Daarnaast heeft natuurinclusieve landbouw een positief effect op de kwaliteit van de natuurlijke omgeving en is op deze manier onderdeel van een veerkrachtige landbouw en agroecosysteem (Erisman et al., 2017). Natuurinclusieve landbouw brengt landbouw dus dichterbij de natuur.

Het concept natuurinclusieve landbouw houdt rekening met de drie luiken van **duurzame landbouw**:

- Ecologisch luik: Dit luik richt zich op het versterken van de biodiversiteit en het ecosysteem op en rond het landbouwbedrijf. Voorbeelden zijn:
  - Gebruik van akkerranden, houtwallen, bloemrijke graslanden.
  - Vermindering van kunstmest en pesticiden.
  - Behoud van bodemgezondheid en waterkwaliteit.
  - Integratie van natuurlijke processen zoals bestuiving en plaagbestrijding.
- Economisch luik: Hierbij gaat het om het verdienmodel van de landbouwer, waarbij natuurinclusieve praktijken economisch rendabel moeten zijn:
  - Nieuwe inkomstenbronnen zoals agrotourisme, natuurbeheer of streekproducten.
  - Vergoeding voor ecosysteemdiensten.
  - Markttoegang voor duurzaam geproduceerde producten.
  - Kostenbesparing door verminderde afhankelijkheid van externe inputs, zoals kunstmest of pesticiden.

- Sociaal/cultureel luik: Dit luik benadrukt de rol van landbouw in de samenleving en het landschap:
  - Verbinding tussen landbouwer en burger, bijvoorbeeld via korte ketens of educatie.
  - Behoud van cultureel erfgoed en landschapsidentiteit.
  - Samenwerking met lokale gemeenschappen en natuurorganisaties.
  - Respect voor dierenwelzijn en ethische productie.

Van Doorn et al. (2016) onderscheiden **drie dimensies** van natuurinclusieve landbouw (Figuur 1):

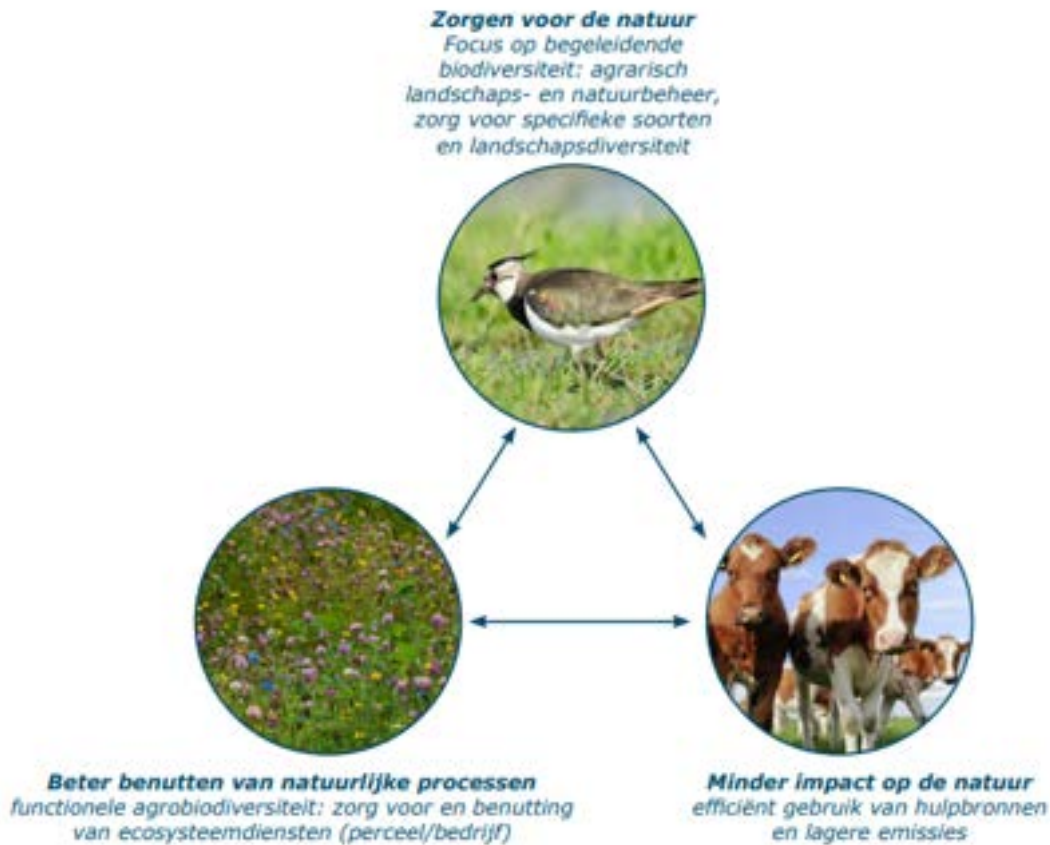
- Zorgen voor natuur (natuurherstel). Hierbij gaat het om “agrarisch natuurbeheer”. Door het aanleggen en onderhouden van landschapselementen wordt een “groene infrastructuur” gecreëerd die belangrijk is voor bepaalde planten- en diersoorten. De maatregelen die in de drie pilotgebieden worden toegepast en deel uitmaken van soortenbeschermingsprogramma’s, sluiten vooral aan bij deze dimensie van natuurinclusieve landbouw. In tegenstelling tot de volgende dimensie, zijn de maatregelen die bedoeld zijn om de flora en fauna in stand te houden, niet noodzakelijk nuttig voor de voedselproductie en leiden niet noodzakelijk tot een productievare of (ecologisch) efficiëntere landbouwpraktijk. Een voorbeeld is het aanleggen van een fauna-akker (met zaaddragend gewas, faunavoedselgewas en faunaranden).
- Beter benutten van natuurlijke processen. Hiermee wordt verwezen naar “functionele agrobiodiversiteit”, het gaat om het functioneren van het “agro-ecosysteem” te herstellen en de ecosystemendiensten zowel beter te ondersteunen als beter te benutten. Dit heeft zowel betrekking op wat zich in de bodem afspeelt als bovengronds. Een voorbeeld is het verbeteren van het bodemleven, waar ook landbouwgewassen van profiteren en het inzaaien of laten groeien van planten die natuurlijke plaagbestrijders en bestuivers aantrekken. In het kader van het Interreg North-West Europe project Fabulous Farmers⁶ werden in Oost- en West-Vlaanderen akkerranden voor functionele agrobiodiversiteit gedemonstreerd.
- Minder impact op omgeving. Hierbij gaat het om het beperken van de negatieve impact van landbouw op de omgeving, bijvoorbeeld door efficiënter om te gaan met hulpbronnen en de uitstoot van agrochemicaliën en broeikasgassen te verminderen. Voorbeelden zijn gewasrotatie waardoor het gebruik van pesticiden kan verminderen.

Kortom, natuurinclusieve landbouw ‘verrijkt’ de biodiversiteit op het bedrijf, ‘benut’ de ecosystemendiensten duurzaam en ‘spaart’ de natuur en biodiversiteit op het bedrijf en in de omgeving.

---

⁶ <https://www.fabulousfarmers.eu/nl>

Figuur 1: Dimensies van natuurinclusieve landbouw (van Doorn et al., 2016)

De laatste jaren duiken **een variatie aan termen** op die verwijzen naar landbouwsystemen waar op een meer duurzame manier voedsel wordt geteeld, zoals natuurinclusieve landbouw, agro-ecologie, regeneratieve landbouw en kringlooplandbouw (Fiori, 2022). Elk van die termen kan ergens in Figuur 1 worden geplaatst. Bij kringlooplandbouw wordt vooral gefocust op het sluiten van kringlopen van onder meer koolstof, stikstof, kalium, fosfor en water (van Doorn et al., 2016) en dus op “minder impact op natuur”. Regeneratieve landbouw richt zich in eerste plaats op het herstellen van de bodem en het ecosysteem (Schreefel et al., 2020), en sluit daarmee eerder aan bij het “beter benutten van natuurlijke processen” en “minder impact op natuur”. Agro-ecologie sluit aan bij de drie dimensies van natuur-inclusieve landbouw en behelst daarnaast ook een belangrijke sociale kant. Het bekijkt het voedselsysteem in zijn geheel, en verbindt het met thema’s zoals producent-consument relaties, lokale tradities en eerlijk inkomen (Rega et al., 2018).

Van Doorn et al. (2025) concretiseren natuurinclusieve landbouw volgens **drie ambitieniveaus**:

- Niveau 1 – In de landbouwpraktijk worden de eerste natuurinclusieve stappen veelal gezet door te starten met agrarisch natuur- en landschapsbeheer of door minder inputs te gebruiken en emissies te beperken in het productieproces. Dit niveau is op de meeste gangbare bedrijven inpasbaar in de huidige bedrijfsstrategie.

- Niveau 2 – Op dit niveau is er een integrale inspanning voor de natuur op de bedrijven: zowel verminderen van inputs en emissies én inzet op agrarisch natuur- en landschapsbeheer. Biodiversiteit is een integraal onderdeel (in tegenstelling tot bedrijven op niveau 1) van de bedrijfsstrategie. Er worden maatregelen genomen op alle drie de dimensies van natuurinclusieve landbouw (Figuur 1).
- Niveau 3 – Op dit niveau is er een forse inzet op zowel agrarisch natuur- en landschapsbeheer als natuurinclusief productieproces met weinig inputs en emissies, zodanig dat er keuzes in de bedrijfsstrategie moeten worden gemaakt die niet zomaar teruggedraaid kunnen worden. Productie, inrichting en werkzaamheden zijn in lijn met het landschap en leefgebied van diverse soorten, met zo veel mogelijk gesloten kringlopen. Er worden verregaande maatregelen genomen op alle drie de dimensies van natuurinclusieve landbouw (Figuur 1).

Het rapport van Van Doorn et al. (2025) kwantificeert deze niveaus voor akkerbouw- en melkveebedrijven, maar voegt er aan toe dat niet alles even gemakkelijk kwantificeerbaar is, zoals intrinsieke motivatie bij de landbouwer en factoren die deze motivatie versterken of juist niet, terwijl dit soort aspecten wel belangrijk is voor een transitie naar natuurinclusieve landbouw. Toch betekent meten en monitoren dat er gegevens voorhanden zijn en dat deze bruikbare handvatten vormen voor een verdere doorgroei naar hogere niveaus van natuurinclusieve landbouw.

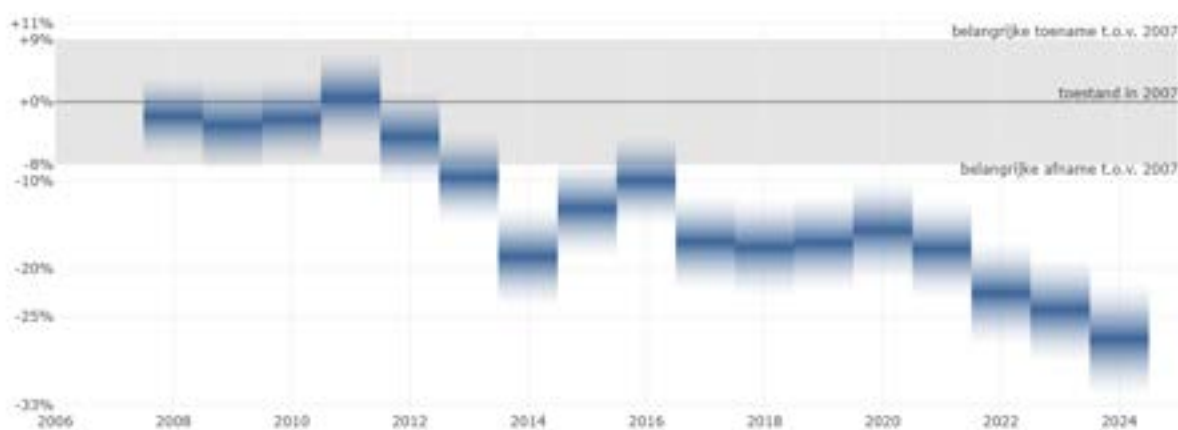
De methodiek van Van Doorn et al. (2025) geeft bovendien mogelijkheden om te **differentiëren naar regio**. Van der Windt et al. (2025) beschrijven vijf grote gebiedsgerichte Nederlandse experimenten met natuurinclusieve landbouw, in samenwerking met landbouwers, natuurbeschermers, overheden en onderzoekers. Op gebiedsniveau, waar al veel initiatieven plaatsvinden, is actieve sturing van belang. Ieder gebied is opgebouwd uit een unieke samenstelling van actoren met een eigen set aan doelstellingen. Hierdoor is de aanpak om naar een meer natuurinclusief landbouwsysteem te komen voor ieder gebied anders. Ook zijn er per gebied verschillen waarneembaar in de dynamieken tussen actoren en kunnen de gedeelde belangen tussen actoren afwijken (Quinten et al., 2021).

Op dit moment wordt natuurinclusieve landbouw gezien als een niche. Om de principes en maatregelen duurzaam te integreren in de huidige landbouw, is het belangrijk aandacht te besteden aan het ontwikkelen van de juiste **verdienmodellen**, waar subsidies en compensatiemaatregelen deel van kunnen uitmaken (van Doorn et al., 2016). De productiviteit van natuurinclusieve landbouw kan lager zijn dan de huidige landbouw, maar het productiesysteem wordt veerkrachtig en kan daarom beter omgaan met storingen, wat de productie op langere termijn waarborgt (Erisman et al., 2016). Volgens Smits et al. (2024) hebben de pioniers enkele oplossingen gevonden binnen de huidige markt, maar ontbreekt nog een goed verdienmodel voor een grotere groep landbouwers. Smits et al. (2024) pleiten voor betaling voor ecosysteemdiensten, verhoogde belasting op vervuiling en wetgeving en marktinterventies om vergroening te stimuleren. Er is nood aan een systeemaanpak, waarbij overheid, markt en ketenpartners samen investeren in het verdienvermogen van natuurinclusieve landbouw.

1.5 Natuurherstel

De nood aan natuurherstel in het landbouwgebied blijkt onder meer uit de trend van de broedvogels van weiden en akkers (Figuur 2). Deze blijven achteruitgaan, ondanks de inspanningen die de voorbije decennia werden geleverd. De inspanningen waren dus niet voldoende om deze trend te keren. Hieronder geven we een overzicht van mogelijke herstelmaatregelen in functie van specifieke soorten. We focussen hier op natuurherstelmaatregelen die via beheerovereenkomsten, agromilieuklimaatmaatregelen en ecoregelingen kunnen worden aangemoedigd, eerder dan op externe drukken en de landschapsschaal, omdat dit de voornaamste instrumenten zijn die de VLM en ANB ter beschikking hebben.

Figuur 2: Trend broedvogels van weiden en akkers (Onkelinx et al., 2025)

1.5.1 Bodemleven

Een bodem vol leven vormt de basis voor meer biodiversiteit in het agrarische landschap.

Herstel organisch koolstofgehalte - Meer organisch koolstof betekent een rijker bodemleven, hetgeen zowel de gewasproductie als de ruimere biodiversiteit ten goede komt. Organisch koolstofgehalte en bacteriële biomassa zijn belangrijke indicatoren voor een multifunctionele bodem (van Rijssel et al., 2025). Koolstof vastleggen in een bodem gaat traag. Het gehalte kan verhoogd worden door gewassen te telen met een lang groeiseizoen (bijvoorbeeld wintergraan of permanent grasland) of na andere gewassen groenbedekkers in te zaaien, gewassen (en rassen) te telen met een uitgebreid of diep wortelgestel (waarbij vlinderbloemigen die niet geteeld worden voor bonen interessanter zijn dan deze die voor bonen worden geteeld), houtige elementen toe te voegen in het landschap (bijvoorbeeld agroforestry), het compost of andere organische meststoffen te gebruiken en minder te ploegen. Ook vernatting van veengrond is van nuttig om koolstof vast te houden (Vanderhasselt et al., 2025). Ook de diversificatie van gewassen is van belang. Door verschillende gewassen af te wisselen en mengteelten te gebruiken, worden zowel de bodemgezondheid als de koolstofopslag verbeterd. Het verhogen van het organisch koolstofgehalte in de bodem verbetert ook

de bodemstructuur, en draagt bij aan een hogere waterbergingscapaciteit. Dit zorgt ervoor dat gewassen beter bestand zijn tegen extreme weersomstandigheden, zoals langdurige droogte en intense neerslag.

Vermijden van bodemerosie en -verdichting - De maatregelen om het organisch koolstofgehalte te herstellen, vormen ook de basis van bescherming tegen bodemerosie en -verdichting. Niet-kerende bodembewerking is hier een belangrijke maatregel. In afwachting van herstel is een effectgerichte maatregel tegen erosie het aanleggen van grasbufferstroken langs akkers en waterlopen om afspoeling van nutriënten en sedimenten op te vangen.

1.5.2 Akker- en graslandfauna

Rust-, schuil- en foerageerplaatsen - Het creëren van rustplaatsen waar diersoorten zich ongestoord kunnen voortplanten, van schuilplaatsen waarin ze zich kunnen beschermen tegen predatoren of extreem weer en van foerageerplaatsen waar voldoende voedsel voorhanden is, ondersteunt de akker- en graslandfauna. Kleine landschapselementen, kruidenrijke randen, akkerranden en extensief beheerde akkers bieden hier mogelijkheden (Schellhorn et al., 2015; Ozinga et al., 2022). Voor broedvogels is vooral tijdens het broedseizoen het aanbod van ongewervelden belangrijk. Ze hebben dan immers voldoende aanbod aan eiwitten nodig. Voor bestuivers is het belangrijk om een lange bloeihoogte te hebben, zodat ze door het seizoen voldoende nectar vinden (Ozinga et al., 2022). Mengsels van vlinderbloemigen kunnen zeer gunstig zijn voor bestuivers (Cole et al. 2022). Intensieve bewerkingen en het gebruik van pesticiden daarentegen zijn nefast (Müller, 2018; Moreau et al., 2022). In kruidachtige vegetaties kan gefaseerd gemaaid worden. Dit betekent dat percelen op verschillende tijdstippen worden gemaaid, zodat altijd een deel van het grasland geschikt blijft voor diverse organismen (Ozinga et al., 2022). Extensieve begrazing draagt bij aan een gevarieerde vegetatiestructuur, wat ook gunstig is voor de biodiversiteit. Mozaïekbeheer, waarbij verschillende percelen op wisselende momenten worden bewerkt, helpt ook voor het creëren van diverse leefomstandigheden binnen het landschap. Ook het herstel van natuurlijke waterlopen en poelen draagt bij aan een gezond en duurzaam leefgebied voor tal van soorten. Een van de strategische doelen van het soortbeschermingsprogramma akkervogels (2022-2026) is het akkervogelvriendelijk inrichten van minimaal 5% van het landbouwgebied, met een streefwaarde van 7-10% om een significante populatiegroei te realiseren (Agentschap Natuur en Bos, 2021).

Uitgestelde bewerking - Om het nestsucces van akkervogels te verhogen, worden bewerkingen idealiter uitgesteld tot na de broedperiode. Deze periode verschilt naargelang de vogelsoort. Voor de kievit (*Vanellus vanellus*) is het uitsluiten van bewerkingen tussen 15 maart en eind mei voldoende. Voor patrijs (*Perdix perdix*) in bermen en perceelsranden wordt aangeraden om met bewerkingen te wachten tot na 15 juli. Voor de grauwe gors (*Emberiza calandra*) is de beheerovereenkomst luzernehoiland⁷ effectief als broed- en foerageergewas, waarbij het maaien van het luzernehoiland

7

<https://www.vlm.be/nl/SiteCollectionDocuments/Beheerovereenkomsten/Infofiches%20BO%20vanaf%202023/Opgemaakte%20fiches/luzernehoiland.pdf>

pas vanaf 1 augustus plaatsvindt. Beheerovereenkomsten voor kruidenrijke akkerranden⁸ en faunaranden⁹ kunnen deze noden alvast in deze randen ondersteunen.

Nestbescherming - Tijdens de broedperiode is het belangrijk dat broedsels beschermd worden tegen landbouwbewerkingen en predatoren. Voor de bescherming tegen landbouwbewerkingen bestaat er in Vlaanderen een compensatieregeling voor nestbescherming op landbouwpercelen¹⁰, gericht op het beschermen van zeldzame broedvogels die hun nest maken in akkers en graslanden (Agentschap Natuur en Bos, 2025). De regeling richt zich op broedvogels zoals bruine kiekendief (*Circus aeruginosus*), grauwe kiekendief (*Circus pygargus*), blauwe kiekendief (*Circus cyaneus*), steppekiekendief (*Circus macrourus*), grutto (*Limosa limosa*), wulp (*Numenius arquata*), kwartelkoning (*Crex crex*) velduil (*Asio flammeus*) en grauwe gors (*Emberiza calandra*). Hierbij kan ingezet worden op nestdetectie en -afscherming, waarbij nesten worden geïdentificeerd en gemarkeerd om vernietiging door landbouwactiviteiten te voorkomen. Ook kan natuurlijke nestbescherming gestimuleerd worden door aangepaste vegetatie aan te planten die kan dienen als schuilmogelijkheid tegen predatoren en verstoring tijdens het broedseizoen tot een minimum te beperken.

1.5.3 Akker- en graslandflora

Langdurig beheer en bodemherstel - Om deze flora te herstellen, is het verwijderen van overtollige nutriënten, met name fosfaten, van groot belang. Dit kan door bemesting te beperken, bijvoorbeeld tot groenbemesters die stikstof fixeren, of door helemaal niet te bemesten. Bodembewerking beperken helpt bij het behoud van zaden aan de oppervlakte en draagt bij aan het opbouwen van een duurzame zaadbank. Daarnaast kunnen de organische stofopbouw in de bodem en het bodemleven gestimuleerd worden met rustgewassen en door het gebruik van stalmest, groenbemesters en boerderijcompost. Het herintroduceren van verdwenen of bedreigde akkerkruiden via gecontroleerde zaadbanken draagt bij aan het behoud van inheemse plantensoorten. Door bodems te verschromen, krijgen bedreigde plantensoorten een betere kans om zich opnieuw te vestigen en te verspreiden (Van Gossom et al., 2024; Verbeek et al., 2021).

Teeltkeuzes en gewasrotatie - Eiwitteelten zoals grasklaver, luzerne en veldbonen/triticale hebben een bodemherstellende, onkruidonderdrukkende, bemestende en productieverhogende rol. Een gevarieerde teeltrotatie met meer rustgewassen en het aanhouden van stoppels is gunstig voor de akkerflora. Het inzetten op strokenteelt draagt bij aan een hogere biodiversiteit en vermindert de kans op ziekten en plagen, doordat verschillende gewassen naast elkaar worden geteeld. Met

---

8

<https://www.vlm.be/nl/SiteCollectionDocuments/Beheerovereenkomsten/Infofiches%20BO%20vanaf%202023/Opgemaakte%20fiches/kruidenrijkeakkerstrook.pdf>

9

<https://www.vlm.be/nl/SiteCollectionDocuments/Beheerovereenkomsten/Infofiches%20BO%20vanaf%202023/Opgemaakte%20fiches/faunarand.pdf>

10

<https://natuurenbos.vlaanderen.be/dieren-en-planten/soortenbescherming/compensatie-bescherming-nesten-en-jongen-broedvogels>

agro-ecologische maatregelen kunnen landbouwers biodiversiteit bevorderen zonder economische schade te lijden. Extensieve gewassen, die minder input van meststoffen en pesticiden vereisen, ondersteunen een soortenrijk akkerlandschap (Van Gossum et al., 2024).

Beperken van chemische inputs - Om akker- en graslandflora optimaal te beschermen, is het aangewezen om het gebruik van pesticiden te minimaliseren (Stephens, 2023), terwijl er ook heel voorzichtig moet worden omgegaan met bemesting. Valse zaaibedden, mechanische onkruidbestrijding en het gebruik van bodembedekkers kunnen bijdragen aan een effectieve en duurzame onkruidbestrijding zonder gebruik van schadelijke chemicaliën. Bemesting blijft best beperkt, met voorkeur voor stalmest of boerderijcompost of eventueel drijfmest van goede kwaliteit (Van Gossum et al., 2024).

1.5.4 Ecologische infrastructuur

Groenblauwe dooradering - Heggen, houtkanten, bomenrijen, poelen, grachten, extensieve randen, en andere kleine landschapselementen bieden kansen voor biodiversiteit in het landbouwlandschap. Ze bieden voedsel en schuil- en voortplantingsplaatsen en maken landschappen doorwaardbaar voor allerlei planten- en diersoorten. Ze zorgen zo voor corridors tussen natuurgebieden. Groenblauwe dooradering draagt ook bij aan een stabiel microklimaat, zorgt voor een betere waterhuishouding en draagt bij aan klimaatadaptatie. Dergelijke landschapselementen helpen om de effecten van extreme temperaturen te temperen en het risico op overstromingen te verminderen.

1.6 Herstel functionele agrobiodiversiteit

Functionele agrobiodiversiteit verwijst naar de biodiversiteit op perceels- of landschapsniveau die zorgt voor een vermeerdering van de ecosysteemdiensten die zowel de landbouwpraktijk als de samenleving in het algemeen ten goede komen (Delbaere et al., 2014; Bianchi et al., 2013). De term kwam samen met het concept “ecosysteemdiensten” in beeld in de Millennium Ecosystem Assessment (Millennium Ecosystem Assessment, 2005) en werd daarna verder ontwikkeld en in het beleid toegepast. Functionele (agro)biodiversiteit heeft als doel de brug te slaan tussen landbouwproductie en het behoud van biodiversiteit (Maskell et al., 2023).

Functionele agrobiodiversiteit biedt een variatie aan ondersteuning aan de landbouwproductie:

- Bestuivers, zoals bijen, hommels, zweefvliegen, dag- en nachtvlinders, zorgen voor **bestuiving** van fruit, zoals appels, kersen, aardbeien en bessen, van groenten, zoals courgette en tomaat, maar ook van andere gewassen, zoals koolzaad en peulgewassen. Zonder bestuiving geen vruchten.
- Predatoren, zoals loopkevers, kortschildkevers, sluipwespen en spinnen en mijten, zorgen voor de **beheersing van ziekten en plagen**. Zo blijken mijten zowel boven- als ondergronds waardevol voor natuurlijke plaagbeheersing (Beretta et al., 2022). Larven van diverse zweefvliegensoorten voeden zich met bladluizen (Ramsden et al., 2017). Mestkevers kunnen zelfs de druk van parasieten bij vee verminderen (Sands et al. 2017). Daardoor vermindert de nood aan chemische bestrijding.

- Een gezond bodemleven verhoogt ook de **bodemvruchtbaarheid**. Schimmels en bacteriën zijn de primaire afbrekers van dood organisch materiaal, zoals gewasresten. Nematoden en potwormen spelen een cruciale rol in het reguleren van de microbiële populaties en het versnellen van de nutriëntenkringloop (Sonneveld et al., 2009). Voor landbouwers geven regenwormen een goede indicatie van de bodemgezondheid. Mycorrhiza ondersteunen gewassen bij de opname van nutriënten en het bodemleven helpt ook om nutriënten vast te houden. Daardoor is er minder nood aan bemesting.
- Bodemleven en houtige gewassen zorgen voor **klimaatmitigatie**, door koolstof op te slaan. In Europa daalde de koolstofvoorraad in de bodem op 10 jaar tijd (tussen 2009 en 2018) met 0,75%. Dit komt voor de landbouwbodems neer op het ontsnappen naar de atmosfeer van 25,7 miljoen ton CO₂ per jaar (Vanderhasselt et al., 2025).
- Houtige gewassen zorgen voor **klimaatadaptatie**, door extreme weersomstandigheden te temperen, zoals bijvoorbeeld het opvangen van hevige winden. Ook bodemleven zorgt voor klimaatadaptatie, door bijvoorbeeld het waterhoudend vermogen van de bodem te verhogen en deze daardoor beter te beschermen tegen droogte. Regenwormen spelen daarbij een belangrijke rol (Van de Logt & van Eekeren, 2021) Ook wetlands en landschapselementen met zorgen voor het vasthouden van water in droge periodes, alsook het opvangen van wateroverlast in nattere periodes. Gezonde landbouwecosystemen zijn beter bestand tegen droogte, overstromingen en andere extremen.
- Permanente vegetaties helpen bij het **voorkomen en bestrijden van erosie**. Zij houden de grond vast en vangen afspoelende grond op. Zo vermijden ze meteen dat waterlopen te veel slib opvangen en daardoor regelmatig moeten worden geruimd.
- Biodiversiteit versterkt de **landschappelijke waarde**, hetgeen kan bijdragen aan plattelandstoerisme en de maatschappelijke waardering voor de landbouw vergroten.

Faber et al (2009) noemen **maatregelen voor functionele biodiversiteit** “no-regret” maatregelen. Ze hebben immers tal van voordelen. In de praktijk passen bijvoorbeeld volgende maatregelen hieronder:

- inzetten op teeltrotatie en een grotere diversiteit van gewassen om bodemuitputting tegen te gaan en voldoende voedsel en rustplaatsen voor akkerfauna ter beschikking te stellen (Bianchi et al., 2013; Chaplin-Kramer et al. (2011). Beillouin et al. (2021) toonden aan dat gewasdiversificatie zowel goed is voor de productie (+14%), als voor de agrobiodiversiteit (+24%) en diverse regulerende ecosysteemdiensten zoals waterkwaliteit (+51%), plaag- en ziektebestrijding (+63%) en bodemkwaliteit (+11%);
- inzetten op soortenrijke akkerranden en andere kleine landschapselementen, die natuurlijke vijanden van schadelijke organismen aantrekken (Van Alebeek et al., 2007; Rosa-Schleich et al. 2019);
- planten van houtkanten en bufferstroken die erosie tegengaan (Marshall & Moonen, 2002);
- gereduceerde bodembewerking en het gebruik van groenbemesters (van Rijssel et al., 2025).

De relatie tussen biodiversiteit boven en onder de grond wordt benadrukt en ondersteund (Bianchi et al., 2013 en Maskell et al., 2023). Een belangrijk element van functionele biodiversiteit is het

verlagen van de chemische input die nodig is voor de productie, door natuurlijke processen die hetzelfde effect hebben beter in te zetten (Delbaere et al., 2014).

Het landschap, inclusief de landbouwpraktijk van naburige bedrijven, bepaalt in zekere mate de effectiviteit van maatregelen die op het bedrijf genomen worden. Voor het aantrekken van natuurlijke vijanden die plagen kunnen bestrijden, bijvoorbeeld, is er een zeker niet-productief areaal nodig. Macfadyen et al. (2012) stellen dat zowel pollinatoren als natuurlijke vijanden een voorkeur hebben voor een niet-productieve omgeving. Ze stellen dat minstens vijf procent van het landschap uit niet-productieve elementen zou moeten bestaan. Volgens Bishop et al. (2025) varieert het minimale aandeel wild habitat per soortengroep, met 6% voor de zweefvliegen, 16% voor solitaire bijen, 18% voor hommels en 37% voor dagvlinders. Bij meer dan 20 tot 30 procent is er voor de landbouw geen bijkomend voordeel meer (Macfadyen et al., 2012).

Maskell et al. (2023) evalueerden tien populaire maatregelen voor functionele biodiversiteit en hun invloed op relevante ecosysteemdiensten en bedrijfsmanagement (Figuur 3). De evaluatie verduidelijkt dat de effecten van maatregelen voor functionele biodiversiteit niet uniform zijn. De meeste maatregelen zijn positief voor ecosysteemdiensten en kunnen elkaar daarbij ook versterken (synergieën). Als we kijken naar de effecten op biodiversiteit, waarbij biodiversiteit zowel onder als boven de grond bedoeld wordt, wordt duidelijk dat bijna alle maatregelen een positief effect hebben. Maar er zijn ook bepaalde maatregelen die bepaalde ecosysteemdiensten verzwakken. Vooral gereduceerde bodembewerking (“Conservation tillage”), waarbij de bodem zo min mogelijk verstoord wordt en er minder diep of niet geploegd wordt, leidt soms tot een verhoogd gebruik van herbiciden. Maatregelen met tegengestelde effecten kunnen elkaar soms neutraliseren wanneer ze in combinatie worden toegepast (trade-offs). Volgens van Rijssel et al. (2025) is het vooral de intensiteit van de landbouw die de multifunctionaliteit van de bodem ondermijnt.

FAB measure	Fertiliser use	Pesticide use	Pollination	Biodiversity	Soil quality	Water quality	Flood regulation	Yield	SOC	GHG
Conservation tillage	↑	↑		↔	↑	↓	↑	↕	↕	↕
Mixed crops & crop rotations	↓	↓	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↕	↕
Sward diversity	↓	↓	↑	↑	↑	↑	↑	↕	↑	↕
Cover crops inc. legumes	↓	↓	↑	↑	↑	↑	↕	↕	↑	↕
Modify manure	↓			↕	↑	↓	↑	↑	↑	↕
Organic matter input	↓			↕	↕	↓	↑	↑	↑	↕
Agro-forestry	↓	↕	↑	↑	↑	↑	↑	↕	↕	↓
Hedgerow management		↕	↑	↑	↑	↑	↑	↕	↑	↓
Field margin management		↓	↑	↑	↑	↑	↑	↕	↑	↓
Reduced use of plant protection products		↓	↑	↑	↑	↑		↔		↓
Semi-natural landscape elements	↓	↕	↑	↑	↑	↑	↑	↕	↕	↕

Figuur 3: Evaluatie van elf maatregelen voor functionele biodiversiteit en hun invloed op relevante ecosysteemdiensten en bedrijfsmanagement (Maskell et al., 2023)

SOC = Soil Organic Carbon, GHG = Green House Gas

Maatregelen die functionele biodiversiteit ondersteunen, worden in toenemende mate opgenomen in beleidsinstrumenten, omdat ze tegelijk voordelig zijn voor de landbouw als voor natuurherstel en zo een win-win vormen die landbouwers kan stimuleren zich in te zetten voor het verduurzamen van de landbouwpraktijk (Delbaere et al., 2014). Landbouwproductie en biodiversiteit hoeven niet in conflict te zijn, maar kunnen elkaar versterken (Bianchi et al., 2013; Van Loo, 2024). Binnen het Interreg Project Fabulous Farmers werd met maatregelen voor functionele biodiversiteit geëxperimenteerd¹¹.

1.7 Synergie tussen natuurherstel en herstel functionele agrobiodiversiteit

Bianchi et al. (2013) benadrukken het verschil tussen functionele biodiversiteit en natuurherstel. Het eerste ondersteunt enkel die ecosysteemdiensten die te maken hebben met de landbouwpraktijk en het inkomen van de landbouwer, terwijl natuurherstel vertrekt vanuit de intrinsieke waarde van biodiversiteit en zich op specifieke soorten en habitats toelegt. Synergieën tussen deze twee aanpakken zijn soms logisch, maar soms ook moeilijk (Macfadyen, 2012). De synergieën bevinden

¹¹ <https://www.fabulousfarmers.eu/en>

zich vooral in hoe beide benaderingen bijdragen aan een duurzamer landbouwlandschap waarin zowel natuur als economische productiviteit worden ondersteund.

Een eerste belangrijke overeenkomst ligt in het behoud en herstel van leefgebieden. Natuurherstel richt zich expliciet op het creëren en behouden van geschikte habitats voor onder meer akkervogels en akkerflora door middel van maatregelen zoals mozaïekbeheer, bloemrijke akkerranden, gefaseerd maaibeheer en het herstel van kleine landschapselementen zoals houtkanten en poelen. Dit sluit naadloos aan bij functionele biodiversiteit, die stelt dat de aanwezigheid van niet-productieve elementen, zoals bloemrijke akkerranden en houtkanten, essentieel zijn voor de regulatie van plaaginsecten, erosiebestrijding, bodemgezondheid en bestuiving, wat zowel ecologisch als economisch voordelig is. Het behoud en beheer van deze structuren wordt door beide benaderingen als essentieel beschouwd voor het functioneren van een veerkrachtig landbouwsysteem.

Daarnaast is er een sterke synergie in het streven naar duurzamer bodembeheer. Bij natuurherstel wordt de nadruk gelegd op het verminderen van input van nutriënten en pesticiden, onder meer om de bedreigde akkerflora kansen te geven en om ongewervelden te begunstigen, die als voedsel dienen voor beschermde soorten. Dit sluit nauw aan bij de principes van functionele biodiversiteit, waarbij natuurlijke processen worden ingezet om de bodemvruchtbaarheid te verbeteren en de afhankelijkheid van externe inputs zoals kunstmest en pesticiden te verminderen. In beide gevallen wordt de diversiteit in gewassen en de toepassing van teeltrotatie als een cruciaal instrument gezien om de bodemgezondheid en biodiversiteit te ondersteunen.

De zorg voor functionele biodiversiteit en voor zeldzame soorten en habitats versterken elkaar. Functionele biodiversiteit benut natuurlijke processen om ecosysteemdiensten te optimaliseren, terwijl zeldzame soorten en habitats kunnen fungeren als indicatoren van een gezond en daardoor goed functionerend ecosysteem. Samen kunnen ze een landbouwmodel ondersteunen dat zowel biodiversiteit als landbouwproductie op lange termijn veilig stelt.

1.8 Beleidscontext

De **Europese Natuurherstelverordening**¹² stelt zich onder meer tot doel het agro-ecosysteem te herstellen. De lidstaten of hun regio's treffen maatregelen die erop gericht zijn om op nationaal niveau te zorgen voor een stijgende trend bij ten minste twee van de volgende drie indicatoren, dit tegen 2030 en elke zes jaar daarna, tot een bevredigend niveau is bereikt:

- Grasland dagvlinderindex
- Organisch koolstofgehalte in de bouwvoor van akkers
- Aandeel landbouwareaal met landschapselementen met grote diversiteit

Daarnaast moet de boerenlandvogelindex in Vlaanderen ten opzichte van 2025 stijgen met 5% tegen 2030, met 10% tegen 2040 en met 15% tegen 2050. Het verlies van diversiteit aan bestuivers moet tegen 2030 keren en daarna ook toenemen tot een bevredigend niveau is bereikt. De lidstaten

---

¹² <https://www.natuurenbos.be/natuurherstelverordening>

moeten ook maatregelen nemen die tot doel hebben organische bodems in de landbouw die bestaan uit ontwaterde veengebieden te herstellen.

Volgens het **Natuurdecreet** kan in gebied met planologische landbouwbestemming het natuurbeleid de landbouwbedrijfsvoering niet regelen. Dit wil zeggen dat daar hoofdzakelijk vrijwillige maatregelen mogelijk zijn. Onder andere het **Europese Gemeenschappelijke Landbouwbeleid**¹³ (GLB) voorziet daar middelen voor. Terwijl het GLB zich oorspronkelijk volledig op het aandrijven van de productiviteit richtte, is er de laatste decennia een vergroening aan de gang. In de praktijk betekent dit enerzijds dat er voorwaarden worden opgelegd om eender welke landbouwsubsidies te krijgen (conditionaliteiten¹⁴) en dat er anderzijds middelen worden ingezet om, bovenop de andere doelen, ook natuurherstel te stimuleren. Dit gebeurt met name via beheerovereenkomsten¹⁵, agromilieuklimaatmaatregelen en ecoregelingen¹⁶ en niet-productieve investeringssteun¹⁷.

Beheerovereenkomsten zijn vijfjarige contracten waarbij landbouwers vrijwillig het engagement aangaan om bepaalde natuurgerichte maatregelen uit te voeren. In ruil daarvoor ontvangen ze een jaarlijkse vergoeding die overeenkomt met de gemiddelde kosten en gederfde inkomsten ten gevolge van het uitvoeren van deze maatregelen. De maatregelen behoren tot drie categorieën: soortenbescherming, bufferen en verbinden, en onderhoud van kleine landschapselementen. Terwijl de eerste twee categorieën alleen binnen beheergebieden kunnen plaatsvinden, is de laatste categorie overal mogelijk. De pilootgebieden in deze studie vallen alle binnen beheergebieden. De Vlaamse Landmaatschappij is de overheidsinstantie die verantwoordelijk is voor het sluiten, opvolgen en vergoeden van de overeenkomsten met landbouwers.

Daarnaast biedt het Agentschap Landbouw en Zeevisserij ook eenjarige **ecoregelingen** en meerjarige **agromilieuklimaatmaatregelen** aan voor het beheer van grasland (bijvoorbeeld ecologisch beheerd grasland), bouwland (bijvoorbeeld vruchtwisseling met vlinderbloemigen) en fruitteelt (bloemenstroken), alsook voor biolandbouw, boslandbouw, bodempaspoort en precisielandbouw. Hier gaat het eerder over functionele biodiversiteit en het verminderen van drukken op de omgeving. Ook daar is een jaarlijkse vergoeding voorzien die overeenkomt met de gemiddelde kosten en gederfde inkomsten ten gevolge van het uitvoeren van de maatregelen. Daarnaast is er ook steun voor niet-productieve investeringen, investeringen op landbouwbedrijven die op de eerste plaats een maatschappelijke functie hebben, met name het mee realiseren van uitdagingen op het vlak van milieu, natuur en klimaat. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om de aanleg van kleine landschapselementen of de aankoop van machines die toelaten meer natuurinclusief te werken.

---

¹³ <https://lv.vlaanderen.be/beleid/landbouwbeleid-eu/gemeenschappelijk-landbouwbeleid-glb>

¹⁴ <https://lv.vlaanderen.be/bedrijfsvoering/conditionaliteit-en-randvoorwaarden/conditionaliteit-2023-2027>

¹⁵ <https://www.vlm.be/nl/themas/beheerovereenkomsten/overzichtBOvanaf2023/Paginas/default.aspx>

¹⁶

<https://lv.vlaanderen.be/steun/perceelsgebonden-steun/perceelsgebonden-ecoregelingen-en-agromilieuklimaatmaatregelen>

¹⁷ <https://lv.vlaanderen.be/subsidies/vlif-steun/niet-productieve-investeringssteun>

Er is regelmatig kritiek op de vergroening van het GLB. Recente onderzoeken van de Europese rekenkamer toonden aan dat het GLB 2014-2020 haar doelstellingen inzake biodiversiteit, klimaat en watergebruik niet heeft gehaald (European Court of Auditors, 2020, 2021, 2021). In die context worden ideeën geopperd om de effectiviteit van die maatregelen te verhogen, zoals resultaatgebaseerde contracten, collectieve contracten en lange termijn contracten (Matzdorf et al., 2023):

- Bij resultaatgebaseerde contracten wordt de landbouwer vergoed in functie van de resultaten die hij realiseert. Voordeel daarbij is dat de landbouwer eigen inzichten kan toevoegen bij het vormgeven van de maatregelen. De risico's daarbij zijn dat de landbouwers niet altijd over de juiste informatie hierover beschikken en dat er bovendien tal van andere factoren een rol spelen bij de realisatie van die resultaten. Het resultaat staat daarom niet altijd even goed in verhouding tot de inspanningen. Hybride contracten zijn een mogelijkheid om dit risico op te vangen. Daarbij ontvangt de landbouwer een basisvergoeding voor de geleverde inspanning en een bonus indien bepaalde resultaten worden bereikt. Er zijn evenwel nog tal van knelpunten om een dergelijk systeem operationeel te krijgen, zoals de monitoring van de resultaten en de transactiekosten.
- Collectieve contracten stimuleren landbouwers om samen te werken. Bestaande vergoedingen kunnen worden aangevuld met een bonus wanneer landbouwers samenwerken in functie van natuur en landschap, zoals dat bij natuurbeheerplannen gebeurt. Een collectief contract kan de versnippering van maatregelen tegengaan en daarmee hun effectiviteit verhogen. Collectieve contracten kunnen de administratieve last voor landbouwers verlagen. Wanneer echter een tussenniveau wordt gecreëerd, zoals dat in Nederland het geval is, zal een deel van het budget naar dit tussenniveau gaan, waardoor minder budget bij de landbouwers terecht komt.
- Meer langdurige contracten, langer dus dan de huidige vijf jaar, geven een meer perspectief, zowel voor de landbouwer als voor de natuur. Ze kunnen ervoor zorgen dat maatregelen de vereiste tijd worden volgehouden die nodig is om natuurdoelen te kunnen realiseren. Natuurherstel vergt dikwijls meer dan vijf jaar. Tegelijk is er ook vraag naar meer flexibiliteit in de contracten, zodat contracten kunnen worden bijgestuurd of stopgezet, in functie van het halen van natuurdoelen, ook na minder dan vijf jaar. Maar er wordt ook voorgesteld om het aantal aanpassingen minimaal te houden (Matzdorf et al., 2023).

De Vlaamse Beleidsnota Omgeving (2024-2029) kondigt alvast aan met innovatieve beheerovereenkomsten te willen experimenteren, dit om beter in te spelen op de noden van zowel landbouw als natuur.

Een courante bezorgdheid bij landbouwers is dat na natuurherstel de strikte regelgeving hun bedrijfsvoering kan beperken. Zo kunnen bijvoorbeeld beschermde soorten de vergunningverlening voor landbouwactiviteiten bemoeilijken (Schoukens et al., 2023). Natuurbeleid kan dan wel de landbouwbedrijfsvoering niet regelen, via de passende beoordeling in het kader van de Vogel- en de Habitatrichtlijn moet wel worden nagegaan of er impact kan zijn op soorten en habitats die door deze richtlijnen zijn beschermd.

In die context kan een **agrarisch natuurbeheerplan** een oplossing bieden (Schoukens et al., 2023). Het agrarisch natuurbeheerplan bestaat vandaag nog niet. Het idee is geïnspireerd op het natuurbeheerplan, zoals voorzien in het Natuurdecreet. Een natuurbeheerplan voor een gebied bepaalt helder en op lange termijn (24 jaar) waar en hoe natuurdoelen bereikt zullen worden. Het agrarisch natuurbeheerplan verschilt van de bestaande natuurbeheerplannen omdat (Schoukens et al., 2025):

- Het op een andere manier tot stand komt. Het initiatief voor de opmaak wordt genomen door landbouwers (individueel of collectief) of de opmaak gebeurt steeds in intensief overleg met landbouwers.
- De streefbeelden en beheersmaatregelen zijn afgestemd op agrarische natuur.
- Het verenigbaar is met subsidies vanuit het GLB en met beheerovereenkomsten. Uiteraard moet hier bekeken worden dat er geen dubbele subsidiëring ontstaat. Hierover zal dus zeker overleg met Europa nodig zijn.
- Het naast natuur(instandhoudings)doelstellingen ook landbouw(instandhoudings)doelstellingen bevat. Door ook expliciet landbouwdoelstellingen in het agrarisch natuurbeheerplan op te nemen, zou er ook een grotere zekerheid over het behoud/de instandhouding van een landbouwbedrijf of landbouwactiviteit kunnen ontstaan.

Een agrarisch natuurbeheerplan draagt dus niet alleen bij aan natuurherstel, maar ook aan een langere termijn perspectief voor landbouwers. Dit zorgt ervoor dat natuur niet per definitie een bedreiging vormt voor landbouwactiviteiten, maar juist geïntegreerd kan worden in een gebiedsgerichte aanpak. Door landbouw en natuur in samenhang te beheren, kan een duurzaam evenwicht ontstaan waarbij landbouwers gestimuleerd worden om ecologische structuren te behouden en te ontwikkelen zonder zich daardoor bedreigd te voelen. De Beleidsnota Omgeving (2024-2029) kondigt alvast aan nieuwe concepten zoals het agrobeheerplan in pilotprojecten te willen testen.

1.9 Sociale context

De vergroening van het GLB, zoals hierboven beschreven, hangt samen met een herijking van de rol van de landbouwer in de samenleving. Met deze vergroening verwacht de samenleving dat de landbouwer, boven op het produceren van voedsel, ook verantwoordelijkheid neemt voor het landschap en het in stand houden van biodiversiteit.

De opgelijste vrijwillige instrumenten om dit te stimuleren, worden echter niet altijd voldoende opgenomen om de natuurdoelen te kunnen realiseren. Daar zijn verschillende redenen voor. Vaak worden economische redenen aangehaald. De financiële compensatie is op gemiddelden gebaseerd, hetgeen wil zeggen dat ze voor een deel van de landbouwers onvoldoende is (Sannen et al., 2024). Er zijn evenwel ook andere elementen die een rol spelen, zoals de inpasbaarheid van de maatregelen in de landbouwpraktijk (Wilson et al., 2000). Leone et al. (2022) beschrijven wat landbouwers tegenhoudt om in te zetten op kleine landschapselementen. Er is in de eerste plaats angst voor het “permanente” karakter van kleine landschapselementen, waardoor landbouwers in de toekomst die

kleine landschapselementen niet zomaar kunnen verwijderen. Daarnaast is er ook angst voor verlies van productie en veronkruiding. Ten slotte vormen ook de administratieve last en de mogelijkheid dat premies verloren gaan als er fouten gemaakt worden een barrière. Schoukens et al. (2023) vatten de bezorgdheden inzake rechtszekerheid bij permanentere structuren als volgt samen:

- De onzekerheid en onduidelijkheid over het verkrijgen van vergunningen voor het verwijderen van die ecologische infrastructuur, ook als deze zelf aangelegd is. Het niet verkrijgen van een dergelijke vergunning kan bijvoorbeeld de bouw van nieuwe stallen verhinderen en dus de bedrijfsvoering op termijn beperken.
- De bezorgdheid dat wanneer beschermde soorten op de aangelegde ecologische infrastructuur afkomen, de bestaande natuurwetgeving ervoor kan zorgen dat de vergunningverlening van het landbouwbedrijf wordt gehypothekeerd, zowel voor het eigen bedrijf als eventueel dat van de burens.
- Schrik voor verlies aan landbouwgrond door claims die door andere sectoren worden gelegd op het agrarisch gebied en soms ook leiden tot herbestemming (naar natuur).
- In het algemeen wordt de natuurwetgeving ervaren als te rigide, te complex door zijn vele gelaagdheden (natuurbeleid, mestwetgeving, ruimtelijke ordening, ...) en niet transparant door het ontbreken van heldere afwegingskaders bij vergunningverlening. Tot slot zijn vergunnings- en subsidiedossiers een administratieve last en vraagt het beheer extra tijd en werk van een landbouwer

Canessa et al. (2024) identificeren vier groepen overwegingen, die een rol spelen in de keuze van een landbouwer om wel of niet deel te nemen aan vrijwillige beheerovereenkomsten: (1) de relevantie van de voorgestelde maatregelen, zowel voor het landschap als voor de bedrijfsvoering, (2) de voordelen die de beheerovereenkomsten bieden, met name de afweging tussen de kosten en baten en de transactiekosten die ze meebrengen, (3) de kennis die ze hebben, inclusief de begeleiding die ze krijgen, en (4) het ontwerp van de beheerovereenkomst. Ze tonen aan dat al deze overwegingen meespelen, maar beklemtonen dat de laatste twee niet mogen verwaarloosd worden. Codesign van maatregelen vormt een interessante optie om tegemoet te komen aan de laatste twee overwegingen. Schaub et al. (2023) bevestigen de impact van training en advies, relaties met andere landbouwers en attitude ten aanzien van beheerovereenkomsten (gedragscomponenten), alsook van marktcondities, mate waarin landbouwers reeds natuurinclusief werken, winstgevendheid en contract design (opportuiniteitskosten). Van andere invloeden vonden ze geen impact (bijvoorbeeld attitude inzake leefmilieu, vertrouwen en grootte van het landbouwbedrijf). Klebl et al. (2024) vonden binnen Europa een grote geografische variatie in de invloeden die landbouwers ertoe aanzetten om meer natuurinclusief te werken.

Burton (2014) beschrijft twee gedragstypes bij landbouwers, die samen met het landbouwbeleid evolueren. De “**productivist farmer**” past in het paradigma dat na de Tweede Wereldoorlog opgang maakte en de eerste fase van het GLB typeert. Er wordt gestreefd naar maximale voedselproductie door heel intensief aan landbouw te doen en ongebreideld externe inputs (agro-chemicaliën, brandstoffen, veevoeder) in te zetten. De grond wordt maximaal benut en de sociale status van de landbouwer is ten dele gebaseerd op de opbrengst en op de “netheid” van de gronden. De laatste

jaren worden steeds meer maatregelen ingevoerd om landbouwers ertoe aan te zetten om andere rollen op te nemen, zoals het beschermen van de biodiversiteit en het onderhouden van het landschap. Deze maatregelen stimuleren de landbouwer richting “**post-productivist farmer**”. Deze indeling is niet zozeer bedoeld om landbouwers in twee categorieën onder te verdelen, maar helpt om mogelijke houdingen tegenover landbouwpraktijk en natuurherstel in landbouwgebied te begrijpen.

Walther et al. (2023) onderzochten een waaier aan schakeringen van **sociale impact** van landbouwtransitie op landbouwers. Ze beschrijven hoe het bij landbouwers tot een identiteitscrisis leidt, met gevoelens van schaamte, onbegrip, verwarring, angst, urgentie en twijfel. De vraag om verandering van de huidige landbouwpraktijk staat in contrast met de mate waarin landbouwers nu de mogelijkheid ervaren om het roer om te gooien. De landbouwers gaven aan zich niet gewaardeerd te voelen, alsook een gebrek aan toekomstperspectief en een verlies van controle te ervaren. Bij de landbouwersgemeenschap zien ze lamgeslagenheid, onverschilligheid en onmacht. Deze signalen moeten serieus worden genomen. De uitdagingen zijn het herwaarderen van de positie van de landbouwer, het inrichten van (gebieds)processen, het toetsen van beleidsrichtingen aan praktijkervaringen en het bieden van een langetermijnvisie. Triste et al. (2013) onderzochten de sociale impact van veranderingen op landbouwers. Ze raden aan verandering te laten vertrekken vanuit de eindgebruikers en hun praktijkervaringen. Eigenaarschap is een belangrijke voorwaarde voor succes. Er bestaat niet zoiets als één instrument dat alles kan. Volgens Quinten et al. (2021) zitten alleen landbouwers in de positie om natuurinclusieve landbouw op grote schaal toe te passen in de praktijk. Het is daarom van enorm belang dat zij intensief meegenomen worden in het proces en in de besluitvorming. Eén van de belangrijkste sociale kansen is imagoverbetering door middel van natuurinclusieve landbouw.

In deze studie gaan we uit van een **pluralistische kijk op biodiversiteit**. Afhankelijk van beroep, opleiding en achtergrond, begrijpen actoren andere zaken onder het concept biodiversiteit en zullen ze andere elementen belangrijker vinden. Maas et al. (2021) bestudeerden de verschillende percepties op biodiversiteit tussen landbouwers en wetenschappers. Landbouwers hechten beduidend minder belang aan ecosysteemdiensten in het algemeen. Wetenschappers schatten het belang van biodiversiteit en ecosysteemdiensten voor de landbouw hoger in dan landbouwers. Deze laatste richten zich eerder op bepaalde ecosysteemdiensten zoals bodemvruchtbaarheid en bestuiving, die een directe toegevoegde waarde hebben voor de landbouwpraktijk. Uit de studie blijkt ook dat het perspectief van de landbouwer op biodiversiteit sterk verschilt van type landbouwer, opleidingsniveau en gender. In het algemeen gaat de blik van de landbouwer sneller naar plaagsoorten, terwijl de wetenschapper kijkt naar algemene diversiteit en landschapskwaliteit. Maas et al. (2021) merken op dat wetenschappers een “bijna idealistische blik” hebben, en dat er meer geïntegreerd en transdisciplinair onderzoek nodig is om wetenschap af te stemmen met de verwachtingen en perspectieven van de landbouwpraktijk.

2. Pilotgebieden

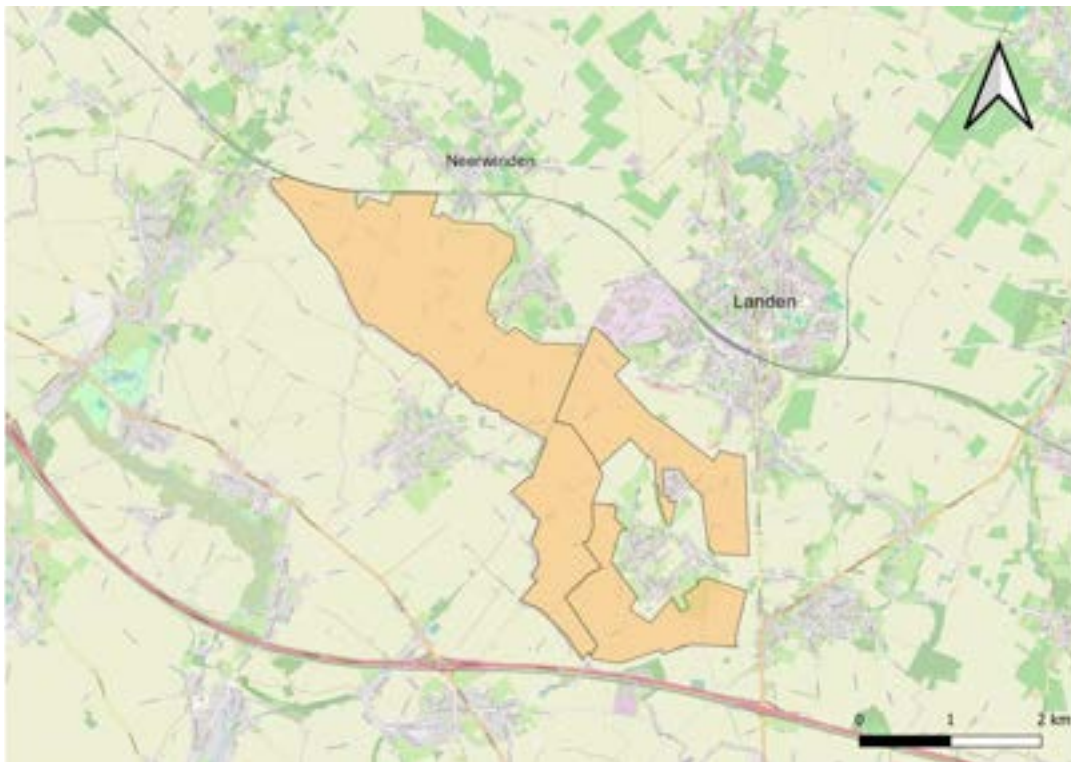
De pilotgebieden werden door de VLM (de Brakouter) en ANB (het Hart van Haspengouw en Linkerscheldeoever) voorgesteld. Het zijn gebieden waar zij versterkt willen inzetten op natuurinclusieve landbouw, omdat daar soorten aanwezig zijn waarvoor herstelmaatregelen nodig zijn in het kader van soorten beschermingsprogramma's. In dit hoofdstuk beschrijven we, als brug tussen de literatuurstudie en de methodiek, de pilotgebieden. De structuur is deels gelijklopend, deels verschillend en op maat van de situatie het pilotgebied.

2.1 De Brakouter

2.1.1 Situering

De Brakouter (Landen) (Figuur 4) bevindt zich op een leemplateau dat bijna uitsluitend uit landbouwgebied bestaat. Het akkerlandschap kenmerkt zich door uitgestrekte, vruchtbare percelen, afgewisseld met een holle weg en enkele struwelen. Dit landschap trekt enkele zeldzame soorten aan, waaronder akkervogels zoals de grauwe gors (*Emberiza calandra*; ernstig bedreigd), de geelgors (*Emberiza citrinella*; momenteel niet in gevaar) en de veldleeuwerik (*Alauda arvensis*; kwetsbaar). Zoals in de rest van Europa, is de populatie akkervogels in Vlaanderen de laatste decennia sterk gedaald en de Brakouter is hier geen uitzondering op. Deze ontwikkeling wordt ten dele gewijd aan specifieke ontwikkelingen binnen de landbouw, zoals de intensivering en specialisatie, en meer specifiek het toegenomen gebruik van kunstmest, diepere bodembewerking, het gebruik van insecticiden en andere pesticiden, het verwijderen van kleine landschapselementen en verandering in timing van bepaalde beheerpraktijken zoals het inzaaien of oogsten van (winter)gewassen. Deze praktijken hebben een negatieve impact op het aanbod van voedsel, dekking en nestgelegenheid voor akkervogels.

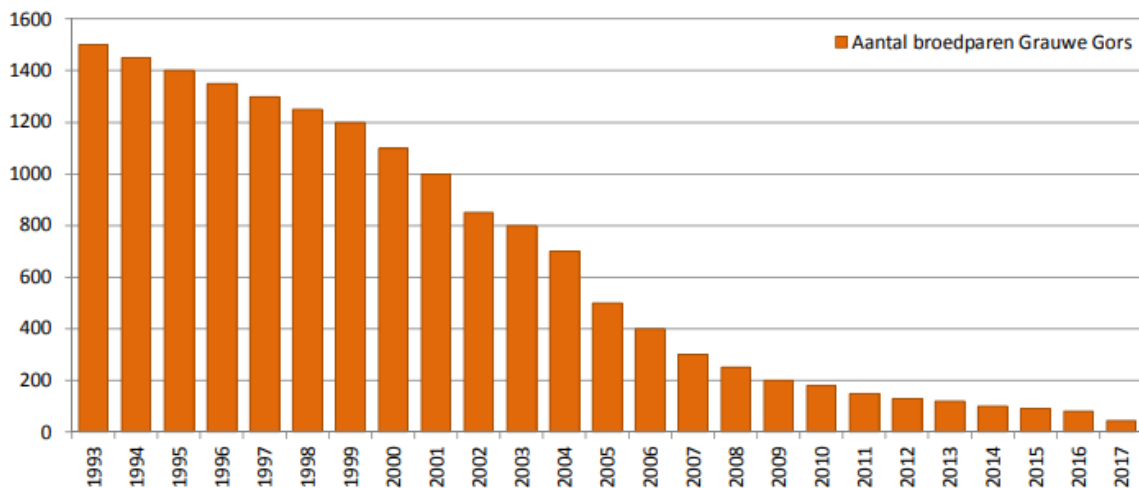

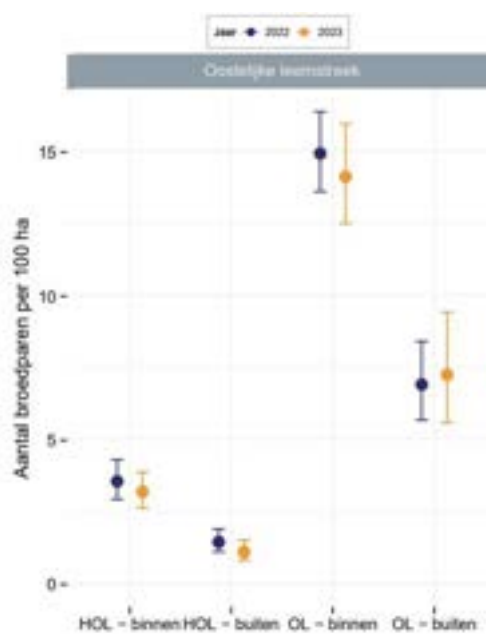
Figuur 4: Afbakening pilotgebied de Brakouter

Van de grauwe gors, die sinds 2007 - 2008 niet meer in het westelijke deel van Vlaanderen broedt, bestaan er enkel nog relictpopulaties in de Krijt-Leemregio en de aangrenzende delen van Hageland-Haspengouw (soortbeschermingsprogramma akkervogels). In 2018 werd de Vlaamse populatie geschat op een 40-tal broedparen. De soort kende de voorbije jaren een steile achteruitgang (Figuur 5). Omwille van het belang van de Brakouter als habitat voor de grauwe gors en andere akkervogels, werd dit gebied opgenomen als kerngebied in het soortenbeschermingsprogramma akkervogels, dat van start ging in 2021 en vijf jaar loopt. De Brakouter is ook kerngebied voor de grauwe kiekendief. Binnen deze kerngebieden doen de soorten het beter dan erbuiten (Figuur 6).

Figuur 5: Trend in aantal broedparen van grauwe gors in Vlaanderen in de periode 1993-2017 (Steenwegen, 2018)

Figuur 6: Dichtheden van parapluoorten in de Oostelijke Leemstreek, waartoe de Brakouter behoort, binnen en buiten gebieden met soortbeschermingsmaatregelen, met in halfopen landschappen (HOL) patrijs als paraplu soort en in open landschappen (OL) veldleeuwerik als paraplu soort (Langerlaert et al., 2025)

2.1.2 Beleid

Soortbeschermingsprogramma

De Brakouter ligt binnen de perimeter van het soortbeschermingsprogramma voor akkervogels. De algemene doelstelling van dit programma is om een gunstige staat van instandhouding te bereiken voor akkervogels. Omdat er een grote diversiteit aan akkervogels bestaat, wordt gewerkt met enkele “paraplusoorten”, met name geelgors, veldleeuwerik en patrijs. De veronderstelling is dat hun noden in grote mate de noden van alle akkervogels omvatten. De strategische doelstellingen om instandhouding te bereiken, zijn het “stoppen van achteruitgang van de populaties akkervogels in Vlaanderen” en het “ontwikkelen van bronpopulaties van akkervogels”. Om deze doelstellingen te behalen, moet er voldoende ecologische infrastructuur aanwezig zijn. In de kerngebieden wordt gestreefd naar een minimum areaal van 7 tot 10 % performante akkervogelvriendelijke infrastructuur, hier vallen zowel tijdelijke akkervogelvriendelijke maatregelen als permanente ecologische structuur, zoals kleine landschapselementen, onder.

Tijdelijke maatregelen

Beheerovereenkomsten zijn het meest voor de hand liggende beleidsinstrument om de instandhoudingsdoelen voor akkervogels na te streven (Mieco effect, 2021). Het is een vrijwillig instrument waarbij de landbouwer de keuze heeft om al dan niet mee te doen. Indien de landbouwer zich engageert doet hij dit wel voor vijf jaar, waarbij vroegtijdig stopzetten of nalatigheid gesanctioneerd worden. Het is niet evident om met vrijwillige instrumenten Europese verplichte doelen (gunstige staat van instandhouding) te realiseren. De effectiviteit van beheerovereenkomsten hangt af van verschillende factoren, zoals de wijze waarop de maatregel wordt uitgevoerd, de dekkingsgraad van de maatregelen in het gebied en de interactie met omliggende teelten (Mieco effect, 2021). Tot 2022 werd de Brakouter gekenmerkt door een hoge dekkingsgraad aan beheerovereenkomsten.

Vaste structuren

Voor het aanleggen van bepaalde permanente structuren kunnen landbouwers van het Vlaams Landbouwinvesteringsfonds voor 100 % van de subsidiabele kosten vergoed worden. Dit instrument wordt echter nauwelijks benut en draagt dus niet bij aan het verhogen van de permanente ecologische infrastructuur (Mieco effect, 2021). In de Brakouter zijn er door de Stad Landen twee wachtbekkens aangelegd, die in samenwerking met Natuurpunt beplant zijn.

Terugkijkend op de onderverdeling van de verschillende elementen van natuurinclusieve landbouw (zie 1.3), kan het soortbeschermingsprogramma akkervogels gezien worden als onderdeel van natuurherstel. Bij verschillende beheerovereenkomsten blijft er desalniettemin ruimte voor de landbouw om te produceren.

2.1.3 Samenwerkingen

Om een verweven landschap te creëren waar biodiversiteitsdoelstellingen en landbouwpraktijk kunnen samengaan, moet er samengewerkt worden. **De samenwerking tussen landbouwers en het beleid** is hierbij essentieel, maar er zijn ook andere samenwerkingen van belang. Behalve de overheidsinstanties (Agentschap Landbouw en Zeevisserij, Vlaamse Landmaatschappij en Agentschap Natuur en Bos), zijn er andere spelers die met landbouwers samenwerken om biodiversiteitsvriendelijke maatregelen te nemen. **Jagersverenigingen** hebben baat bij maatregelen die een geschikte habitat creëren voor jachtwild en akkervogels. De Wildbeheereenheid zaait bijvoorbeeld akkerranden en kleine percelen in bij landbouwers waar ze goede contacten mee hebben, of betalen de landbouwer om een teelt te laten staan. De Wildbeheereenheid hecht er belang aan de percelen samen met de landbouwer te monitoren en ter plaatse te kijken wat het meest geschikte beheer is. Ze proberen een samenwerking op te zetten met landbouwers die niet wensen mee te doen met beheerovereenkomsten.

Een andere speler in het gebied die steeds belangrijker wordt, zijn de **windturbinebedrijven**. Het open akkerlandschap is behalve zijn geschiktheid voor landbouwproductie en als habitat voor akkervogels ook interessant voor het opwekken van duurzame windenergie, wat extra druk op het gebied legt. Windturbinebedrijven die compensatiemaatregelen nemen sluiten hiervoor overeenkomsten met landbouwers. Deze overeenkomsten bieden vaak een hogere prijs dan de beheerovereenkomsten van VLM, maar worden vaak geplaatst buiten het beheergebied voor akkervogels. Daarnaast is het effect van windmolens op akkervogels, bijvoorbeeld tijdens het baltsen, onvoldoende onderzocht in de Vlaamse context (interview met medewerker VLM).

Als derde speler in deze context zijn er de **afnemers**. Een geïnterviewde landbouwer vermeldde koekjesfabrikant LU, die een hogere prijs geeft als de landbouwer een bepaald areaal met bloemen inzaait. Landbouwers kunnen deelnemen aan het Harmony-programma. Dit Harmony-programma is een duurzaamheidsinitiatief van Mondelēz International (LU, Prince, Pims, TUC) waarbij landbouwers tarwe telen volgens strikte ecologische richtlijnen: bloemenranden aanleggen voor biodiversiteit, beperkt gebruik van pesticiden en water- en bodembeheer verbeteren¹⁸. Dit kwam in de interviews echter niet vaak naar voren, de impact ervan is wellicht vrij klein.

Ten laatste hebben andere organisaties, zoals **Regionaal Landschap Zuid-Hageland**, projecten¹⁹ lopen in Waasmont en Outgaarden waar ze met landbouwers samenwerken om maatregelen te nemen rond het ontwikkelen en bestendigen van groenblauwe netwerken en erosiebescherming. Dit gebied ligt echter buiten de Brakouter zelf.

---

¹⁸ <https://www.harmony.info/nl-be/>

¹⁹ Bijvoorbeeld het [Strategisch Project OnverGETElijk](#)

Er kan ook samengewerkt worden om de uitvoering van maatregelen van de beheerovereenkomst te vergemakkelijken. **Boeren natuur Vlaanderen** had bijvoorbeeld een project²⁰ lopen om de landbouwers te ondersteunen bij de nieuwe voorwaarde van maaien en afvoeren, waarbij ze het afvoeren van het maaisel en het vinden van een afzetmarkt op zich namen. Dit project is ondertussen reeds afgelopen.

2.2 Het Hart van Haspengouw

2.2.1 Situering

Het Hart van Haspengouw is een uniek landschapspark waarin natuur en landbouw een dynamisch samenspel vormen. De regio kent een gevarieerde bodemopbouw, reliëfverschillen, een hydrologisch systeem met ecologisch waardevolle valleien en een agrarisch landschap met een sterke culinaire traditie. Door een duurzaam beheer en de samenwerking tussen landbouwers, natuurbeheerders en erfgoedorganisaties blijft de identiteit van het landschap behouden en versterkt voor toekomstige generaties.

Geologie en morfologie

Het landschap van het Hart van Haspengouw wordt gekenmerkt door een golvend reliëf met vruchtbare bodems, gevormd door leem- en zandleemafzettingen. Dit reliëf is opgebouwd uit zacht glooiende plateaus, onderbroken door diep ingesneden beekvalleien. De afwisseling tussen hoger gelegen landbouwgronden en lager gelegen valleien creëert een mozaïek van open akkerland, graslanden en natuurlijke zones.

De plateaus van Droog-Haspengouw bestaan uit een dik leempakket met daaronder mergel, waardoor de bodem goed waterdoorlatend is. Dit zorgt ervoor dat landbouwgewassen hier optimaal kunnen groeien, maar maakt de regio ook gevoelig voor erosie. In Vochtig-Haspengouw, waar de bodem klei- en zandleemlagen bevat, infiltreert water minder snel. Hierdoor ontstaan vochtige graslanden en kwelzones, die waardevolle biotopen vormen. De overgang tussen de hoger gelegen droge akkers en de nattere beekdalen is abrupt, wat resulteert in een duidelijk contrast tussen open landbouwgebieden en kleinschalige landschapselementen zoals houtkanten, poelen en holle wegen.

Ecologische structuur en biodiversiteit

Het Landschapspark Hart van Haspengouw herbergt een uitzonderlijke biodiversiteit, grotendeels bepaald door de aanwezige valleien, kalkrijke graslanden en bosgebieden. De beekdalen van de Herk, Mombeek en Jeker vormen structurerende elementen binnen het landschap en spelen een cruciale rol in de waterhuishouding. Deze valleien fungeren als natuurlijke corridors die waterbeheer, biodiversiteit en landbouw op een geïntegreerde manier verbinden. De aanwezigheid van historisch

---

²⁰ Zie <https://www.boerenatuur.be/bo-maaien-en-afvoeren/> en eindrapport "[Beheerovereenkomsten maaien met afvoer](#)"

permanente graslanden, moerassen en veengebieden draagt bij aan de ecologische waarde van deze gebieden, waarbij vegetaties in een mozaïekstructuur voorkomen.

De landschappelijke diversiteit, met glooiende hellingen, valleien en kleinschalige landschapselementen zoals hagen, houtkanten, holle wegen en hoogstamboomgaarden, biedt een habitat voor talrijke zeldzame en bedreigde soorten. Kalkgraslanden, die zich ontwikkelen op kalkrijke bodems, herbergen karakteristieke soorten zoals de vroedmeesterpad (*Alytes obstetricans*), de mannetjesorchis (*Orchis mascula*), het klaverblauwtje (*Glaucopsyche alexis*), de karwijselie (*Selinum carvifolia*) en wasplaten (*Hygrocybe spp.*). Deze biotopen behoren tot de meest soortenrijke graslandecosystemen in Europa (Regionaal Landschap Haspengouw Voeren, 2023).

Landbouw en streekidentiteit

Het Hart van Haspengouw is gekenmerkt door een uitgesproken landbouwlandschap, waar graanvelden en fruitteelt een prominente plaats innemen. De vruchtbare leemgronden bieden ideale omstandigheden voor de teelt van granen, suikerbieten en aardappelen, terwijl de zandleemgronden en glooiende plateaus gunstig zijn voor fruitteelt, waaronder appels, peren en kersen.

Het is ook een cultuurlandschap, waar er ruimte is voor toeristische ontwikkeling. Toeristen kunnen er wandelen en fietsen door de velden en langs de boomgaarden. Er bestaat een Vlaams actieprogramma voor hoogstamboomgaarden in Haspengouw en Voeren. Dit is een bundeling van bestaande initiatieven, zoals de aanplantsubsidie voor landbouwers in kader van boslandbouw en de erfgoedsubsidies voor hoogstam binnen beschermd erfgoed. De subsidies komen van lokale overheden.

Naast de landbouw heeft de regio ook een culinaire identiteit ontwikkeld, met streekproducten zoals Limburgse vlaaien, stroop, fruitsappen en Haspengouwse wijnen. De korte keten en lokale verkoopkanalen, waaronder hoeveverkoop en boerenmarkten, versterken de verbinding tussen producenten en consumenten en dragen bij aan het toeristisch potentieel van de regio.

Culturele en historische landschapkenmerken

Het landschap van Haspengouw is door de eeuwen heen gevormd door menselijke activiteit. Romeinse heirbanen, middeleeuwse kastelen, abdijen en vierkantshoeves zijn markante erfgoedelementen die de historische gelaagdheid van het gebied weerspiegelen. Daarnaast zijn kerkdorpen en kapellen kenmerkend voor het religieuze erfgoed van de regio. Moderne ontwikkelingen worden zorgvuldig afgestemd op de landschappelijke en ecologische kwaliteiten van het gebied.

2.2.2 Beleid

Habitatrichtlijngebied

Het habitatrichtlijngebied ‘Bossen en Kalkgraslanden van Haspengouw’ is een verzameling van 24 kleinere beschermde zones met een totale oppervlakte van 2604 hectare. Dit gebied wordt gekenmerkt door een combinatie van uitgestrekte bossen, soortenrijke graslanden, en snelstromende beken met een unieke visfauna. Driekwart van deze speciale beschermingszone heeft een groene bestemming. De rest is landbouwgebied. Het gebied bevindt zich grotendeels in privébezit. Het ANB en de natuurverenigingen hebben 20 % van dit habitatrichtlijngebied in beheer. Dit impliceert dat een effectieve samenwerking met landbouwers en particuliere eigenaars essentieel is voor het behalen van de natuurdoelstellingen (Regionaal Landschap Haspengouw Voeren, 2023).

Landschapspark

Het Hart van Haspengouw (Figuur 7) is sinds 2023 erkend als landschapspark. Dit heeft gevolgen voor de ruimtelijke ordening, landbouw en natuurbescherming in de regio. Het label betekent een structurele versterking van bestaande initiatieven, waarbij de nadruk ligt op duurzame ontwikkeling en een geïntegreerd beheer van natuur en landbouw.

Figuur 7: Afbakening kerngebied Landschapspark (Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren, 2023)

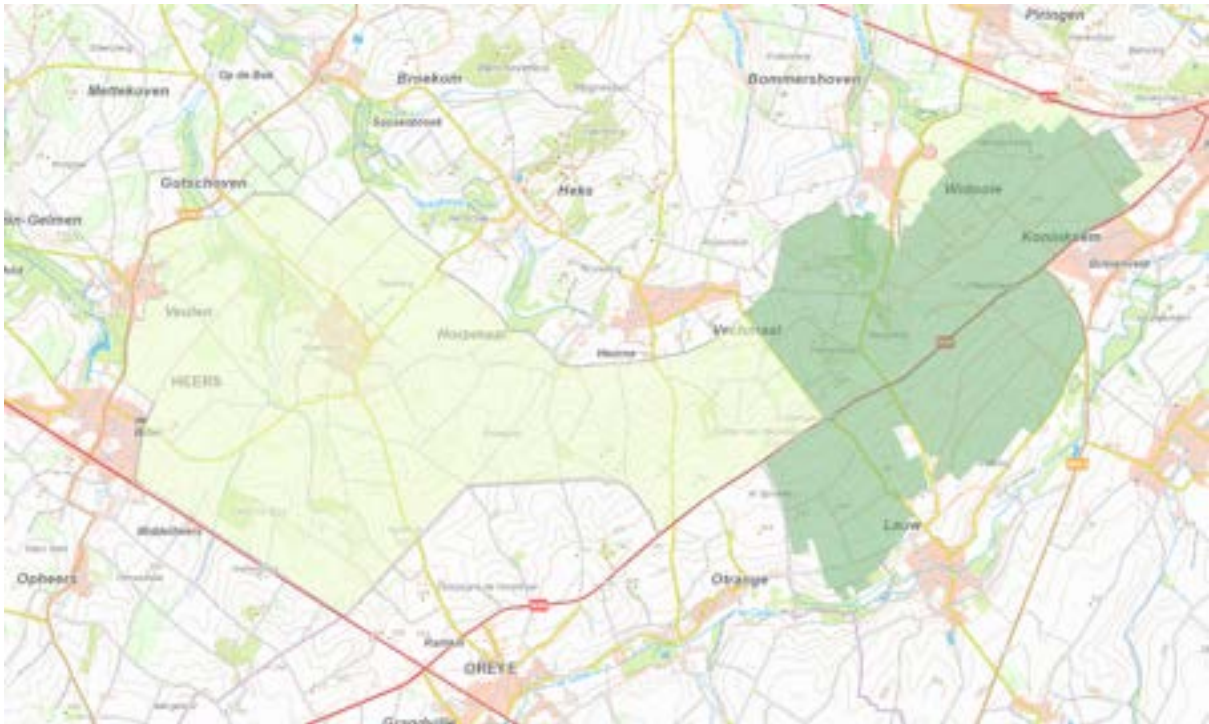

Voor landbouwers kan de erkenning zowel uitdagingen als kansen met zich meebrengen. Enerzijds worden er strengere eisen gesteld aan natuurbeheer en bodembescherming, wat kan leiden tot beperkingen in landgebruik en een aanpassing van landbouwpraktijken. Anderzijds stimuleert het Landschapspark de toepassing van agro-ecologische beheermaatregelen, die de bodemkwaliteit verbeteren, waterinfiltratie bevorderen en de biodiversiteit versterken. Dit kan op termijn resulteren in een veerkrachtigere landbouwsector die beter bestand is tegen klimaatschommelingen en economische onzekerheden. Gerichte maatregelen zoals strokenteelt, minimale bodembewerking en aanplant van hagen kunnen de bodemstructuur verbeteren. Dit leidt tot een betere infiltratie van regenwater en een verhoogde weerbaarheid tegen droogte en erosie. Het Landschapspark wil inzetten op specifieke teelten en gewasrotatie om habitats voor akkervogels en bestuivers te verbeteren. Daarnaast worden natuurlijke graslanden en bloemrijke akkerranden gecreëerd om de ecologische waarde van het landbouwgebied te verhogen. Het Landschapspark wil ten slotte ook inzetten op de versterking van ecologische verbindingen, onder andere door het herstel van holle wegen, hagen en natuurlijke bufferzones rond waterlopen. Deze maatregelen helpen niet alleen om de biodiversiteit te herstellen, maar ondersteunen ook de landbouw door natuurlijke plaagbestrijding en verbeterde bodemvruchtbaarheid

Soortbeschermingsprogramma's

Binnen het Landschapspark wordt bijzondere aandacht besteed aan akkervogels en zoogdieren die afhankelijk zijn van open landbouwlandschappen. Het zuiden van Haspengouw, met zijn uitgestrekte akkercomplexen, vormt een cruciaal leefgebied voor de Europese hamster (*Cricetus cricetus*), de grauwe kiekendief en de blauwe kiekendief (*Circus cyaneus*) en akkervogels. Het gebied valt binnen het werkingsgebied van de soortbeschermingsprogramma's hamster, grauwe kiekendief en akkervogels (Figuur 8). De unieke combinatie van grootschalige akkerbouw en extensief beheerde graslanden maakt dit gebied essentieel voor het voortbestaan van deze soorten in Vlaanderen.

Figuur 8: Focusgebied hamster en kerngebied voor akkervogels in het Hart van Haspengouw

De bescherming van de **Europese hamster** in Vlaanderen vereist een gerichte aanpak vanwege de kritieke staat van de populatie. De soort heeft een voorkeur voor open akkergebieden met graanteelten zoals rogge, tarwe en haver, maar ook luzerne en koolzaad kunnen dienen als geschikte habitat. De hamster graaft uitgebreide burchten in goed gedraineerde leembodems (Agentschap Natuur en Bos, 2015a). Het nieuwe soortenbeschermingsprogramma voor de hamster stond klaar om vastgesteld te worden. Er is echter beslist om het niet als afzonderlijk plan vast te stellen. In plaats daarvan wordt het geïntegreerd in een breder actieplan rond landbouw biodiversiteit. Dit gebeurt binnen het kader van de Europese Natuurherstelverordening. De hamster leeft in open akkergebieden, net als veel akkervogels (zoals grauwe gors en veldleeuwerik). Er is dus een natuurlijke overlap tussen het kerngebied voor hamsterbescherming en de focusgebieden voor akkervogels.

De **grauwe kiekendief** en **blauwe kiekendief** zijn afhankelijk van open landbouwgebieden met voldoende dekking voor een nest (zoals de aanwezigheid van graanpercelen in de broedgebieden van grauwe kiekendief) en voedsel (muizen, insecten en kleine vogels). Voor de grauwe kiekendief zijn faunaranden, braaklegging van akkers en gemaaide luzernepercelen essentieel om prooidieren te vinden, zoals veldmuizen en grote insecten. Actieve nestbescherming is cruciaal tijdens de eifase (mei-juni) en jongenperiode (juli-augustus) om uitmaaien te voorkomen. De blauwe kiekendief profiteert van een goed ontwikkelde groene infrastructuur in akkercomplexen, met ruigte, graslanden en struikzones. Gericht habitatbeheer is cruciaal voor de instandhouding van beide soorten binnen het agrarische landschap. De kerngebieden voor akkervogels in de Haspengouwse

leemstreek bieden potentie aan het herstel van populaties grauwe en blauwe kiekendieven (Agentschap Natuur en Bos, 2015b; Vermeersch et al., 2020).

De zones Manshoven en Vechmaal van het habitatrichtlijngebied omvatten belangrijke leefgebieden voor de Europese hamster en sluiten aan bij de Vlaamse prioritaire gebieden voor akkervogels. In deze regio's worden complementaire maatregelen genomen die niet alleen de hamsterpopulatie ondersteunen, maar ook bijdragen aan het herstel van akkervogelgemeenschappen. Bij deze complementaire maatregelen blijft het graan tot in het voorjaar staan, waardoor hamsters hun wintervorraden kunnen aanleggen en akkervogels, zoals gorzen en vinkachtigen, voldoende voedsel vinden. Aanvullende maatregelen in de deelgebieden Bollenberg en Mettekoven moeten ervoor zorgen dat het broedsucces van de grauwe en blauwe kiekendief binnen en buiten de Natura 2000-gebieden wordt bevorderd.

De **geelgors** en de **veldleeuwerik** zijn typische soorten van agrarische landschappen, maar hun populaties zijn de afgelopen decennia sterk afgenomen. De geelgors kwam tot de jaren 1970 wijdverspreid voor in Vlaanderen, maar is nu geconcentreerd in de valleien van Haspengouw, Voeren en de Kempen. Na een onregelmatige toename tussen 2007 en 2016 daalde de populatie weer drastisch, met een halvering sinds 2016 (Vermeersch et al., 2020).

De geelgors broedt in gevarieerde landschappen met heggen, knotwilgen en bosranden, en wordt sterk beïnvloed door een gebrek aan wintervoedsel. Beheermaatregelen richten zich op het voorzien van wintervoedsel via overstaand graan en Japanse haver, en het aanleggen van brede hagen met dichte grasbegroeiing, bij voorkeur naast open akkergewassen zoals zomergraan (Agentschap Natuur en Bos, 2021).

De veldleeuwerik komt voornamelijk voor op grootschalige akkers op leemgronden, heidegebieden en open terreinen zoals luchthavens. De soort wordt nog in hoge dichtheden gevonden in de grootschalige akkers op de leemgronden van Haspengouw. Een succesvol broedseizoen vereist minimaal 2,5 grootgebrachte nesten per jaar, wat enkel mogelijk is in extensief beheerde graslanden, hooiweiden met lange rustperiodes tussen maaibeurten (45 dagen) en akkers met geschikte gewashoogte, zoals luzerne. Akkerranden zijn belangrijk als voedselbron voor de jongen, maar worden vermeden als ze naast bomenrijen of houtkanten liggen (Agentschap Natuur en Bos, 2021).

Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren startte in 2023 een proefproject 'Proefplatform Duurzame landbouwpraktijk' dat landbouw en natuur wil verbinden (Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren, 2025). Hierbij werkten ze samen met PIBO Campus Vzw en de Limburgse Koepel voor Natuurstudie (LIKONA), met de steun van Tiense Suiker, Beneo-Orafti en Provincie Limburg. Gedurende twee jaar werden er verschillende maatregelen getest om op een klimaatrobuuste manier aan landbouw te doen, met oog voor biodiversiteit. De focus lag op bodemkwaliteit, agrobiodiversiteit en functionele stroken rond akkers. De testen vonden plaats op percelen in Rutten (Tongeren) en Vechmaal (Heers) van landbouwers die granen en bieten telen. PIBO Campus gebruikt de resultaten om gericht advies te verlenen aan de landbouwers (PIBO, 2024).

2.2.3 Samenwerkingen

Het Landschapspark wil een samenwerkingsplatform bieden voor landbouwers, natuurorganisaties en beleidsmakers. Door innovatieve verdienmodellen te ontwikkelen, zoals de vermarkting van duurzame landbouwproducten en ecosysteemdiensten, kan de economische levensvatbaarheid van landbouwbedrijven worden ondersteund.

De oprichting van het Landschapspark is gebaseerd op vier kerntaken: **verbinden, versnellen, versterken en vormen** (Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren, 2023).

1. **Verbinden:** Het Landschapspark wil fungeren als een brug tussen landbouw, natuurbeheer en erfgoedbehoud. Door samenwerking tussen verschillende actoren te stimuleren, wordt een geïntegreerd beheer van het landschap bevorderd. Dit omvat zowel ecologische als economische initiatieven, zoals de ontwikkeling van korte ketens voor streekproducten en de promotie van duurzame landbouwpraktijken.
2. **Versnellen:** Het park wil bestaande projecten ondersteunen en opschalen om sneller resultaten te boeken. Dit geldt zowel voor natuurherstelprojecten als voor de implementatie van regeneratieve landbouwtechnieken. Door onderzoek en praktijkervaring te combineren, worden innovatieve oplossingen sneller geïmplementeerd.
3. **Versterken:** Het Landschapspark wil landschapsbeheer en ruimtelijke planning integreren met bestaande beleidsinitiatieven. Dit betekent dat plannen voor waterbeheer, biodiversiteit en landbouwproductie beter op elkaar worden afgestemd, zodat ze zowel ecologisch als economisch duurzaam zijn.
4. **Vormen:** Een belangrijk aspect van het Landschapspark is educatie en kennisdeling. Door landbouwers, natuurbeheerders en beleidsmakers samen te brengen in lerende netwerken, worden *best practices* gedeeld en nieuwe technieken getest. Dit draagt bij aan de langetermijnvisie van een duurzaam en klimaatrobuust landschap

2.3 Linkerscheldeoever

2.3.1 Situering

De Linkerscheldeoever is een regio met een rijke en complexe geschiedenis waarin natuur, landbouw en de haven nauw met elkaar verweven zijn. De ontwikkelingen in dit gebied werden doorheen de tijd gedreven door een economische drijfveer om de haven uit te breiden, ecologische beleidsmaatregelen en sociale dynamieken. Dit hoofdstuk bevat informatie uit het Jaarverslag Linkerscheldeoever 2018-2020 en de Beheervisie 2021-2045 Grenspark Groot-Saeftinghe.

Natuurontwikkeling en ecologisch beheer

De Linkerscheldeoever kent een lange geschiedenis van natuurontwikkeling, waarbij de bescherming van soorten en habitats centraal staat. Op Linkerscheldeoever zijn verschillende vormen van natuurbescherming van kracht. Sommige soorten zijn opgenomen in de specifieke instandhoudingsdoelstellingen. Voor andere soorten zijn er compensatiedoelen vastgelegd. Ook daarbuiten zijn er beschermde soorten. De regio omvat twee Natura 2000-gebieden:

- Schorren en Polders van de Beneden-Schelde (Vogelrichtlijngebied)
- Schelde- en Durme-estuarium van de Nederlandse grens tot Gent (Habitatrichtlijngebied)

Sigmaplan

Het Sigmaplan heeft als doel Vlaanderen beter te beschermen tegen overstromingen van de Schelde en haar zijrivieren, en tegelijk waardevolle natuur in het Schelde-estuarium te herstellen en versterken. Het plan houdt ook rekening met recreatie en lokale economie, en wordt uitgevoerd door De Vlaamse Waterweg en Agentschap Natuur en Bos. Op de Linkerscheldeoever zijn twee Sigmaplanprojecten actief: het Hedwige-Prosperproject en de Doelpolder.

Het Hedwige-Prosperproject is een Vlaams-Nederlandse samenwerking waarbij 465 hectare getijdennatuur wordt ontwikkeld, waarvan 170 hectare in Vlaanderen. Het project beoogt zowel natuurherstel (slikken en schorren) als waterveiligheid (verzwakken van het getij om overstromingen te voorkomen). De uitvoering bestaat onder meer uit het aanleggen van nieuwe dijken, het afgraven van bestaande dijken en de inrichting van krekens en geulen.

De Doelpolder ligt vlakbij de koeltorens van Doel. Doelpolder Noord is in het kader van de compensaties binnen het Deurganckdokdossier ingericht als weidevogelgebied. De havenuitbreiding, zoals bij de bouw van het Deurganckdok, had namelijk ingrijpende gevolgen voor de natuurwaarden van de regio, waardoor er een compensatieplan moest ontwikkeld worden alvorens de werken van de bouw hervat konden worden. Via het Sigmaplan wordt het gebied samen met Doelpolder Midden omgevormd tot één getijdengebied met een gecontroleerd gereduceerd getij als onderdeel van het Grenspark Groot Saeftinghe. Er komt een stelsel van krekens en geulen en de bestaande scheiding tussen Doelpolder Noord en Midden wordt weggehaald.

Leefgebieden en vogelpopulaties

De Linkerscheldeoever kenmerkt zich door een mozaïek aan habitats die gezamenlijk bijdragen aan een uitzonderlijk hoge biodiversiteit. Een belangrijk deel van het gebied bestaat uit estuariene habitats, waaronder slikken en schorren, die ontstaan op het grensvlak van zoet en zout water. Deze dynamische milieus zijn ecologisch van groot belang en fungeren als voedsel-, rust- en broedplaatsen voor tal van trekvogels. Binnen de omliggende poldergebieden komen zowel zoete als zilte natuurweiden voor. Vooral binnendijkse, zilte vegetaties vormen een geschikt leefgebied voor gespecialiseerde soorten. Het behoud van deze graslanden vereist een aangepast waterbeheer en

een dynamische grondwaterbalans om de ecologische processen in stand te houden. Plas- en oeverzones, waaronder moerasgebieden en rietlanden, zijn van groot belang voor broedvogels zoals de bruine kiekendief (*Circus aeruginosus*). Doelgericht beheer, waaronder waterregulatie en predatiebeheersing, is essentieel om het voortbestaan van deze soorten te waarborgen. Ook braakliggende haventerreinen, hoewel tijdelijk en onderhevig aan stedelijke invloeden, bieden ecologische opportuniteiten. Spontane vegetatieontwikkeling kan leiden tot habitatvorming voor zeldzame soorten zoals de rugstreeppad (*Epidalea calamita*). De natuurlijke waarden van deze terreinen nemen echter af door havenverdichting en vegetatiesuccessie.

Het gebied maakt deel uit van een Vogelrichtlijngebied en herbergt 107 beschermde soorten, opgenomen in de bijlagen van de Vogel- en Habitatrichtlijn. Elke soort stelt specifieke eisen aan de structuur en het beheer van het leefgebied.

In het **begraasd schor**, onder invloed van getijdenwerking, broeden soorten als bruine kiekendief, blauwborst (*Luscinia svecica*), kluut (*Recurvirostra avosetta*), steltkluut (*Himantopus himantopus*) en strandplevier (*Charadrius alexandrinus*). Tijdens de trek- en winterperiode worden hier onder andere wintertaling (*Anas crecca*), bergeend (*Tadorna tadorna*), pijlstaart (*Anas acuta*), kraakeend (*Mareca strepera*), grauwe gans (*Anser anser*) en kokmeeuw (*Chroicocephalus ridibundus*) aangetroffen. Ondanks deze biodiversiteit blijft de ecologische kwaliteit van dit habitat onder druk staan door een tekort aan estuariene oppervlakte en predatie, met name door de vos (*Vulpes vulpes*).

De **natuurweiden** in Doelpolder Noord en Putten West zijn van groot belang voor weidevogels zoals grutto (*Limosa limosa*), tureluur (*Tringa totanus*), Kievit (*Vanellus vanellus*) en scholekster (*Haematopus ostralegus*). Na een periode van sterke achteruitgang zijn de populaties sinds 2012 herstellende dankzij de plaatsing van elektrische rasters. In 2022–2023 overschreed de Kievit bijvoorbeeld opnieuw de drempel van 100 broedparen. Ook kluut en steltkluut keren terug in toenemende aantallen.

De **habitat plas en oever**, met name rond de Verrebroekse Plassen, herbergt de grootste Vlaamse kolonie van de lepelaar (*Platalea leucorodia*). Soorten als ijsvogel (*Alcedo atthis*), oeverzwaluw (*Riparia riparia*) en diverse eendensoorten vinden hier eveneens geschikte broedplaatsen. Door beveiliging van broedlocaties is het broedsucces van lepelaar de voorbije jaren toegenomen. Pijlstaart en tafeleend (*Aythya ferina*) profiteren bovendien van het verbeterde beheer, hoewel predatiedruk een blijvend aandachtspunt vormt.

In de omliggende **landbouwpolders**, zoals Prosperpolder Zuid, jagen bruine kiekendieven op muizen. Blauwborsten komen hier lokaal talrijk voor. Voor de instandhouding van de populatie bruine kiekendieven is echter bijkomend foerageergebied nodig, begroot op 1500 hectare.

De **riet- en watervelden**, waaronder gebieden als Kallo en Haasop, vormen het kernhabitat voor rietvogels zoals kleine karekiet (*Acrocephalus scirpaceus*), baardman (*Panurus biarmicus*), rietzanger (*Acrocephalus schoenobaenus*), rietgors (*Emberiza schoeniclus*) en Cetti's zanger (*Cettia cetti*). Ook waterral (*Rallus aquaticus*) handhaaft zich goed. Ook doen soorten met hogere habitatvereisten, zoals bruine kiekendief, roerdomp (*Botaurus stellaris*) en woudaap (*Ixobrychus minutus*), het goed.

Voor deze soorten is uitbreiding van grote, uitgerasterde rietzones met hoge prooidichtheid en een stabiel winterwaterpeil noodzakelijk.

In het **rietschor** en op de **slikken met eilanden** broeden eveneens grondbroeders zoals de bruine kiekendief, die hier kwetsbaar zijn voor predatie en overstroming tijdens springtij. Het leefgebied **strand en plas**, gekenmerkt door ondiepe wateren en kale zandvlakten, toont recent herstel bij soorten als kluut, visdief (*Sterna hirundo*), zwartkopmeeuw (*Ichthyaetus melanocephalus*) en kleine plevier (*Charadrius dubius*). Dit is het gevolg van gerichte inrichtingsmaatregelen en tijdelijke beschermingsacties, zoals de aanleg van broedvloten. De strandplevier is voorlopig als broedvogel verdwenen, al werd recent territoriaal gedrag vastgesteld dat hoop biedt voor herkolonisatie.

Soortenbeschermingsprogramma voor de Antwerpse haven

Het Soortenbeschermingsprogramma voor de Antwerpse haven werd eerst in 2013 uitgewerkt en liep van 2014 tot 2019. Het vervolg werd in 2022 uitgeschreven en loopt tot 2027. Hoewel de oorspronkelijke doelstellingen uit 2017 behouden blijven, legt dit nieuwe besluit andere prioritaire accenten, met focus op maatregelen binnen bestaande natuurgebieden en beleidsmatig vastgelegde natuurontwikkelingen. De uitvoering van het soortbeschermingsprogramma verloopt via een samenwerking tussen Port of Antwerp-Bruges, de Maatschappij Linkerscheldeoever, Natuurpunt en tal van andere partners zoals Infrabel, het Agentschap Natuur en Bos, INBO, de Vlaamse Waterweg, Stad Antwerpen en de bedrijven zelf.

Het programma beoogt een evenwicht tussen economische ontwikkeling en het behoud van biodiversiteit in het havengebied, waar zich maar liefst **90 beschermde soorten** bevinden, waarvan **51 havenspecifiek** zijn. Deze soorten komen voor in een reeks van de zeven havenspecifieke habitats die hierboven reeds zijn aangehaald: ‘plas en oever’, ‘riet en water’, ‘zoete en zilte natuurweiden’, ‘strand en plas/surrogaatkust’, ‘estuariene gebieden’ (bestaande uit ‘slikken met eilanden’, ‘begraasd schor’ en ‘rietschor’), ‘braakliggende haventerreinen’ en ‘polders’. Het programma omvat **125 maatregelen**, variërend van inrichting en beheer tot monitoring, en garandeert een gunstige staat van instandhouding voor de beschermde soorten binnen het netwerk van ecologische infrastructuur in de haven.

Om de werkbaarheid van het soortbeschermingsprogramma te garanderen, zijn de soorten gegroepeerd per leefgebied of soortgroep. Voor elke groep werd een **paraplusoor**t gekozen, waarvan de bescherming ook ten goede komt aan andere “meeliftende soorten” met gelijkaardige ecologische vereisten. In het huidige tweede soortbeschermingsprogramma staan **tien paraplusoor**ten centraal: *argusvlinder* (*Lasiommata megera*), *blauwborst*, *gebouwbewonende zwaluwen*, *groenknolorchis* (*Liparis loeselii*), *meervleermuis* (*Myotis dasycneme*), *oeverzwaluw*, *rugstreppad*, *visdief*, *wilde orchideeën* en *zwartkopmeeuw*. Voor elke paraplusoor werd een **Individueel Soortenbeschermingsprogramma** opgesteld met concrete doelen, maatregelen en acties. Bij de aanvraag van een afwijking op het Soortenbesluit volstaat het om dit te doen voor de paraplusoor, waarna de afwijking ook geldt voor de ermee geassocieerde meeliftende soorten.

Dit biedt rechtszekerheid aan bedrijven die met beschermde soorten op hun terrein te maken krijgen.

De status van de doelstellingen wordt jaarlijks geëvalueerd. Hoewel sommige doelstellingen al bereikt zijn, blijven voor bepaalde soorten – afhankelijk van hun habitat en de druk van de omgeving – bijkomende maatregelen nodig. Monitoring richt zich in de eerste plaats op de paraplu-soorten, maar ook vele meeliftende soorten worden opgevolgd. Zo waarborgt het soortbeschermingsprogramma dat natuur en havenontwikkeling duurzaam hand in hand kunnen gaan.

Landbouw en sociaal-economische veranderingen

Tot de jaren 1960 bestond het landschap voornamelijk uit kleinschalige boerderijen en akkers, met dorpen zoals Doel, Kallo en Verrebroek als agrarische gemeenschappen. De intensivering van de landbouw leidde tot het verdwijnen van deze kleinschalige landbouwcultuur.

De regio wordt gekenmerkt door vruchtbare poldergronden en productieve landbouw. De landbouw in de regio staat echter sterk onder druk. Het merendeel van het landbouwgebied ging verloren aan directe ruimte-inname door haveninfrastructuur. Omdat de havenuitbreiding ook bedreigde natuur innam moest deze worden gecompenseerd, ook in landbouwgebied. Dat zorgde voor spanning tussen landbouwers, haven en de natuursector. In deze context tracht het [Dubbel Doel-project](#) in samenwerking met landbouwers een evenwicht te vinden tussen agrarische activiteiten en ecologische doelstellingen. Er wordt gezocht naar een evenwicht tussen leefbare natuurinclusieve landbouw en het herstel van foerageergebied voor soorten zoals de bruine kiekendief.

Industriële expansie en de Haven van Antwerpen

De economische groei van de haven van Antwerpen vormt een bepalende factor in de geschiedenis van de Linkerscheldeoever. Vanaf de jaren 1960 werden systematische plannen ontwikkeld om het Waasland om te vormen tot een strategisch havengebied. Dit resulteerde in de aanleg van grootschalige infrastructuurprojecten, zoals het Waaslandkanaal en de containerterminals.

De uitbreiding van de haven had aanzienlijke gevolgen voor de lokale gemeenschappen. Dorpen zoals Ouden Doel en Oosterweel verdwenen volledig, terwijl Doel jarenlang in onzekerheid verkeerde. De conflicten tussen economische belangen en lokale bewoners leidden tot juridische procedures en langdurige protestbewegingen. Het ECA-project (Extra Containercapaciteit Antwerpen) en het Saefthinghedok-light plan illustreren de voortdurende spanning tussen havenuitbreiding en ruimtelijke ordening.

Conclusie

De geschiedenis van de Linkerscheldeoever weerspiegelt een voortdurende wisselwerking tussen natuurbehoud, landbouw en de haven. De recente beleidswijzigingen en participatieve benaderingen tonen aan dat een integrale visie nodig is om een duurzaam evenwicht te vinden tussen deze drie pijlers. De toekomst van de Linkerscheldeoever hangt af van hoe Vlaanderen omgaat met deze delicate balans tussen ecologie, wereldeconomie en de lokale samenleving.

2.3.2 Beleid

Het lokale beleid op Linkerscheldeoever start vanuit een geïntegreerde opgave waarbij natuurherstel, waterveiligheid, havenontwikkeling en landbouw elkaar raken. Het gebied bevat grote natuurgebieden (Hedwige-Prosper, Groot-Saeftinghe) én intensief gebruikte polders. Beleidsinstrumenten moeten daarom zowel Europese en Vlaamse natuurdoelstellingen (zoals instandhoudingsdoelen en compensaties) als lokale ruimtelijke en economische noden verenigen. Binnen deze beleidscontext functioneert het **Dubbel Doel-project** als een verbindend beleidsinstrument: natuurherstel en landbouwperspectief worden tegelijk opgepakt, met duidelijke governance- en monitoringslijnen. Het project is in de bestaande bestuurlijke en juridische structuren verankerd doordat het gebruikmaakt van hetzelfde instrumentarium (financiering, aanbesteding, beheerovereenkomsten) en expliciet bijdraagt aan de door Vlaanderen en lokale partners gestelde natuur- en landbouwdoelen.

Het Dubbel Doel-project in de haven van Antwerpen kwam tot stand via een akkoord dat in 2022 werd gesloten tussen de Vlaamse regering, het Havenbedrijf Antwerpen, Maatschappij Linkerscheldeoever en diverse andere betrokken partijen. Het is een innovatief landbouw-natuurproject dat tot doel heeft instandhoudingsdoelstellingen te realiseren in landbouwgebied door middel van specifieke maatregelen, en landbouwers te ondersteunen in de transitie van een intensieve landbouwbedrijfsvoering naar een leefbare natuurvriendelijke bedrijfsvoering. Het project richt zich op de bescherming en het versterken van de leefomgeving van de bruine kiekendief. Het wordt getrokken door het ANB en werkt hierbij samen met de Beheercommissie Natuur Linkerscheldeoever, de Vlaamse Landmaatschappij (VLM), Departement Mobiliteit & Openbare werken, Port of Antwerp Bruges en Maatschappij Linkerscheldeoever. Daarnaast wordt er samengewerkt met tal van lokale landbouwers, kennisinstellingen en adviesbureaus (zoals Wim Govaerts & co cvba, Instituut voor Landbouw-, Visserij- en Voedingsonderzoek (ILVO), Pomona, Grenspark Groot Saeftinghe, Boerennatuur Vlaanderen) bij de uitwerking en monitoring van het project.

Het project focust op 1.500 ha landbouwgebied binnen het ruimere zoekgebied waar de bruine kiekendief foerageert (Figuur 9). Het is verspreid over 3 clusters (Noord, West en Zuid), in de gemeenten Beveren-Kruibeke-Zwijndrecht en Sint-Gillis-Waas. Binnen het project wordt gewerkt aan een innovatieve aanpak waarin landbouw en natuur niet als tegengestelde belangen worden beschouwd, maar als complementaire elementen in een duurzaam en toekomstgericht beheer van het landschap.

Figuur 9: Zoekgebied voor het nemen van maatregelen voor het foerageergebied voor bruine kiekendief (Goovaerts & Indeherberg, 2023)

Context, uitdagingen en oplossingen

1. Grondverlies en ruimtelijke druk

In de regio rond de Linkerscheldeoever is landbouwgrond de afgelopen decennia steeds schaarser geworden. Grote infrastructuurprojecten, waaronder havenuitbreidingen en natuurcompensatiegebieden, hebben geleid tot de onteigening van landbouwgronden. Hierdoor worden landbouwers gedwongen om hun bedrijfsvoering aan te passen of elders nieuwe landbouwgrond te zoeken.

Het Dubbel Doel-project biedt een mogelijke oplossing door overheidsgronden beschikbaar te stellen aan landbouwers die zich ook op hun eigen gronden engageren voor natuurinclusieve landbouw. De verdeling van de overheidsgronden over de landbouwers gebeurt op basis van een variabel systeem dat inzet op ecologische meerwaarde: hoe hoger de ambitie van de landbouwer, hoe gunstiger de verhouding tussen eigen gronden en toe te wijzen overheidsgronden. Elke landbouwer krijgt een score op basis van antwoorden in een offerteformulier. Aan deze score is een 'pasmuntverhouding' gekoppeld: landbouwers met een lagere score (0–60 punten) krijgen 1 hectare overheidsgrond per hectare eigen grond die ze inbrengen. Bij hogere scores wordt de verhouding voordeliger: wie tussen 61 en 80 punten scoort, krijgt 2 hectare overheidsgrond per hectare eigen grond, en wie tussen 81 en 100 punten scoort, krijgt zelfs 3 hectare overheidsgrond per hectare eigen grond. Op basis

van de opgegeven oppervlakte eigen gronden en de bijbehorende pasmuntverhouding, wordt voor elke kandidaat een oppervlakte overheidsgrond berekend. Zo krijgt elke deelnemer uiteindelijk een oppervlakte overheidsgrond toegewezen, in lijn met zijn ecologische ambities én binnen de beschikbare ruimte van het project. Door de variabele pasmuntverhouding (1 op 1, 1 op 2 of 1 op 3) kunnen landbouwers die ecologische maatregelen nemen, extra gronden in gebruik krijgen. Dit systeem helpt om de negatieve impact van grondverlies te verzachten en creëert nieuwe mogelijkheden voor duurzame bedrijfsontwikkeling. Het zorgt er ook voor dat zowel landbouwers met een hoge als met een lage startambitie kunnen deelnemen aan het project.

2. Druk van regelgeving

Zoals elders staan landbouwers steeds meer onder druk door een steeds strenger regelgevend kader, bijvoorbeeld inzake stikstof en pesticiden.

3. Polarisation tussen landbouw en natuurbeheer

Er bestaat vaak een spanningsveld tussen natuurbeschermingsinitiatieven en de landbouwsector, waarbij landbouwers vrezen dat ecologische maatregelen hun economische positie ondermijnen.

Het Dubbel Doel-project doorbreekt deze polarisation door landbouwers actief te betrekken en hen niet te zien als ‘gebruikers’ van het landschap, maar als ‘beheerders’ ervan. Hierbij werkt Dubbel Doel aan het creëren van draagvlak bij en ondersteuning van landbouwers in hun transitie naar een meer natuurinclusieve landbouw. Het project werkt met een vast aanspreekpunt (de trekker binnen ANB) en biedt persoonlijke begeleiding op maat, zowel op het terrein via huisbezoeken en veldcontroles als bij administratieve processen zoals het opstellen van offerteformulieren, de indiening van subsidiedossiers en de aanvraag van financiële ondersteuning. Via een gerichte digitale nieuwsbrief worden landbouwers op de hoogte gehouden van relevante info, en wordt er gezorgd voor aansluiting bij andere initiatieven en organisaties. De trekker van ANB zoekt ook actief mee naar afzetkanalen en versterkt netwerken in de sector.

Doelstellingen en aanpak

Het Dubbel Doel-project beoogt een balans tussen landbouw en natuur door een innovatieve en flexibele aanpak waarbij landbouwers actief betrokken worden bij het landschapsbeheer. Het project neemt specifieke maatregelen over 10% van 1.500 hectare aan landbouwgrond in transitie naar duurzamere methoden.

1. Ecologische maatregelen

De maatregelen binnen het Dubbel Doel-project zijn erop gericht om foerageergebied te creëren voor de bruine kiekendief:

- a. Volveldse akkers met telkens 6-jarige teeltrotaties (waarvan vier jaar meerjarige eiwitgewassen), bloemen-kruidentroken op 20% van het perceel en struweel ter bevordering van de biodiversiteit zijn nuttig voor de soort.
- b. Aangepaste maaimethodes zorgen er bovendien voor dat het landschap geschikt blijft voor jagende kiekendieven:
  - i. Smalle stroken worden vroeg gemaaid zodat de bruine kiekendief erboven kan jagen wanneer hij in juni-juli met een nest en jongen zit. De smalle stroken zullen geen broedende akkervogels aantrekken en het maaien zal die dus niet verstoren.
  - ii. Brede stroken worden later gemaaid: zo worden broedende akkervogels niet weggemaaid. De brede stroken trekken wel broedende akkervogels aan.

2. Landbouwkundige voordelen

- a. De combinatie van luzerne, grasklaver en granen verbetert de bodemstructuur, verlaagt de input van chemische middelen en verhoogt de weerbaarheid tegen droogte en erosie.
- b. Door in te zetten op compostering of groenbemesters wordt het gebruik van externe input verminderd.
- c. Extra grond: gratis gebruik van overheidsgronden in ruil voor ecologische maatregelen.
- d. Mogelijkheid tot teeltdiversificatie of bedrijfsomschakeling richting nieuwe, meer circulaire verdienmodellen door beschikbaarheid grond en kennis.
- e. Opbouw kennisnetwerken rond bedrijfscompostering, strokenteelt, natuurlijke plaagbestrijding, ...
- f. Doorstromen van knelpunten en mogelijke oplossingen vanuit de praktijk van het pilootproject richting beleid.

Evenementen en betrokkenheid van landbouwers

Het Dubbel Doel-project zet sterk in op kennisdeling en samenwerking met landbouwers via demonstraties en netwerkmomenten. Voorbeelden zijn: demoesessie composteren, demodag mechanische onkruidbestrijding, infoavonden over toewijzing overheidsgronden en teeltrotaties en een excursie rond het thema natuurinclusieve landbouw in het grenspark Groot Saeftinghe.

Het Dubbel Doel-project laat zien hoe landbouw en natuurherstel hand in hand kunnen gaan. Door overheidsgronden beschikbaar te stellen voor landbouwers die inzetten op ecologisch beheer, ontstaat er ruimte voor een duurzame toekomst. Hoe ecologischer het beheer, hoe meer grond ze ter beschikking krijgen — en dat biedt landbouwers een langetermijnperspectief. Zo worden de grotere risico's en lagere opbrengsten, die vaak gepaard gaan met natuurinclusieve landbouw, opgevangen. Tegelijk wordt de leefomgeving van soorten zoals de bruine kiekendief versterkt. Dit project levert cruciale inzichten voor het verder uitrollen van natuurinclusieve landbouwmodellen in Vlaanderen en daarbuiten.

2.3.3 Samenwerkingen

De aanpak waarbij gronden aangeboden worden aan de landbouwers heeft een hoge kostprijs (grootteorde miljoenen euro's aan gronden). Dit is mogelijk geweest dankzij de havenpartners die akkoord zijn gegaan om in dit project te investeren en het praktisch mogelijk maken. Het gaat hierbij over **Port of Antwerp-Bruges** – als belangrijke partner met positieve ervaringen -, **Maatschappij Linkerscheldeoever** en **Afdeling Maritieme toegang** als havenontwikkelaar vanuit de Vlaamse overheid. De **VLM** houdt zich bezig met het afsluiten van beheerovereenkomsten. Zij spelen, samen met **ANB** en de **Beheercommissie Natuur**, hopelijk in de toekomst een rol in dit project. Terreinbeheerders en medewerkers van het team gebiedsgerichte werking van ANB zijn ook interessante spelers om mee te nemen in het verhaal, aangezien er binnen ANB nog geen landbouwvisie is. In het kader van natuur-inclusieve landbouw op streekniveau moeten landbouw en natuurgebieden op elkaar afgestemd worden. Het huidige raamcontract tot 2026 voor het gebied loopt bij een aannemer die niet uit de streek komt, dit is een financiële beslissing geweest.

Er is een landbouwwerkgroep met de landbouwadministraties en -organisaties: Agentschap Landbouw en Zeevisserij en VLM (administraties) en **het Algemeen Boerensyndicaat** en de **Boerenbond** (organisaties). **Bioforum** is gecontacteerd geweest, maar door onderbemanning kunnen ze enkel ingaan op specifieke vragen en niet deelnemen aan de werkgroep. De aanwezige landbouwadviseurs die de werkgroep mee ondersteunen zijn **Wim Govaerts** en **Boerennatuur**. Wim Govaerts behandelt het landbouwtechnische en bedrijfseconomische luik en geeft hierbij advies aan Boerennatuur. Boerennatuur behandelt dan weer het procesmatige: het uitwerken van het verhaal naar draagvlak met landbouwers.

Binnen de werkgroep zijn ook 15 à 20 koplopers-landbouwers aanwezig. Dit is een waardevolle groep landbouwers die al in het eerste Interreg-project van het Grenspark Groot Saeftinghe heeft geëxperimenteerd, rond onder andere bruine kiekendief, met innovatieve landbouwmethodes. Zij kunnen hun expertise inzetten bij het beoordelen van de realiseerbaarheid van ecologisch interessante maatregelen. Deze groep wordt aangevuld met landbouwers die op vlak van innovatie en ecologie interessante vakkennis kunnen bijdragen.

Alle landbouwers zijn op de hoogte gebracht van dit project en worden uitgenodigd op evenementen zoals een veldexcursie waarbij er werd gedemonstreerd hoe dat er agro-ecologische teelten kunnen verbouwd worden en de betekenis van nuttige kruiden en onkruiden. Er wordt samengewerkt met **Pomona** die vraaggestuurd gangbare landbouwers in verbinding wil brengen met agro-ecologische technieken. De trekker van het project geeft hierbij inhoudelijke vragen door Pomona die ze omzetten naar praktijksessies voor landbouwers organiseren. In 2024 waren er vijf gepland. Deze leunen dicht aan bij de projecten van Dubbel Doel. Ze bieden de mogelijkheid om gans het landschap te upgraden.

De **provincie Zeeland** werkt binnen het grenspark rond streekcompostering samen met het **ILVO**. ANB volgt dit project ook op. Het **Regionaal Landschap Schelde-Durme** (met Beveren als recente

toevoeging) wil als nieuwe partner heel graag samenwerken rond struweeltjes omdat zij specialisten zijn in het aanleggen van houtkanten.

Er zijn al twee coöperatieven: **Smaak van Waas** en **Groot Saeftinghe Smaekt**. Hierbij proberen de landbouwers een lokale afzetmarkt te creëren voor voedselproducten. Nu worden de teelten van de akkerbouwers waarmee er wordt samengewerkt voornamelijk gerealiseerd als veevoeder. Het gaat hierbij om grote bedrijven, in tegenstelling tot biobedrijven zich al langer op de lokale markt richten. Het gaat hier om een ander soort bedrijfsvoering waarop de maatregelen aangepast dienen te worden.

Monitoring is belangrijk op lange termijn, zeker wanneer je van een uitgeputte naar een gezonde, biodiverse agro-ecologische bodem gaat. INBO is ook een partner, waarbij het de broedsuccessen van de bruine kiekendief opvolgt, de zending van de individuen in het gebied op zich neemt en ook samen met **Natuurpunt** een Meetnetwerk Agrarische Soorten op Linkeroever heeft georganiseerd. Hierbij worden alle akkersoorten geteld en zijn er ook muizentellingen in functie van de bruine kiekendief. Hun aanwezigheid hangt echter ook af van andere omgevingsomstandigheden.

3. Methodologie

Om te verkennen welke kansen en uitdagingen de lokale actoren zien inzake natuurinclusieve landbouw, en zo gemeenschappelijk gedragen verbetermogelijkheden te vinden, werd gebruik gemaakt van Soft Systems Methodology. In dit hoofdstuk beschrijven we de aanpak.

3.1 Algemeen

Natuurherstel wordt vaak benaderd vanuit één perspectief, een benadering die zich op feiten baseert maar waarbij niet voldoende aandacht wordt gegeven aan het politieke karakter van het thema (Pascual et al., 2021). Het beschermen van biodiversiteit is inherent normatief, en gebaseerd op tegenstrijdige filosofische standpunten. De verschillende actoren die in onze pilootgebieden actief zijn, hebben (mogelijks) conflicterende wereldbeelden en kijken vanuit een andere bril naar het landschap. De doelen waar ze naar streven en zich dagelijks voor inzetten, komen vanuit verschillende noden en percepties op het landschap.

Systeemdenken kan de overlappende en contrasterende perspectieven identificeren, en zowel conflicten als mogelijkheden in kaart brengen (Davila et al., 2021).

Voor dit onderzoek hebben we ons gebaseerd op inzichten uit *Soft Systems Methodology*. Soft Systems Methodology onderscheidt zich van modellen die een “hard” systeemdenken nastreven, waar de situatie wordt voorgesteld als een vaststaand systeem van interacties die gecontroleerd kunnen worden. Soft Systems Methodology wordt onder andere gebruikt bij het onderzoeken van *social-ecological systems* (Bunch, 2003 en Habron et al., 2004).

Bij Soft Systems Methodology komt de nadruk te liggen op mogelijke conflicterende visies en percepties die aan de basis liggen van het systeem. Deze benadering gaat daarbij uit van een problematische situatie waarvoor we verbetermogelijkheden zoeken, eerder dan van een enkelvoudig probleem waarvoor een rechtlijnige oplossing (“fix”) gevonden moet worden (Checkland and Poulter, 2006). De methodologie omvat vier belangrijke stappen:

1. Beschrijven van de gepercipieerde problematische situatie.
2. Ontwikkelen van “*purposeful activity models*”, een conceptueel model gebaseerd op telkens één van de geïdentificeerde wereldbeelden, waarbij een georganiseerd proces wordt voorgesteld om de situatie te verbeteren
3. Gestructureerde discussie over verandering
4. Acties om de situatie te verbeteren.

Om de percepties op de “problematische situatie”, de gepercipieerde uitdagingen en mogelijke opportuniteiten voor natuur-inclusieve landbouw te identificeren, hebben we diepte interviews uitgevoerd met landbouwers en andere actoren die actief zijn in de pilootgebieden en een mogelijke rol hebben bij het ontwikkelen van natuur-inclusieve landbouw. Deze interviews zijn gecodeerd volgens een kwalitatieve, thematische analyse (Braun en Clarke, 2006). Door de verschillende contexten en vragen van de partners in de drie pilootgebieden, verschillen de gebruikte thema’s voor de codering ook. Daarom worden deze in wat volgt per pilootgebied uiteengezet.

De percepties die uit de interviews kwamen, werden getoetst en verder uitgediept in een workshop waar zowel de projectpartners als de geïnterviewde stakeholders aanwezig waren. De bedoeling van de workshops was om enerzijds de geïdentificeerde percepties te valideren (In hoeverre gaat het om gedragen meningen?) en anderzijds om rond enkele thema’s over actierichtingen na te denken. Verder wordt per pilootgebied uitgelegd wat de behandelde thema’s in elk van de workshops zijn.

3.2 Onderzoeksvragen

In dit onderzoek staat de verkenning van natuurinclusieve landbouw centraal. Het onderzoek heeft tot doel om de visies van alle betrokken actoren – waaronder landbouwers, beleidsmakers en andere lokale actoren – te verkennen om inzicht te krijgen in de percepties op mogelijke maatregelen, de belangrijkste uitdagingen en de meest haalbare en gedragen oplossingen.

De algemene onderzoeksvragen die in dit kader worden onderzocht, zijn:

1. **Wat zijn de noden en percepties van de verschillende actoren in het gebied?**
Dit omvat zowel de landbouwgemeenschap als andere lokale belanghebbenden, met aandacht voor hun specifieke behoeften, zorgen en verwachtingen met betrekking tot natuurinclusieve landbouw.
2. **Hoe wordt biodiversiteit en de rol ervan in de landbouwpraktijk en het landschap waargenomen?**

Hierbij wordt onderzocht hoe verschillende actoren biodiversiteit definiëren, welke functies ze eraan toekennen en hoe deze percepties zich verhouden tot beleidsdoelstellingen en praktische toepassingen.

3. Welke bedreigingen zien actoren voor het gebied?

Dit onderzoek richt zich op de uitdagingen en obstakels die landbouwers en andere belanghebbenden ervaren bij de integratie van natuurinclusieve maatregelen.

4. Hoe overlappen of verschillen de percepties en noden van de verschillende actoren in het gebied?

Er wordt nagegaan in welke mate de verschillende belanghebbenden dezelfde uitdagingen en kansen zien, en waar mogelijke spanningen of tegenstrijdige belangen liggen.

5. Wat zijn de percepties en noden met betrekking tot de samenwerking tussen de verschillende actoren in het gebied.

Dit aspect richt zich op de sociale en economische relaties tussen de verschillende belanghebbenden en hoe deze versterkt kunnen worden om natuurinclusieve landbouw te bevorderen.

6. Welke breed gedragen maatregelen en beleidsaanbevelingen kunnen bijdragen aan een betere integratie van biodiversiteit in de landbouw?

Op basis van de verzamelde inzichten wordt onderzocht welke maatregelen als haalbaar, effectief en breed ondersteund worden beschouwd, en hoe het beleid hier beter op kan inspelen.

7. Wie wordt door de verschillende actoren gezien als verantwoordelijk voor de bevordering van biodiversiteit in landbouwgebieden.

Dit onderzoek verkent welke rollen en verantwoordelijkheden belanghebbenden toekennen aan landbouwers, beleidsmakers, natuurorganisaties en andere partijen in het bevorderen van biodiversiteit binnen agrarische landschappen.

Door deze onderzoeksvragen te beantwoorden, willen we niet alleen inzicht krijgen in de bestaande percepties en uitdagingen, maar ook werken aan realistische en gedragen beleidsaanbevelingen die de brug slaan tussen landbouwpraktijk en natuurbescherming.

Voor elk van de pilootgebieden werden de onderzoeksvragen verder verfijnd in functie van de lokale context (zie Bijlage).

3.2.1 De Brakouter

Het pilootgebied de Brakouter was reeds door VLM gekozen als één van de twee focusgebieden binnen LIFE B4B waar VLM voor verantwoordelijk is, het tweede zijnde het nabijgelegen Montenaken. Binnen LIFE B4B bestaan taken van VLM erin de huidige beheerovereenkomsten te

optimaliseren, de dekking van de beheerovereenkomsten in de pilootgebieden te verhogen en het opzetten van een lerend netwerk.

Het door INBO uitgevoerde onderzoek in de Brakouter streeft ernaar bij te dragen tot een brede visie op de mogelijkheden voor het uitvoeren van maatregelen voor natuurherstel in de Brakouter, en zo inzichten te verschaffen die in een volgende fase van LIFE B4B geconcretiseerd en uitgetest kunnen worden.

Het onderzoek legt zich toe op het verkrijgen van inzichten in de percepties op biodiversiteit en op mogelijkheden voor natuurinclusieve landbouwpraktijken. Daarbij worden de visies van de verschillende actoren die impact hebben op het landschap, ondervraagd en naast elkaar gelegd. Op deze manier kunnen de achterliggende noden en beweegredenen beter begrepen worden, en komen nieuwe mogelijkheden aan het licht.

Concreet werd rond volgende onderzoeksvragen gewerkt:

- Wat zien de betrokken actoren als bedreigingen voor de toekomst?
- Wat zijn de verschillende percepties rond biodiversiteit en de samenhang tussen natuurherstel en landbouwpraktijk?
- Wat zijn de gemeenschappelijke, complementaire en contrasterende elementen in de visies op natuurinclusieve landbouw in de Brakouter? Welke keuzes moeten gemaakt worden?
- Wat zijn de percepties op de invulling van het beleid voor natuurherstel in de Brakouter?
- Welke samenwerkingen rond natuurbehoud en natuurherstel in de Brakouter bestaan er al, en waar zijn er mogelijkheden voor nieuwe samenwerkingen?

Bijhorende interviewvragen voor landbouwers en andere belanghebbenden die gesteld zijn om antwoorden te verkrijgen op deze onderzoeksvragen, zijn terug te vinden in Bijlage 1.

3.2.2 Het Hart van Haspengouw

In eerste instantie heeft er een gesprek met ANB plaatsgevonden om de situering en doelstellingen van dit onderzoek helder te krijgen. Vanuit dit gesprek met ANB zijn volgende onderzoeksvragen naar boven gekomen:

- Wat zijn de noden van de verschillende actoren in het gebied?
- Wat zijn de percepties op vlak van biodiversiteit, de natuurdoelstellingen en de andere functies van het gebied?
- Wie zijn volgens de actoren de belangrijkste verantwoordelijken en samenwerkingen om een biodivers akkergebied te verkrijgen?

Bijhorende interviewvragen voor landbouwers en andere belanghebbenden die gesteld zijn om antwoorden te verkrijgen op deze onderzoeksvragen, zijn terug te vinden in Bijlage 1.

3.2.3 Linkerscheldeoever

Op basis van de voorbereiding samen met ANB, focusten we op volgende vraagstelling in dit pilootgebied: op welke manier raken landbouwers en andere betrokkenen opnieuw verbonden en kunnen ze elkaar zo duurzaam ondersteunen in het verhogen van de biodiversiteitswaarde in het pilootgebied? Omdat het project Dubbel Doel hier al nauw samenwerkt met landbouwers, werden hier vooral andere betrokkenen bevestigd.

- Hoe overlappen/verschillen de noden en percepties van landbouwers en hun omgeving op vlak van biodiversiteit in het pilootgebied?
- Wat zijn de noden en percepties van landbouwers en hun omgeving op vlak van hun onderlinge relatie/samenwerking ?
- Wat zijn mogelijke, breed gedragen oplossingspistes om die hogere verbondenheid te verwezenlijken?

Bijhorende interviewvragen die gesteld zijn om antwoorden te verkrijgen op deze onderzoeksvragen, zijn terug te vinden in Bijlage 1.

3.3 Dataverzameling en analyse

Het doel van dit onderzoek is om meer inzicht te krijgen in de (lokale) noden van en perspectieven op biodiversiteit en landbouw. Dit doen we door middel van semi-gestructureerde interviews van ongeveer 1u-1,5u. Hierbij gingen we uit van enkele reeds vooropgestelde vragen (zie bijlage 1) waarbij er ruimte bleef voor een open en flexibel gesprek met de bevestigde. De resultaten werden daarna op een workshop met de geïnterviewden teruggekoppeld. Tijdens de workshops werden er een aantal opvallende thema's verder uitgediept.

De geïnterviewde landbouwers zijn allemaal landbouwers in de pilootgebieden, met of zonder beheerovereenkomsten. Ze werden door VLM, ANB of andere lokale beleidsactoren gecontacteerd met de vraag of zij bereid waren deel te nemen aan een diepte-interview, gevolgd door een workshop. De andere bevestigde actoren zijn ook direct betrokken bij natuur en/of landbouw in het gebied. De motivering van de geselecteerde deelnemers aan dit onderzoek wordt hieronder per deelgebied verder toegelicht.

De interviews werden opgenomen na geïnformeerde toestemming van de geïnterviewden. De opnames werden getranscribeerd met behulp van het programma "Transkriptor" (version 2.4.5, Transkriptor, 2025). Voor het coderen werd het programma Dedoose gebruikt (version 9.2.22, SocioCultural Research Consultants, LLC, 2025). Hierbij loopt de codering parallel met de verschillende onderzoeksvragen die zijn terug te vinden in bijlage. Gelijkaardige antwoorden worden geclusterd onder eenzelfde subcategorie binnen elke onderzoeksvraag. Het zijn deze subcategorieën en bijbehorende citaten die worden toegelicht bij de resultaten. De data analyse werd gedaan door

de onderzoeker die de interviews in het pilotgebied heeft uitgevoerd. Omdat de onderzoeksvragen, zoals hierboven uitgelegd, alsook de timing en de onderzoeker per pilotgebied verschilden, gaan we hieronder in op de specifieke methodes per pilotgebied.

3.3.1 De Brakouter

Interviews - data verzameling

In het pilotgebied de Brakouter bestond de dataverzameling uit 18 fysieke semi-gestructureerde interviews en één workshop om terug te koppelen.

In een eerste ronde van interviews (2023 -2024), werden “expert” interviews en gesprekken uitgevoerd met actoren geaffilieerd met onderstaande organisaties. Deze gesprekken dienden in eerste instantie om een beter begrip van het pilotgebied te verkrijgen en het onderzoek af te stemmen.

- **Beleid:**
  - Vlaamse Landmaatschappij
  - Agentschap voor Natuur en Bos
- **Onderzoek**
  - INBO
- **Regionaal Landschap Zuid-Hageland**

In een tweede ronde (tussen 13 december 2023 en 7 oktober 2024) werden de volgende lokale actoren ondervraagd:

- **Negen landbouwers**
- **Natuurorganisaties**
  - vzw Veldwerk
  - Natuurpunt
- **Stad Landen**
- **Wildbeheereenheid de Molenbeek**

De landbouwers werden gecontacteerd door VLM, daar zij eveneens binnen het LIFE B4B project landbouwers in het pilotgebied interviewden. Voor deze exploratieve diepte-studie hebben we, met VLM, een selectie gemaakt van deze landbouwers, waarbij we er rekening mee gehouden hebben dat er zowel landbouwers gekozen werden die beheerovereenkomsten hebben, die (recent) gestopt zijn met beheerovereenkomsten en die geen beheerovereenkomsten hebben.

De andere actoren werden geïdentificeerd door projectmedewerkers, waarbij de nadruk lag op sectorale organisaties die een rol spelen in het landschap, alsook door *snowball sampling*, waarbij een geïnterviewde actor ons doorverwees naar andere actoren die een belangrijke rol spelen in het gebied.

Alle interviews werden op een semi-gestructureerde manier afgenomen. Voor elk interview werd dezelfde, vooraf opgestelde vragenlijst gebruikt (zie bijlage 1), die in de gesprekken flexibel werd gebruikt. De lengte van de interviews bedroeg gemiddeld 90 minuten, inclusief een gestructureerd interview door een werknemer van VLM uitgevoerd. Alle interviews zijn live uitgevoerd, op een door de geïnterviewde gekozen locatie. De interviews met de landbouwers werden in de Brakouter samen met een werknemer van VLM uitgevoerd, zodat de tijdsinvestering van de geïnterviewden beperkt bleef.

Om een balans te vinden tussen het peilen naar de bredere visies, concrete ervaringen en nieuwe mogelijkheden en suggesties, werd gepeild naar de volgende elementen:

- Visies op biodiversiteit
- Ervaring van en kennis over biodiversiteit
- Kennis over beleid en gebruik van beleidsinstrumenten
- Samenwerkingen met andere actoren
- Suggesties voor verbetering beleid

Interviews - data analyse

De interviews werden getranscribeerd en gecodeerd. Er vond een deductieve codering plaats op basis van de vooropgestelde thema's (soort bedrijf, grootste bedreiging, perceptie van biodiversiteit, combinatie biodiversiteit en landbouwpraktijk, directe ervaring van biodiversiteit, beheerovereenkomsten, motivatie beheerovereenkomsten, moeilijkheden beheerovereenkomsten, samenwerkingen, kennis over het beleid, suggesties en extra). De resultaten van de interviews zijn met VLM teruggekoppeld en besproken.

Workshop - terugkoppeling en verfijning data

Om de resultaten terug te koppelen met de betrokkenen, werd een workshop georganiseerd in januari 2025 te Landen. Alle geïnterviewde actoren werden uitgenodigd. Aanwezig waren drie landbouwers, Wildbeheereenheid de Molenbeek, Regionaal Landschap Zuid-Hageland, Natuurpunt, vzw Veldwerk, Stad Landen, Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Agentschap Natuur en Bos en de Vlaamse Landmaatschappij. Tijdens de workshop werden de samengevatte resultaten van de interviews gepresenteerd en besproken. Daarna vond een interactieve oefening plaats waarbij de deelnemers in kleinere groepen verder konden nadenken over drie thema's, die op voorhand in overleg met VLM en met de onderzoekers in de andere pilotgebieden werden geselecteerd.

- Thema 1: Visies op biodiversiteit en natuurinclusieve landbouw. Naar een gedeelde visie voor de Brakouter.
- Thema 2: Samenwerkingen.
- Thema 3: De landbouwer en de samenleving.

De toevoegingen van de workshop worden in de resultatensectie van dit rapport weergegeven in aparte kaders.

3.3.2 Het Hart van Haspengouw

In het pilotgebied het Hart van Haspengouw bestond de dataverzameling uit 24 semi-gestructureerde interviews, fysiek of online, en één workshop om terug te koppelen. De interviews werden voltrokken van februari 2024 tot februari 2025.

Hieronder worden de bevroegden per sector opgelijst. De selectie van bevroegden werd zorgvuldig opgebouwd in samenwerking met ANB, met als doel de onderzoeksvragen zo volledig en representatief mogelijk te beantwoorden. Daarbij werd gestreefd naar een evenwichtige samenstelling van verschillende groepen actoren die elk vanuit hun rol relevante inzichten konden aanbrenge. Voor de landbouwers gebeurde de rekrutering in eerste instantie via een oproep door ANB, gericht op landbouwers binnen het pilotgebied. Er werd expliciet aandacht besteed aan variatie in ervaring met beheerovereenkomsten, zodat zowel landbouwers met als zonder ervaring werden betrokken. Daarnaast werd ook de bedrijfsplanner van VLM binnen het pilotgebied gecontacteerd om geïnteresseerde landbouwers door te verwijzen naar de onderzoeker. INBO sprak bijkomend landbouwers aan tijdens netwerkmomenten, met de vraag of zij openstonden voor een gesprek. Tot slot konden respondenten ook aangeven wie volgens hen zeker nog bevroegd moest worden. Deze suggesties werden meegenomen in de verdere selectie, voor zover ze relevant waren voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen.

- **Beleid (regionaal):**
  - een medewerker van de dienst Agromilieubeleid van Agentschap Landbouw & Zeevisserij
  - de leidinggevende Team Patrimoniumbeheer van ANB, de regiobeheerder Demerland & Zuiderkempen (ANB)
- **Beleid (lokaal):**
  - een boswachter regio Hoge Kempen tot Voeren (ANB)
- **Praktijk:**
  - 11 lokale landbouwers
  - de regioconsulent Zuid-Limburg van Boerenbond
  - de Regiocoördinator Limburg van Boerennatuur Vlaanderen
  - voorzitter van Groene Kring Limburg
  - een lokale jager
  - de projectcoördinator valleigebonden natuur en de projectcoördinator biodiversiteit van Regionaal landschap Haspengouw-Voeren.
- **Onderzoek**
  - onderzoeker biotoopdiversiteit van INBO
  - een projectleider en onderzoeker van PIBO en UHasselt

Uit de interviews werden verschillende visies op biodiversiteit, beleidsdoelstellingen en de integratie daarvan in landbouwpraktijk gecapteerd. Als vervolgstap werd er in Haspengouw een workshop georganiseerd waarin we de resultaten van de interviews hebben teruggekoppeld en besproken. Deze vond plaats in PIBO-campus in maart 2025. Er werden drie thema's geselecteerd waarvan er duidelijk probleemsituaties naar voren kwamen. Voor elk thema werden oplossingsmogelijkheden besproken door een apart subgroepje. Door een rotatiesysteem kon elke subgroep alle thema's behandelen.

Thema 1: verschillende noden voor beperkte grond

Hoe kunnen we voldoende voedsel produceren voor de groeiende bevolking en tegelijkertijd de impact van landbouw op natuur en biodiversiteit beperken?

- Welke praktijken bestaan er al die landbouw duurzamer maken?
- Welke innovatieve technieken kan je bedenken om voedsel te produceren zonder biodiversiteit te schaden?
- Welke kennis, materialen en/of samenwerkingen heb je hiervoor nodig?

Thema 2: samenwerkingen concreet maken

- Voor welke maatregelen is samenwerking wenselijk?
- Wie moet hierbij betrokken worden?
- Hoe kunnen we de verzamelde kennis ruimer delen?
- Hoe kunnen we dit verder opvolgen?

Thema 3: naar een duurzaam systeem

De landbouw en natuursector worden soms tegenover elkaar gezet, terwijl we aangeven dat ze verbonden zijn met elkaar.

Beleidskeuzes worden vaak bepaald door korte termijn haalbaarheid in plaats van langetermijnvisies, terwijl zowel landbouwers als natuurbeheerders worstelen met de gevolgen van een gebrek aan samenhangend beleid.

- Welke structurele keuzes zijn nodig om landbouw en natuurdoelstellingen écht met elkaar te verbinden?
- Hoe kunnen beleid, onderzoek en praktijk beter op elkaar aansluiten?
- En hoe kunnen we de mentale drempels en de sociale norm overwinnen die verandering in de weg staan?

Voor deze workshop werden de bevrageden en extra belanghebbende uitgenodigd. Hierbij waren volgende deelnemers aanwezig:

- **Beleid (regionaal)**
  - de LIFE B4B-coördinator Landbouw van ANB
  - de coördinator landbouw voor het Landschapspark bij de VLM
  - de medewerker van de dienst Agromilieubeleid van Agentschap Landbouw & Zeevisserij
  - het voormalige diensthoofd beleid van Natuurpunt
- **Beleid (lokaal)**
  - de gebiedsverantwoordelijke van ANB
  - de coördinator Landschapspark Hart van Haspengouw
  - de lokale bedrijfsplanner van VLM
- **Praktijk**
  - 7 landbouwers, waaronder
  - de voorzitter van Groene Kring Limburg
- **Onderzoek**
  - een onderzoeker van PIBO
  - de coördinator natuuronderzoek van het Provinciaal Natuurcentrum

3.3.3 Linkerscheldeoever

In het pilootgebied Linkerscheldeoever bestond de dataverzameling uit 24 semi-gestructureerde interviews, fysiek of online, en één workshop om terug te koppelen. De interviews werden voltrokken van september 2024 tot februari 2025.

De selectie van bevroegden gebeurde in eerste instantie op basis van een verkennend gesprek met ANB over de onderzoeksvragen en de betrokken partijen binnen het gebied en het Dubbel Doel-project. Vanuit hun langdurige betrokkenheid en ervaring met de dynamieken tussen verschillende stakeholders doorheen de tijd, kon ANB waardevolle input leveren over relevante actoren en onderliggende probleemsituaties. Dit vormde een gerichte en inhoudelijk onderbouwde basis voor de verdere selectie. Net zoals in de eerdere fase werd ook hier tijdens elk interview gevraagd wie in dit kader zeker nog bevroegd moest worden. Relevante suggesties werden meegenomen in de verdere afbakening van de respondentengroep.

Actorengroepen die nog niet eerder bij het project betrokken waren, werden aanvullend geïdentificeerd via een gerichte rondvraag bij naburige bedrijven, horeca en zelfstandigen. Deze contacten werden door INBO zelf telefonisch of via mail benaderd. Op die manier werd getracht om ook bredere perspectieven uit de omgeving te capteren en het stakeholderveld zo volledig mogelijk in kaart te brengen.

Op basis van de opgestelde onderzoeksvragen, werden volgende betrokkenen bevroegd:

- **Beleid (regionaal)**
  - de trekkers van het Dubbel Doel-project van ANB
  - een medewerker van de dienst Agromilieubeleid van Agentschap Landbouw & Zeevisserij

- de projectleider Linkerscheldeoever van ANB
- **Beleid (lokaal)**
  - de lokale VLM-bedrijfsplanner die ook medetrekker is van het Dubbel Doel-project
  - een boswachter in onder andere Stropersbos Stekene (ANB)
  - de natuurcoördinator bij de gemeente Beveren
- **Praktijk**
  - de ondervoorzitter van het Algemeen Boerensyndicaat en zijn zoon die landbouwer is en graag wou aansluiten
  - de adviseur landbouw van Bioforum
  - een lokale projectcoördinator van Boerennatuur Vlaanderen
  - de netwerkregisseur vanuit EGTS²¹ Linieland en de netwerkregisseur vanuit de provincie Zeeland van Grenspark Groot Saeftinghe
  - een medewerker van de Afdeling Maritieme Toegang
  - een havenplanner bij Port of Antwerp Bruges
  - een adviseur en sectorontwikkeling Bio binnen Inagro
  - de projectcoördinator 'Antwerpse haven natuurlijker' van Natuurpunt
  - de voorzitter van Pomona Puur Natuur cv
- **Onderzoek**
  - de expert bodembeheer, biologische en agro-ecologische teeltsystemen en compostering binnen ILVO
  - een onderzoeker Estuaria van INBO
- **Omgeving**
  - de winkluitbaatster van Boeket Lokal die ook werkt als lerares lagere school in de omgeving,
  - een bioloog die lang in de streek gewoond heeft
  - de eigenaar van IJshoeve De Boey en (mede)initiatiefnemer van Smaak van Waas en Groot Saeftinge Smaekt
  - twee vrijwilligers van Natuurhuis Panneweel (Natuurpunt)
  - onderwijzer Agro- en biotechnologie binnen Odisee
  - een composteerder van Opdebeek

Landbouwers werden hier dus niet expliciet bevroegd, op verzoek van ANB. De landbouwers werden en worden uitvoerig betrokken in het kader van het Dubbel Doel-project. De trekkers van dit project nemen dan ook hun inzichten en ervaringen hierin mee.

Uit de interviews werden verschillende visies op biodiversiteit, beleidsdoelstellingen en de integratie daarvan in landbouwpraktijk gecapteerd. Als vervolgstap werd er in Linkerscheldeoever een workshop georganiseerd waarin we de resultaten van de interviews hebben teruggekoppeld en besproken. Deze vond plaats in IJshoeve De Boey in maart 2025. Er werden drie thema's geselecteerd waarvan de trekkers van het Dubbel Doel-project meer inzichten wensten te krijgen. Voor elk thema

---

²¹ Europese Groepering voor Territoriale Samenwerking

werden enkele kenmerkende passages uit de interviews aangehaald en concrete problemen besproken.

- Thema 1: De positie van landbouw op Linkeroever
  - Subvraag: Hoe kan de landbouwer weer centraal komen in de ontwikkeling van het gebied?
- Thema 2: Eerlijke prijs voor landbouwproducten
- Thema 3: Eerlijke prijs voor de diensten van landbouwers
(deze vraag is door tijdgebrek niet meer behandeld kunnen worden tijdens de workshop)

Voor deze workshop werden de bevroagden uitgenodigd. Hierbij waren volgende deelnemers aanwezig:

- Beleid (regionaal)
  - de trekkers van het Dubbel Doel-project van ANB
  - de LIFE B4B-coördinator Landbouw van ANB
- Beleid (lokaal)
  - de natuurcoördinator bij de gemeente Beveren
- Praktijk
  - de ondervoorzitter van het Algemeen Boerensyndicaat
  - de netwerkregisseur vanuit EGTS Linieland van Grenspark Groot Saeftinghe
  - de voorzitter van Pomona Puur Natuur cv
- Onderzoek
  - de expert bodembeheer, biologische en agro-ecologische teeltsystemen en compostering binnen ILVO
  - een onderzoeker Landbouw van INBO
- Omgeving
  - de winkeluitbaatster van Boeket Lokal die ook werkt als lerares lagere school in de omgeving,
  - een bioloog die lang in de streek gewoond heeft
  - de eigenaar van Ijshoeve De Boey en (mede)initiatiefnemer van Smaak van Waas en Groot Saeftinghe Smaekt
  - twee vrijwilligers van Natuurhuis Panneweel (Natuurpunt)

4. Resultaten

In dit hoofdstuk bespreken we de resultaten per pilootgebied.

De codering van de interviews gebeurde per pilootgebied, om helemaal op maat van het pilootgebied te kunnen werken. Daardoor is de structuur van de drie besprekingen niet helemaal dezelfde. De pilootgebieden werden door verschillende onderzoekers behandeld, waardoor er ook verschillen zijn in redactionele stijl per pilootgebied.

Om de privacy van de deelnemers te waarborgen, wordt de specifieke functie bij bepaalde citaten niet altijd expliciet vermeld. In plaats daarvan wordt telkens aangegeven uit welke sector de betreffende uitspraak afkomstig is.

4.1 De Brakouter

Hieronder beschrijven we de percepties bij de actoren in de Brakouter, zoals deze uit de interviews en de workshop naar boven kwamen. De tekst beschrijft de inzichten uit de interviews, terwijl de kaders de aanvullingen uit de workshop toevoegen.

4.1.1 Bedreigingen voor het gebied

De bezorgdheden van de verschillende actoren in het gebied kunnen ons veel leren over hun individuele noden, die beslissingen indirect kunnen beïnvloeden, en hun visie op de huidige dynamieken in het landbouwgebied. Om die reden zijn we elk interview in de Brakouter begonnen met een vraag naar de gepercipieerde grootste bedreiging voor de geïnterviewden. Voor de landbouwers zijn de meest genoemde bedreigingen gerelateerd aan het financiële aspect van het landbouwbedrijf. Bijna alle geïnterviewde landbouwers noemen het financiële aspect, hogere kosten en te lage prijzen, als de grootste bedreiging. Dit gaat bijvoorbeeld om de **hoge prijs van grond**, waardoor het steeds moeilijker wordt voor beginnende landbouwers om te starten of om een bedrijf over te nemen. De oorzaak is enerzijds dat grotere landbouwbedrijven of andere investeerders grond opkopen en anderzijds dat het premiestelsel nog steeds vooral de oppervlakte van het bedrijf beloont, eerder dan publieke diensten.

Daarnaast **ervaren de bevraagde akkerbouwers van de Brakouter dat ze te weinig krijgen voor hun producten**. De prijs van tarwe is, zo stelt één van de geïnterviewden, in de laatste vijftig jaar hetzelfde gebleven, in twee interviews werd gesteld dat de landbouwer hetzelfde krijgt als de vorige generatie, terwijl de prijs van landbouwmachines, de prijs van land en de algemene kosten gestegen zijn. De oorzaken voor de te lage prijzen worden gelinkt aan het landbouwbeleid, aan de

wereldmarkt en aan de grootwarenhuizen. De inkomensindicatoren van akkerbouwbedrijven bevestigen deze getuigenissen²².

“Ik denk dat vooral die mensen die de prijzen bepalen, zoals de grootwarenhuizen, de grote schuldligen zijn. Als je een reclameboekje krijgt van de Aldi of van de Colruyt, staat daar de prijs van aardbeien in voor de hele week. Maar hoe kunnen zij weten wat de prijs zal zijn als de veiling pas morgen is? Dat scheelt soms een halve euro per dag. Dus die prijs is al gemaakt op voorhand.” (interview landbouwer)

De economische rendabiliteit van het landbouwbedrijf wordt gezien als een moeilijkheid, en zorgt ervoor dat ook de toekomst van de landbouw in vraag wordt gesteld. *“Eigenlijk zijn er geen boeren meer”*, zegt een geïnterviewde landbouwer, een andere geïnterviewde drukt **bezorgdheid uit voor startende landbouwers**:

“Ja, en die jonge mensen gaan het wel moeilijk krijgen om alles betaald te krijgen, zelfs voor je begint.” (interview landbouwer)

Klimaatverandering is de tweede meest genoemde uitdaging en kwam bij de helft van de landbouwers naar boven. Dit gaat vooral over droogte en percelen die te nat zijn en daardoor moeilijk bewerkbaar zijn, en de onzekerheid die klimaatverandering brengt voor de toekomst van de landbouw.

“Hoe de laatste paar jaar geweest is... de oogst is gerot op het veld, de grond was te nat. En wat je verkoopt, brengt niks op. Het komt niet meer op. Die jaren zijn een uitzondering, maar de extremen komen vaker voor. Geen zekerheid meer.” (interview landbouwer)

Een van de geïnterviewde landbouwers noemde de **milieuwetgeving** als grootste bedreiging, met name dat er steeds meer regels en maatregelen komen die de landbouwer moet uitvoeren en dat onder andere sproeistoffen steeds minder gebruikt mogen worden. Een andere landbouwer zag **natuuruitbreiding**, met name de bebossing, als een grote bedreiging voor de landbouw, maar dit zag hij niet meteen als een gevaar voor de open plateaus op de Brakouter.

Twee niet-landbouwers zagen net een bedreiging in de **beleidsinstrumenten die er niet in slagen de biodiversiteitsdoelstellingen te behalen**. Ze zien niet genoeg inspanningen om het areaal aan permanente ecologische structuren te verhogen, en stellen de vrijwilligheid van beheerovereenkomsten in vraag.

“Ik schiet het instrument van de beheerovereenkomsten niet af als een additioneel instrument op een nog onbestaand instrument dat in staat kan zijn om bronpopulaties vast te houden in tijd en ruimte. Het is een heel nuchtere vaststelling dat beheerovereenkomsten dat

---

22

<https://www.vlaanderen.be/statistiek-vlaanderen/landbouw-en-visserij/bedrijfseconomische-inkomensindicatoren-per-landbouwsector>

niet kunnen, louter en alleen al omwille van het feit dat ze vrijwillig zijn en kortlopend.”
(interview natuurorganisatie)

De **toegenomen grootschaligheid en het intensieve beheer** worden door ondervraagden gezien als een bedreiging, die leidt tot het verlies van biodiversiteit. Eén geïnterviewde (natuurorganisatie) had nog meegemaakt dat er hamsters waren in de Brakouter, en dat er een veertigtal koppels grauwe gorzen broedden. Deze situatie veranderde, volgens de geïnterviewde, door de ruilverkaveling.

Voor een lid van de Wildbeheereenheid de Molenbeek, is de grootste bedreiging de te intensieve landbouwpraktijk die het landschap leeg maakt,

“[...] door het oogsten van alle teelten op hetzelfde moment. Vroeger had je bietenpercelen. Die bietenpercelen werden à fur et mesure geoogst, naargelang dat ze moesten leveren aan de fabriek. Dus die bieten bleven staan tot december. Nu [oktober] zijn ze allemaal weg. Ook bij aardappelen en mais, je hebt in één keer één grote vlakte.” (interview jagersvereniging)

Volgens geïnterviewde medewerkers van VLM leiden de verstrengde voorwaarden, namelijk het verbod op sproeistoffen en de verplichting van maaien en afvoeren, tot een sterke terugval van beheerovereenkomsten.

4.1.2 Biodiversiteit

De analyse van de verschillende percepties op biodiversiteit, en de combinatie van natuurherstel en landbouwpraktijk, vormt de essentie van dit systeemonderzoek. “Biodiversiteit” is voor de geïnterviewden van de Brakouter geen algemeen bekend begrip, en wanneer ter verduidelijking gevraagd werd van hun begrip van “natuur”, bleek dit niet altijd makkelijker te zijn. Biodiversiteit wordt door de landbouwers gezien als een **diversiteit van gewassen en dieren**. Deze diversiteit gaat verder dan een focus op bepaalde soorten, en omvat voor verschillende geïnterviewden het **volledige systeem, waarin de bodemgezondheid** een belangrijke rol te spelen heeft.

“Ja, voor mij zijn dat meer de wolken, de bijen, de insecten, bepaalde dieren die in de bodem leven die je niet ziet. Pierlingen²³. Ook belangrijk. Voor mij is dat het leven in de bodem. En op de bodem. Je hebt ook pierlingen nodig. Dat is heel interessant voor je bodem. Dan zie je of die bodem goed is of niet goed. Als je ploegt en er komen veel pierlingen boven, dat betekent dat je bodem in orde is. [...] Bodemleven, daar staat niemand echt bij stil.” (interview landbouwer)

De meeste landbouwers verwezen naar **praktijken die gunstig zijn voor biodiversiteit**, zoals ploegloos werken, het gebruiken van stalmest in plaats van kunstmest en *companion cropping*. Stalmest is een waardevolle meststof voor bodemverbetering en koolstofopslag, maar vereist wel nauwkeurige registratie, afstemming op bemestingsnormen en aandacht voor waterkwaliteit en

---

²³ Hiermee worden regenwormen (pieren) bedoeld.

regelgeving. *Companion cropping* is een teeltmethode waarbij verschillende gewassen strategisch gecombineerd worden en gelijktijdig naast of door elkaar worden geteeld. Deze praktijken kunnen, in navolging van het onderscheid dat in de literatuur over natuurinclusieve landbouw gemaakt werd, gezien worden als behorende tot de categorie van praktijken die “minder impact op de natuur” (zie 1.3) hebben en vooral ook tot de categorie “functionele biodiversiteit” (zie 1.5), aangezien ze bijdragen aan een verhoogde bodemvruchtbaarheid en bodemstructuur, en praktijken zoals *companion cropping* gunstige natuurlijke plaagbestrijders aantrekken.

Voor andere geïnterviewde landbouwers, wordt natuur gezien als natuurgebied:

“[...D]e samenhang tussen natuur en landbouw? Ik probeer dat in evenwicht te houden, moeilijk uit te leggen. Op mijn bedrijf heb ik daar weinig last van, we zitten in open ruimte, er is weinig natuurgebied. [...] Voor mij is natuur bos of zoiets. Een beheerovereenkomst is natuur, maar dat is eigenlijk geen echt[e natuur] in mijn ogen” (interview landbouwer)

Zoals de geïnterviewde landbouwers, zien de andere geïnterviewden het belang van biodiversiteit ook als verdergaand dan een “zorg voor soorten”. Biodiversiteit opbouwen is het **opbouwen van een ecosysteem**, dat begint bij de bodembiodiversiteit en insecten naar de opbouw van akkerflora en -fauna (interview natuurorganisatie). “Je moet beginnen met de basis, en de rest zal dan hopelijk wel volgen” (interview gemeente). Een respondent (beleid) verwoordt het als

“een evenwicht tussen landbouw en natuur. Het is zorgen voor de soorten die het nu moeilijk hebben, maar ook de soorten die het nu niet moeilijk hebben, dat we die kunnen behouden [...] En dat gaat dan zowel over fauna als flora.”

Observatie van en interactie met biodiversiteit in de Brakouter

Bij de beschrijving van de concrete ervaring van biodiversiteit, vermeldden de landbouwers echter voornamelijk de observatie van akkerfauna, zoals vogels en reeën.

Zes van de geïnterviewde landbouwers ervaren een **toename van vogels**. Dit gaat echter om een grote variëteit aan soorten vogels. De toename wordt geassocieerd met de lopende beheerovereenkomsten, en wordt gezien als een positieve trend.

“Met de tarwe die blijft staan, hebben ze de hele winter eten, ze moeten niet gaan zoeken. [...] [Vogels z]ullen wel hun nut hebben, ook voor de gewassen. [...] Maar muizen hebben we al genoeg hoor. [...] De laatste jaren hebben we toch geen probleem gehad met de muizen op de biet [...] En daar zullen toch die vogeltjes voor iets tussen zitten.” (interview landbouwer)

Vier landbouwers beschrijven een toename van roofvogels, één van hen vraagt zich af of de roofvogels uitgezet zijn.

Twee landbouwers vermelden kraaien, die als een probleem ervaren worden. Drie landbouwers noemt een toename van reigers in het gebied. Slechts één landbouwer vermeldt een toename van

het aantal akkervogels, terwijl een andere geïnterviewde landbouwer noch een toename, noch een afname ziet van akkervogels in het gebied. Een andere landbouwer ervaart dan weer een afname van het aantal akkervogels, en dit is volgens hem te wijten aan de ruilverkaveling, het verdwijnen van holle wegen en schuilplekken en de moderne machines: "iedereen heeft daar geen oog naar, ze rijden maar door".

Volgens de geïnterviewden die werkzaam of vrijwilliger zijn bij natuurorganisaties en een onderzoeksinstituut, zijn de te beschermen akkervogels inderdaad **niet op het doelpopulatie niveau**. De geelgors en de veldleeuwerik doen het lokaal in het gebied redelijk goed ten aanzien van de instandhoudingsdoelstellingen, maar de grauwe gors behaalde ten tijde van de interviews (2023-2024) slechts één derde van de doelpopulatie. Toch blijft de Brakouter één van de laatste bolwerken voor de grauwe gors, wat het belang aantoont om actie te nemen indien we de soort willen behouden in Vlaanderen.

Behalve akkervogels, komen in de Brakouter ook verschillende soorten wilde bijen voor, die enkele jaren geleden door Natuurpunt geïnventariseerd zijn (Natuurpunt, 2021) om meer aandacht te vragen voor het beschermen en herstellen van de populaties solitaire bijen. Van de 340 soorten wilde bijen in Vlaanderen bleken er 35 regionaal uitgestorven, 14 ernstig bedreigd, 37 bedreigd, 50 kwetsbaar, 40 bijna in gevaar en 148 momenteel niet in gevaar (D'Haeseleer et al., 2025).

Aanvulling uit de Workshop (Foto 1): *In de workshop werd er gesproken over de geelgors en de veldleeuwerik, die, zo werd door een deelnemer bevestigd, in de Brakouter op doelniveau zijn, en het daar iets beter doen dan in de rest van Vlaanderen. Een andere deelnemer merkte op dat dit niet betekent dat de populaties op ideaal niveau zijn. Dit leidde tot een discussie over wat dat betekent "ideaal niveau", en of het verschilt met "gewenst niveau voor behoud van de soort".*

Foto 1: Workshop in Landen, januari 2025 (Foto: Myriam Dumortier)

Visies op samengaan natuurherstel en landbouw

Over het samengaan van landbouw en natuurherstel bestaan bij de bevroegde actoren verschillende meningen. In de interviews wordt aangehaald dat het samengaan van natuur en landbouw een “politieke kwestie” is (interview stad Landen), en dat het moeilijk is de juiste balans te vinden. Er bestaat zeker een spanningsveld tussen landbouw en natuur in de Brakouter. Landen is een landbouwgemeente, landbouw is er de grootste economische sector (interview stad Landen). De fysische kenmerken van het leemplateau maken het de ideale plek voor akkerbouw: *“De Brakouter is heel vruchtbare landbouwgrond, goede waterdoorlating, grond niet te zwaar niet te licht.”* (interview landbouwer). Echter, is het ook één van de laatste plekken in Vlaanderen waar een doelpopulatie van akkervogels zoals de grauwe gors kan worden opgebouwd.

Zowel geïnterviewde landbouwers als andere actoren zien mogelijkheden voor het samengaan van natuur en landbouw. Uit de interviews kunnen we twee thema’s onderscheiden die schijnbaar tegenstrijdige visies tegenover elkaar brengen, die hieronder verder beschreven worden. Het eerste betreft de keuze om bij de biodiversiteitsdoelstellingen in de Brakouter in eerste plaats rond specifieke soorten te werken. Het tweede thema behandelt de vraag naar meer extensieve maatregelen die het natuurherstel ten goede komen, tegenover het behouden van een hoge productie.

A. Focus op enkele soorten versus systeemaanpak

De sterke beleidsfocus op akkervogels in het beheergebied wordt door meerdere geïnterviewden in vraag gesteld. Er wordt verwacht dat als er vanuit een **holistische benadering** wordt gehandeld, beginnend bij het bodemherstel, ook de habitat voor akkervogels hersteld wordt. Daarbij, zoals hierboven aangehaald, spreken verschillende landbouwers zelf over maatregelen die de kwaliteit van de biodiversiteit verhogen alsook bijdragen aan de landbouwproductie, zoals niet-kerende bodembewerking en het inzaaien van bloemenranden (zie 1.6 functionele biodiversiteit). Ook stellen geïnterviewden voor om de focus te verleggen naar **autochtone akkerflora**, die dan weer de opbouw van akkerfauna ondersteunt, wat uiteindelijk ook voor de akkervogels voordelig is. De bezorgdheid is bijvoorbeeld dat bij het uitrollen van maatregelen voor akkervogels, er niet genoeg rekening wordt gehouden met het kiezen voor autochtone zaadmengelingen.

Het nemen van maatregelen voor akkervogels draagt daarentegen niet noodzakelijk bij aan natuurinclusieve landbouw, zo wordt aangehaald in een interview:

“Ik denk ook niet [...] dat vogels ons de weg wijzen naar een duurzame landbouw. Nee, vogels wijzen ons de weg naar hun duurzame bestaan en wat zij nu onduurzaam vinden. [...] net zo min als dat wij de pretentie moeten hebben om zonder achterliggende onderbouwing te zeggen "Dit zal wel goed zijn voor die vogel", heeft die vogel ook niet de pretentie om te zeggen, "dit zal wel goed zijn voor de voedselproductie voor de landbouw".” (interview natuurorganisatie)

Daartegenover vroegen geïnterviewden zich af **hoe haalbaar een dergelijke systemische benadering** is. De huidige, vrijwillige beleidsinstrumenten vormen tevens niet het ideale instrumentarium om habitats op te bouwen die tijd nodig hebben om te ontwikkelen, zoals het opbouwen van bodemvruchtbaarheid.

“[...] Langzamerhand krijg je daar een fauna die terugkomt, die zich daar settelt in de vorm van zweefvliegen, solitaire bijen, kevers, noem maar op, sprinkhanen en dergelijke. En die vormen dan een redelijk stabiele populatie die in evenwicht is met de omgeving. En na vijf jaar zegt de landbouwer, ik spuit dat dood en ik ploeg het om. En die ganse populatie die je opgebouwd hebt, is weer compleet weg.” (interview natuurorganisatie)

Daarnaast is het belangrijk te onthouden dat het populatieniveau van de grauwe gors in een kritieke toestand verkeert, en indien we de populatie willen herstellen, moeten er specifieke maatregelen genomen worden en kan er niet gewacht worden totdat de algemene biodiversiteitswaarde in het gebied een bepaald niveau heeft bereikt. Verschillende geïnterviewden vonden het wel een juiste beleidskeuze om in dit gebied maatregelen te nemen die zo effectief mogelijk zijn voor de akkervogels.

Aanvulling uit de Workshop: Tijdens de workshop werd ook de aanpak via parapluoorten besproken. Uit de bespreking kwam onder andere dat de grauwe gors een uitdagende soort is als parapluusort, door de precare situatie waarin de grauwe gors zich bevindt.

B. Extensivering van landgebruik versus benutten vruchtbare gronden

Als reden voor de kritieke toestand van zowel flora- als faunasoorten, wordt, zoals aangehaald in 4.1.1 “Bedreigingen”, de ruilverkaveling en intensivering van de landbouw aangegeven. Dit proces had onder andere tot gevolg dat heel wat kleine landschapselementen verdwenen (interview natuurorganisatie). Echter, om tot een omkering van dit proces te komen, zijn verregaande maatregelen nodig:

“we onderschatten vaak hoe extensief landbouw moet zijn zodat je daar ook effectief hogere biodiversiteitsdoelen aan kan koppelen, en dan gaat het niet over de generieke winsten over, ja, meer bodembiodiversiteit, minder nitraatuitspoeling, enzoverder, (...) we willen daar veldleeuwerik en grauwe gors terug op orde hebben en we willen daar kiekendieven hebben, dan ga je eigenlijk al naar veel extensievere formules gaan” (interview natuurorganisatie).

In de interviews kwam “braaklegging” geregeld naar boven als praktijk die gunstig is voor biodiversiteit. Eén van de geïnterviewden ziet een mogelijke toekomst in een simpeler systeem zoals de braaklegging regeling van vroeger, waarbij landbouwers vanuit het GLB betaald werden om hun land braak te laten liggen. Verschillende landbouwers, daarentegen, vermeldden braaklegging niet als positief, omdat dit geen **productieve landbouw** is, waar net de vruchtbare leemgronden van de Brakouter zo geschikt voor zijn.

Verder leiden **distels** tot veel controverse. Ze worden beschouwd als een belemmering voor de landbouw. Distels verspreiden zich snel, ook naar naburige percelen, en zijn lastig weg te krijgen. Nochtans worden ze door natuurbeschermers gewaardeerd. Onkruid is dikwijls nuttiger voor doelsoorten dan ingezaaide soorten.

“die distels [zijn] zeer relevant voor onze doelsoorten [...] de spontane soorten werden meer gebruikt als stapelvoedsel dan de soorten die werden ingezaaid, dus we zetten onszelf, vind ik, zo vaak vast wanneer we altijd die obligate win-win willen” (interview natuurorganisatie).

Maatregelen die binnen de “functionele biodiversiteit” (zie 2.2.2) behoren, zoals het aanleggen van een bloemenstrook, worden wel als gunstig gezien omdat dit bestuivers lokt voor de landbouwgewassen.

4.1.3 Beleid en beleidsinstrumenten

De beleidsdoelstellingen en daarvoor ingezette instrumenten vormden het contextuele kader van het onderzoek in de Brakouter, zoals in de inleiding uitgelegd. De landbouwers verwijzen vaak naar de beheerovereenkomsten en verduidelijken zowel hun motivaties om mee te werken als de moeilijkheden die ze ervaren met de beheerovereenkomsten en de ecoregelingen. Hieronder gaan we niet concreet in op de maatregelen zelf, maar geven we een overzicht van de visies van de landbouwers en de andere actoren op de beleidsinstrumenten.

Algemeen

Sommige landbouwers gaven aan dat het beleid **onduidelijk** is. Een voorbeeld dat beschreven werd, is dat de precieze invulling van de vereiste niet-productieve elementen²⁴, en de mogelijkheid om dat percentage al dan niet met beheerovereenkomsten of ecoregelingen in te vullen, pas zeer laat beslist en gecommuniceerd is.

Er wordt ook kritiek gegeven op de **incoherentie** in het algemene beleid, als voorbeeld wordt gegeven dat er hier veel maatregelen gefinancierd worden om meer duurzame landbouwpraktijken te introduceren, terwijl er tegelijk ook nieuwe vrijhandelsverdragen gesloten worden die toestaan om goedkopere producten uit het buitenland te importeren.

“Ja, ze zijn zo bezig met de natuur, het milieu en alles moet beter. Maar al die boten en al die camions die elke dag het land binnenkomen, dat is geen probleem. En die vliegtuigen. Maar wat hier is, is niet goed genoeg. [...] Hier is niet goed genoeg, maar daar is blijkbaar geen uitstoot om hetzelfde te maken. Het is gewoon opgeschoven, die heb je niet meegeteld.”
(interview landbouwer)

De perceptie bij sommige landbouwers op de samenwerking met VLM, in het kader van beheerovereenkomsten, is dat er geen gevoel van samenwerking is, maar dat VLM zich eerder opwerpt als opdrachtgever aan de landbouwer, en dat er te snel bestraft wordt. Soms wordt de landbouwer beboet voor zaken waar hij zelf geen invloed op heeft, zoals de verstoring van beheerovereenkomsten door wandelaars met honden.

De keuze voor een **vrijwillig instrumentarium** wordt door sommige respondenten in vraag gesteld. Daarnaast wordt opgemerkt dat in de keuze van maatregelen voor de beheerovereenkomsten die specifiek bedoeld zijn voor herstellen van de vogelpopulaties (zoals fauna-akker, faunavoedselgewas, luzernehoiland) er net wel de keuze is gemaakt om te kiezen voor de meest effectieve maatregelen voor de akkervogels, en niet voor het garanderen van een zekere landbouwrelevantie. Als kanttekening daarbij wordt echter gesteld dat de maadata toch een compromis “op zijn Belgisch” zijn, wat dan weer voor uitdagingen kan zorgen.

Bijkomend, zoals hierboven aangehaald, wordt door natuurbeschermers in vraag gesteld of tijdelijke, vrijwillige beleidsinstrumenten voor een duurzame opbouw van de akkervogelpopulaties kunnen zorgen²⁵.

---

²⁴ De verplichting om vier procent landbouwgrond met niet-productieve elementen in te richten is na de boerenprotesten in 2024 geschrapt.

²⁵ Hierbij dient opgemerkt te worden dat de uitvoering van het Soortbeschermingsprogramma Akkervogels (2001) niet enkel stoelt op tijdelijke maatregelen zoals beheerovereenkomsten maar eveneens op maatregelen die tot doel hebben een permanente ecologische structuur in het landschap op te bouwen en in stand te houden.

Perceptie van landbouwers op beheerovereenkomsten en ecoregelingen

Verschillende landbouwers gaven aan dat beheerovereenkomsten niet passen in hun beeld van landbouw. Eén landbouwer geeft aan dat ecoregelingen, zoals ook beheerovereenkomsten, afleiden *“van de productie en van de essentie van het boeren”*.

Een andere landbouwer vindt dat beheerovereenkomsten niet passen in de Brakouter, maar meer geschikt zijn in een overgangsgebied aansluitend aan natuurgebied. De Brakouter heeft voor de landbouwer een te vruchtbare grond om daar beheerovereenkomsten op te zetten. Beheerovereenkomsten zijn volgens hem geschikt voor minder productieve gronden, die bijvoorbeeld te nat zijn.

Bij de vraag of beheerovereenkomsten meer zekerheid bieden, in tijd waarin klimaatverandering zorgt voor onzekere oogsten, antwoordt de dochter: *“Ja, op zich zit daar wel een vast bedrag aan, maar het is triestig dat je zo moet boeren, hè. Dan ben je sofa-boeren aan het creëren, waar ze voor de rest allemaal zo tegen zijn en zo proberen tegen te houden, maar hier gaan ze het in de hand werken want je krijgt meer door niks te doen dan door je werk te doen.”* (interview landbouwer)

Motivaties van landbouwers om mee te doen

De grootste motivatie voor veel bevroegde landbouwers om mee te doen met beheerovereenkomsten is de financiële zekerheid die ze bieden, terwijl de prijzen voor andere teelten laag zijn. Er zijn ook landbouwers die iets positiefs voor de natuur willen doen.

“Voor toch een positief punt naar de natuur te brengen, eigenlijk. (...) Ja, wij zijn ook voor de natuur, eigenlijk, he” (interview landbouwer)

Een andere reden voor landbouwers om beheerovereenkomsten af te sluiten is omdat de locatie en grootte van het perceel minder handig is om er teelten op te zetten

“[Landbouwer:]

Maar nu was het enkel en alleen omdat dat klein perceeltje gewoon handig is. Maar ik was eigenlijk een beetje...

[Interviewer:]

Dat het ver ligt van alle andere perceeltjes?

[Landbouwer:]

Ja, ja. Hier is niks ver in de Brakouter, maar het is het verste van allemaal.”

Bufferstroken zijn voor de landbouwers ook interessant om beheerovereenkomsten rond af te sluiten, al zijn de regels recentelijk veranderd. In de komende jaren wordt daarom eerder gekeken naar de ecoregelingen “Beheer bufferstroken”.

“Vroeger kwam dat handig uit, langs waterlopen, waar je toch een afstand moest houden. Nu zijn die bufferafstanden weer iets veranderd. Toen was een bloemenstrook 12 meter. Nu moet je eigenlijk maar 6 meter van de kant af blijven. Dus hoe ga ik daarvoor kiezen?”

Ondanks dat een bloemenstrook financieel wel interessanter is. Ja, ik ga toch ergens de middenweg zoeken.” (interview landbouwer)

Eén landbouwer haalde als motivatie de overtuigingskracht van de bedrijfsplanner aan.

Moeilijkheden voor landbouwers en andere actoren

Verschillende landbouwers geven de ingevoerde voorwaarden bij de nieuwe beheerovereenkomsten aan als groot struikelblok om mee te doen. Het vaakst vermeld wordt het algemene **pesticidenverbod**, waardoor pleksgewijze chemische onkruidbestrijding niet langer mogelijk is.

Daarbij vormen **distels** volgens de landbouwer een groot probleem, dat ook aanwezig blijft na het stopzetten van de beheerovereenkomst, waardoor na afloop meer pesticiden moeten gebruikt worden. Een geïnterviewde zegt niemand met snoeischaar de beheerovereenkomsten te zien beheren, dat is de "tijd van voor de oorlog", daar zijn "we naar terug aan het komen".

"De goesting is toch wel minder geworden daardoor, door het feit van een hoop ellende achter te blijven hé." (interview landbouwer)

De andere nieuwe voorwaarde, **maaien en afvoeren**, wordt ook als een probleem gezien, omdat het, bijvoorbeeld in het geval van beheerovereenkomsten met luzerne, een uitdaging is om een afzetmarkt te vinden voor het maaisel. Composteren is ook een optie, maar daarbij bestaat vrees voor veronkruiding. Daarnaast beschikken akkerbouwers dikwijls niet over de nodige machines om te maaien en af te voeren. Een respondent van een INBO legt uit waarom die voorwaarde ingevoerd is, en stelt dat door het verbod op klepelen de vegetatie niet verder wordt verrijkt en dat *"de graskruidenstroken het interessantst zijn als ze ijl zijn, schraler worden, zowel voor kiekendieven en voor de akkervogels"*.

Andere moeilijkheden die landbouwers hebben met beheerovereenkomsten is de **sterke controle**, en het gevoel dat de landbouwers zeer streng beboet worden bij fouten. Daarnaast wordt ook de strikte perimeter van het beheergebied waar het soortbeschermingsprogramma van toepassing is, in vraag gesteld. Voor sommige landbouwers liggen de percelen waar ze graag een beheerovereenkomst op zouden afsluiten, net buiten de perimeter van het gebied.

Eén landbouwer gaf aan dat de **maatregelen in beheerovereenkomsten niet innovatief genoeg** zijn en dat er niet genoeg ruimte en flexibiliteit is om zelf innovatieve, duurzame maatregelen voor te stellen.

Geïnterviewde niet-landbouwers merken op dat er te weinig oog is voor **autochtone variëteiten in de mengsels**. Soorten zoals gele kamille, groot donker kaasjeskruid, pimpernel enzoverder komen niet voor in de Brakouter, en met enig ongeloof stelt de geïnterviewde vast dat deze soorten wel in de gevraagde mengsels zitten.

Daarnaast is de **ligging van de beheerovereenkomsten** niet altijd ideaal. Beheerovereenkomsten die dichtbij huiskavels of de weg liggen, hebben, volgens één van de geïnterviewden, meer predatie van vossen en huiskatten.

Een belangrijk punt is de **onzekerheid en twijfel over de effectiviteit van beheerovereenkomsten**. Een respondent die bij de Wildbeheereenheid werkt, geeft aan dat de percelen met beheerovereenkomsten te snel en te vaak worden gemaaid, wat ervoor zorgt dat er niet genoeg dekking is voor akkervogels. Bij zowel landbouwers als natuurorganisaties is er twijfel over de resultaten van beheerovereenkomsten.

"En wat hebben ze dan? Die beesten hebben niets van dat... [...] Ze hebben ruimte, maar. Want dat is dan meestal van dat slecht gras of van dat onkruidgras, hè. Want ze eten toch liever... [...] die beheerovereenkomsten, na vijf jaar, in mijn ogen, is dat nul. Dat is juist voor de vossen om in te zitten en voor het ruigwild." (interview landbouwer)

"We zitten daar al 7 jaar met al die beheerovereenkomsten. Ja, eigenlijk komen we niet verder dan de stand still van een precaire situatie, namelijk een 1/3 van een doelpopulatie halen. Die is zeer kwetsbaar. Een slecht jaar kan betekenen dat die gehalveerd wordt. We weten eigenlijk zeer weinig over de conditie van die populaties, zijn dat vooral oudere vogels of niet, kunnen daar nu de een na de andere wegvallen. Living Deads noemt dat." (interview natuurorganisatie)

Daarbij is er ook een gebrek aan monitoring:

"Het ILVO kan voor elke landbouwteelt, voor elk landbouwdier kan zij voor x-parameters de ecologische impact berekenen tot 3 cijfers na de komma, maar wij slagen er niet eens in om voor een veldleeuwerik te weten wat het broedsucces is in landbouwgebied, met of zonder maatregelen. We doen tellingen. We weten of er nesten zijn, maar we weten niks over het nestsucces. We weten niks over de impact van gewasbescherming op nestsucces." (interview natuurorganisatie)

In het algemeen geven landbouwers aan meer te willen leren over de beleidsdoelstellingen waarvoor beheerovereenkomsten ingezet worden, en de effectiviteit van de maatregelen die ze nemen.

"Ja, dat is wel leuk. Dat hoeven geen urenlange vergaderingen te zijn, maar gewoon een mail waarin je zegt, hier zijn we aan het werken en dit is waar jij deel van uitmaakt." (interview landbouwer)

Landbouwers geven aan te leren over beleidsinstrumenten, bijvoorbeeld ecoregelingen, van adviseurs van belangenorganisaties of bedrijven, en enkele keren werd aangehaald dat er nood is aan meer onafhankelijke adviseurs met een goed overzicht van alle mogelijkheden.

Suggesties

Hieronder worden kort de suggesties opgelijst die de geïnterviewden vermelden om het instrumentarium te verbeteren:

Aanpassing maatregelen en voorwaarden beheerovereenkomsten:

1. Maaien en afvoeren is een groot struikelblok voor landbouwers²⁶. Als deze voorwaarde niet opnieuw afgeschaft wordt, zou VLM ondersteuning kunnen organiseren voor landbouwers, bijvoorbeeld door het maaisel af te nemen.
2. Verschillende landbouwers stellen voor distels toch pleksgewijs chemisch te mogen bestrijden.
3. Het vergroten van de minimum breedte bij bijvoorbeeld “Beheerovereenkomst Fauna akker-luzerne” kan mogelijk het broedsucces verhogen, zeker bij intensief maai-beheer. Bredere stroken hebben meer microreliëf en diversiteit, wat akkervogels verkiezen. Meer onderzoek naar de relatie tussen de voorkeuren van akkervogels en de breedte van de stroken is echter nodig.

Randvoorwaarden beheerovereenkomsten:

4. Langere termijn beheerovereenkomsten zouden moeten mogelijk zijn, als de prijs van vergoeding ongeveer elke drie jaar gehervalueerd wordt.
5. Beheerovereenkomsten in teeltrotatie op een bedrijf (niet-perceelsgebonden beheerovereenkomsten) zijn een interessante piste om te onderzoeken, omdat distels dan minder lang de kans krijgen te woekeren. Het is, voor sommige beheerovereenkomsten, echter wel kostelijker om het vaker in te zaaien. Het verschil met gelijkaardige eenjarige ecoregelingen is dat we hier zeker zijn dat de maatregelen in de omgeving aanwezig blijven, hetgeen beter is voor de betrokken soorten. Voor de landbouwers betekent het meer engagement en een hogere vergoeding.
6. Een hogere vergoeding zou meer landbouwers over de streep kunnen trekken. De bepaling van hoeveel meer landbouwers met hoeveel meer vergoeding zouden meedoen, vergt een aparte bevraging.
7. Om zoveel mogelijk voordeel te halen uit de beheerovereenkomsten, en zo goed mogelijk te kunnen voldoen aan de noden van akkervogels voor voedsel, dekking en broedgelegenheid, wordt een combinatie van verschillende beheerovereenkomsten in dezelfde buurt aangeraden.

Algemeen:

8. Slecht bewerkbare hoeken en percelen kunnen ingevuld worden met permanente ecologische infrastructuur, hoewel de meeste landbouwers land liever niet permanent afstaan.
9. Meer nood aan onafhankelijke adviseurs met uitgebreide kennis over natuurinclusieve landbouw.

---

²⁶ Ondertussen is er ook een beheerovereenkomst “Kruidenrijke akkerrand – 15 juli – gefaseerd klepelen” beschikbaar:

<https://www.vlm.be/nl/SiteCollectionDocuments/Beheerovereenkomsten/Infofiches%20BO%20vanaf%202023/Opgemaakte%20fiches/kruidenrijkeakkerstrook.pdf> (optie 4)

10. Meer nood aan excursies waarbij verschillende organisaties en lokale vertegenwoordigers van overheidsinstanties samen met de landbouwers naar de percelen kijken en informeel uitwisselen.
11. Bij innovatieve, praktische onderzoeksprojecten moet er geld zijn voor de landbouwer om te compenseren als het experiment mis gaat. Meer experimentele ruimte creëren.
12. Enkele landbouwers willen graag meer betrokken worden bij de invulling van beheerovereenkomsten en vragen meer flexibiliteit in de perimeter van de beheergebieden en meer aandacht voor contextuele elementen die de uitvoering van beheerovereenkomsten mogelijk bemoeilijken.

Daarnaast kan er ook gekeken worden naar alternatieve modellen die maatregelen voor natuurherstel in akkerbouwlandschap voorstellen, zoals het Biodivers Akker Mozaïek (genoemd in informeel gesprek met medewerker natuurorganisatie) dat in Nederland door Ben Koks en Sander Bernaerts ontwikkeld werd²⁷. Dit concept stelt een optimalisatie van de fauna-akker voor, waarbij er minder kans op uitmaaien van nesten is, een grotere variatie aan teelten en meer flexibiliteit voor de landbouwer om de invulling vorm te geven.

Aanvulling uit de Workshop: *In de workshop werd samen nagedacht over hoe de verschillende visies op biodiversiteit en landbouw concreet kunnen worden samengebracht in een “gebiedsvisie”. Eén van de elementen die hierbij belangrijk werd geacht, is dat een gebiedsvisie zich niet beperkt tot het Vlaamse gebied van de Brakouter, maar ook het gebied aan de andere kant van de taalgrens meeneemt, aangezien het vanuit ecologisch oogpunt om één systeem gaat. Dit leidde tot volgende suggesties, die in een vervolgproces in het gebied verder uitgedacht kunnen worden:*

- *Verlies van beheerovereenkomsten komt door de nieuwe voorwaarden, maaien en afvoeren en verbod op pesticiden. Als de dekking van beheerovereenkomsten verhoogd dient te worden, moeten deze voorwaarden, volgens een aantal geïnterviewden, opnieuw afgeschaft worden.*
- *Beleid moet ontwikkeld worden in samenspraak met landbouwers, voordat het wordt ingevoerd, zodat de praktische haalbaarheid verzekerd is.*
- *“Verloren stukken” land kunnen het best gebruikt worden voor beheerovereenkomsten en voor permanente structuren. De bedrijfsplanner kan gericht zoeken naar die plekken.*
- *Door op parapluoorten te focussen, mis je deels de systeemaanpak om biodiversiteit op te bouwen, ook al zijn die parapluoorten representatief voor een breder systeem.*
- *Er is nood aan een meer holistisch beleid, over de sectoren heen. De “industrie” moet ook aangepakt worden.*

Daarnaast wordt aangegeven dat “kalenderlandbouw” niet werkt, en dat er flexibel moet kunnen omgegaan worden met data voor bijvoorbeeld maaien.

²⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=Fo6prC2WZYU>

4.1.4 Samenwerkingen

Samenwerking tussen landbouwers

In de interviews werd gevraagd of landbouwers mogelijkheden tot samenwerking met andere landbouwers zagen, bijvoorbeeld rond het delen of samen aankopen van machines. Verschillende landbouwers gaven aan dit een logische optie te vinden, maar door gebrek aan vertrouwen tussen landbouwers werd dit niet als realistisch gezien. Sommige landbouwers geven aan dit niet te willen. In één interview vraagt men zich af wie er dan verantwoordelijk zou zijn:

“[landbouwer 1:]

Ik ben er nooit voor geweest. Ik heb altijd het idee van, als.

[landbouwer 2:]

Ik een machine van een ander gebruik, van in wat staat komt dat hier? En als er dan iets aankomt, wie is er...

[landbouwer 1:]

Wie is verantwoordelijk? Negen op de tien. Nee, ik doe dat niet en als ik iets wil gebruiken.

Als ik weet wat ik moet doen, dan schaf ik mij dat aan, gelijk op een manier.”

Samenwerken rond monitoring

De monitoring van biodiversiteit gebeurt op dit moment vooral door vrijwilligers van natuurorganisaties. De professionele capaciteit voor vogelmonitoring is beperkt. Dit wordt door de geïnterviewden als een knelpunt gezien, omdat de continuïteit niet gegarandeerd wordt.

“[...H]et probleem [is] dat dat bijna volledig op de schouders van vrijwilligers rust en dat, om goed te monitoren, de verandering van aantallen en de effectiviteit van inspanningen te evalueren, [...] op vrijwillige basis [...] de continuïteit niet verzekerd is en de motivatie van die vrijwilligers ook zeer sterk afhankelijk is van hoe het er in zo'n landbouwlandschap aan toe gaat” (interview onderzoeksinstituut)

Daarnaast hebben vrijwilligers niet direct toegang tot de contactgegevens van de landbouwers. Als een nest gedetecteerd wordt, moet de vrijwilliger eerst de bedrijfsplanner van VLM contacteren, die dan weer de landbouwer kan vragen om voor het nest nefaste beheersmaatregelen uit te stellen. De laatste jaren, zo merkt een medewerker bij VLM op, is de bereidwilligheid van landbouwers om mee te werken aan nestbescherming gedaald.

Zoals hierboven reeds aangehaald, is er daarnaast onvoldoende capaciteit om wetenschappelijke monitoring te doen van het broedsucces van akkervogels en de overleving van de jongen. In het kader van het Meetnet Biodiversiteit Agrarisch Gebied²⁸ werd op enkele plaatsen, in nauwe samenwerking met landbouwers, het nestsucces opgevolgd. Dit bleek een zeer enthousiasmerende

---

²⁸ <https://www.vlaanderen.be/inbo/meetnet-biodiversiteit-in-het-agrarisch-gebied-mbag/brochure/>

activiteit om landbouwers en natuuronderzoekers dichterbij elkaar te brengen. Het versterkte het wederzijds begrip (Dumortier et al., in voorbereiding).

Aanvulling uit de Workshop (Foto 2): In de workshop was er een groep die “samenwerkingen” besprak. Veel van het voorgaande kwam daarin aan bod. Daarnaast werd gesproken over het gebrek aan vertrouwen. Op het veld komen “alleen controleurs en verkopers”, wat geen gevoel van samenwerking geeft.

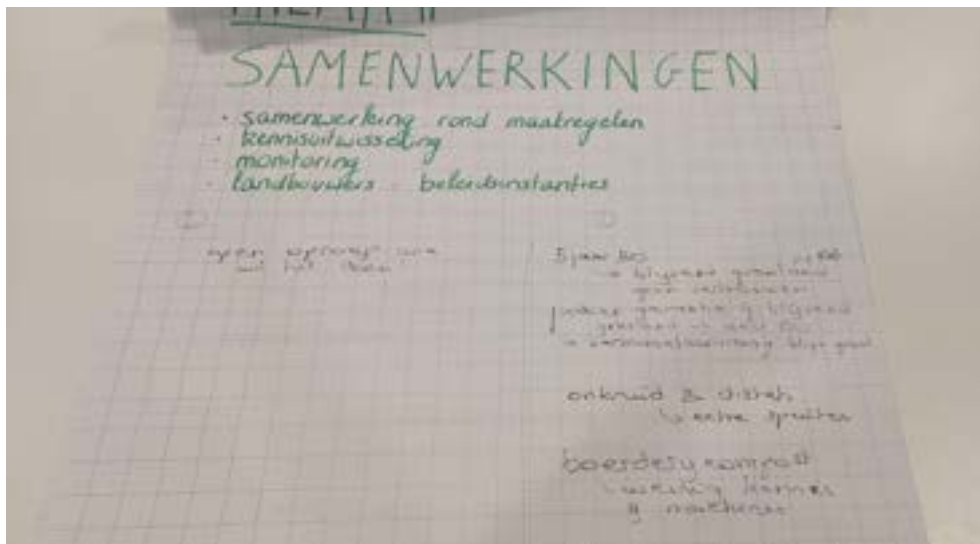

Foto 2: Workshop in Landen, januari 2025 (Foto: Louise Vercruyse)

4.1.5 Waardering voor de landbouwer

In de interviews kwamen ook elementen naar boven die te maken hebben met (het gebrek aan) waardering van de landbouwer. Zo werd vermeld door landbouwers dat bezoekers en recreanten geen respect hebben voor de percelen met beheerovereenkomsten en er bijvoorbeeld afval in wordt gegooid en er honden in lopen. Ook ruiters gaan soms door de beheerovereenkomst. In het algemeen wordt ook het slechte imago van de landbouwer genoemd, de landbouwpraktijk wordt door de samenleving als niet duurzaam gezien, en landbouwers krijgen bijvoorbeeld negatieve reacties als ze met een spuitmachine naar hun percelen rijden.

Aanvulling uit de Workshop: In de workshop werd in kleine groep de “waardering voor de landbouwer” besproken. Hier kwam ter sprake dat een deel van de samenleving de verbinding met de landbouwer is verloren, maar een deel komt ook terug. Er zijn meer wandelaars en er is meer belangstelling voor korte-keteninitiatieven, zoals hoevewinkels. De landbouwer heeft nu een “boemanstatus”, en er is polarisatie die door de politiek en door de pers gestuurd wordt. Daarnaast is er vervreemding tussen burens. Mogelijke aangehaalde oplossingen door de deelnemers van de workshop waren:

- *Een publieke kalender met landbouwactiviteiten zodat de burens weten wanneer er bijvoorbeeld gesproeid, geoogst of bemest wordt*
- *Informatieborden over positieve samenwerking + betere voorstelling in de media: landbouwer zorgt voor voedsel en natuur*
- *Betere erosiebestrijding, want modder zorgt voor ontoegankelijkheid of schade voor lokale inwoners, weggebruikers of recreatie*

4.1.6 Besluit

De lage prijzen voor landbouwproducten, de effecten van klimaatverandering en de strengere voorwaarden om aan landbouw te doen - de bevroegde landbouwers getuigen over heeft veel zorgen. Opvolging is op veel bedrijven niet meer gegarandeerd, en uit sommige interviews kwam de zorgwekkende vaststelling dat “de landbouwer” aan het verdwijnen is. Daarnaast is er ook een groot bewustzijn dat de landbouw van vandaag zal moeten veranderen.

De akkervogels, en meer specifiek de grauwe gors, bevinden zich eveneens in een precare positie, en een duurzaam herstel van de populaties lijkt niet gegarandeerd, getuigen de natuurbeschermers.

Om in de Brakouter een natuurinclusief landbouwsysteem te ontwikkelen, waar landbouwers aan landbouw kunnen doen en daar voldoende rendement uithalen, en de akkerflora en -fauna kan floreren, moeten er strategische keuzes gemaakt worden. Er is bij verschillende partijen vraag naar een gedeelde gebiedsvisie nodig.

Verschillende geïnterviewden wezen op het belang van een geïntegreerde visie op natuurinclusieve landbouw, die niet enkel maatregelen invoert voor de “zorg voor soorten”, maar ook kijkt naar de “functionele biodiversiteit” maatregelen, zoals het opbouwen van de bodembiodiversiteit en gezonde insectenpopulaties.

De beheerovereenkomsten en ecoregelingen worden als zijn belangrijke instrumenten beoordeeld, maar door de vrijwilligheid en tijdelijke duur, vormen ze geen garantie voor het blijvend bereiken van biodiversiteitsdoelstellingen. Er is vanuit de natuursector vraagdaarom nood om meer in te zetten op permanente structuren. De locatie voor ontwikkeling van zulke structuren kan samen met de landbouwers bepaald worden.

In het uitwerken van een gedeelde visie, is het belangrijk dat er focus wordt gelegd op het creëren van betere samenwerkingen en een goede kennisdeling, waar landbouwers ook bij betrokken worden. Daarnaast stopt het onderzoek niet bij het bedenken van de juiste maatregelen, maar is er een vraag om een duurzame monitoring te garanderen en zo een evaluatie te kunnen doen van de uitgevoerde maatregelen.

We keren terug naar de oorspronkelijke onderzoeksvragen en vatten per vraag het antwoord samen op basis van bovenstaande resultaten.

a. *Wat zien de verschillende actoren in het gebied als bedreigingen voor de toekomst?*

De verschillende actoren zien diverse bedreigingen voor de toekomst. Deze bedreigingen verschillen per actor en hangen nauw samen met hun **specifieke belangen en ervaringen**:

- Hoge grondprijzen en economische onzekerheid (landbouwers)
- Onzekerheid door klimaatverandering (landbouwers)
- Strenge en vaak wisselende (milieu)regelgeving (landbouwers)
- Het gebrek aan monitoring van de effectiviteit van de huidige beleidsinstrumenten (landbouwers, vertegenwoordigers natuurorganisatie, onderzoeksinstituten)
- Verlies van biodiversiteit, wilde bijen en akkervogels (vertegenwoordigers natuurorganisatie, onderzoeksinstituten) en de vershraling van het gebied (wildbeheereenheid)
- Onvoldoende permanente ecologische infrastructuur (zoals kleine landschapselementen (wegbermen, houtkanten, onbegroeide taluds)) (vertegenwoordigers natuurorganisatie, onderzoeksinstituten)
- Druk van externe investeerders, bijvoorbeeld voor windturbines (landbouwers)

b. *Wat zijn de verschillende percepties rond biodiversiteit en de samenhang van biodiversiteitsmaatregelen en landbouwpraktijk?*

De actoren hebben uiteenlopende opvattingen over wat biodiversiteit precies inhoudt en hoe biodiversiteitsmaatregelen en landbouwpraktijken gecombineerd kunnen worden. Waar sommige actoren een **brede, integrale en systeemgerichte interpretatie** hanteren, richten anderen hun aandacht vooral op een **beperkte set indicatoren zoals specifieke doelsoorten**. Sommige landbouwers, tenslotte, hebben een actieve interpretatie van biodiversiteit en verwijzen naar duurzame landbouwpraktijken. Natuurorganisaties pleiten voor een **nauwere integratie van natuurherstel** in het landbouwsysteem, terwijl veel landbouwers natuurherstel nog als een extra, soms beperkende opdracht beschouwen, met **economische impact**.

c. *Wat zijn de gemeenschappelijke en contrasterende elementen in de visies op natuurinclusieve landbouw in de Brakouter? Welke keuzes moeten gemaakt worden?*

Gemeenschappelijke elementen

- Erkenning van het belang van biodiversiteit voor het functioneren van het landbouwsysteem.
- Noodzaak voor een geïntegreerde, lange-termijn gebiedsvisie (ipv fragmentatie in maatregelen) met tijdelijke maatregelen maar ook permanente ecologische structuren (bijvoorbeeld kleine landschapselementen)
- Vraag naar meer impactevaluatie van maatregelen en beleidsinstrumenten

Contrasterende elementen

- Nood aan vrijwilligheid en flexibiliteit voor de landbouwer versus nood aan structurele, zekere opbouw van biodiversiteit

- Landbouwer wil maatregelen nemen die inpasbaar zijn in de bedrijfsvoering en enige zekerheid bieden bij een door wereldmarkt en klimaatverandering onzekere toekomst
- Om biodiversiteit op te bouwen, is er nood aan meer permanente, ecologische infrastructuur en structurele, natuurinclusieve praktijken om biodiversiteit op te bouwen
- Focus op specifieke soorten versus systemische benadering
  - Specifieke doelsoorten (bijvoorbeeld grauwe gors)
  - Systeemgerichte benadering: eerst solide ecologisch fundament om later ook de populaties van doelsoorten structureel te laten toenemen

d. Wat zijn de percepties op de invulling van het biodiversiteitsbeleid in de Brakouter?

De geïnterviewden getuigden over hun samenwerkingen met beleidsactoren en het lokale succes van de maatregelen.

1. **Veranderende regels:** de concrete invulling van beleidsmaatregelen (bijvoorbeeld de vereisten rond niet-productieve elementen) worden maar op het laatste nippertje duidelijk en worden bovendien onvoldoende duidelijk gecommuniceerd, hetgeen onzekerheid creëert.

Incoherentie in beleid: investeren in duurzame landbouwmaatregelen versus vrijhandelsverdragen die de markt openstellen voor goedkopere importproducten

2. **Beheerovereenkomsten als vrijwillig en kortlopend:** lastig om op de lange termijn een structureel herstel van de biodiversiteit te garanderen

Strikte voorwaarden en praktische uitvoering: beperken de ruimte voor innovatie en maatwerk

3. **Gebrek aan samenwerking en betrokkenheid:** landbouwers voelen zich vaak als 'uitvoerders' van het beleid en ervaren dat zij weinig inspraak hebben in de beleidsvorming. Ook wordt er te snel bestraft voor zaken waar zij weinig invloed op hebben

Nood aan onafhankelijke en deskundige begeleiding: nood aan meer onafhankelijke adviseurs die een overzicht hebben van de mogelijkheden en knelpunten

4. **Effectiviteit van de maatregelen:** vraag of de huidige instrumenten daadwerkelijk tot de beoogde ecologische resultaten leiden, zoals het verbeteren van het nestsucces van akkervogels.

4.2 Het Hart van Haspengouw

Hieronder beschrijven we de **percepties** bij de actoren in het Hart van Haspengouw, zoals deze uit de interviews en de workshop naar boven kwamen. De tekst beschrijft de inzichten uit de interviews, terwijl de kaders de aanvullingen uit de workshop toevoegen.

4.2.1 Noden bij landbouw en natuur

Landbouw

Noden komen voort uit concrete bedreigingen voor landbouwers in het gebied. Landbouwers in Vlaanderen worden geconfronteerd met toenemende uitdagingen die de rendabiliteit en toekomst van hun bedrijven onder druk zetten. De concurrentie om landbouwgrond neemt toe door de uitbreiding van industrie, bebouwing en natuurgebieden, wat leidt tot stijgende grondprijzen en beperkte toegang tot landbouwgrond. Daarnaast brengen ecologische maatregelen onvoorziene neveneffecten met zich mee. Het grote merendeel van de geïnterviewde landbouwers geeft aan dat de verspreiding van onkruiden en de komst van schadelijke diersoorten economische verliezen en extra werkdruk veroorzaken. De integratie van ecologische maatregelen vraagt vaak om andere teeltmaatregelen en daarrond is meer kennisdeling en praktijkervaring nodig. Bovendien wordt de landbouwsector sterk beïnvloed door strenge wetgeving en klimaatverandering. *"We willen meewerken, maar we krijgen steeds minder ruimte om landbouw nog rendabel te houden."*

1. Grondbezit onder druk

De leem-, kalk- en mergelrijke bodems van Haspengouw zijn zeer **vruchtbare landbouwgronden** en vormen volgens verschillende bevrageden uit de landbouwsector een essentiële basis voor de voedselproductie. Deze bodems bieden optimale omstandigheden voor akkerbouw en veeteelt, waardoor ze van groot economisch en maatschappelijk belang zijn. *"Grond is namelijk ons grootste knelpunt,"* stelt een landbouwer, waarmee hij de essentie van het probleem samenvat: zonder voldoende beschikbare landbouwgrond wordt het moeilijk om de voedselvoorziening te garanderen. Landbouwers zien toegang tot deze vruchtbare grond dan ook als een fundamenteel recht, noodzakelijk voor de toekomst van hun sector. Enkele landbouwers geven tijdens de gesprekken aan dat de schaarste aan beschikbare landbouwgrond het steeds moeilijker maakt om rendabel te blijven. Een landbouwer haalt hierbij ook aan dat dit in sommige situaties ook nefast is voor jonge landbouwers die nog moeten investeren in hun bedrijf.

De landbouwers voelen ook een toenemende druk vanuit **industrie en bebouwing**. Grote projectontwikkelaars en politieke beslissingen spelen hierin een bepalende rol. Onteigeningen voor infrastructuur en woonuitbreiding zorgen ervoor dat vruchtbare landbouwgrond steeds vaker wordt omgezet in bouwgrond. Dit leidt tot frustratie binnen de landbouwgemeenschap, omdat de meerwaarde die aan grond wordt toegekend vaak niet ten goede komt aan de oorspronkelijke

eigenaars. *“Vroegere generaties hebben zich rijk gemaakt aan bouwgrond, maar vandaag wordt je niet meer stinkend rijk als je onteigend wordt,”* merkt een landbouwer op. Verschillende landbouwers uiten de ongerustheid dat dit leidt tot een stijging van de grondprijzen en een vermindering van de beschikbare landbouwruimte. Bovendien brengt de uitbreiding van industrie en bebouwing bijkomende milieuproblemen met zich mee, zoals verhoogde vervuiling en verstoring van het agrarische landschap. Ook de toename van paardenweides en particuliere hobbylandbouwers zorgt voor ergernis: *“Overal komen stalletjes en mesthopen, en veel mensen laten hun grond verloederen. Dat ontnemt landbouwers toegang tot bruikbare landbouwgrond.”* Daarnaast vrezen landbouwers dat de schaalvergroting van boomgaarden en overkapte plantages de traditionele landbouwstructuren verder onder druk zet.

Naast urbanisatie leidt ook **natuur** tot druk op landbouwgrond. Veel landbouwers erkennen wel het belang ervan, maar ervaren natuurdoelstellingen en beheerovereenkomsten soms als directe concurrentie om grond. *“Ik word beconcurrerd door een beheerovereenkomst. Grond die vrij zou kunnen komen voor jonge boeren, is niet beschikbaar omdat die voor beheerovereenkomsten wordt gebruikt,”* stelt een van de landbouwers, *“hierdoor wordt de toegang tot landbouwgrond beperkt.”*²⁹ Daarnaast brengen beheerovereenkomsten extra kosten en inspanningen met zich mee, wat niet voor elke landbouwer haalbaar is. Sommigen vinden dat voedselproductie een hogere prioriteit zou moeten krijgen dan natuurherstel. *“We moeten eerst het volk voeden, en dan kunnen we het hebben over een vogeltje of een beestje daar,”* klinkt het bij een van de landbouwers. De vrees bij natuurbeheerders bestaat dat natuurgebieden versnipperd blijven en onvoldoende ecologisch rendement opleveren. De omschakeling naar natuurbeheer wordt bij sommige landbouwers als financieel belastend gezien: *“Als ik bos plant, devalueer ik eigenlijk mijn grond. Als ik die ooit moet verkopen, krijg ik er bijna niets meer voor.”*

Aanvullingen uit de Workshop (Foto 3) (verschillende noden voor beperkte grond):

Hoe kunnen we voldoende voedsel produceren voor de groeiende bevolking en tegelijkertijd de impact van landbouw op natuur en biodiversiteit beperken?

Het eerste onderwerp dat hierbij aan bod kwam, waren de beheerovereenkomsten. Hierbij werden volgende punten aangehaald:

→ Landbouwers zien hier de link met boetes. De controleurs zouden het ook anders kunnen aanpakken. Soms worden er fouten waargenomen waarvan recreanten/honden de oorzaak zijn en niet de landbouwer zelf. De gemeente zou hierbij de verantwoordelijkheid moeten pakken om mensen te informeren (bijvoorbeeld door bordjes te plaatsen). De bevolking gaat er nog steeds van uit dat de landbouwer toch zijn/haar subsidies zal krijgen. Er is ook een verschil in de handhaving vanuit de VLM en de handhaving vanuit de gemeente.

²⁹ De aanwezigheid van een beheerovereenkomst legt geen beperking op grondoverdracht, dus beperkt deze de toegang tot grond niet. Wellicht bedoelt de landbouwer dat oudere landbouwers blijven voortdoen met beheerovereenkomsten, als gemakkelijke bron van inkomsten. Zonder beheerovereenkomsten zou die grond misschien wel vrijgekomen zijn.

- Naburige landbouwers hebben last van onkruidzaden die naar een ander perceel overwaaien.
- De keuze van het mengsel binnen een beheerovereenkomst moet beter: zo zat er zaad tussen dat achteraf last veroorzaakte bij de cichorei (Tübinger mengsel).
- De duur werd door sommigen goed bevonden, anderen haalden aan dat 5 jaar te lang is.
- Nu mag pleksgewijs chemisch bestrijden niet meer.

De respondenten haalden verschillende praktijken aan die landbouw duurzamer kunnen maken:

- Stalmest spreiden (koolstoftoevoer)
- Meerjarige kruidenmengsels
- Voorjaarsbraak
- Banker plants³⁰ bij groenteteelt, bijvoorbeeld Tagetes
  - Er is nood aan meer onderzoek naar wat natuurlijke plaagbestrijders aantrekt.
  - Compensatie als er verlies is
  - Experimenteren en kennisuitwisseling (PIBO), maar aanbevelingen uit projecten worden niet opgevolgd
- Strokenteelt: WUR Flevoland (Fuchs et al., 2024) stelde teleur volgens een van de deelnemers. De winst die je boekt met ecologie moet afgewogen worden met de kosten.
  - Moet dit meegenomen worden voor hamster?
  - In Vlaanderen krijg je misschien een ander resultaat?
- Faunavriendelijk maaien: visueel kenbaar maken met filmpjes³¹
- Hagen (in plaats van omheining) gemeenschappelijk beheren
  - Hiervoor heb je wel toestemming nodig van de bureu.
  - Zou op meer plaatsen in Haspengouw moeten gebeuren.
- Regelluw experimenteren
- Hennep: afzet moet ondersteund worden door de overheid (verplichten voor isolatie)
  - Het is zeer goed voor koolstofopslag, bestuivers (meer dan bloemenstroken) en bodembiodiversiteit, want je gebruikt geen herbiciden.
- Niet-kerende grondbewerking en groenbemesters voor cichorei en maïs
  - Nu ploegen landbouwers uit de angst dat het later niet meer mag.
  - Hangt af van de teelten, natheid en onkruid: dit vraagt om flexibiliteit.
- Meer continuïteit nodig voor onderzoek: meer financiering voor praktijkonderzoek
- Boerennatuur, ketenprojecten: 2-3 jaar en dan ondersteuning door plekken als PIBO
- Eiwitgewassen: wordt als groot risico ervaren, men denkt het nooit zal gebeuren
  - De keten heeft ook een rol te spelen.
- Baktarwe: verbetering ecologie, bodemkwaliteit
  - Wie is de eindconsument die hiervoor gaat betalen?
  - Consistent communicatie nodig: het kost veel om afzet te creëren.
  - Natuurverenigingen spelen daar een rol in.

³⁰ planten die nuttige insecten aantrekken, zoals predatoren die plagen onder controle kunnen houden

³¹ <https://www.boerennatuur.be/faunavriendelijk-maaien/>

Foto 3: Workshop bij PIBO Campus, maart 2025 (Foto: Myriam Dumortier)

2. Gevolgen van ecologische maatregelen

Een van de meest genoemde nadelen van ecologische maatregelen in de landbouw is de toename van **onkruiden**. Veel landbouwers ervaren dit als problematisch, omdat onkruiden zich snel verspreiden en omliggende percelen besmetten, wat leidt tot hogere kosten om de onkruiden te verwijderen bij naburige landbouwers. *"We hebben nu drie jaar een perceel langs ons gehad met duizenden distels, en dat heeft de komende 10 à 15 jaar impact op onze opbrengst,"* haalt een landbouwer aan. Daarnaast zien landbouwers percelen met onkruiden als *"vuile percelen"*, wat niet alleen een economische impact heeft maar ook sociale druk veroorzaakt. *"Boeren willen hun percelen proper houden, maar natuurgebieden naast landbouwgrond laten onkruid woekeren,"* merkt een landbouwer op. Door het verminderde gebruik van bestrijdingsmiddelen, verspreiden onkruiden zoals distels zich sneller. Dit leidt ertoe dat sommige landbouwers hun beheerovereenkomsten opzeggen: *"We hebben vijf jaar een perceel ecologisch beheerd, maar nu moeten we extra spuiten om het terug in landbouwstaat te krijgen. Waar is de winst voor de natuur?"*

De landbouwers worden steeds meer geconfronteerd met **ongewenste soorten**, zoals slakken, kraaien, spreeuwen en duiven, die schade toebrengen aan gewassen. *"We hebben velden naast natuurgebieden, en dit jaar valt vooral de schade door slakken op. Nu moeten we extra chemische*

middelen gebruiken om dit te bestrijden," aldus een landbouwer. Ook grotere dieren vormen een probleem. "Ik zie die wilde varkens hier nog aankomen. Als die in een veld terechtkomen, wroeten ze alles om," stelt een landbouwer. Dit toont aan dat sommige landbouwers ecologische maatregelen ervaren als de oorzaak van een toename van ongewenste dieren, wat extra kosten en inspanningen vereist om schade te beperken.

3. Elementen waar landbouwers geen invloed op hebben

Landbouwers worden steeds vaker geconfronteerd met **complexe en ingrijpende wetgeving**, zoals het stikstofdecreet, het mestactieplan en de natuurherstelverordening. De administratieve last en de financiële onzekerheid die hiermee gepaard gaan, zorgen voor frustratie en wantrouwen binnen de sector. *"De wetgeving wordt strenger en strenger, en daar moeten we maar in mee,"* stelt een landbouwer. *"Maar niemand houdt rekening met de praktische haalbaarheid."*

Voor sommige landbouwers zijn de gevolgen van deze wetgeving zo ingrijpend dat het voortbestaan van hun bedrijf in gevaar komt. *"Zie nu een keer met die stikstofnormen: bedrijven met nieuwe stallen moeten afbreken of verkopen, maar wie koopt dat nog?"* klinkt het in een interview. Ook de milieuvergunningen vormen een struikelblok: *"Als je een vergunning moet vernieuwen, wordt dat de hoogste prioriteit, maar het is vaak een enorme strijd met extra voorwaarden en beperkingen."*

Naast wetgeving vormen veranderingen in het landschap een bedreiging voor de landbouw. Sommige landbouwers pleiten voor het behoud van open landschappen en zien een wildgroei van elementen zoals paardenweiden als een verstoring.

Het **onvoorspelbare klimaat** vormt een groeiende uitdaging voor vele van de bevroegden. De landbouwsector wordt getroffen door extreme droogte, overstromingen en natte lentes, wat de oogst onvoorspelbaar maakt. *"We hebben te maken gehad met droge zomers, en dan plots extreme regen. Hoe pas je daar je bedrijfsvoering op aan?"* vroeg een landbouwer zich af. De impact van klimaatverandering is voelbaar in de productiviteit van gewassen. *"In een droge zomer komt graan onder hittestress te staan, terwijl in een nat voorjaar velden verzadigd raken en gewassen verrotten."* Landbouwers proberen zich aan te passen door middel van klimaatadaptieve maatregelen, zoals het uitrijden van houtsnippers, wat zorgt voor een betere vochthoudende bodem als isolatielaag voor de toenemende hittegolven. De structurele onzekerheid blijft echter een probleem: *"Je hangt van het weer af, zo simpel is het. En dat wordt steeds onvoorspelbaarder."*

4. Nood aan autonomie

Voor landbouwers blijkt uit de interviews en de workshop autonomie over hun eigen grond essentieel. Ze willen de doelstellingen realiseren waarvoor hun grond dient, zonder dat er van bovenaf beperkingen worden opgelegd. Zoals een landbouwer aangeeft: *"Ze willen onze gronden op een duur onder controle houden. Ja, daar sta ik niet voor te springen. Waar is op een duur nog je vrijheid om je eigen gronden te bewerken?"* Dit sentiment wordt door meerdere landbouwers

gedeeld. Ze voelen zich beperkt in hun vrijheid om hun bedrijf naar eigen inzicht te runnen en vragen zich af in hoeverre regelgeving hen belemmert in hun traditionele bedrijfsvoering.

De bevroagde landbouwers willen dat maatregelen economisch haalbaar zijn en in overleg tot stand komen. Een landbouwer van de Groene Kring benadrukt het belang van dialoog tussen landbouwers en beleid: *"Als die verstrenging op die manier in samenspraak met landbouw gebeurt, dan denk ik dat dat zo moet blijven gebeuren."* De bevroagde landbouwers zijn in zeker mate bereid mee te werken aan natuurdoelstellingen, maar ze willen inspraak in hoe deze worden uitgevoerd. Dit voorkomt dat ze zich in een hoekje geduwd voelen zonder keuzevrijheid over de maatregelen die op hun bedrijf van toepassing zijn. Dit wordt ook bevestigd door de instanties die reeds samenwerkten met de landbouwers.

Hoewel regelgeving een kader biedt, willen de bevroagde landbouwers de vrijheid behouden om binnen dat kader zelf een plan van aanpak te ontwikkelen. Een onderzoeker van PIBO verwoordt het als volgt: *"Het is beter dat ze zelf ook kunnen kijken. Hoe kunnen we daarin helpen om die richting uit te gaan zonder dat we dingen gaan afdwingen of gaan forceren? Want dat werkt meestal niet positief."* Dit illustreert hoe belangrijk het is dat landbouwers hun eigen expertise kunnen inzetten om binnen de randvoorwaarden een werkbare oplossing te vinden. Veel landbouwers zijn ervan overtuigd dat er al een totaalvisie is, maar dat zij als experts op het terrein het beste kunnen bepalen hoe die visie in de praktijk wordt gebracht. Een boswachter van ANB legt uit: *"Ik probeer bij hun de keuze te leggen van kijk, jij weet wanneer je het beste kunt maaien. Je zit met mensen met ervaring op het terrein. Je kunt dat het beste inschatten."* Dit onderstreept het vertrouwen dat nodig is in de landbouwers zelf om duurzame keuzes te maken op basis van hun praktijkervaring.

Sommige landbouwers geven aan dat het systeem waarbij ze beloond worden voor hun inspanningen, zoals nu het geval is bij beheerovereenkomsten, ecoregelingen en agromilieuklimaatmaatregelen, positief is. Bepaalde bevroagde instanties geven ook aan alternatieve systemen te bekijken: *"Wij zijn bezig met resultaatvergoeding, resultaat gebaseerd ja, en daar hebben we wel veel voorbeelden uit Ierland³²."* Een hybride systeem, waarbij inspanningen en resultaten beloond worden, in plaats van het afstraffen van het gebrek aan resultaat, kan bijdragen aan een eerlijker en motiverender systeem voor landbouwers.

Natuurbeleid

Agentschap Natuur en Bos

Om inzichten te verkrijgen in de noden van het Agentschap Natuur en Bos (ANB) in regio Haspengouw, werden de regiocoördinator van regio Haspengouw-Voeren, de gebiedsverantwoordelijke en de projectleider van voornamelijk de akkernatuur soortbeschermingsprogramma's (akkervogels, grauwe kiekendief en hamster) bevroagd.

Biodiversiteit in agrarisch gebied wordt door hen gezien als veel verschillende levensvormen en habitats, gekoppeld aan het landbouwgebied.

³² <https://www.npws.ie/farmers-and-landowners/farming-for-nature/book-results-based-payments>

Vanuit ANB is er in het gebied nood om grotere robuuste natuurgebieden te creëren waarin biodiversiteit kan worden opgebouwd. Hierbij speelt akkernatuur een cruciale rol als verbinding tussen de natuurgebieden. Het gebied heeft hier met zijn leemgronden potentie voor, maar kent ook externe impact zoals toerisme. Ondertussen speelt de schaalvergroting nog steeds in het landbouwgebied en zijn we de hamster bijna kwijt. De middelen voor natuur zijn beperkt. De natuursector kan daarom de landbouwers misschien niet bieden wat ze nodig hebben om aan natuurherstel te werken, zo stelt een medewerker van ANB. Akkerbiodiversiteit zou ook een verantwoordelijkheid van de sector landbouw moeten zijn waarbij ANB vanuit natuur kan faciliteren (kweekprogramma's, monitoring, genetische screening).

De geïnterviewden geloven in de goodwill van de landbouwers en ze kunnen elkaar inspireren met positieve ervaringen, maar in de praktijk heersen er heel wat knelpunten. Dit speelt vooral op financieel vlak. In het huidige systeem (in de klassieke afzetmarkt) ervaren ze te weinig marge om agro-ecologische maatregelen te implementeren. Ook het gebrek aan flexibiliteit bij de maatregelen, de administratieve lasten, randvoorwaarden (beperkingen op chemische bestrijding, het moeten maaien en afvoeren in bepaalde beheerovereenkomsten) en controles die bij subsidies komen kijken, spelen een rol. Een medewerker van ANB oppert dat dit GLB misschien beter werd gebruikt voor een traject waarbij er op allerlei manieren met demo's werd getoond hoe het kon. Er heerst volgens de bevrageerde een algehele onvrede over de overheid (die gezien wordt als één groot geheel) als partner, MAP en PAS en een polarisatie tussen natuur en landbouw, terwijl een wisselwerking beide partijen kan optimaliseren. Landbouwers vrezen dat ze grond moeten afgeven indien deze interessant wordt voor de natuur. De verhouding zou veel meer in het voordeel moeten vallen van mensen die op een agro-ecologische of natuur-inclusieve manier werken, dat die ook effectief (financieel) de waardering daarvoor krijgen.

Volgens de respondenten ontbreekt een algehele visie vanuit de landbouwsector zelf over hoe je rendabel aan landbouw kan doen binnen een duurzame context met aandacht voor natuur in het bedrijf. Het ideale scenario zou volgens hen zijn dat het natuurverhaal een soort stimulans kan zijn om extra inkomsten te genereren uit subsidies of uit een alternatieve afzet. Het moeten flexibele maatregelen (per regio) zijn waarbij er kan worden ingespeeld op de noden en ervaringen van de landbouwer. In een ideale wereld zouden er zelfs geen beheerovereenkomsten meer nodig zijn. ANB wil terugkeren naar de situatie van vroeger waar wilde dieren in reguliere landbouwteelten voorkomen. Hierbij dienen er voldoende vaste structuren te zijn, maar moeten ook de tegenwoordig gebruikte landbouwtechnieken veranderen. Iemand had het gevoel dat de huidige landbouwers hun stielkennis kwijt zijn door de richting waar ze in gedwongen zijn.

Natuurbeschermers

Uit de gesprekken met verschillende spelers uit de natuur(beleids)sector zijn onderstaande noden voor het gebied uit de gesprekken naar boven gekomen:

a) Bodemgezondheid

Een gezonde bodem is de basis voor een veerkrachtig ecosysteem. Het verhogen van het koolstofgehalte door middel van stalmest en organisch materiaal is essentieel. Een kenner in de praktijk benadrukt: *"Het stimuleren van stalmestgebruik en boerderijcompost kan de bodemstructuur verbeteren en biedt voordelen voor zowel gewassen als soorten zoals de hamster en akkervogels."* Verschraling door aangepast maaibeheer draagt bij aan biodiversiteit.

b) Afwisselende teelten

Een gevarieerd landschap met doordachte gewasrotatie biedt talrijke voordelen voor biodiversiteit. Zoals de gebiedscoördinator aangeeft: *"Kleine percelen met veel verschillende teelten zorgen ervoor dat soorten als de hamster altijd een plek vinden."* Daarnaast dragen bloemenstroken bij aan natuurlijke plaagbestrijding door insecten aan te trekken die schadelijke soorten in toom houden.

c) Herstel van het natuurlijke watersysteem

Door decennialange drainage is het waterbeheer in Haspengouw ernstig verstoord. Het Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren wijst erop: *"Het watersysteem is stevig ontregeld door grootschalige drainage en het verdwijnen van kleine landschapselementen."* Dit leidt tot problemen zoals verdroging, piekafvoer en watervervuiling. Peilgestuurde drainage en waterbuffers kunnen bijdragen aan een herstel van de waterhuishouding.

d) Grotere oppervlaktes met vaste kern

Om de overlevingskansen van soorten zoals de hamster te vergroten, zijn grotere hamstervriendelijke gebieden noodzakelijk. De regiocoördinator stelt: *"De vergroting van hamstervriendelijk gebied die in Duitsland succesvol is gebleken, is hier dringend nodig. We moeten van kleine verspreide percelen naar robuuste habitats evolueren."* Dit vraagt om samenhangende maatregelen en samenwerking tussen landbouw en natuur.

e) Behoud van kleine landschapselementen

Hagen, houtkanten en perceelsranden vormen belangrijke schuil- en nestgelegenheden en dragen bij aan natuurlijke plaagbeheersing. Een boswachter van ANB merkt op: *"We moeten terug naar een Haspengouws landschap met verbonden kleine natuurelementen en landbouw ertussen."*

Er wordt vanuit de interviews wel de vraag gesteld of agro-ecologie voldoende kan zijn om het natuurprobleem op te lossen. Verschillende sectoren moeten veranderen om natuur duurzaam te integreren. *"Zonder structurele veranderingen in de landbouw blijft natuurherstel dweilen met de kraan open"*. Er wordt ook gesteld dat kleine ingrepen zoals het laten staan van graanpercelen soorten zoals de kiekendief al kunnen ondersteunen. Overigens is er enerzijds wel meer begeleiding en monitoring nodig, zoals blijkt uit ervaringen van Nederland. Anderzijds vraagt natuurherstel ook meer tijd. De problemen zullen niet direct opgelost worden na implementatie van de maatregelen.

De natuur moet tijd krijgen om zich aan te passen. Langetermijnovereenkomsten kunnen er zo voor zorgen dat natuurbeheerders en landbouwers zo samen rustig een fatsoenlijk landschap kunnen uitbouwen. *"Het duurt tien jaar om een bodem biodiverser te maken. Korte projecten leveren geen blijvend resultaat."* Vanuit de natuursector wordt ook het belang van samenwerking met de landbouwers onderstreept: *"We zoeken de win-wins, want alleen samen met landbouwers kunnen we natuur herstellen op lange termijn."*

4.2.2 Biodiversiteit

De voornaamste perceptie van de term biodiversiteit bij de bevroagden vanuit de verschillende groepen, was de diversiteit aan levende wezens, zowel planten als dieren en andere levensvormen, in een bepaald gebied. Vanuit de natuursector werd er ook aangehaald dat biodiversiteit zich manifesteert op verschillende niveaus: van microbiële bodemdiversiteit tot perceelsniveau en de bredere landschappelijke en globale schaal. Verschillende bevroagden zagen een evolutie van het beschermen van individuele soorten naar het werken aan gezonde ecosystemen op landschapsschaal: *"Het is niet alleen soortenrijkdom, maar ook de systemen waarin die soorten functioneren."* Enkel en keken ook terug naar historische situaties om biodiversiteitsdoelen te stellen. Verschillende landbouwers halen de esthetische waarden van biodiversiteit aan, waarbij er bijvoorbeeld gewezen wordt naar een kleurrijke bloemenstrook. Naar wat doorvragen zagen verschillende bevroagden ook functionele voordelen van biodiversiteit voor hun bedrijf. Biodiversiteit kan helpen bij bestuiving, plaagbestrijding, bodemgezondheid en waterbeheer.

De betekenis van biodiversiteit varieert afhankelijk van de doelgroep. Biodiversiteit betekent iets anders voor private eigenaars, landbouwers, jagers of natuurbeheerders, zo werd ook gesteld door het Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren. Daarnaast beïnvloedt ervaring met specifieke soorten de visie op biodiversiteit. Landbouwers die schade ondervinden van everzwijnen of bepaalde insecten, kijken anders naar natuurbehoud dan zij die profiteren van bestuivers en natuurlijke plaagbestrijding.

In de verschillende sectoren werd er geopperd dat de overheid een visie zou moeten uitzetten, maar dat terreinmensen de uitvoering moeten doen. De gebiedscoördinator haalt hierbij aan: *"Wij proberen in natuurgebieden voor zoveel mogelijk soorten goed te doen, maar buiten die gebieden hebben we samenwerking nodig met landbouwers."*

Trends

Er waren heel wat verschillen in hoe de bevroagden de trend in biodiversiteit zagen in Haspengouw. Deze waarnemingen tonen aan dat biodiversiteit veelzijdig is, tegelijkertijd gaan sommige soorten vooruit en andere achteruit. Ze tonen ook dat biodiversiteit dynamisch is en dat veranderingen in landbouw en natuurbeheer invloed hebben op welke soorten floreren en welke onder druk komen te staan.

a) **Achteruitgang van soorten**

Bevraagden vanuit verschillende sectoren merken op dat bepaalde soorten (akkervogels en hamster) sterk achteruitgaan in aantal. Verschillende landbouwers merken op dat je vroeger regelmatig patrijzen, zwaluwen en koekoeken zag, maar nu niet meer. De afname van bepaalde soorten wordt soms gekoppeld aan ziektes (zoals myxomatose) of veranderende omgevingsfactoren.

b) **Opkomst van andere soorten**

Naast de achteruitgang van bepaalde soorten (konijnen, hazen, patrijzen, hamsters, zwaluwen) wordt er een toename van andere soorten (roofvogels, everzwijnen, vossen, reigers, duiven) waargenomen door mensen op het terrein. Een landbouwer stelt: *"Het krioelt de laatste jaren van reigers en bosduiven, terwijl patrijzen verdwijnen."* Verschillende landbouwers merken nu meer roofvogels en everzwijnen op dan vroeger. De aanwezigheid van roofvogels wordt ook gekoppeld aan veranderingen in de landbouw. Een landbouwer stelt: *"Door beheerovereenkomsten zijn sommige gebieden verruigd, wat meer muizen en ratten aantrekt. Daardoor zie je nu veel meer roofvogels in die regio."*

c) **Meer soorten waargenomen**

Verschillende respondenten merken op dat er in sommige regio's alleen maar meer soorten worden waargenomen zoals roofvogels, reigers, muizen, ratten, spreeuwen, kraaien, duiven. *"Over het algemeen vind ik dat er meer akkervogels zijn dan vroeger,"* en *"Ik denk dat er nu meer akkervogels zijn dan in de jaren 90."* Een andere landbouwer merkt dan weer op dat er niet per se meer vogels zijn, maar wel meer soorten: *"De tellingen tonen aan dat we nu meer verschillende soorten zien dan vroeger [...] We hebben veel meer kiekendieven en roofvogels, het zit hier bomvol."*

Informatienoden

De bevraagden wezen verschillende informatienoden aan.

a) **Praktijkgeteste wetenschappelijke oplossingen**

De landbouw- en natuursector hebben behoefte aan wetenschappelijk onderbouwde oplossingen die in de praktijk toepasbaar zijn. Onderzoek kan helpen om lacunes in kennis op te vullen en beleidskeuzes beter te onderbouwen. Zoals een geïnterviewde aangeeft: *"Er gebeurt heel veel onderzoek, dat eigenlijk heel weinig relevant is. Beleidsrelevant, maar niet inhoudelijk relevant. Vaak is het oude wijn in nieuwe zakken"*. Het is cruciaal dat onderzoeksresultaten sneller doordringen tot beleid en praktijk, vooral op het vlak van alternatieve bestrijdingsmethoden en nestbescherming.

b) **Technische aspecten**

Technische kennis wordt steeds belangrijker, zowel voor onderhoud als voor de beschikbaarheid van landbouwmachines. Er is een groeiende behoefte aan mechanische oplossingen als alternatief voor chemische bestrijding. Eén van de geïnterviewden met

praktijkervaring merkt op: *"Vandaag is akkerbouw voor 50% mechanisatie. De chemie zal in de toekomst afnemen en de mechanische factor zal belangrijker worden."* Tegelijk is er een uitdaging in de beschikbaarheid van aangepaste machines, waardoor sommige landbouwers hun methoden moeilijk kunnen aanpassen.

c) **Uitwisseling van kennis: landbouw bij natuursector, natuur bij landbouwsector**

Er is een duidelijke kenniskloof tussen beide sectoren. Landbouwers hebben behoefte aan meer inzicht in (het nut van) natuurbeheer, terwijl natuurorganisaties meer praktische landbouwkennis missen. *"De meeste van ons weten weinig tot niets van landbouw, en dat maakt het gesprek moeilijker"*, merkt een medewerker van een natuurorganisatie op. Door nauwere samenwerking kunnen beide sectoren profiteren van elkaars expertise. Interessante voorbeelden in dit verband zijn *"Boer zoekt Natuur, Natuur zoekt Boer"*³³ en *"Gluren bij de Buren"*³⁴.

d) **Interesse in bodemverbetering**

Er is een groeiende interesse in bodemkwaliteit, zowel bij landbouwers als bij natuurbeschermers. Bodemleven, koolstofopslag en klimaatresistentie worden steeds belangrijker. *"We zien dat door het inzaaien van diverse gewassen de bodemstructuur verandert en er meer organisch materiaal ontstaat,"* zegt een landbouwer. Dit draagt niet alleen bij aan een duurzamere landbouw, maar ook aan klimaatadaptatie.

e) **Innovatieve ideeën vanuit de praktijk**

Praktijkgerichte kennisdeling en innovatieve ideeën krijgen steeds meer aandacht. Via demonstratieprojecten en samenwerkingen tussen landbouwers en onderzoekers worden nieuwe methoden ontwikkeld en getest. *"We organiseren participatieve workshops waarin boeren niet alleen luisteren, maar zelf ideeën aanbrenen,"* stelt een geïnterviewde voor. Dit zorgt voor een grotere betrokkenheid en toepassing van innovatieve praktijken.

f) **Gebiedsvisie: efficiëntere ruimtelijke ordening**

Een groot knelpunt blijft de versnippering van landbouw- en natuurgebieden. Veel landbouwers voelen zich onzeker over de toekomst van hun grond, terwijl natuurbeheer moeilijk schaalbaar is in gefragmenteerde gebieden. *"Landbouw- en natuurgebieden liggen als een lappendeken door elkaar. Dit bemoeilijkt zowel landbouwzekerheid als natuurbeheer,"* aldus een respondent. Een integrale gebiedsvisie, waarbij de verschillende functies beter op elkaar worden afgestemd, is noodzakelijk om structurele oplossingen te bieden.

Communicatie

Om bruggen te bouwen tussen de landbouw- en natuursector is er vraag naar een **tussenpersoon**, zo opperen verschillende bevrageden vanuit de verschillende groepen. Een neutrale partij kan helpen

³³ <https://www.natuurpunt.be/system/files/2023-08/A5%20zakgids%20boerzktnatuur%204-2023.pdf>

³⁴ https://vilt.be/nl/nieuws/Boeren_en_natuurbeschermers_gaan_elkaar_begluren

om tegenstellingen te overbruggen en constructieve gesprekken op gang te brengen. *"Ik denk dat het dan niet slecht is dat er ook nog een derde partij is die dat zo'n beetje tussen kan zitten, hè? Een beetje kan helpen om die felle grens weg te werken, zodat je fatsoenlijk in overleg kunt gaan."* Regionale Landschappen worden enkele keren genoemd als geschikte partner, omdat ze op het snijvlak van landbouw en natuur werken en als neutrale instantie worden gezien. Daarnaast is het belangrijk om de **taal van de doelgroep** te spreken. Verschillende actoren (landbouwers, beleidsmakers, natuurbeschermers) hebben een andere manier van communiceren en een contactpersoon kan helpen om die werelden te verbinden.

Veel landbouwers hebben weinig tijd om zich in complexe regelgeving of ecologische theorieën te verdiepen. Daarom willen de bevroegde landbouwers informatie op een **toegankelijke manier** verkrijgen. Dit kan via korte nieuwsbrieven, e-mails, brochures of online platforms. *"Niet te lang, niet te kort. Gewoon een kleine nieuwsbrief met oppervlakte-aangifte, dat is voldoende."* Daarnaast is het belangrijk om landbouwers praktische hulpmiddelen aan te bieden, zoals een overzichtelijke website waar ze snel antwoorden op hun vragen kunnen vinden. Ook persoonlijke begeleiding is belangrijk om informatie begrijpelijker te maken.

Informatiedeling is essentieel, maar moet op de juiste manier gebeuren. Er is een voorkeur voor interactieve bijeenkomsten, waar landbouwers niet enkel luisteren maar actief deelnemen. *"Niet dat ze naar een verhaaltje komen luisteren, maar dat ze zelf ideeën aanbrengen en samen zoeken naar oplossingen."* Er wordt ook gewezen op het belang van **netwerkmomenten** waar landbouwers onderling ervaringen kunnen uitwisselen. *"Als een collega-landbouwer iets vertelt over een techniek die hij gebruikt, dan wordt dat veel sneller aanvaard dan wanneer iemand van buitenaf hen probeert te overtuigen."* Dit kan via demonstratieprojecten of open dagen, waar landbouwers kunnen zien welke methoden effectief zijn.

Informatie die door collega-landbouwers wordt gedeeld, heeft vaak meer impact dan communicatie vanuit de natuursector. *"Je moet echt vanuit de landbouwkant zelf communiceren om geloofwaardig te zijn. Anders wordt het al snel gezien als een verkooptrucje."* blijkt uit de praktijk. Daarnaast ligt de nadruk op het belang van **landbouworganisaties als informatieverspreiders**. *"We moeten kijken naar welke kanalen landbouwers hun kennis halen en daarop inspelen, bijvoorbeeld via de Boerenbond of andere landbouwmagazines."*

Een aanpak **op maat van de regio** is essentieel. De uitdagingen en oplossingen verschillen per gebied, waardoor generieke boodschappen minder effectief zijn. *"Elke streek heeft zijn eigen kenmerken, dus de communicatie moet daar rekening mee houden."* Bovendien wordt benadrukt dat communicatie praktisch en toepasbaar moet zijn. *"Als je boeren wilt overtuigen, moet je niet enkel uitleggen wat ze moeten doen, maar ook waarom. Wat is het nut ervan?"*

Eén van de meest effectieve manieren om landbouwers te overtuigen is door **praktijkvoorbeelden** te tonen. *"Als we in verschillende gebieden telkens één of twee landbouwers kunnen vinden die een techniek beginnen toepassen, dan kunnen anderen komen kijken en zien hoe het in de praktijk werkt."*, aldus een bevroegde uit een onderzoekinstelling. Door landbouwers te laten zien dat

bepaalde maatregelen werken en economisch haalbaar zijn, wordt de bereidheid om deel te nemen vergroot. *"Zien dat iets werkt en dat het economisch haalbaar is, dat is de ultieme motivatie."*

Kijk landbouw naar natuur

Positieve blik op natuur

Veel respondenten zien zichzelf niet als tegenstanders van de natuur. Ze vinden dat ze al veel doen voor biodiversiteit en dat ze vaak onterecht als schuldigen worden aangewezen voor de achteruitgang van bepaalde soorten. *"Ik vind van mijn eigen dat ik het niet slecht doe. Ik vind dat ik het beter doe dan iemand die zijn huis en tuin heeft en zijn auto maar wat rondtoert."* Daarnaast zien landbouwers zich niet als de enige of primaire oorzaak van natuurverlies. Sommige soorten doen het zelfs beter dan vroeger. *"De das en zo, dat is hier heel sterk aanwezig. Die doet het wel goed."* zegt een bevroegde uit de regio.

Sommige landbouwers geven aan dat ze genieten van de natuur op hun bedrijf. *"Als je het bos ingaat, ruik je de goeie lucht. Dat doet goed. En ook op het veld soms."* Anderen hebben interesse in de dieren op hun percelen. *"Ik weet wel wat er zit en ongeveer waar het zit. Vossen, kiekendieven, reigers... die mogen daar blijven van mij, zolang we er geen plagen van krijgen."* Ook de aanwezigheid van vogels wordt door sommigen als positief ervaren. *"Ik hoor hier nog een koekoek. Zwaluwen komen hier ook, maar ze wonen niet in mijn stal."* Anderen gebruiken zelfs apps om ze te herkennen. *"Ik heb Merlin geïnstalleerd en ben daarmee bezig. Ik vind dat wel interessant."*

Bovendien wordt de landbouw als een betere keuze gezien dan industrialisering. *"Hoe verder van de natuur, hoe slechter. Dan liever landbouw dan een fabriek."*

Negatieve blik op natuur

Ondanks de positieve aspecten, zijn er ook frustraties. Veel landbouwers ondervinden last van bepaalde diersoorten. *"Everzwijnen richten veel schade aan. En als een ree in de kersenbomen bijt, dan moet je die eigenlijk direct weghalen."* Roofvogels worden soms als een probleem ervaren. *"Veel te veel roofvogels. Die ruimen teveel andere dieren op."* Daarnaast hebben sommige landbouwers geen sterke voeling met biodiversiteit. Volgens sommigen lijkt dit ook een trend te zijn bij jongere landbouwers die vooral bezig zijn met lucratieve bedrijfsvoering.

Een veelgehoorde klacht is dat acties, zoals de maatregelen binnen het soortbeschermingsprogramma hamster, nutteloos zijn. *"We zijn daar al sinds de jaren negentig mee bezig. Er liggen percelen braak, maar toch wil het niet lukken. Ik weet niet waar het probleem ligt."* Landbouwers vinden de inspanningen voor de soort overdreven: *"Waarom moet die hamster in landbouwgebied zitten? Vroeger werden die verdelgd."*

Het wantrouwen tegenover natuurorganisaties en beleid is een ander pijnpunt. *"Plots wordt landbouw geïnviseerd en moeten wij alles goedmaken wat er fout liep. Maar biodiversiteit is al veranderd sinds de middeleeuwen, niet alleen door ons."* Sommige landbouwers voelen zich

gemanipuleerd door regelgeving en vinden dat natuur niet van bovenaf opgelegd moet worden. *"Dat natuurherstel, moeten we dan ook steden afbreken? Wat is de oorspronkelijke staat eigenlijk?"*

Tot slot heerst er een zekere weerstand tegen het veranderen van hun landbouwpraktijken puur omwille van natuurbehoud. *"We gaan ons systeem niet omgooien omdat er toevallig een paar soorten verdwijnen. We werken al met precisielandbouw, dat is al een grote stap."*

Positie landbouwer

Geografisch: landbouw in interactie met natuur en recreatie

Landbouw zet druk op natuurlijke ecosystemen door schaalvergroting en intensivering. Akkernatuur bevindt zich bijvoorbeeld vaak op landbouwgronden die tussen natuurgebieden liggen, wat de rol van landbouw in biodiversiteit benadrukt. Tegelijk voelen de landbouwers zich onder druk gezet door toenemende verplichtingen voor natuurbescherming en schade van ongewenste soorten.

Ook recreatie brengt soms problemen met zich mee. Landbouwers ervaren dat fietsers en wandelaars niet altijd rekening houden met hun werkzaamheden, wat tot frustratie leidt. Er is bijvoorbeeld sprake van conflicten op ruilverkavelingswegen, waar sommige recreanten weinig begrip tonen voor landbouwvoertuigen: *"Fietsers denken dat zij de baas zijn op de ruilverkavelingswegen. 80% leeft wel mee, maar die 20% verbrodden het spel."* Daarnaast worden wilde dieren, zoals reeën, vaker slachtoffer van het toegenomen verkeer of wandelaars met loslopende honden.

Een mogelijke oplossing, dat een bevroagde aanhaalde, is een zachtere overgang tussen landbouw en natuur. Dit kan door bijvoorbeeld een bufferzone te creëren met kruidenrijk grasland of boslandbouw, waardoor er geen harde grens is tussen landbouw en natuur. Op die manier wordt zowel de biodiversiteit als de economische haalbaarheid van landbouw ondersteund.

De landbouwgemeenschap: invloed van organisaties en collega's

Binnen de landbouwgemeenschap spelen organisaties een belangrijke rol. Ze ondersteunen landbouwers, maar bepalen vaak ook mee welke richting de sector uitgaat. Daarnaast moeten landbouwers rekening houden met de eigenaren van de gronden die ze bewerken. Sommige eigenaars zijn nauwelijks betrokken, terwijl anderen duidelijke verwachtingen hebben over hoe hun land beheerd wordt. Als landbouwgrond plots verwildert of er ongewenste kruiden groeien, kan dit tot spanningen leiden.

Onder landbouwers zelf is de invloed van collega's groot. Vaak worden nieuwe technieken sneller geaccepteerd als ze door andere landbouwers worden voorgesteld in plaats van door externe instanties. Demonstratieprojecten en proefboerderijen kunnen helpen om deze kennisdeling te stimuleren.

Toch is er een groot verschil in motivatie binnen de sector: *"Sommige landbouwers zijn actief bezig met biodiversiteit, anderen zien vooral economische voordelen, en er zijn er die helemaal niet geïnteresseerd zijn."* zegt een bevragee die regelmatig met landbouwers samenwerkt. Dit zorgt voor een uiteenlopende houding binnen de gemeenschap.

Identiteit: de rol van de landbouwer in de samenleving

Veel bevragee landbouwers zien zichzelf niet alleen als producenten van voedsel, maar ook als beheerders van het landschap: *"Ik gebruik de grond nog steeds zoals hij bedoeld is, maar op een extensievere manier, zodat er ruimte blijft voor natuur."* Ze voelen zich verantwoordelijk voor de omgeving en zoeken naar manieren om landbouw en natuur te combineren. Dit staat in contrast met het gevoel dat de kloof tussen landbouwers en de bredere samenleving steeds groter wordt: *"Mensen snappen niet meer waarom we bepaalde dingen doen. In België zie je nooit landbouw op TV, terwijl dat in Duitsland of Oostenrijk veel zichtbaarder is."*³⁵

Verschillende bevragee maken het onderscheid tussen traditionele en innovatieve landbouwers. Sommigen blijven trouw aan de methoden die generaties lang werden gebruikt, terwijl anderen als eerste nieuwe technieken zullen uitproberen zoals niet-kerende bodembewerking. Ondanks de verschillen is er een sterke fierheid op het eigen werk. Landbouwers willen erkenning voor hun inspanningen en de bijdrage die ze leveren aan de maatschappij.

Aanvullingen uit de Workshop (reacties):

Tijdens de workshop kwam de tegenstelling in begrippen 'traditioneel' en 'innovatief' binnen de landbouwsector als onderwerp naar boven. Een deelnemer stelde dat deze begrippen verder gedefinieerd moeten worden, omdat ze potentieel moeilijk te interpreteren zijn en het belangrijk is om landbouwbedrijven niet in een hokje te duwen. In de interviews ging het hierbij vooral om het behouden van wat men kent versus het pionieren en het zoeken naar vernieuwende methoden.

Toch werd erop gewezen dat deze tweedeling risicovol kan zijn. Sommige landbouwers die vasthouden aan traditionele methoden tonen immers net veel lef. Daarnaast kwam naar voren dat er een generatieverschil is: oudere generaties blijven vaker bij hun vertrouwde aanpak, terwijl jongere landbouwers meer openstaan voor innovatie. Tegelijkertijd werd benadrukt dat innoveren binnen de landbouwsector altijd een groot risico met zich meebrengt. Hoewel veel bedrijven experimenteren met nieuwe technieken, hebben ze maar één seizoen en dus maar één kans om te slagen. In Vlaanderen bieden proefcentra gelukkig de mogelijkheid om innovaties uit te testen, en sommige van deze experimenten leveren verrassend goede resultaten op.

Uiteindelijk zijn alle landbouwers op hun eigen manier innovatief, omdat ze vaak moeten vernieuwen om hun bedrijf te behouden. Een concreet voorbeeld hiervan is niet-kerende bodembewerking, waar de afgelopen jaren veel vooruitgang in is geboekt. Toch blijft dit een

³⁵ We hebben wel Plattelands TV.

uitdaging voor bepaalde gewassen, zeker in onkruidgevoelige teelten en afhankelijk van hoe nat een seizoen is. Bovendien spelen de kosten van innovatie een grote rol. Hoewel jonge landbouwers vaak willen vernieuwen, durven ze niet altijd de stap te zetten. Wanneer een bedrijf niet kan overleven, komt het vaak in handen van grote holdings die wel innoveren, maar de grond en haar specifieke eigenschappen minder goed kennen.

Daarnaast heerst er bij sommige landbouwers een diepgewortelde overtuiging dat landbouw in de eerste plaats draait om voedselproductie: *“Het is niet de bedoeling van een landbouwer om zijn perceel braak te laten liggen. Wij zijn hier om te telen en mensen te voeden.”* Het idee dat landbouwgrond braak zou moeten liggen voor natuurherstel botst met deze identiteit. Veel landbouwers vinden dat hun taak erin bestaat om gewassen te telen en de bevolking te voeden.

Welzijn: de toenemende druk op landbouwers

“We worden ingesloten langs alle kanten: financiële druk, steeds meer regels, en een samenleving die niet begrijpt wat we doen.” De bevroegde landbouwers stellen dat ze steeds meer druk ervaren, zowel financieel als vanuit de regelgeving. Ze voelen zich ingesloten door steeds strengere eisen en krijgen vaak de schuld van milieuproblemen, terwijl ze zelf ook geconfronteerd worden met onzekerheid over hun toekomst. De opvolging binnen familiebedrijven is niet altijd gegarandeerd, wat de zorgen voor de toekomst vergroot.

Daarnaast stellen sommige bevroegde landbouwers dat het pijnlijk is dat ze vaak negatief in beeld worden gebracht. Ze voelen zich geïsoleerd als oorzaak van natuurproblemen, terwijl ze in werkelijkheid vaak al grote inspanningen leveren om hun bedrijf duurzamer te maken: *“Landbouw wordt vaak als de boeman afgeschilderd, alsof alles wat misgaat met de natuur onze schuld is.”*

Toch blijft er motivatie zolang er positieve resultaten zichtbaar zijn. Succesverhalen en praktijkvoorbeelden spelen een grote rol in het behouden van enthousiasme. Wanneer landbouwers merken dat een nieuwe methode werkt en economisch haalbaar is, zijn ze sneller geneigd om veranderingen te omarmen.

Samenwerkingen

Voor een succesvolle samenwerking in biodiversiteit is vertrouwen de basis. Dit kan worden opgebouwd door lokale betrokkenheid, gerichte ondersteuning en wederzijdse erkenning van belangen. Door praktische maatregelen te koppelen aan agrarische realiteiten, kan biodiversiteit een integraal onderdeel worden van een duurzame landbouwpraktijk.

Succesvolle samenwerkingen voor biodiversiteit op landbouwpercelen starten met **vertrouwen**. Dit vertrouwen wordt opgebouwd door betrokkenheid, lokale aanwezigheid en praktijkervaring. Een goed voorbeeld hiervan is PIBO, dat door zijn regionale verankering geloofwaardiger overkomt bij

landbouwers dan meer theoretische of externe partijen. Zoals een geïnterviewde opmerkte: *"Als het van PIBO komt, dan geloven we het meer dan dat 'groene'. Die testen op hun velden, dus dat is heel geloofwaardig voor hen."* Bovendien is het belangrijk dat landbouwers niet alleen geïnformeerd worden over natuurinclusieve maatregelen, maar dat zij actief begeleid worden in de implementatie ervan: *"Advies geven is op zich niks mis mee, maar we moeten het project rond krijgen en de juiste partijen betrekken die de nodige kennis hebben."* Het inschakelen van neutrale, bemiddelende partijen helpt om tegenstrijdige belangen te overbruggen en constructieve samenwerking te bevorderen.

Op **lokaal** niveau is zowel **praktische als procesmatige begeleiding** essentieel. Dit omvat onderhoudswerken, het voorzien van materiaal en testpercelen, maar ook het opstellen van maatregelen en administratieve ondersteuning. Zoals een landbouwer aangaf: *"Het is afhankelijk van de persoon waarmee je samenwerkt. Maar zolang je blijft babbelen en open en eerlijk bent, dan lukt dat wel."* Lokale grondbezitters spelen hierin een belangrijke rol, aangezien zij veel invloed kunnen hebben op de omgeving. Toch heerst er soms terughoudendheid: landbouwers vrezen dat ze afhankelijk worden van externe partijen en dat langetermijncontracten hen beperken in hun bedrijfsvoering. *"Het eerste jaar, oké, enthousiast, ik doe het. Het tweede jaar al iets minder. Het derde jaar komt er niemand meer opdagen, en dan sta je daar met een contract voor vijf jaar."* Biodiversiteitsmaatregelen op akkers bieden voordelen, maar moeten haalbaar en realistisch blijven. Veel landbouwers zijn bereid om maatregelen te nemen als ze een directe meerwaarde zien, zoals een verbeterde bodemkwaliteit: *"Het gaat vooral over bodemverbetering. Dat is iets waar landbouwers zich wel in kunnen vinden, maar echt specifiek akkervogels beschermen, dat is meestal niet het hoofddoel."* Echter, biodiversiteitsdoelen moeten afgestemd worden op de landbouwpraktijk en niet als een extra last worden gezien. Dit vereist een flexibel beleid dat rekening houdt met agrarische realiteiten.

De ervaringen met samenwerkingen tussen **loonwerkers, gemeenten, jagers en vrijwilligers** zijn wisselend. Gemeenten spelen een cruciale rol in het faciliteren van biodiversiteitsmaatregelen, maar bureaucratische rompslomp kan samenwerking bemoeilijken. Zoals een landbouwer zei: *"De gemeente zou eigenlijk het onderhoud op zich moeten nemen, maar als je niet vraagt of aandringt, gebeurt er niets."* Jagers kunnen een bondgenoot zijn in het beheer van diersoorten, maar spanningen tussen jagers en landbouwers blijven soms bestaan. Zoals een landbouwer aanhaalde: *"Sommige jagers kopen zelf gronden op en nemen dan maatregelen zonder overleg. Dat zorgt voor spanning."* Vrijwilligersinitiatieven kunnen positief bijdragen, mits er duidelijke afspraken worden gemaakt over verantwoordelijkheden

Natuurorganisaties worden door de bevroegde landbouwers vaak gezien als controlerende instanties, wat wantrouwen kan opwekken. Een klankbordgroep met spelers uit het veld kan helpen om gezamenlijke doelen te bepalen en praktische oplossingen te vinden. Zoals een respondent opmerkte: *"We moeten de landbouwer zoveel mogelijk ontlasten. Het is belangrijk om praktisch en realistisch te blijven."* Biodiversiteitsmaatregelen moeten laagdrempelig en haalbaar zijn, rekening houdend met de tijd en middelen van landbouwers. Samenwerkingen tussen landbouwers en natuurorganisaties kunnen volgens de bevroegden sterke voordelen bieden: doelstellingen kunnen

worden samengenomen, wederzijdse afhankelijkheid kan zorgen voor meer verantwoordelijkheid, en een groepsgevoel stimuleert motivatie. Zoals een geïnterviewde stelde: "Als je het samen doet, heb je ook het gevoel dat je samen iets bereikt. Dat geeft vertrouwen." Echter, het vinden van oplossingen die voor alle partijen werken is niet evident. Bovendien zijn er weinig gelegenheden om samen te komen en geven sommige landbouwers de voorkeur aan autonomie. "Sommigen willen gewoon hun eigen ding doen, zonder inmenging van buitenaf." Daarnaast blijft wetgeving een struikelblok: regels moeten flexibel genoeg zijn om effectieve samenwerking mogelijk te maken

Aanvulling uit de Workshop (samenwerkingen concreet maken): Tijdens interactieve oefening kwamen volgende bemerkingen aan bod:

- *Er wordt de nadruk gelegd op het belang van het organiseren van overleg. Hierbij moet er niet alleen gebabbeld worden, maar ook geluisterd. Bij een overleg, getrokken door Demir, werd Boerenbond bijvoorbeeld uitgesloten.*
- *De deelnemers voelen ook een gebrek aan mogelijkheden tot overleg. Landbouwers nemen ook steeds minder deel aan deze besprekingen, omdat deze altijd negatief zijn.*
- *Er is nood aan een evaluatie van de landbouwopleiding. Vroeger was deze veelal gericht op productie. Een landbouwer merkt op dat er in de huidige opleidingen desinformatie wordt gegeven.*
- *Landbouwers hebben steeds minder tijd voor administratie. Ook hier zijn samenwerkingen nuttig.*
- *Er werd ook nagedacht over kansen rond het opzetten van korte keten: hiervoor moet je een distributie opzetten*
- *Er werd gesteld dat we de landbouwers moeten reactiveren en tijdig moeten consulteren. Hiervoor moeten we terug de boer opgaan. Dit kan via lokale gewesten, landbouworganisaties of bedrijfsplanners. Hierbij werd aangehaald dat het Landschapspark kan faciliteren. Hierbij is het belangrijk dat landbouwers kunnen bijdragen aan de identiteit van het landschap. Er werd ook de ongerustheid uitgesproken of dat het Landschapspark voldoende kan 'landbouwdenken'.*
- *Percelen met beheerovereenkomsten zien eruit als "brousse". Landbouwers krijgen te weinig info waarvoor de maatregelen genomen worden en wat het te verwachten of te bekomen resultaat is. Er heerst bij enkele landbouwers dan ook de schrik om aanzien te worden als tuinier.*
- *Er werd ook gepraat over landbouw in natuurgebied. We moeten raakvlakken zoeken tussen landbouw en natuur.*
- *Ten slotte werd de samenwerkingsmogelijkheid met dorpsgemeenschappen aangehaald, bijvoorbeeld door middel van Community Supported Agriculture*

4.2.3 Beleidsinstrumenten

Ervaringen

Ervaringen van de geïnterviewden met beleidsinstrumenten tonen aan dat succes afhangt van een evenwicht tussen ecologische doelstellingen en economische haalbaarheid. Een flexibele aanpak, realistische voorwaarden en een eerlijke vergoeding kunnen landbouwers motiveren om biodiversiteitsmaatregelen te integreren in hun bedrijfsvoering. Het is cruciaal om beleidsinstrumenten zo vorm te geven dat landbouwers niet alleen verplichtingen krijgen, maar ook intrinsiek gemotiveerd worden.

Landbouwers staan steeds voor de uitdaging om een evenwicht te vinden tussen ecologische maatregelen en de praktische haalbaarheid binnen hun bedrijfsvoering. Het **financiële aspect** speelt hierin een grote rol. *"Biodiversiteit stimuleren kan ook positief zijn voor de lange termijn, maar landbouwers vrezen dat hun opbrengsten sowieso zullen dalen."* Daarom wordt een beheerovereenkomst vaak pas overwogen als er een economische noodzaak is of als de premie voldoende aantrekkelijk is. Zoals een landbouwer opmerkte: *"Er zijn boeren die beheerovereenkomsten nemen omdat ze bijna niets hoeven te doen en er toch een inkomen uit halen."*

Enkele bevrageden stellen dat niet elk landbouwbedrijf dezelfde mogelijkheden heeft om beheerovereenkomsten te overwegen. Bedrijven met voldoende **financiële stabiliteit** zullen het meest waarschijnlijk zijn om vrijwillig in te stappen, volgens enkele respondenten: *"Voor bedrijven waar het goed gaat, is er ruimte om na te denken over biodiversiteit. Maar als je moet overleven, is dat gewoon geen prioriteit."* Landbouwers die financieel onder druk staan, nemen dan meestal enkel maatregelen als ze verplicht worden of als de premie onmisbaar is om rendabel te blijven.

Beleidsinstrumenten zoals beheerovereenkomsten hebben soms te kampen met een **gebrek aan zichtbare resultaten**, wat demotiverend werkt voor landbouwers. *"In Nederland merken ze dat in sommige gebieden de lat te laag ligt, waardoor de resultaten uitblijven."* Dit zorgt ervoor dat landbouwers zich afvragen of hun inspanningen wel zinvol zijn. Bovendien kunnen ecologische doelen soms in strijd zijn met landbouwkundige realiteiten. *"Als je granen blijft telen binnen een beheerovereenkomst zonder bemesting, dan is het na een paar jaar gewoon geen graan meer."*

Conflict beleid – praktijk

Het conflict tussen beleid en praktijk blijkt door verschillende bevrageden vanuit verschillende instanties gekenmerkt door een gebrek aan flexibiliteit, een complexe administratie en een groeiend wantrouwen tussen landbouwers en de overheid. Om tot effectieve oplossingen te komen, is een realistisch beleid nodig dat rekening houdt met de uitdagingen op het veld en de noden van landbouwers.

Een veelgehoord probleem is het gebrek aan persoonlijk contact tussen de **administratie** en landbouwers. Controleurs en beleidsmakers missen vaak de nuances van het veld. Zoals een geïnterviewde vanuit de praktijk opmerkte: *"Je bouwt vertrouwen op door persoonlijke contacten, en dat is nu net wat een administratie niet heeft."* Daarnaast lopen landbouwers vast in de administratieve last van subsidies: *"Ze willen dat in hun e-loket ingeven, maar dat hele technische verhaal is Chinees voor hen."* Dit gebrek aan flexibiliteit en ondersteuning maakt het moeilijk om beleidsmaatregelen effectief te implementeren.

Strengere regels zorgen voor druk en onzekerheid. Zo moeten landbouwers vaak voldoen aan starre eisen die geen rekening houden met onvoorziene omstandigheden zoals het weer. Een landbouwer merkte op: *"Als ik iets snel moet doen omdat het weer verandert, kan het gebeuren dat ik per ongeluk iets fout doe. Maar er is geen flexibiliteit."* Ook wijzigende regelgeving maakt het moeilijk: *"Vandaag mag het wel, morgen niet meer. Zo verlies je het vertrouwen."*

Boetes worden vaak als oneerlijk en demotiverend ervaren. Bijna elke landbouwer vertelde over een negatieve ervaring met een boete die ze zelf hebben meegemaakt of een collega-landbouwer: *"We krijgen een boete omdat een halve meter niet juist is ingezaaid. 10.000 euro voor een halve meter!"* Het strenge controlesysteem werkt averechts: *"Hoe meer beheerovereenkomsten, hoe meer controle. En hoe groter de kans dat ze aan je centen zitten."* aldus een landbouwer. Dit creëert een sfeer van wantrouwen tussen landbouwers en "onbereikbaar beleid": *"De overheid verandert regels tijdens de rit, legt boetes op zonder nuance en geeft geen duidelijke toekomstvisie. Waarom zou ik nog meedoen?"* Dit gebrek aan vertrouwen ondermijnt de bereidheid om samen te werken aan duurzame landbouw.

Er werd aangehaald dat wat goed werkt in de praktijk, niet altijd eenvoudig is om op beleidsniveau te implementeren. Anderzijds worden er volgens de landbouwers ook regels opgesteld zonder rekening te houden met de **praktische haalbaarheid**: *"Strookenteelt is moeilijk om te doen, maar daar wordt op beleidsniveau geen rekening mee gehouden."* Landbouwers merken ook dat nieuwe maatregelen soms ten koste gaan van kwaliteitsdoelen: *"Je mag geen chemische bestrijding meer doen, maar het alternatief is praktisch moeilijk uitvoerbaar."*

Een groot knelpunt dat wordt aangehaald door verschillende bevrageden vanuit verschillende sectoren is het ontbreken van een duidelijke **langetermijnvisie**. *"Het beleid weet zelf niet waar ze binnen 20 jaar willen staan."* Dit gebrek aan stabiliteit maakt het moeilijk voor landbouwers om duurzame investeringen te doen. Zoals een landbouwer aangaf: *"We planten hagen in het kader van een overeenkomst, maar wat als die volgend jaar niet meer wordt verlengd?"* De plotse invoering van nieuwe maatregelen leidt tot weerstand. *"Ze hadden beter dit GLB gebruikt voor een traject met proeven en demonstraties, in plaats van alles ineens te verbieden."* Landbouwers willen wel veranderen, maar vragen om realistische stappen en ondersteuning bij de omschakeling. Het huidige beleid is echter te log en bureaucratisch om snel in te spelen op nieuwe ontwikkelingen, stellen de bevrageden. *"Als we iets willen testen in het veld, krijgen we daar niet de vrijheid voor."* Dit maakt het moeilijk om innovatieve landbouwtechnieken te ontwikkelen en implementeren.

Nadelen overeenkomst

Het aangaan van beheerovereenkomsten brengt volgens de bevrageden uit de landbouwsector verschillende nadelen met zich mee. Landbouwers die kiezen voor ecologische of natuurvriendelijke landbouwmethoden ondervinden vaak financiële moeilijkheden binnen de **klassieke markt**. De marges binnen deze sector zijn klein en er is weinig ruimte voor afwijkende werkwijzen. Traditionele afzetkanalen bieden onvoldoende vergoeding voor duurzame inspanningen, waardoor veel landbouwers niet kunnen concurreren met conventionele landbouwbedrijven. Daarnaast zijn natuurvriendelijke maatregelen vaak niet rendabel zonder subsidies, die op hun beurt onzeker zijn en afhankelijk van beleidsbeslissingen.

De **administratieve lasten** voor landbouwers zijn de afgelopen jaren sterk toegenomen, zo ondervinden de bevrageden. Van het bijhouden van registraties tot het aanvragen van subsidies en naleven van regelgeving, landbouwers spenderen steeds meer tijd achter de computer in plaats van op het veld. Een landbouwer verwoordt dit als volgt: *"Meer en meer administratie altijd. Als je 's avonds doodmoe binnenkomt en dan nog je administratie moet doen..."* Vooral voor kleinere bedrijven vormt dit een probleem, omdat zij vaak niet de middelen hebben om extra administratieve krachten in te schakelen. Dit leidt tot een extra belasting voor de landbouwer en kan zelfs ontmoedigend werken om deel te nemen aan bepaalde regelingen.

Veel landbouwsubsidies en beheerovereenkomsten zijn gekoppeld aan **strikte tijdsgebonden verplichtingen**, zoals bemestings- en maaiperioden. Dit systeem houdt echter geen rekening met de onvoorspelbaarheid van het weer, waardoor landbouwers soms moeten werken onder ongunstige omstandigheden of hun gewassen schade lijden. In plaats van flexibele afspraken per perceel te maken, worden landbouwers gebonden aan vaste data, wat leidt tot inefficiëntie en frustratie. *"Je hangt af van het weer, zo simpel is het. Maar ze plakken er gewoon een datum op"*.

Natuurbehoud en milieuvriendelijke landbouwmaatregelen vragen vaak om langdurige investeringen. Echter, deze inspanningen kunnen snel teniet worden gedaan wanneer beleidsregels veranderen of subsidies worden ingetrokken. Dit **gebrek aan stabiliteit** maakt het moeilijk voor landbouwers om langetermijnbeslissingen te nemen. Daarnaast kunnen andere factoren, zoals de buurman die zijn percelen omploegt, snel de positieve effecten van natuurmaatregelen ongedaan maken, waardoor het rendement van deze inspanningen laag blijft. Dit ondervond ook het Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren: *"We hadden overwinterende kiekendieven, 16 stuks op onze velden. En dan zijn die percelen allemaal omgeploegd. Na één winter is er niks meer over van die kiekendieven"*.

Kleine landbouwbedrijven kunnen, volgens enkele bevragede landbouwers, extra moeilijkheden ondervinden bij het naleven van regelgeving en het implementeren van milieuvriendelijke maatregelen. Hun percelen zijn vaak versnipperd en moeilijker op te volgen, wat extra werk en kosten met zich meebrengt. Daarnaast moeten zij dezelfde kosten dragen als grote bedrijven voor bepaalde infrastructuurvereisten, zoals spoelplaatsen of controles, wat een onevenredige last vormt.

"Of je nu een bedrijf hebt van 1 hectare of 500 hectare, je betaalt dezelfde kosten voor controles en infrastructuur. Dat is niet eerlijk."

Toch werden er ook voordelen van een klein landbouwbedrijf aangehaald in de interviews: kleinere landbouwbedrijven kunnen ook ruimte en flexibiliteit hebben om aan natuurdoelen mee te werken. *"Wij hebben maar 30 hectare, dus wij kunnen dat gemakkelijker tussendoor doen. Maar voor grote bedrijven met honderden hectaren is dat lastiger"*. Toch betekent dit niet dat grote bedrijven geen rol kunnen spelen; ook grotere landbouwbedrijven nemen deel aan beheerovereenkomsten. *"Zelfs grotere landbouwbedrijven doen mee aan beheerovereenkomsten en leggen bufferstroken aan,"* zo zegt een bevragee van Boerenbond.

Nodige verbeteringen volgens de bevrageerden

Beheerovereenkomsten in de landbouwsector kunnen een belangrijke rol spelen bij het stimuleren van duurzaamheid en economische zekerheid. De effectiviteit ervan kan echter nog verbeterd worden door middel van gerichtere maatregelen en betere ondersteuning voor landbouwers.

Een cruciale verbetering is het garanderen van een **correcte en tijdige vergoeding**. Snellere betalingen, waarbij de afspraken duidelijk zijn en nageleefd worden, kunnen het vertrouwen van landbouwers vergroten. *"Als de overheid haar afspraken nakomt en de betalingen tijdig gebeuren³⁶, zal er minder weerstand zijn om in te stappen."* Daarnaast zou het verhogen van de vergoedingen ervoor kunnen zorgen dat landbouwers minder inkomensverlies lijden. *"Een fatsoenlijke vergoeding zorgt ervoor dat landbouwers gemotiveerd blijven om beheerovereenkomsten aan te gaan."*

Naast financiële compensatie is het belangrijk om de **brede voordelen** van overeenkomsten te benadrukken, zoals een verbeterde bodemgezondheid en biodiversiteit. *"Het is goed voor de natuur. Het is goed voor uw eigen bodem. Het is naar de toekomst toe een bescherming tegen stress en omstandigheden."* Door deze voordelen beter te communiceren en te kwantificeren, kunnen landbouwers gemotiveerd worden om vrijwillig deel te nemen.

Meer flexibiliteit in de uitvoering van overeenkomsten kan ervoor zorgen dat landbouwers gemakkelijker deelnemen. *"Soms zijn de momenten waarop je iets moet doen heel kort, en dan kan het snel fout lopen. Een soepelere regeling zou helpen."* Dit betekent dat landbouwers meer inspraak moeten krijgen over de uitvoering, afhankelijk van weersomstandigheden en marktomstandigheden. Ook tijdelijke natuur en gedeeltelijke maatregelen kunnen bijdragen aan een succesvollere implementatie. *"Als je dan niet gaat werken met het principe van tijdelijke natuur, dan mis je heel wat kansen,"* stelt een bevragee van het Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren.

Overeenkomsten moeten niet alleen ecologische, maar ook **economische voordelen** opleveren voor landbouwers. Ze kunnen bijdragen aan een beter verdienmodel, bescherming tegen erosie en meer klimaatresistente landbouwgronden. *"We moeten zoeken naar een verdienmodel, anders kunnen wij beter gewoon reguliere landbouw verder doen."* Door overeenkomsten beter te laten aansluiten bij

³⁶ VLM meldt dat betalingen altijd tijdig conform de overeenkomst gebeuren

de bedrijfsvoering van landbouwers, kunnen ze aantrekkelijker worden gemaakt. *"Het moet financieel interessant zijn, anders stappen heel veel landbouwers eruit,"* stelt een van de geïnterviewden die vaak met landbouwers samenwerkt.

Een belangrijk aandachtspunt is de **continuïteit in het beleid**. Landbouwers hebben behoefte aan voorspelbaarheid en langetermijnzekerheid. *"Waarom moet het om de vijf jaar veranderen? Je kunt ook niet meer volgen, dan moet het zo en dan moet het weer anders."* Door consistente en niet-tegenstrijdige regelgeving te implementeren, wordt het eenvoudiger voor landbouwers om zich aan te passen en te investeren in duurzame praktijken. *"Verschillende wetgevingen worden vanuit verschillende invalshoeken bekeken. De ene is goed voor klimaat, de andere voor dierenwelzijn, de andere voor natuur. Die spreken elkaar soms tegen,"* stelt een bevrageerde van Boerenbond.

Tot slot is het essentieel dat landbouwers **betrokken** worden bij de ontwikkeling van de overeenkomsten. Een bottom-up aanpak waarbij landbouwers inspraak krijgen, kan leiden tot meer draagvlak en succesvolle implementatie. *"Je moet een kapstok vinden voor landbouwers, anders werkt het niet. Ze moeten er economisch iets aan hebben."* Daarnaast haalde een landbouwer aan dat de beheerovereenkomsten breed aangeboden moeten worden, niet enkel nabij beschermde natuurgebieden. Dit vergroot de kans op succesvolle en duurzame samenwerkingen.

Nut

De perceptie van het nut van beheerovereenkomsten in de landbouwsector varieert sterk onder landbouwers. Terwijl een deel van de landbouwers zich bewust is van de voordelen en gemotiveerd is om mee te werken, is er ook een aanzienlijk aantal dat het nut ervan niet inziet of zich onzeker voelt over de effectiviteit ervan. Het kan interessant zijn om demodagen te organiseren bij landbouwers die overtuigd zijn van hun beheerovereenkomsten.

Algemeen idee van het nut

Uit gesprekken blijkt dat 4 van de 11 landbouwers een algemeen idee heeft van het nut van de beheerovereenkomsten. Ze erkennen dat maatregelen kunnen bijdragen aan natuurbehoud en biodiversiteit. *"De bloemenstroken zijn vooral bedoeld om bijen aan te trekken, voor bestuiving van gewassen en bloesems."* Anderen wijzen erop dat bepaalde maatregelen helpen bij het beschermen van specifieke soorten, zoals de kievit of de hamster. *"Die voorjaarsbraak is vooral bedoeld voor de kievit, zodat die kan broeden voordat er op het perceel gewerkt wordt."* Dit besef draagt bij aan hun motivatie om deel te nemen aan de overeenkomsten.

Gebrek aan kennis

Een aanzienlijk deel van de landbouwers heeft echter geen duidelijk idee waarom bepaalde maatregelen worden opgelegd. Dit komt onder andere door een gebrek aan algemene natuurkennis vanuit hun opleiding. *"In de landbouwschool werd er nauwelijks aandacht besteed aan biodiversiteit of natuurbeheer."* Hierdoor ontbreekt vaak het inzicht in hoe bepaalde maatregelen bijdragen aan natuurbehoud en ecosysteemherstel.

Daarnaast is er een gebrek aan kennis over de oorzaken van de achteruitgang van bepaalde soorten. *"Sommige soorten gaan achteruit en andere, zoals de das, doen het juist goed. Ik weet niet waar het probleem ligt."* Dit gebrek aan informatie zorgt ervoor dat sommige landbouwers het nut van de maatregelen niet volledig begrijpen of in twijfel trekken.

Onduidelijkheden over optimale bescherming

Zelfs binnen beleidskringen en onderzoek is er nog geen volledige duidelijkheid over hoe bepaalde soorten het best beschermd kunnen worden. *"Voor de hamster vermoeden we dat het bodemleven een belangrijke rol speelt, maar dat is nog niet goed onderzocht."* Dit leidt ertoe dat landbouwers soms maatregelen moeten uitvoeren zonder dat zij de wetenschappelijke onderbouwing ervan volledig begrijpen. Dit kan hun bereidheid om deel te nemen aan beheerovereenkomsten verminderen.

Een ander knelpunt is de vertaling van wetenschappelijke inzichten naar praktisch beleid. Beleidsmaatregelen moeten niet alleen ecologisch verantwoord zijn, maar ook haalbaar voor landbouwers. *"Soms lijkt het alsof maatregelen bedacht worden op een bureau, zonder rekening te houden met de praktijk."* Dit zorgt ervoor dat sommige landbouwers sceptisch staan tegenover bepaalde verplichtingen.

Hoewel een deel van de landbouwers overtuigd is van het nut van beheerovereenkomsten, is er nog veel werk nodig om het bewustzijn en de kennis over natuurbeheer te vergroten. Beter onderwijs, duidelijke communicatie en haalbare maatregelen kunnen helpen om meer landbouwers te betrekken bij natuurbehoud. Als ze beter begrijpen waarom bepaalde maatregelen nodig zijn, zullen ze wellicht meer bereid zijn om actief mee te werken aan de bescherming van biodiversiteit.

Aanvullingen uit de Workshop (reacties):

De perceptie op de hamster in Haspengouw is complex en roept gemengde gevoelens op bij landbouwers. Een landbouwer merkte op dat zodra er één hamster wordt gespot, er maatregelen genomen moeten worden, en als er veel zijn, blijven de maatregelen doorgaan – het voelt als eenrichtingsverkeer. Daarbij werd opgemerkt dat de afgelopen vijftig jaar de ondergrens voor een duurzame populatie nooit is gehaald.

Sommige landbouwers plaatsen vraagtekens bij het beleid. Eerst werden projecten opgezet om roofvogels terug te brengen, en vervolgens kwamen er initiatieven om hamsters te beschermen, terwijl roofvogels net natuurlijke predatoren van de hamster zijn. Dit leidt tot de cynische bijnaam 'hamburgers' voor de hamsters. Terwijl de hamsterpopulatie blijft afnemen, nemen roofvogels juist toe.

Een deelnemer benadrukte dat landbouwers vooral willen weten wat er van hen verwacht wordt en wat hun inspanningen waard zijn. Een landbouwer stelde openlijk de vraag of de achteruitgang van de hamster aan de landbouw te wijten is. Er werd wel gevraagd om meer kennis over wat de

hamster precies nodig heeft en wat de doelstellingen zijn.

Ook elders zijn er uitdagingen. In Nederland bestaan veel beheerovereenkomsten voor hamsters, maar ook daar verloopt het niet altijd succesvol. Een landbouwer erkende dat het belangrijk is om de hamster te beschermen, maar wees erop dat er ook andere prioriteiten zijn. Bovendien gaat er veel geld naar deze projecten – zo zou er 800.000 euro zijn uitgegeven voor drie hamsterburchten – terwijl tegelijkertijd varkensboeren geconfronteerd worden met massale ruimingen.

Daarnaast werden biologische factoren besproken. Een volwassen mannetjeshamster weegt 400 tot 500 gram en is daardoor een goed prooidier. De hamster plant zich bovendien niet snel genoeg voort, met te weinig worpen per jaar en een te klein aantal jongen per worp. Met het stopzetten van de beheerovereenkomsten voor de hamster heerst er teleurstelling; een deelnemer noemde het zelfs “heel triestig.”

Verder werd gewezen op bredere ecologische zorgen. Wanneer houtkanten en andere natuurlijke elementen verdwijnen, kan een cascade-effect ontstaan waarbij steeds meer soorten verdwijnen. Dit kan de landbouwproductie tijdelijk verhogen, maar op een bepaald moment bereikt men een grens waarop het niet langer houdbaar is.

Ten slotte werd het beleid rond ruimtelijke ordening bekritiseerd. Hoewel natuur Vlaamse bevoegdheid is, worden vergunningen door gemeentes verleend, waardoor verharding en bebouwing blijven uitbreiden ten koste van natuur. Vlaanderen is bovendien de vijfde meest dichtbevolkte regio van Europa, en er werden vragen gesteld over de impact van de groeiende bevolking op het landschap en de biodiversiteit.

4.2.4 Natuurdoelstellingen

Verschillende percepties

De perceptie van de doelstellingen in Haspengouw verschilt tussen de verschillende bevrageden. Terwijl het merendeel gelooft dat landbouw en natuurbeheer hand in hand kunnen gaan, is er ook een deel dat vindt dat beide gescheiden moeten blijven.

Landbouw en natuurdoelstellingen kunnen overlappen

Sommige landbouwers zien mogelijkheden om landbouw en natuurbeheer te combineren. Dit kan door natuurinclusieve landbouw, het stimuleren van biodiversiteit op akkers en samenwerking in monitoring. "Ik denk dat je landbouw- en natuurdoelstellingen juist moet combineren," aldus een ANB medewerker vanop het terrein. Dit kan bijvoorbeeld door het aanleggen van bloemenstroken voor bestuivers of door akkerranden die als buffer dienen voor waterbeheer en biodiversiteit.

Daarnaast kan samenwerking in monitoring een rol spelen. Dit gebeurt soms al op vrijwillige basis, waarbij landbouwers hun waarnemingen delen met natuurbeschermers. *"Er wordt al monitoring gedaan door vrijwilligers, en landbouwers kunnen daar eventueel bij aansluiten."*

Landbouw en natuur moeten los van elkaar bekeken worden

Aan de andere kant zijn er bevraagde landbouwers die vinden dat landbouw en natuur gescheiden moeten blijven. Een veelgehoorde zorg is dat natuurmaatregelen ten koste gaan van vruchtbare landbouwgrond. *"We zitten hier op een van de vruchtbaarste landbouwgronden ter wereld. Moeten we die dan niet optimaal gebruiken?"* Voor hen moet landbouw in de eerste plaats gericht blijven op voedselproductie, zonder dat natuurbeheer ten koste gaat van economische haalbaarheid.

Sommige maatregelen, zoals het aanleggen van bosjes op akkerpercelen, worden als problematisch ervaren. *"Als men bosjes begint aan te leggen midden in een akker, dan blijft er niet veel meer over voor de boer."* Ook het langdurig braak laten liggen van gronden wordt niet altijd als een optie gezien. *"Braaklegging is geen optie. Op minder goede percelen, oké, maar op goede landbouwgrond is dat toch niet logisch."*

Verder wordt er gewezen op de bredere context van voedselvoorziening. *"We moeten ook beseffen dat mensen gevoed moeten worden. Als we massaal omschakelen naar biologische landbouw of natuurbeheer, dan gaat er honger komen."* Sommige landbouwers haalden in de gesprekken aan dat ze in de eerste plaats economisch moeten kunnen overleven en dat natuurbeheer niet als een verplichting mag worden opgelegd.

Conclusie

De perceptie over de doelstellingen in Haspengouw hangt sterk af van de economische doelen van landbouwers en hun visie op natuurbeheer. Terwijl sommigen overtuigd zijn dat samenwerking tussen landbouw en natuur mogelijk is, stellen anderen dat landbouw in de eerste plaats gericht moet blijven op voedselproductie. Er moeten gesprekken tussen de verschillende belanghebbenden plaatsvinden opdat ieders noden en waarden erkend worden en er samen naar een duurzame oplossing gezocht kan worden.

Systemverandering: iedereen moet mee

De kloof tussen landbouw, maatschappij en natuur wordt alsmaar groter. Veel consumenten hebben weinig inzicht in de oorsprong van hun voedsel en de ecologische impact van productieprocessen. *"Als iedereen meedoet, doe je ook mee,"* wordt vaak gezegd, maar de realiteit is complexer. Er zijn grote verschillen in capaciteit, opvoeding, motivatie en achtergrond. Hierdoor ontbreekt vaak de kennis en het bewustzijn die nodig zijn om duurzame keuzes te maken. Zonder een breed draagvlak blijft verandering beperkt tot een kleine groep geëngageerden, terwijl een collectieve mentaliteitswijziging nodig is.

Onevenwichtig systeem

Het landbouwsysteem van vroeger kende een natuurlijk evenwicht. Door trage veranderingen konden ecologische en economische belangen hand in hand gaan. *"De veranderingen gingen zodanig traag dat soorten en systemen zich konden aanpassen,"* aldus een geïnterviewde. Vandaag echter verandert de wereld in een razendsnel tempo, waardoor landbouwers en ecosystemen nauwelijks de kans krijgen om zich aan te passen. Dit zorgt voor een onhoudbare situatie, zowel voor de landbouwers als voor de biodiversiteit. Bovendien dwingt de globalisering de sector in een competitief kader waarbij ecologische waarden vaak ondergeschikt zijn aan economische belangen.

Grote vermogens en individuen

Systeemverandering vereist actie op alle niveaus. Niet alleen individuele consumenten en landbouwers, maar ook grote vermogens spelen een rol. *"Je kunt niet zomaar iets op eigen eilandsniveau doen zonder dat dat effect heeft op de economische realiteit,"* werd opgemerkt. Het huidige systeem is sterk marktgedreven, wat betekent dat grote spelers in de keten verantwoordelijkheden moeten opnemen en dat er beleid nodig is dat duurzame keuzes stimuleert. Transparantie en eerlijke handelspraktijken zijn hierbij essentieel, zodat zowel producenten als consumenten bewuste keuzes kunnen maken.

Eerlijke prijs voor de landbouwer, betaalbaarheid voor de consument

Een cruciale factor in de noodzakelijke transitie is de prijsvorming van landbouwproducten. Landbouwers moeten een eerlijke prijs krijgen, maar consumenten moeten financieel in staat én bereid zijn om deze producten te kopen. *"De consument kijkt toch alleen maar naar de prijs in de winkel,"* zegt een geïnterviewde. Zonder een eerlijke verdeling van kosten en baten blijft de transitie naar duurzame landbouw een moeilijk proces. Een beleid dat korte ketens stimuleert en lokale producenten ondersteunt, kan hierbij een verschil maken.

De perfecte product-cultuur en wegwerpmaatschappij

Een bijkomend probleem is de consumenteneis voor perfecte producten. *"Als een peer in de winkel mag liggen waar een kraai aan gegeten heeft, dan heeft die boer geen last van kraaien,"* stelde een landbouwer. Dit illustreert hoe de markt hoge esthetische standaarden oplegt die bijdragen aan voedselverspilling en economische druk op landbouwers. We moeten als maatschappij accepteren dat natuurlijke producten niet altijd perfect ogen. Daarnaast is educatie rond voedselverspilling en het belang van minder visuele selectie noodzakelijk om de consument bewuster te maken van de impact van zijn keuzes.

Wereldwijde beleidshindernissen

De uitdaging om beleid te veranderen is groot, omdat landbouwproductie op wereldschaal gericht blijft op maximale output. *"Alles draait nog steeds om zoveel mogelijk produceren,"* wordt gesteld in een interview. Dit maakt het moeilijk om alternatieve systemen te laten renderen, zelfs wanneer ze ecologisch en sociaal voordeliger zouden zijn. Overheden en internationale instellingen spelen hierin

een cruciale rol door regelgeving af te stemmen op duurzaamheid en voedselzekerheid in plaats van louter economische winst.

Korte keten als alternatief?

Korte ketens worden vaak gezien als een mogelijke oplossing om de kloof tussen landbouw en maatschappij te verkleinen, maar zijn niet altijd toegankelijk of haalbaar. *"Een korte ketenwinkel is vaak maar beperkt open en consumenten willen gemak,"* merkte iemand op. Daarnaast is de korte keten niet voor elke landbouwer een optie: *"Sommige boeren willen gewoon boeren en geen winkel beginnen,"* klonk het. Er is nood aan structurele aanpassingen om korte ketens aantrekkelijker te maken voor zowel producenten als consumenten. Digitale platformen en lokale samenwerking kunnen helpen om korte ketens efficiënter en bereikbaarder te maken.

Biodiversiteit en een 'rommeliger' landschap

Tot slot is er de link tussen landbouw en biodiversiteit. *"Het landschap wordt steeds meer geoptimaliseerd voor productie, maar dat gaat ten koste van de natuur,"* aldus een geïnterviewde. Een duurzamer landbouwmodel vraagt om een meer gediversifieerd landschap, wat misschien minder strak en efficiënt oogt, maar wel ecologisch en economisch duurzamer is op de lange termijn. Om deze verandering te ondersteunen is er ook een mentaliteitsverandering nodig waarbij landbouwers zich herkennen in wat als 'goede praktijk' en 'correct landschapsbeheer' wordt beschouwd, en dit actief mee vormgeven vanuit hun eigen praktijkervaring en betrokkenheid bij het landschap.

Conclusie

Systeemverandering is noodzakelijk, maar ook complex. Het vraagt om betrokkenheid van alle spelers: landbouwers, consumenten, beleidsmakers en grote economische actoren. Alleen door samen te werken en een eerlijke balans te vinden tussen economie en ecologie, kunnen we de toekomst van landbouw en natuur veiligstellen. Bewustwording, regelgeving en eerlijke economische structuren zijn essentieel om deze transitie te realiseren en om een duurzame toekomst voor iedereen mogelijk te maken.

Aanvullingen uit de Workshop (naar een duurzaam systeem):

De landbouw en natuursector worden soms tegenover elkaar gezet, terwijl we aangeven dat ze verbonden zijn met elkaar.

De deelnemers van de interactieve oefening gingen verder op de voelbare kloof tussen landbouw en natuur.

Landbouwers voelen zich bedreigd, onder andere door de natuursector, de overheid, paardenhouders.... Ze willen zich nog altijd baas kunnen voelen over eigen grond, maar de

verplichtingen die komen vanuit de natuursector en het beleid zetten te veel druk. Landbouwers willen ook niet volledig moeten terugvallen op subsidies. Een landbouwer haalde ook aan dat landbouwers niet in hetzelfde hokje geduwd mogen worden als Boerenbond. Enkele medewerkers hiervan zouden enkel berust zijn op winsten boeken.

Er werd ook aangehaald dat de natuursector en de overheid vaak in hetzelfde hokje geduwd worden, maar ook hier zit er verschil. Dé overheid bestaat ook niet. Binnen de overheid bestaan ook enorm veel niveaus en takken die te weinig met elkaar zouden overleggen. Beleidsadviseurs uit verschillende sectoren geven advies aan de beleidsmakers die de uiteindelijke beslissing maken. Waar loopt het dan precies fout? Adviseurs moeten luisteren naar de bedrijfsplanners en andere mensen vanop het terrein. De overheid wordt ook aanzien als te rigide, waarbij geen begeleiding vanuit de overheid mogelijk is.

Er heerst verwarring op de precieze functies van bijvoorbeeld kleine landschapselementen. Ze worden in de wet ingeschreven, maar de context blijft uit volgens de deelnemers.

Een mogelijke oplossing die werd aangehaald, was een vorm van tijdelijke natuur, namelijk verplaatsbare natuur, bijvoorbeeld hagen, poelen etc. Dit kan de landbouwers ook opbrengst geven. Hierbij kwamen volgende bemerkingsen:

→ Kan momenteel niet in de wetgeving, je zou er al bijna voor moeten dwarsliggen. Hierbij moeten we dus kijken naar functionele flexibiliteit. Dit kan enkel bij een basisnatuurkwaliteit³⁷.

→ Er werd ongerustheid geuit naar het behoud van het landschap

→ De maatregel werd ook niet duurzaam geacht. Er werd uitgegaan van de maakbaarheid van natuur, terwijl gronden tijd nodig hebben om zich te ontwikkelen

Ook de daling van de beheerovereenkomsten werd besproken. Volgende bezorgdheden werden nogmaals geuit:

→ Controle gebeurt door het beleid. De vergoeding is verschrikkelijk strikt (afhankelijk van de controleur)

→ De maatregel van maaien en afvoeren kwam te drastisch. Hier had overleg met landbouwers voor advies aan vooraf moeten gaan.

→ De zadenbank van onkruiden waar burens last van kunnen ondervinden

→ Langetermijnovereenkomsten voelen belemmerend: “no way back”.

→ Er zou een hybride moeten bestaan tussen effort based payments en result based payments

Top Down

Voordelen van een overheid die aanstuurt

---

³⁷ Basisnatuurkwaliteit:

<https://samenvoerbiodiversiteit.nl/updates/2024/02-februari/svbd-kennisdocument-basiskwaliteit-natuur.pdf>

De rol van de overheid in natuurbeheer wordt vaak als essentieel gezien om een coherent beleid te voeren en een langetermijnvisie te waarborgen. Vanuit deze invalshoek heeft een top-down aanpak verschillende voordelen. Een overheid behoudt het overzicht van het grotere geheel en kan ervoor zorgen dat er een duidelijke en consistente visie wordt gevolgd. Beleidsmakers baseren hun beslissingen op wetenschappelijk onderzoek en houden rekening met ecologische, economische en maatschappelijke belangen. *"We voeren een aankoopbeleid en dat is eigenlijk de bedoeling. Dat is de visie die daarachter zit,"* stelt een beleidsmedewerker. Dit geeft aan dat overheidsbeleid tracht te willen werken op lange termijn en vanuit brede maatschappelijke belangen.

Daarnaast kunnen slechts enkele individuen niet het verschil maken. Hoewel lokale initiatieven waardevol zijn, is een collectieve aanpak nodig om impact te hebben. Verder wordt beleid dat gedragen wordt door een grote groep als effectiever beschouwd. In de landbouwsector is het duidelijk dat landbouwers eerder zullen luisteren naar de massa dan naar enkele pioniers. *"Ze gaan dat alleen maar doen als de boeren dat vragen,"* merkt een expert op, wat betekent dat beleid pas succesvol is als er voldoende steun is binnen de sector.

Een ander voordeel van een top-down aanpak is dat lokale groepen met eigen agenda's geen misbruik kunnen maken van het systeem. Sommige plaatselijke initiatieven worden gestuurd door specifieke belangen, wat kan leiden tot fragmentatie en inconsistentie. *"Ik ben meer voorstander van een centrale overheid die dit coördineert dan plaatselijke verenigingen met elk hun eigen doelen,"* klinkt het.

Tot slot maken strenge regels het mogelijk om duurzame verandering op te bouwen. Duidelijke regelgeving zorgt voor structuur en voorkomt willekeur. *"Strenge regels helpen bij het opbouwen van een werkend systeem, zolang ze gebaseerd zijn op realistische voorwaarden,"* aldus een beleidsmedewerker.

Beperkingen en kritiek op de Top-Down aanpak

Er zijn ook beperkingen aan een centrale aanpak. De middelen voor natuurbeheer zijn beperkt in vergelijking met landbouwsubsidies, waardoor weloverwogen keuzes gemaakt moeten worden. *"Met een beperkt budget moeten we afwegen of subsidies voor natuurbeheer of de aankoop van natuurgebieden de meest efficiënte optie zijn,"* aldus een beleidsmaker.

Daarnaast kan de landbouwsector een grotere verantwoordelijkheid nemen in natuurbeheer binnen akkergebieden, mits de juiste begeleiding wordt geboden. Landbouwers hebben vaak diepgaande kennis van hun eigen terrein en kunnen natuurvriendelijke maatregelen implementeren als zij hierin ondersteund worden. *"De sector landbouw moet zich achter natuurbeheer scharen en vragen naar ondersteuning, in plaats van dat de overheid alles oplegt,"* stelt een expert.

Een mogelijke oplossing is een vergoedingssysteem dat landbouwers beloont voor meetbare resultaten op het terrein. In plaats van vastgelegde regels kan een resultaatgebaseerd systeem landbouwers stimuleren om zich actief in te zetten voor biodiversiteit. *"We moeten af van een puur*

inspanningsgericht systeem en naar een resultaatgebaseerde beloning gaan," zegt een beleidsmedewerker. Dit biedt landbouwers meer flexibiliteit en motiveert hen om ecologische doelstellingen te halen.

Conclusie

Een top-down aanpak heeft duidelijke voordelen: het zorgt voor een breed gedragen visie, voorkomt versnippering en misbruik, en creëert een structuur waarin duurzame verandering mogelijk wordt. Tegelijkertijd moeten de beperkingen erkend worden. Een evenwicht tussen overheidssturing en flexibiliteit voor de landbouwsector kan leiden tot een effectiever en duurzamer beleid. Door begeleiding en resultaatgebaseerde vergoedingen te integreren, kan de overheid samenwerken met landbouwers om natuurbeheer succesvol te implementeren.

Landschapspark Hart van Haspengouw

De oprichting van landschapsparken roept verschillende reacties op binnen de landbouwsector en andere betrokken partijen. Sommige landbouwers zijn onwetend over wat het precies inhoudt, anderen zien het als een bedreiging, terwijl sommigen kansen voor samenwerking zien.

1. Onwetendheid

Veel landbouwers weten niet precies wat een landschapspark inhoudt of welke gevolgen het met zich meebrengt. De communicatie rond de concrete plannen is niet altijd tot bij hen geraakt. *"Ik weet niet wat de bedoeling is van wat er gaat gebeuren in de gebieden,"* merkt een landbouwer op. Dit gebrek aan informatie leidt tot onzekerheid en vragen over waar het geld en de aandacht naartoe gaan.

Daarnaast is er verwarring over de samenhang tussen landschapsparken en andere initiatieven, zoals natuurbeheerplannen. *"Er zijn zoveel dingen dat het moeilijk is om te weten wat nu precies van toepassing is,"* aldus een geïnterviewde. Dit gebrek aan duidelijkheid maakt het moeilijk voor landbouwers om zich een gefundeerde mening te vormen over het project.

2. Wantrouwen

Naast onwetendheid heerst er bij sommige landbouwers ook wantrouwen. Ze vrezen bijkomende beperkingen op landbouwactiviteiten, extra concurrentie voor gronden en verhoogde druk van natuurorganisaties. *"De druk van de natuurorganisaties op de landbouw wordt alsmaar groter. We worden steeds minder vrij om op onze gronden te doen wat we willen,"* stelt een landbouwer kritisch.

Er bestaat ook angst dat vrijwillige engagementen in de toekomst verplichtingen zullen worden. *"Mensen zijn bang dat wat nu vrijwillig is, later verplicht zal worden,"* wordt opgemerkt. Dit wantrouwen is deels gebaseerd op eerdere ervaringen met beleidsmaatregelen die in de loop der tijd strenger werden.

Ook de financiële aspecten roepen vragen op. *"Ik hoop dat het geld niet alleen naar onderzoeken gaat, maar ook effectief bij de landbouwers terecht komt,"* klinkt het bij een sectorvertegenwoordiger. Er bestaat de vrees dat beschikbare middelen niet efficiënt worden ingezet en weinig directe impact hebben op het terrein.

3. Opportuniteit voor samenwerking

Hoewel er onzekerheden en zorgen zijn, zien sommige landbouwers en organisaties ook kansen in het Landschapspark. Samenwerking tussen verschillende actoren – zoals landbouwers, natuurorganisaties en regionale landschappen – kan nieuwe mogelijkheden creëren. *"Als het project voldoende rekening houdt met de noden van de landbouwsector, kan het positieve effecten hebben,"* stelt een betrokken partij.

Een belangrijk voordeel is dat het Landschapspark als een neutrale moderator kan optreden, waarbij verschillende belangen samen worden gebracht. *"Het is goed dat landbouwers hun mening kunnen geven en dat er geluisterd wordt naar hun bezorgdheden,"* wordt opgemerkt. Door in dialoog te gaan, kunnen oplossingen worden gevonden die zowel economische als ecologische doelen dienen.

Daarnaast biedt het Landschapspark mogelijkheden voor innovatieve landbouwpraktijken en extra economische ondersteuning. *"We zien kansen in het verbreden van inkomsten, bijvoorbeeld via agro-ecologische projecten of labels die de waarde van producten verhogen,"* merkt een geïnterviewde op.

Conclusie

De perceptie op het Landschapspark varieert sterk. Terwijl sommige landbouwers nog onvoldoende geïnformeerd zijn en anderen wantrouwig tegenover het initiatief staan, zien sommigen ook mogelijkheden tot samenwerking en innovatie. Transparante communicatie en betrokkenheid van alle actoren zullen cruciaal zijn om het succes van het Landschapspark te verzekeren en een breed draagvlak te creëren.

Aanvulling uit de Workshop (reacties):

De reacties op het Landschapspark Hart van Haspengouw weerspiegelen zowel de uitdagingen als de kansen binnen het gebied. De coördinator benadrukte dat er een gemeenschappelijke vijand is: de toenemende verharding. Om hier effectief tegen op te treden, is een katalysator nodig die de brug slaat tussen beleid en landbouw en zorgt voor meer verbinding. In Vlaanderen zijn er verschillende beleidsinstanties, zoals de VLM en ANB, maar op lokaal niveau kan het Landschapspark fungeren als een platform waar al deze thema's samenkomen, iets waar gemeentes vaak geen tijd of middelen voor hebben.

Toch werd er ook kritiek geuit op de rol van gemeentes. Er werd opgemerkt dat zij soms bijdragen aan de polarisatie tussen natuur en landbouw, terwijl samenwerking juist essentieel is. Een

concreet voorbeeld hiervan is de invoering van een tractorsluis. Hoewel landbouwers inspraak hadden en tijdens tien vergaderingen gelijk kregen, werd de tractorsluis uiteindelijk toch ingevoerd, wat tot frustratie leidde.

In een andere gemeente was er ooit een actieve landbouwwaad, maar deze is al twee legislaturen niet meer samengekomen. Dit illustreert hoe de betrokkenheid van landbouwers in het beleid soms afneemt. Tegelijkertijd heerst er een gevoel van wantrouwen: als landbouwers te veel inspraak krijgen binnen de gemeente, kan dat hen uiteindelijk tegenwerken.

Ondanks deze spanningen is er één punt waarover iedereen het eens lijkt te zijn: verharding is niet alleen een probleem voor natuurbehoud, maar vormt ook een uitdaging voor de landbouw zelf.

4.2.5 Besluit

We keren terug naar de oorspronkelijke onderzoeksvragen en vatten per vraag het antwoord samen op basis van bovenstaande resultaten.

a. *Wat zijn de noden van de verschillende actoren in het gebied?*

Noden landbouwsector

a. Beschikbaarheid en behoud van landbouwgrond

- **Grondbezit onder druk:** Landbouwers ervaren dat de vruchtbare landbouwgrond – mede door verstedelijking, industriële expansie en de omzetting naar natuur – steeds schaarser wordt. Dit zorgt voor een fundamenteel probleem voor de voedselproductie en maakt het moeilijk voor jonge landbouwers om een rendabele onderneming op te bouwen.
- **Zorgen over waardevermindering:** Er heerst angst dat de omzetting van landbouwgrond in natuurgebieden de waarde van hun land vermindert, wat op lange termijn financiële consequenties kan hebben.

b. Financiële en administratieve druk

- **Financiële marges:** Veel landbouwers vinden dat de economische realiteit – met lage marges en grote concurrentie – het invoeren van agro-ecologische maatregelen bemoeilijkt. De huidige subsidies en financiële prikkels zijn vaak niet voldoende om de investeringen in duurzame praktijken te compenseren.
- **Verplichtingen en administratieve lasten:** Landbouwers bekritisieren het gebrek aan flexibiliteit binnen de (milieu)regelgeving (zoals strikte beheertijden en maatregelverplichtingen) en de zware administratieve lasten die hieraan verbonden zijn. Deze eisen worden vaak als een beperking van hun autonomie gezien en kunnen leiden tot boetes of onvoorziene kosten.

c. Autonomie

- **Beheervrijheid:** Er is een duidelijke roep om meer zelfstandigheid en inspraak in hoe de ecologische maatregelen worden geïmplementeerd. Landbouwers benadrukken dat zij – dankzij jarenlange praktijkervaring – het beste kunnen inschatten wat er op hun percelen nodig is.
- **Vertrouwen in de maatregel:** Er heerst een gevoel dat de overheid en de beleidsorganisaties te rigide optreden, waardoor landbouwers het nut en de praktische uitvoerbaarheid van de maatregelen in twijfel trekken.

Noden natuursector

a. Herstel en verbetering van agro-ecosysteem

- **Bodemgezondheid:** Een gezonde bodem wordt gezien als de basis voor een veerkrachtig ecosysteem. Natuurorganisaties pleiten voor het stimuleren van organische meststoffen, zoals stalmest en boerderijcompost, om de bodemstructuur en koolstofopslag te verbeteren.
- **Herstel van het watersysteem:** Decennialange drainage heeft de natuurlijke waterhuishouding verstoord. Er is behoefte aan peilgestuurde drainage en het creëren van waterbuffers om het natuurlijke watersysteem te herstellen en uitdroging tegen te gaan.

b. Opbouw van grotere en aaneengesloten natuurgebieden

- **Grotere natuurgebieden:** Kleine, gefragmenteerde leefgebieden beperken de effectiviteit van natuurherstel. Actoren uit de natuursector pleiten voor de ontwikkeling van grotere, robuuste natuurgebieden met een vaste kern, waarin de biodiversiteit structureel kan worden opgebouwd.
- **Behoud van kleine landschapselementen:** Elementen zoals hagen, houtkanten en perceelsranden zijn cruciaal voor de biodiversiteit, omdat ze dienen als schuilplaatsen en corridors voor soorten. Het behoud en herstel van deze elementen is essentieel.

c. Samenwerking en kennisdeling

- **Integraal beheer:** Beide sectoren onderkennen dat effectieve natuurherstelplannen een integrale aanpak vereisen. Natuursectoractoren willen nauw samenwerken met landbouwers, waarbij gezamenlijke doelstellingen worden ontwikkeld en praktijkvoorbeelden worden gedeeld.
- **Praktijkgeteste oplossingen:** Er is een roep om onderzoeksresultaten die relevant en praktisch toepasbaar zijn. Innovaties op het gebied van natuurlijke plaagbestrijding, nestbescherming en bodemverbetering moeten sneller worden vertaald naar veldtoepassingen.
- **Communicatie en informatie-uitwisseling:** Er is behoefte aan heldere, toegankelijke communicatie die recht doet aan de praktijksituatie. Informatie en kennis moeten op een

manier worden gedeeld die zowel landbouwers als natuurbeschermers aanspreekt, bijvoorbeeld via nieuwsbrieven, interactieve bijeenkomsten of demonstratieprojecten.

Onderlinge verwachtingen

a. Verschillen in visie en betrokkenheid

- **Agrarisch perspectief versus natuurbescherming:** Landbouwers zien hun primaire taak in het verzekeren van voedselproductie en willen dat eventuele natuurmaatregelen hun bedrijfsvoering niet ondermijnen. Zij geven de voorkeur aan oplossingen die niet alleen ecologisch, maar ook economisch haalbaar zijn.
- **Rol van de overheid en externe partijen:** Beide sectoren wijzen op het belang van een neutrale derde partij die als brug kan dienen tussen de verschillende belangen. Er heerst echter wantrouwen tegenover top-down regelgeving, wat de effectiviteit van maatregelen kan ondermijnen.

b. Win-Win benadering

- **Gezamenlijke doelstellingen:** Er is brede erkenning dat een duurzame toekomst in het gebied kan worden bereikt als zowel landbouwers als natuurbeschermers samenwerken. Dit betekent dat natuurinclusieve maatregelen niet alleen natuur ondersteunen maar ook de landbouw ten goede komen, bijvoorbeeld door te zorgen voor een betere bodemkwaliteit en natuurlijke plaagbestrijding.
- **Aandachtsgebieden voor samenwerking:** Zowel de landbouw- als de natuursector hebben baat bij gezamenlijke projecten en proefplatformen die als voorbeeld dienen voor de effectiviteit van geïntegreerde beheersmaatregelen.

b. Wat zijn de percepties op vlak van biodiversiteit, de natuurdoelstellingen en de andere functies van het gebied?

Percepties biodiversiteit

- **Definitie en waardering van biodiversiteit:** De respondenten proberen biodiverse systemen te vatten als de diversiteit aan levende wezens – variërend van micro-organismen in de bodem tot zichtbare plant- en diersoorten op percelen en in het bredere landschap. Daarbij verschuift de focus van enkel soortenbescherming naar het behoud van gezonde en functionele ecosystemen waarin deze soorten samen functioneren.
- **Functionele voordelen:** Biodiversiteit wordt niet alleen gewaardeerd vanwege haar esthetische waarde; velen benadrukken ook de praktische voordelen zoals natuurlijke plaagbestrijding, bestuiving, een verbeterde bodemstructuur en waterbeheer. Deze functies dragen bij aan zowel de ecologische gezondheid als de agrarische productiviteit van het gebied.

- **Verschillen tussen sectoren:** De betekenis van biodiversiteit verschilt per doelgroep. Terwijl natuurbeschermers en beleidsmakers de nadruk leggen op ecologische integriteit en landschapsverbinding, ervaren landbouwers biodiversiteit in relatie tot de impact op hun productie en economische haalbaarheid. Voor sommigen ligt de nadruk op het behoud van een divers landschap, terwijl anderen praktische ervaringen benoemen zoals het terugzien van meer insecten en vogels op percelen met minder chemische input.

Percepties natuurdoelstellingen

- **Natuurherstel en ecologische doelen:** In de gesprekken komt naar voren dat er een verschuiving plaatsvindt in het denken: van het enkel beschermen van individuele soorten naar het realiseren van gezonde, samenhangende ecosystemen op landschapsniveau. Dit houdt in dat de natuurdoelstellingen breder worden geformuleerd, waarbij ook aandacht is voor waterbeheer, bodemgezondheid en de verbinding tussen kleine landschapselementen (zoals hagen en perceelsranden) en grootschalige natuurgebieden.
- **Balans tussen natuur en landbouw:** Er bestaat een duidelijke spanning in hoe natuurdoelstellingen worden ingevuld. Landbouwers benadrukken vaak dat voedselproductie de primaire taak blijft, waarbij zij bezorgd zijn dat te strikte ecologische maatregelen de agrarische productie kunnen ondermijnen. Ze geven aan dat er prioriteit moet zijn om voldoende voedsel te produceren, waarna aandacht voor natuur en biodiversiteit kan volgen.
- **Samenwerking en de rol van beleid:** Zowel landbouwers als natuurbeschermers erkennen dat een effectieve uitvoering van natuurdoelstellingen slechts haalbaar is door nauwe samenwerking tussen de sectoren. Er wordt opgeroepen tot een meer op maat gemaakte en flexibele aanpak, waarbij praktijkervaring en lokale kennis centraal staan in de opzet en evaluatie van maatregelen.

Overige functies en de multifunctionele identiteit van het gebied

- **Landschap als verbinder:** Het gebied wordt niet alleen gezien als een plek voor landbouw of natuur, maar als een dynamisch landschap waarin natuurlijke, agrarische en culturele elementen elkaar versterken. Het historische erfgoed – met elementen zoals Romeinse heirbanen, middeleeuwse kastelen en authentieke kerkdorpen – draagt bij aan een sterke streekidentiteit. Dit erfgoed vormt samen met de agrarische tradities (zoals culinaire specialiteiten en boerderijproducten) een belangrijk economisch en sociaal kapitaal.
- **Toerisme en recreatie:** Naast landbouw en natuur speelt het recreatieve aspect een belangrijke rol. Wandelen, fietsen en het genieten van het landschap bieden extra waarde en versterken de economische dynamiek van de regio. De integratie van toerisme met lokale landbouwpraktijken (zoals hoeveverkoop en boerenmarkten) wordt gezien als een win-winsituatie voor zowel de cultuur- als de natuursector.
- **Culturele identiteit en economische toegevoegde waarde:** De perceptie dat het gebied een mix is van traditionele landbouw en moderne, duurzame initiatieven komt naar voren. Deze combinatie draagt bij aan de economische levensvatbaarheid van het landschap –

landbouwers en natuurbeschermers zien kansen in het ontwikkelen van alternatieve afzetkanalen, certificeringen en de vermarkting van duurzame producten.

- c. *Wat zijn volgens de actoren de belangrijkste verantwoordelijken en samenwerkingen om een biodivers akkergebied te verkrijgen?*

Uit de interviews en workshops blijkt dat meerdere partijen een cruciale rol toebehoren om een biodivers akkergebied te realiseren. De actoren benadrukken dat het succes van deze transitie afhankelijk is van een geïntegreerde aanpak met heldere verantwoordelijkheden en effectieve samenwerkingsvormen.

1. Verantwoordelijkheden van de actoren

a. Landbouwers als verantwoordelijken en uitvoerders

- **Eigen kennis en autonomie:** Landbouwers worden gezien als de primaire uitvoerders van de maatregelen. Dankzij hun praktijkervaring hebben zij het beste inzicht in de specifieke behoeften van hun percelen. Zij hebben de verantwoordelijkheid om op basis van hun expertise en lokale omstandigheden duurzame en agrarisch verantwoorde maatregelen te ontwikkelen.
- **Initiatiefnemers in innovatie:** Veel actoren vinden dat de landbouwsector zelf een duidelijke visie moet formuleren over hoe rendabel aan landbouw doen mogelijk is binnen een duurzame context. Hierbij is er ruimte voor innovatieve experimenten en maatwerk, waarbij landbouwers hun ervaringen delen via onder andere proefprojecten en demonstraties.

b. Natuursector (ANB en natuurverenigingen)

- **Faciliteren en ondersteunen:** De natuursector, met onder andere ANB, wordt gezien als een cruciale facilitator. Zij dragen zorg voor het opzetten van kweekprogramma's, monitoring en genetische screening om biodiversiteit te waarborgen. Daarbij ligt een belangrijke verantwoordelijkheid in het faciliteren van de samenwerking met landbouwers, zodat natuurdoelstellingen ook op praktisch niveau haalbaar worden.
- **Creëren van robuuste ecosystemen:** De natuursector ziet het noodzakelijk grotere, samenhangende natuurgebieden te ontwikkelen, waarin ook de biodiversiteit van landbouwpercelen kan worden versterkt. Voorbeelden als het opzetten van beheerovereenkomsten illustreren dat er met de juiste ondersteuning een brug geslagen kan worden tussen natuurbeheer en landbouwpraktijken.

c. Lokale overheden en neutrale platformen

- **Kaderstelling en beloning:** Zowel landbouwers als natuurbeschermers benoemen de overheid als een belangrijke regisseur die voor de nodige kaders en financiële stimulansen moet zorgen. Er wordt gevraagd om een realistische en flexibele regelgeving die ruimte laat voor maatwerk in plaats van rigide, top-down maatregelen.

- **Neutrale bemiddelaars:** Regionale initiatieven, zoals het Landschapspark en organisaties als het Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren en PIBO Campus, komen naar voren als neutrale platforms die de samenwerking tussen de sectoren kunnen faciliteren. Deze actoren worden gezien als bruggenbouwers die de communicatie en kennisuitwisseling tussen landbouwers, natuurbeschermers en beleidsmakers bevorderen.

2. Samenwerkingsvormen

a. Gezamenlijke beheerovereenkomsten

Er worden beheerovereenkomsten (beheerovereenkomst landinrichting) opgestart waarin landbouwers samen met natuursector actoren afspraken maken over agrarische praktijken die gunstig zijn voor biodiversiteit. Dit gebeurt bijvoorbeeld door aanpassingen in gewasrotatie, strokenteelt en het behoud van kleinschalige landschapselementen zoals hagen en perceelsranden. Deze samenwerkingsvormen creëren een gezamenlijk verantwoordelijkheidsgevoel waarbij de landbouwer niet als de enige partij wordt belast, maar waarbij de natuursector op een faciliterende manier ondersteuning biedt.

b. Kennisdeling en praktijkgerichte ondersteuning

- **Lerende netwerken en demonstratieprojecten:** Landbouwers leren hierbij van collega's en krijgen ondersteuning van onderzoekinstellingen (zoals PIBO Campus) en regionale landschappen, waardoor innovatieve technieken sneller kunnen worden getest en geïmplementeerd.
- **Dialoog en cocreatie:** Er is een duidelijke roep om meer dialoog tussen de sectoren. Wanneer de betrokken partijen samen de doelstellingen bepalen en gezamenlijk naar oplossingen zoeken, is er meer draagvlak en motivatie om de nodige maatregelen daadwerkelijk in de praktijk te brengen.

c. Regionale samenwerkingsplatformen

Het recent gevormde Landschapspark Hart van Haspengouw moet fungeren als verbindende factor. Door als platform op te treden, kunnen landbouwers, natuurbeheerders, beleidsmakers en erfgoedorganisaties samen overleggen en gezamenlijk innovatieve verdienmodellen ontwikkelen. Dergelijke platforms stimuleren niet alleen kennisuitwisseling maar versterken ook de regionale identiteit door een gezamenlijk concept te formuleren dat zowel ecologisch als economisch rendabel is.

4.3 Linkerscheldeover

Hieronder beschrijven we de percepties bij de actoren op Linkerscheldeover, zoals deze uit de interviews en de workshop naar boven kwamen. Op vraag van ANB werden hier niet de landbouwers, maar andere relevante actoren bevroegd. Dit komt doordat het project Dubbel Doel al een actieve samenwerking heeft met de landbouwers. De tekst beschrijft de inzichten uit de interviews, terwijl de kaders de aanvullingen uit de workshop toevoegen.

4.3.1 Voorbereidend interview over het Dubbel Doel-project

Om te komen tot gerichte onderzoeksvragen om het Dubbel Doel-project te ondersteunen, hebben we een medewerker van ANB bevestigd die nauw betrokken is bij het gebied. Voor deze persoon betekent biodiversiteit de gezondheid van het natuurlijke systeem in ons land, waar we als mens een deel van uitmaken.

De bevestigde voelt een dichotomie tussen landbouwers en stedelingen, waarbij vooral de stedelingen op de voorgrond komen en de landbouwers heel veel op de achtergrond werken zonder dat ze hiermee naar voor kunnen komen. De daden zijn sterker dan hun verbale communicatie. Ook de connectie tussen de landbouwers is minder sterk. Het is hierbij belangrijk dat we hen als mensen met kunde en ervaring respecteren, dit uit zich ook op financieel vlak. We moeten streven naar een systeem dat de duurzaamheid van de maatregelen kan verzekeren door de landbouwers van onderuit te ondersteunen in de transitie naar een natuurvriendelijke bedrijfsvoering. Hierbij wordt er niet gewerkt met beperkingen of verplichtingen, maar met het samen zoeken naar oplossingsmogelijkheden. Dit is intensief werk waar voldoende tijd en middelen voor nodig zijn. Er moet een aanspreekpunt/vertrouwenspersoon zijn voor landbouwers die kennis heeft van landbouw, maar waar ze ook ten rade bij kunnen gaan voor natuurinclusief landbouwadvies.

Het Dubbel Doel-project is een gebiedsgerichte aanpak dat streeft naar duurzame maatregelen die de natuur kunnen bevorderen maar ook rendabel ingepast kunnen worden in de bedrijfsvoering. De bevestigde werkt samen met een ANB-collega die het Sigma-project en Beheercommissie Natuur Linkerscheldeoever trekt. Samen zetten ze hier nu hun schouders onder. In het gebied moet er rekening gehouden worden met de instandhoudingsdoelstellingen van de verschillende aanwezige soorten, waaronder de bruine kiekendief. De gewenste maatregelen voor deze soort zijn doelgericht: het creëren van een voedselaanbod in cruciale periodes. De bevestigde wil ervoor zorgen dat de maatregelen ook functioneel en voordelig zijn voor de landbouwer, denk maar aan bodemgezondheid, gezonder en lokaal veevoeder (drooginstallatie om luzerne te drogen), plaagbestrijding, bestuiving. De landbouwers zullen ook vergoed worden voor hun geleverd werk en verliesposten.

Als bijprojecten wordt er naast een drooginstallatie voor luzerne ook gedacht aan een streekcomposteringsproject dat maaisel functioneel kan maken voor de landbouwers: het verbranden van biomassa uit de omgeving om luzerne te drogen, waarvan het as als hoogwaardig meststof kan dienen. Zo creëer je een circulair systeem binnen het landschap. Anders wordt er ook gezocht naar een oplossing in de vorm van een pakket aan maatregelen, demossessies (informerende en ervaringen delen) om mechanische onkruidbestrijding ter vervanging van chemische onkruidbestrijding werkbaar te maken voor landbouwers. Voor deze bijprojecten moeten er echter budget en mankracht gevonden worden.

De medewerker van ANB ziet nog heel wat knelpunten vanuit de landbouw en overheid waardoor praktische oplossingen niet allemaal direct te realiseren vallen. Eén van die knelpunten is de

regelgeving, waaronder de stikstofregelgeving. Projecten die erg goed scoren op vlak van klimaat en/of biodiversiteit krijgen niet altijd groen licht. Het beleid zit ook verspreid bij verschillende administraties, waardoor er beleidsmatig geen optimale samenwerking en afstemming met de landbouwers mogelijk is.

De bevroegde opteert om doelgericht te werken per gebied en deze doelen ook te verspreiden over alle landbouwbedrijven. De bevroegde vraagt zich af of we het statuut van natuur in landbouwgebied op gebiedsniveau zouden kunnen bewaken, eerder dan dat landbouwers moeten “vrezes” dat er natuur op hun landbouwbedrijf zou komen, omdat dit hen te veel beperkingen en verplichtingen zou opleggen. De bevroegde haalt aan dat ze een modulaire aanpak opteert bij de beheerovereenkomsten waarbij het ambitieniveau modulair wordt opgebouwd tot het gewenste niveau opdat er meer landbouwers zouden instappen. Hierbij vraagt de bevroegde zich af of het misschien ook gunstig is als een landbouwer 90% minder chemische bestrijdingsmiddelen gebruikt. Vandaag bestaat die stap niet, wat maakt dat de landbouwers veel risico nemen als ze bijvoorbeeld in een beheerovereenkomst stappen. Die zegt dat ze 0% mogen gebruiken, maar als ze dan in de problemen geraken, kunnen ze niet meer bewegen. Ze moeten in de regelgeving de kans krijgen om geleidelijke stapjes te zetten. Ze heeft het gevoel dat het succes van beheerovereenkomsten achteruit gaat omdat de stappen te groot zijn. De bevroegde snapt ook dat dit moeilijk op te volgen is, maar ze ijvert om bedrijven de kans te geven in stapjes te verbeteren. Hier is er nood aan flexibiliteit en ondersteuning die hen kan begeleiden en rekening kan houden met de wetgevende (certificering) en economische (afbetalingen) situatie. Streekgericht en resultaatgebaseerd te werk gaan (bedrijfsplanners die ook ter plekke kunnen opvolgen en begeleiden als aanspreekpunt) is belangrijk. **Agentschap Landbouw en Zeevisserij** heeft geen mensen in het landbouwgebied die landbouwers kunnen aanspreken om hen te ondersteunen met administratie en regelgeving. Landbouwers contacteren dan vertegenwoordigers van de agro-industrie, zoals leveranciers van veevoerders, als ze met een probleem zitten.

De bevroegde sluit op vlak van visie aan bij de visie van Grenspark Groot Saeftinghe. Zij willen landbouw, natuur en haven met elkaar in contact brengen. Deze keer niet op een negatieve manier zoals vroeger gebeurd is (hierbij wordt er verwezen naar de onteigeningen en de manier waarop er gecommuniceerd is met de landbouwsector). De bevroegde ziet zichzelf hierbij niet als specialist, maar als verbinder. Samenwerking tussen de verschillende actoren en partnerschappen is cruciaal.

Er werd een GRUP (Gewestelijk Ruimtelijk Uitvoeringsplan) gemaakt die gebiedsdekkend een totaaloplossing zou bieden voor alle sectoren (natuur, landbouw, haven). Hier hoort ook een onteigeningsplan bij. Door allerlei procedures en wetgevingen is die GRUP uiteindelijk vernietigd. Er werden echter al landbouwers onteigend omdat er naar het eindplaatje gewerkt werd waar er dan natuur of haven in de plaats zou komen. Mensen van wie er onteigend is, kregen soms elders grond. Prosperpolder werd bijvoorbeeld natuur, maar na onteigening is deze zone toch landbouw gebleven waarbij de overheid dit in handen heeft. De situatie heeft ervoor gezorgd dat de landbouwers zich niet gelijk behandeld voelen. Dit heeft de concurrentie tussen de landbouwers en de druk op grond verhoogd. Dit belemmert samenwerkingen.

Het Dubbel Doel-project probeert zo transparant mogelijk te werken met gunningscriteria en (resultaatgebaseerde) punten (zie 2.3 Linkerscheldeoever) die je als kandidaat kan verdienen. Hierbij is wederzijds vertrouwen en eerlijkheid cruciaal. Hierbij kan er voor landbouwers veel winst zitten in het samenwerken, zo hebben veetelers en akkerbouwers veel restproducten die ze samen kunnen gebruiken. Je hebt veel diversiteit binnen de landbouwers, zo kunnen ze verschillen in ervaringen met de overheid, maar ook in hun ondernemingszin. Eenmaal de gronden toegewezen zijn, werkt de commissie met een ploeg van landbouwers die ze onderling willen verbinden met elkaar. Alle initiatieven die ze nemen rond streekcompostering of rond functionele biodiversiteit, zullen initiatieven zijn die landbouwers ook zelf op hun eigen gronden kunnen toepassen. Hier worden zowel gronden binnen Dubbel Doel, gronden daarbuiten als natuurgebieden in betrokken.

Landbouwers zijn zich bewust van de aanwezigheid van de bruine kiekendief en zien de soort als een kans voor ondersteuning. Er bestaat nieuwsgierigheid naar de soort. De bevragee acht het ook belangrijk om landbouwers hierin mee te nemen, naar het voorbeeld in Zeeland: **agrarische natuurvereniging Groene Oogst**. Als partner van het Grenspark is de bevragee ook in contact met deze groep. Ze organiseren telmomenten waarbij er telkens een landbouwer samen gaat tellen met iemand vanuit de natuursector. Op het einde van de dag is er een ‘telcafé’ waarbij dat de landbouwers kunnen vertellen over hun resultaten, hun oogsten, eventuele maatregelen die ze nemen die ervoor zorgen dat de rendabiliteit (hoeveelheid oogst) iets naar beneden gaat, de al-dan-niet- successen op soorten-vlak zodat er bewustwording wordt gecreëerd bij elkaar.

Het is belangrijk dat de monitoringsresultaten worden meegedeeld aan de landbouwers, zodat er kan aangetoond worden dat hun werk loont. Op deze manier krijgen ze ook een verantwoordelijkheidsgevoel om zorg te dragen voor de natuur. Er zijn strategische doelen wat betreft communicatie en participatie, maar de bevragee wil hier nog meer op inzetten. Een volgende stap zou het uitschrijven zijn van een communicatiestrategie. Het is belangrijk om het beheer van het landschap voor landbouw en natuur meer en meer in de handen te geven van de landbouwers en daarvoor moeten ze ook mee zijn in het verhaal van bruine kiekendief. De bevragee tracht, indien de tijd haar toelaat, de landbouwers op de hoogte te brengen met onder andere een maandelijks nieuwsbrief.

De bevragee heeft het gevoel dat heel veel mensen de voeling met natuur en landbouw kwijt zijn. Het wordt als evident beschouwd dat er goedkope tropische vruchten in de winkelrekken te vinden zijn, maar het verhaal in dit landschap, rond de voedselproductie en de haven, is niet gekend. Het is belangrijk bewustzijn te creëren rond wat natuur en landbouw, met zijn leefgebieden en ecosystemen, precies allemaal inhouden. ANB wil het verhaal van natuur en landbouw dichtbij de mens brengen door hen daar meer in te betrekken. Enerzijds door hen daar zelf in te laten recreëren, maar anderzijds door hen bewust te maken van hun consumeergedrag en de link tussen landbouw en natuur bij voedselproductie. Consumenten kunnen hieraan bijdragen door meer streekgebonden te winkelen, ook al kan dit iets duurder zijn. In deze overgang van denkwijze kunnen het **onderwijs** of **recreatie-organisaties** een rol spelen, door de volgende generaties van dichtbij kennis te laten maken met het landbouwlandschap. Dus niet alleen landbouwers, maar ook de buurtbewoners moeten mee zijn met het verhaal van Dubbel Doel en de voordelen voor de natuur. Zo geef je mensen kansen om

daar mee een rol in op te nemen. Er is reeds een aanbod aan gidsen binnen het grenspark. Zij zouden het landbouwverhaal (Wanneer wordt er gezaaid of geploegd? Het effect van klimaatverandering op de landbouw...) ook mee kunnen nemen. Het zelf zien van concrete voorbeelden en het beleven door activiteiten/workshops...van/voor buurtbewoners, landbouwers en natuurbeheerders/onderzoekers is erg belangrijk om draagvlak bij alle betrokkenen te creëren rond landbouw en natuur. Hiervoor is echter een waaier aan maatregelen, iteratie en nabijheid nodig, in plaats van een sporadische activiteit.

De acties waar landbouwers tijd en geld in steken, moeten ook renderen. Landbouwers die deelnemen aan Smaak van Waas en Groot Saeftinghe Smaekt trachten dit te doen door activiteiten te verbreden naar bezoekers en bewoners toe. Er zijn ook landbouwers die zich enkel willen focussen op hun oogst en minder in nevenactiviteiten die ook gericht zijn op het overtuigen van de consument. Er heerst wel een algemene nood om de publieke opinie mee te krijgen in de consumptie van lokale landbouwproducten om de landbouw op een gezonder en duurzamer spoor te krijgen. De bevragede stelt dat het draagvlak om met landbouw en natuur bezig te zijn bij het brede publiek moet vergroot worden en de kloof moet dichten. Voorbeelden van positieve praktijken waarbij de burgers worden betrokken zijn Smaak van Waas, Groot Saeftinghe Smaekt (lokale catering, kistjes, fruitsappen, etc. op aanvraag) en POMONA. Een bakker heeft ook mee geprobeerd biologisch speltbrood te bakken. Openbedrijvendagen zouden ook meer uitgebouwd mogen worden.

Op bestaande initiatieven kan verder gebouwd worden, zeker door het onderwijs, waarbij dit nu nog niet vaak gebeurt. Hierbij moet er op Vlaams niveau (zowel katholiek als gemeenschapsonderwijs) gekeken worden dat agro-ecologie meer een plaats krijgt in de leerplannen van de **landbouwopleidingen**. Landbouwopleidingen en opleidingen natuurbeheer hebben weinig gemeenschappelijke vakken. Een mogelijkheid is het aanbieden van stageplaatsen in innovatieve bedrijven waarbij mechanische onkruidbestrijding (**Inagro** is hier ook mee bezig) bijvoorbeeld aandacht krijgt. Het is ook belangrijk dat we werken met de eigenheid van bedrijven met bijvoorbeeld zware kleigrond. Dat vraagt bij mechanische onkruidbestrijding een andere aanpak dan bijvoorbeeld zand- of zandleemgronden. Preventie en een gezonde teeltrotatie spelen natuurlijk ook een rol. Kennis naar landbouwers overbrengen en hen overtuigen is niet altijd evident. Waarom zou een landbouwer investeren in een machine als ze niet eens weet of dit helpt? Dit kan via demo-projecten (aan het begin en wanneer machines bepaalde problemen hebben kunnen oplossen), maar hier is niet altijd geld voor. Er is vanuit de overheid veel visie en theoretische kennis, maar er moeten concrete toepassingen op lange termijn in hun regio zijn om landbouwers te overtuigen

Ook in andere sectoren kan landbouw zijn plaats vinden, denk maar aan het thema welzijn. Een idee van de bevragede is om mensen die het mentaal moeilijk hebben eens een dag te laten meewerken op een landbouwbedrijf, waarbij ze buiten fysiek werk kunnen leveren. De **landbouwbrigades** is een organisatie die Vlaanderen-breed werkdagen organiseert op landbouwbedrijven die agro-ecologisch werken om de deelnemers te laten kennismaken met landbouw en tegelijk landbouwers te helpen. Dit kan op streekniveau georganiseerd worden met verschillende partners (scholen, vrijwilligers, natuurpunt). Dit zou gestructureerd moeten gebeuren waarbij landbouwers een aanspreekpunt

hebben. De bevragee haalt het voorbeeld aan van de verwijdering van jacobskruiskruid. Landbouwers, gebruikers en wandelaars kunnen met elkaar verbonden worden. Binnen de beheercommissie zitten er verschillende partners die allemaal een communicatiekanaal hebben. Binnen deze communicatiekanalen zou er af en toe een rubriek landbouw (met activiteiten, verhalen en resultaten) tussen gestoken kunnen worden.

Er kunnen principes worden vastgelegd voor prijzen van landbouwproducten, waarbij de overheid kan begeleiden. Hoe spreek je nu van landbouwer tot landbouwer prijzen af? Als je dit van landbouwer tot landbouwer kunt doen, heb je geen organisatie meer nodig die daar tussen komt en die een stuk van uw prijs gaat afnemen. Via principes heb je een neutrale basis waarmee landbouwers onderling kunnen onderhandelen. Deze begeleiding is belangrijk omdat je bij natuurinclusieve landbouw moet proberen om zoveel mogelijk kosten weg te nemen en die kosten zitten dus ook tussen handelaars en landbouwers. Dit biedt bijvoorbeeld een uitweg voor het vraagstuk: hoe kan luzerne minstens 80% van de tarweprijs opbrengen?

4.3.2 Biodiversiteit

Definitie

De ruime groep geïnterviewde betrokkenen vanuit verschillende sectoren zag biodiversiteit als een combinatie van ecologische veerkracht, natuurlijke processen, functionele voordelen voor landbouw en de noodzaak om menselijk handelen en beleid daarop af te stemmen.

Biodiversiteit wordt door de bevragee niet enkel als een ecologisch concept gezien, maar als een dynamisch en functioneel begrip dat verweven is met landbouw, economie en beleid. Voor velen fungeert biodiversiteit als een **graadmeter voor de gezondheid** van het ecosysteem, waarbij de aanwezigheid van een brede variatie aan soorten en natuurlijke interacties (tussen bodem, gewassen en dieren) bijdraagt aan een stabiel en productief landschap. Hierbij zien verschillende bevragee ook de **natuurlijke verbindingen** in het landschap, er is samenhang tussen verschillende soorten en landschapselementen (bijvoorbeeld graslanden, akkers, bossen en waterpartijen) en de rol die deze spelen in het bredere ecosysteem.

Een belangrijke invalshoek in de perceptie van biodiversiteit is de **functionele rol** ervan binnen de landbouw. Volgens de bevragee zien landbouwers biodiversiteit niet enkel als een ecologische noodzaak, maar ook als een middel om hun bedrijfsvoering te optimaliseren. Dit komt tot uiting in het belang van natuurlijke plaagbestrijding en bodemgezondheid. "*Natuur lost altijd een stuk van het probleem op,*" zegt een pionier in agro-ecologie. "*Je kweekt nuttige insecten in je gewas om plagen onder controle te houden, maar extreme weersomstandigheden kunnen dit evenwicht verstoren.*"

Daarnaast wordt biodiversiteit ook gezien als een manier om landbouwgrond **duurzamer** te beheren. Door variatie in gewassen en een geïntegreerd ecosysteem waarin dieren, planten en bodemleven samenwerken, wordt de nood aan externe input, zoals kunstmest en pesticiden, verminderd. Een landbouwer benadrukt hoe hij werkt aan een transitie binnen zijn landbouwbedrijf: "*We proberen de*

veevoerindustrie te verminderen, telen onze eigen vlinderbloemigen en zetten in op kruidenrijke graslanden. Maar dit vergt tijd en investeringen."

Een veelgehoord aspect binnen de interviews is het geloof in het **zelfregulerend vermogen** van de natuur. Ecosystemen kunnen zich aanpassen en in balans blijven, zolang er voldoende natuurlijke interacties plaatsvinden. Roofvogels zoals de bruine kiekendief spelen hierbij een belangrijke rol door muizenpopulaties onder controle te houden. Tegelijkertijd zorgt een divers landschap met graslanden, akkers, bossen en waterpartijen voor een natuurlijke structuur waarin soorten floreren en elkaar in evenwicht houden.

Toch is deze balans niet altijd vanzelfsprekend. *"We kweken gewassen om muizen aan te trekken als voedsel voor de kiekendief, maar als die gewassen te dicht bij het bedrijf staan, heb je een muizenplaag."* Dit toont aan dat biodiversiteitsbeheer **maatwerk** vereist, waarbij oplossingen per gebied en per landbouwbedrijf afgestemd moeten worden.

Biodiversiteit wordt niet alleen beïnvloed door natuurlijke processen, maar ook door **menselijke regelgeving en economische factoren**. De geïnterviewden bemerken dat de bestaande regelgeving voor veel landbouwers soms een belemmering is in hun streven naar een duurzamer beheer van hun gronden. *"Het beleid zit verspreid over verschillende administraties, waardoor er geen optimale samenwerking is met landbouwers,"* merkt een bevroagde vanuit de praktijk op. Dit leidt ertoe dat projecten die een positieve impact hebben op biodiversiteit, zoals natuurinclusieve landbouw, niet altijd de nodige ondersteuning krijgen.

Uit de gesprekken blijkt dat biodiversiteit geen statisch concept is, maar verandert onder invloed van klimaatverandering, menselijk handelen en economische factoren. Extreme weersomstandigheden, zoals langdurige droogte of hevige regenval, hebben een directe impact op de manier waarop landbouw en natuurbeheer worden uitgevoerd. Het onderscheid tussen biodiversiteit in natuurgebieden en landbouwgebieden wordt ook erkend. In natuurgebieden is biodiversiteit vaak een doel op zich, terwijl in landbouwgebieden biodiversiteit functioneel moet worden geïntegreerd in de bedrijfsvoering.

Natuurdoelstellingen

De bevroagden hechten veel belang aan het **behoud en herstel van biodiversiteit** in de regio. Ze benadrukken het belang van een sterke ecologische balans door bescherming van soorten en ecosystemen. Daarbij wordt specifieke aandacht gevraagd voor de bruine kiekendief als parapluoort en de agrarische biodiversiteit. Het streven is om voldoende voedsel- en leefgebieden te garanderen zonder de landbouwproductie in gevaar te brengen.

Binnen landbouwgebieden zien de bevroagden kansen om de **biodiversiteit te versterken** door functionele natuurmaatregelen te implementeren. Voorbeelden hiervan zijn bloemrijke randen, boslandbouw en aangepast bodembeheer. Er wordt gepleit voor een nauwe integratie van landbouw en natuur, waarbij natuurinclusieve landbouwpraktijken niet alleen bijdragen aan biodiversiteit, maar ook economisch haalbaar blijven voor landbouwers. Zo haalde een bevroagde aan: *"Ja, dat is het*

creëren van een biodiversiteit in functie van natuurdoelstellingen, maar ook in functie van landbouwdoelstellingen. Dat het samen kan sporen, dat het elkaar kan versterken en dat het niet naast elkaar loopt.”

Daarnaast wordt het belang onderstreept van **functionele natuurelementen** die een directe meerwaarde bieden voor de landbouw. Dit omvat onder andere kruidenstroken en bloemrijke graslanden voor bestuivers, evenals landschapselementen zoals hagen, die een schuilplaats vormen voor natuurlijke vijanden van plaaginsecten. Door duurzaam landgebruik te stimuleren, zoals natuurlijke plaagbestrijding en een verbeterde waterhuishouding en bodemgezondheid, kan zowel de natuur als de landbouw profiteren.

Een belangrijk aandachtspunt is het vinden van een **evenwicht tussen natuurbehoud en economische haalbaarheid** voor landbouwers. Biodiversiteitsmaatregelen moeten op een haalbare manier geïntegreerd kunnen worden in de bedrijfsvoering. Hierbij wordt gepleit voor een **vermindering van chemische input**, zoals pesticiden en meststoffen, en een grotere ondersteuning van alternatieve technieken, zoals mechanische onkruidbestrijding. Iemand van de bevroegden vanuit de praktijk merkte op: *“Maar als je dan hoort van het onderzoek waar de pesticidenresiduen allemaal worden in teruggevonden, ja dat is overal. Dat is in ons drinkwater, dat is in de grond, dat is in ons eten, dat is in vogelvoer blijkt nu ook.”*

Tot slot wordt een **gebiedsgerichte en resultaatgebaseerde aanpak** van natuurdoelstellingen als essentieel gezien. Landbouwers moeten meer flexibiliteit krijgen in hoe ze biodiversiteit kunnen bevorderen. Daarnaast wordt **betere monitoring en terugkoppeling** naar landbouwers als noodzakelijk ervaren, zodat ze inzicht krijgen in de effecten van hun inspanningen op de biodiversiteit.

Mogelijke maatregelen

Uit de interviews kwamen verschillende maatregelen naar voren die kunnen bijdragen aan een duurzamer landbouwsysteem met aandacht voor biodiversiteit, bodemgezondheid en waterbeheer.

Een van de voorgestelde strategieën is het inzetten op **functionele biodiversiteit**. Dit kan door het aanleggen van bloemrijke akkerranden, hagen, houtkanten en boslandbouw, die niet alleen bestuivers aantrekken, maar ook natuurlijke vijanden van plaaginsecten ondersteunen.

Daarnaast wordt het **verbeteren van de bodemgezondheid** als essentieel beschouwd. Door technieken zoals niet-kerende grondbewerking, het gebruik van groenbemesters en compost, kan de bodemstructuur versterkt worden en neemt de biodiversiteit in de bodem toe: *“Als je gaat naar systemen van niet-kerende bodembewerking en je gaat ook meer intensief inzetten op groenbedekkers, groenbedekkermengsels, dat is ook habitat voor natuurlijke bijvoorbeeld voor biologie, voor organismen.”* Dit draagt bij aan een veerkrachtiger landbouwsysteem.

Het **verminderen van chemische input** wordt als een belangrijke maatregel gezien. Alternatieve methoden zoals mechanische onkruidbestrijding en natuurlijke plaagbescherming kunnen helpen om

het gebruik van pesticiden te reduceren en de impact op het milieu te verkleinen. Ook het **gebruik van vlinderbloemigen en kruidenrijk grasland** wordt genoemd als een manier om stikstof uit de lucht te binden en de bodemgezondheid te verbeteren, zonder dat er kunstmest nodig is.

Binnen een circulaire aanpak pleiten de bevrageden voor een **circulaire landbouw**, waarbij reststromen uit de landbouw en het natuurbeheer optimaal benut worden. Denk hierbij aan streekcompostering en het inzetten van lokaal geteeld veevoeder, zoals luzerne.

Een ander cruciaal aandachtspunt is het **optimaliseren van waterbeheer** om landbouw beter bestand te maken tegen klimaatverandering. Dit kan door bufferstroken en natuurlijke wateropslag in te richten, die niet alleen wateroverlast en droogte tegengaan, maar ook bijdragen aan een betere waterkwaliteit en minder erosie.

Het **stimuleren van teeltrotatie en mengteelten** is een andere belangrijke maatregel. Door variatie in gewassen en combinatieteelten wordt bodemuitputting voorkomen en kunnen gewassen op een natuurlijke manier weerbaarder worden tegen ziekten en plagen.

Tot slot werd ook het belang van een aangepaste veehouderij benadrukt. Dit kan door de **veedruk te verlagen en rassen te kiezen met een lagere ecologische impact**. Zo kunnen grasgevoerde koeien, die minder methaan uitstoten, een duurzamer alternatief vormen binnen de veehouderij.

Aanvullingen uit de Workshop (Foto 4) (eerlijke prijs voor de diensten van landbouwers):

*Uit de interviews blijkt dat landbouwers steeds vaker een **rol opnemen als natuurbeheerders**, maar dat hier ook uitdagingen aan verbonden zijn. Hun motivatie varieert van **financiële voordelen tot een intrinsieke waardering** voor natuurbeheer.*

Waarom landbouwers natuurbeheer opnemen

- ***Kostenbesparing voor natuurbeheer:*** *Natuurbeheerders zien landbouwers als een cruciale partner om beheerkosten te drukken.*

"Als we de landbouwers niet betrekken, dan gaan onze beheerkosten gigantisch de lucht in vliegen. Het alternatief is alles laten maaien door aannemers, wat enorm duur is. Als een landbouwer het doet, kent hij het gebied en weet hij wanneer en hoe hij moet maaien, wat ecologisch voordeliger is."

- ***Interesse vanuit landbouwers:*** *Veel landbouwers tonen interesse in natuurbeheer in de regio en willen hieraan meewerken, zolang er een economisch model aan gekoppeld is.*
- ***Natuurbeheer als onderdeel van de bedrijfsvoering:*** *Sommige landbouwers beheren al stukken natuur en combineren dit met hun reguliere activiteiten. Bijvoorbeeld, een geitenhouder gebruikt heidemaaisel als compost en werkt zo samen met*

natuurbeheerders.

“Dan moet de gemeente kijken van kan de landbouwer het beheer doen van die houtkant? Kan hij dan om de vijf of zes jaar die houtkant afzetten en voor iets anders gebruiken? Daar is ook nog wel een discussie. Is dat rendabel of is dat niet rendabel?”

Positieve praktijk: Een landbouwer werkt samen met Natuurpunt en andere organisaties om hooiland te beheren. Hij haalt hooi op uit natuurgebieden, gebruikt dit als veevoer en houdt tegelijkertijd de bodem in stand.

Maar vele geïnterviewden halen ook aan dat de landbouwer op een correcte manier gewaardeerd moet worden voor zijn/haar werk:

“Ik denk dat er veel meer geld moet gaan naar de praktische uitwerking van agro-ecologie of bio. Niet naar mensen die als consultants 5.000 euro of meer vragen voor een businessplan, terwijl er niks bij de landbouwer terecht komt.”

“Als je 10 uur tijd in een project steekt, krijg je niks, want ‘het is voor de landbouw’. Maar de projectleiders worden wel betaald. Zo werkt het niet.”

→ Hoe landbouwer waarderen voor zijn werk?

→ Hoe komen we tot een eerlijke verdeling tussen kosten en baten?

Foto 4: Workshop bij IJshoeve De Boey, maart 2025 (Foto: Myriam Dumortier)

Uitdagingen

Hoewel de bevroagden de meerwaarde van natuurdoelstellingen erkennen, zien ze ook verschillende uitdagingen die de implementatie ervan bemoeilijken.

Een van de grootste knelpunten is de **hoge grondprijs en de druk op landbouwgrond**. Door havenuitbreiding en natuurcompensatie wordt landbouwgrond steeds schaarser, wat leidt tot concurrentie en onzekerheid bij landbouwers. Dit maakt het moeilijk om op lange termijn duurzame investeringen te doen en zorgt soms voor spanningen tussen verschillende belanghebbenden.

Aanvullingen uit de workshop (de positie van landbouw in Linkerscheldeoever)

De geïnterviewden benoemen de druk op landbouwgrond in de Linkerscheldeoever als een direct gevolg van zowel de havenuitbreiding als natuurcompensaties.

Ze geven aan dat landbouwers hierdoor al generaties lang grond verliezen en dat dit leidt tot onzekerheid en oneerlijke concurrentie.

Daarnaast wordt er gewezen op het ontbreken van een duidelijke gebiedsvisie voor landbouw in het gebied, waardoor er onvoldoende langetermijnplanning is en landbouwers vaak in de kou blijven staan

Landbouwers verliezen generaties lang grond

- "Ja, in de Linkerscheldeoever is natuurlijk een heel grote druk op ruimte. Er is een **havenuitbreiding**. Er zijn al heel veel **natuurcompensaties** geweest, dus die landbouw is heel hard getroffen in deze hoek. Alle landbouwers zijn al generaties lang grond verloren."
- "Veel van die compensaties die zijn al gekomen, die havens zijn natuurlijk voor een groot deel, zeker in Linkeroever en Zeebrugge, gebouwd op de **biodiversiteit-waardevolste gebieden**, Schorren en slikkengebieden enzo. Daar kwam tijdelijke natuur op te liggen [...]. In die havengebieden kreeg je tijdelijke natuur, maar nog iets meer, die daarna in dat **landbouwgebied moest gecompenseerd** worden, want ze hadden daar 20-30 jaar gezeten [...]. Dus ja, dat landbouwgebied is ook verkleind daardoor."
- "Mensen waarvan er grond **onteigend** is, kregen soms elders grond. Prosperpolder werd bijvoorbeeld natuur, maar na onteigening is deze zone toch landbouw gebleven waarbij de **overheid dit in handen** heeft. De situatie heeft ervoor gezorgd dat de landbouwers zich **niet gelijk behandeld** voelen. Dit heeft de concurrentie tussen de landbouwers en de druk op grond verhoogd."

Beperkte ontwikkeling van landbouw

- "Linkeroever, die krijtlijnen zijn er eigenlijk min of meer uitgezet. Dus je hebt daar de natuurgebieden, waar dat voor wel een deel landbouw ook wel een beetje een speler is. Maar in die natuurgebieden is de toekomstvisie bijna bij wijze van spreken **gedefinieerd**. Zelfs degenen die er nog gaan komen, daar gaat het zo op die manier zijn, dit en dat."
- "De aanpak waarbij gronden aangeboden worden aan de landbouwers heeft een hoge kostprijs (grootteorde miljoenen euro's aan gronden). Dit is mogelijk geweest dankzij havenpartners, maar er zijn weinig **directe investeringen** in landbouwers zelf. Er is ook geen structurele samenwerking tussen landbouwers, zoals gezamenlijke aankoop van machines (machinerie³⁸), wat elders wel bestaat."

---

³⁸ Een machinerie is een groep landbouwers die samen machines aankopen. Dit bestaat nog niet op LSO, maar wel in Brakouter. Het gevaar hierbij is dat landbouwers deze machines steeds op eenzelfde moment willen gebruiken.

Geen geïntegreerd plan voor landbouw, natuur en haven

- "Er werd een GRUP (gewestelijk ruimtelijk uitvoeringsplan) gemaakt die **gebiedsdekkend een totaaloplossing** zou bieden voor alle sectoren (natuur, landbouw, haven). Hier hoort ook een onteigeningsplan bij. Door allerlei procedures en wetgevingen is die GRUP uiteindelijk vernietigd."
- "Ook in de natuur, want ik kan ook genieten van de natuur. En dan wordt er gezegd, hier groeit dat, daar groeit dat. Maar, op die plek, dat is dan aanwijzen, is ooit een landbouwbedrijf onteigend. En dat wordt niet vernoemd. Mijn hart bloedt, want je zegt de historie niet van die grond. Historisch was dat landbouwbedrijf. **Landbouw moet terug een naam krijgen**. We hebben een relanceplan nodig voor landbouw vandaag. Want we zitten zodanig met onze kop onder de grond geduwd dat we eigenlijk geen landbouwers gaan overhouden. Het is hoog tijd voor een volledig relanceplan op maat van de landbouwer."
- "Het havenbedrijf zou daar een rol in kunnen spelen, maar ik denk dat die het grenspark ook eerder beschouwen als een omhulsel om hun omgeving van de haven meer mee in orde te brengen, maar niet om echt actief... Ja, **mogelijke verbindingen** te zoeken."

Inzichten vanuit de deelnemers van de workshop

De visie op landbouw in het gebied is divers en complex, waarbij verschillende landbouwvormen naast elkaar bestaan. Een landbouwer merkte op dat het moeilijk is om één overkoepelende visie te formuleren, omdat landbouwers zich in een moeilijke positie bevinden en moeite hebben om het hoofd boven water te houden. Hij ziet zichzelf als een 'groene' landbouwer, maar ervaart hoe lastig het is om gezamenlijk vooruitgang te boeken. De risico's in de landbouw zijn enorm, en terwijl landbouwers die risico's moeten dragen, zijn afnemers daar niet toe bereid.

Een medewerker van ANB bevestigde dat weinig landbouwers zulke grote risico's nemen als deze landbouwer, en dat er nauwelijks ondersteuning of richtlijnen bestaan voor omschakeling. Alles komt op de schouders van de landbouwer terecht. ANB voegde toe dat een vangnet deel van de oplossing zou kunnen zijn. De landbouwer gaf aan dat agro-ecologische teelten moeilijk aan de industrie verkocht kunnen worden vanwege strikte kwaliteitsnormen, en dat hij het voordeel heeft dat hij een groot deel van zijn productie zelf afzet via de korte keten. Maar voor een gangbaar bedrijf met een lening is zo'n transitie bijna onmogelijk, omdat deze meer dan tien jaar in beslag neemt. Hij haalde Brouwerij 3 Fonteynen aan als een voorbeeld van hoe het beter kan: ze hanteren een minimumprijs voor mislukte granen, wat helpt om risico's te spreiden. Ook afnemers zouden mee moeten in de transitie.

Een medewerker van ILVO wees op de problematiek van kwaliteitsnormen en volume-eisen: marges zijn klein en agro-ecologie betekent vaak minder input, wat niet altijd leidt tot een economisch voordelige balans. Het landschap is bovendien nog niet ingericht op natuurlijke

plaaigbeheersing en bodemherstel, wat niet de verantwoordelijkheid van individuele landbouwers kan zijn. Pomona benadrukte dat 'herstellen' niet alleen ecologisch moet zijn, maar ook economisch en sociaal. De hele keten – overheid, landbouwers en afnemers – moet mee in deze transitie, waarbij landbouwers eerlijk verloond moeten worden. De markt moet hierin meebewegen, anders blijft de landbouwer de dupe.

Een medewerker van ANB bekritiseerde de vele barrières in het systeem en haalde een GLB-maatregel aan die in één jaar vier keer veranderde, wat de werkbaarheid voor landbouwers ondermijnt. Hij pleitte voor een mentaliteitswijziging in het beleid en benadrukte dat natuurbeheer voor 90% afhankelijk is van landbouw. Een medewerker van de gemeente Beveren stelde dat steeds meer regels ontstaan omdat basisregels niet gevolgd worden, terwijl ANB juist aangaf dat landbouwers onder druk staan om grote volumes te produceren met minimale winstmarges. ANB zag importtarieven als een sleutelfactor in dit probleem. Een andere medewerker van ANB stelde voor om een veiling op te zetten voor afwijkende groenten, terwijl ILVO aanhaalde dat ecologisch geteelde producten vaak intrinsiek van hogere kwaliteit zijn, maar dat de markt en machines nog gericht zijn op homogeniteit.

Een medewerker van INBO zag hierin een sleutel: de keten is nog niet klaar voor intrinsieke kwaliteit, maar er zijn wel signalen dat de industrie zich begint aan te passen. Zelfs de diepvriessector kijkt weer meer naar kwaliteit, al wordt dit nog niet beloond. Een landbouwer benadrukte dat deze ontwikkelingen zichtbaarder moeten worden. Een medewerker van het Algemeen Boerensyndicaat herinnerde eraan dat biolandbouw twintig jaar geleden werd uitgelachen, maar nu breed wordt geaccepteerd. Ook hij ziet dat transitie tijd nodig heeft en gaf zijn eigen ervaringen met grasklaver en dierlijke mest als voorbeeld.

Een medewerker van ANB pleitte voor een ander systeem dan onteigening en stelde voor om GLB-maatregelen beter uit te leggen. Landbouworganisaties zoals Boerenbond en Algemeen Boerensyndicaat proberen landbouwers te begeleiden, maar webinars zijn volgens landbouwers niet altijd zinvol. Een medewerker van ANB vond dat landbouw en natuur elkaar moeten vinden in bodem en grond en dat een visie op landbouwgrond binnen de grondenbank daarbij kan helpen.

Een vrijwilliger bij Natuurpunt vroeg of dubbeldoelteelten vooral bij rundveebedrijven toegepast worden. Een medewerker van ANB bevestigde dat luzerne bijvoorbeeld vaak als veevoeder dient, maar dat er gezocht wordt naar alternatieve ecologische teelten voor akkerbouwers. In Oost-Vlaanderen wordt nu luzerne uit Frankrijk geïmporteerd, wat de vraag oproept of een lokale drogerij een oplossing kan zijn. Een medewerker van ANB suggereerde een zesjarige rotatie, maar een medewerker van ILVO wees erop dat een vierjarige cyclus al een grote uitdaging is voor akkerbouwers.

Het gesprek verschoof naar maaidata en de impact op akkervogels. Een medewerker van ANB gaf aan dat maaien in mei-juni roofvogels ontmoedigt, terwijl latere maaidata bijdragen aan een gevarieerd landschap. Een andere medewerker benadrukte dat sommige beheerovereenkomsten

hier rekening mee houden. Monitoring en bijsturing blijven essentieel.

Een vrijwilliger van Natuurpunt merkte op dat in de discussie vooral al overtuigde landbouwers aanwezig waren. ANB reageerde dat ook sceptische landbouwers over de streep getrokken kunnen worden, mits ze de kans krijgen om in gesprek te gaan en zelf een conclusie te trekken. Een medewerker van het Algemeen Boerensyndicaat benadrukte dat landbouwers meer duidelijkheid nodig hebben over regelgeving, aangezien ze soms maatregelen nemen om sancties te vermijden in plaats van uit intrinsieke motivatie. Een medewerker van ANB gaf aan dat landbouwers die aan dubbeldoelteelt doen tevreden zijn omdat ze een groep vormen en daardoor minder als uitzondering worden gezien.

Een landbouwer concludeerde dat landbouwers zelf een visie nodig hebben, maar dat niet iedereen die heeft. De groep van vijftien landbouwers die zich nu met Dubbel Doel bezighoudt, heeft elk een eigen visie die binnen dit concept past. Hun ervaringen zullen weer gedeeld worden, waardoor een lerend netwerk ontstaat. Iemand sloot af met de vraag wat het gebied aankan en hoe natuurgebieden beter georganiseerd kunnen worden om samenwerking met landbouwers te stimuleren.

Daarnaast is er sprake bij de geïnterviewden van **wantrouwen tussen de landbouw- en natuursector**. Door een historisch gegroeide kloof verloopt samenwerking niet altijd vlot. Uit interacties met landbouwers erkennen de bevrageden dat landbouwers zich soms niet gehoord voelen of dat ze natuurbeschermingsdoelen als een beperking ervaren voor hun bedrijfsvoering. Omgekeerd beschouwen natuurbeschermers de landbouwsector niet altijd als een volwaardige partner in het natuurbeheer. Dit gebrek aan wederzijds begrip maakt het moeilijk om tot gezamenlijke oplossingen te komen. Ook de **onvoldoende integratie van natuurdoelstellingen in het landbouwgebeuren** vormt een uitdaging. Beleidsmaatregelen en subsidies sluiten niet altijd goed aan bij de dagelijkse praktijk van landbouwbedrijven, waardoor het implementeren van natuurinclusieve landbouw bemoeilijkt wordt.

Bovendien spelen **klimaatverandering en extreme weersomstandigheden** een steeds grotere rol. Onvoorspelbare droogteperiodes en langdurige regen maken het moeilijk om duurzame teelten succesvol te laten groeien. Dit verhoogt de risico's voor landbouwers en bemoeilijkt de overgang naar natuurvriendelijke praktijken.

Een andere grote zorg is de **economische haalbaarheid** van agro-ecologische landbouw. De overstap naar duurzamere methoden brengt vaak hoge kosten en lagere opbrengsten met zich mee, terwijl marktprijzen en subsidies hier niet altijd op afgestemd zijn. Landbouwers moeten kunnen blijven produceren en een stabiel inkomen behouden, terwijl sommige natuurdoelstellingen hun bedrijfsvoering onder druk zetten. Daarnaast is er **onzekerheid over de resultaten** van nieuwe natuurinclusieve technieken. Sommige bevrageden geven aan dat landbouwers aarzelen om over te

schakelen omdat mislukkingen directe financiële gevolgen kunnen hebben. Zowel economische onzekerheid als een gebrek aan technische haalbaarheid speelt hierbij een rol.

Ook **regelgeving en administratieve complexiteit** vormen een belemmering. Strikte en soms tegenstrijdige wetgeving maken het voor landbouwers moeilijk om duurzame stappen te zetten zonder in juridische of financiële problemen te komen. Daarnaast ervaren zij dat **beheerovereenkomsten te weinig flexibiliteit** bieden. De strikte eisen in subsidies en contracten laten weinig ruimte voor een stapsgewijze transitie naar agro-ecologische landbouw.

Verder is er een **gebrek aan kennis en ondersteuning** op het vlak van agro-ecologische technieken. Zowel vanuit de overheid als landbouworganisaties ontbreekt volgens verschillende bevroegde instanties praktijkgerichte begeleiding en kennisdeling, waardoor landbouwers vaak op zichzelf aangewezen zijn bij het experimenteren met nieuwe methoden.

Ook de **afzetmarkt vormt een uitdaging**. Agro-ecologische producten voldoen niet altijd aan de standaardnormen van de industrie, waardoor het moeilijk is om ze tegen eerlijke prijzen te verkopen. Een sterke, lokale korte keten ontbreekt, wat de rendabiliteit van duurzame landbouw onder druk zet. Daarbovenop vraagt de **overgang naar agro-ecologische landbouw veel tijd en inspanning**, zonder directe garanties op succes. Het is een langdurig en arbeidsintensief proces, waarbij landbouwers voortdurend moeten investeren in nieuwe technieken en werkwijzen.

Tot slot bemoeilijken de overlappende piekmomenten en de praktische uitwisseling het **gedeelde gebruik van machines** de samenwerking tussen landbouwers. Duurzame methoden zoals mechanische onkruidbestrijding vergen specifieke machines, die niet altijd voor iedereen beschikbaar zijn op het juiste moment.

Bedreigingen

De bevroegden wijzen op verschillende bedreigingen die een duurzame toekomst voor zowel landbouw als natuur in Linkerscheldeoever in gevaar brengen.

Een van de zorgen is **klimaatverandering en extreme weersomstandigheden**. Langdurige droogte, overstromingen en steeds onvoorspelbaardere weerspatronen zorgen ervoor dat landbouwopbrengsten onder druk komen te staan. Dit maakt het moeilijker om natuur- en landbouwdoelstellingen op een duurzame manier met elkaar te combineren.

Daarnaast vormt het **verlies en de versnippering van landbouwgrond** een groot probleem. Door havenuitbreiding, natuurcompensatie en verstedelijking neemt de beschikbare landbouwgrond af. Dit zorgt niet alleen voor een toenemende concurrentie om grond, maar ook voor spanningen tussen landbouw en natuurbeheer.

Ook de **afnemende bodemkwaliteit** baart zorgen. Intensief landgebruik en klimaatverandering bedreigen de vruchtbaarheid van de bodem, wat zowel de landbouwproductiviteit als de

biodiversiteit negatief beïnvloedt. Een gezonde bodem is essentieel voor duurzame landbouw en natuur, maar wordt steeds kwetsbaarder.

Bovendien hebben landbouwers te maken met **strengere milieuregels en de stikstofproblematiek**. *“De stijgende kosten, dalende subsidies, en strengere milieuregels zorgen ervoor dat veel landbouwers overwegen te stoppen. Er wordt kritiek geuit op de overheid, die volgens sommige boeren de landbouw langzaam wegduwt.”* aldus een beleidsmedewerker. De regelgeving rond stikstof en andere milieunormen kan de bedrijfsvoering van landbouwers beperken en maakt investeringen in natuurinclusieve maatregelen minder aantrekkelijk of financieel onhaalbaar.

Veranderingen in het landschap hebben ook invloed op de lokale biodiversiteit. Terwijl heel wat soorten achteruitgaan, nemen **schadelijke soorten, zoals kraaien en duiven**, in aantal toe. Dit kan leiden tot schade aan landbouwgewassen en extra uitdagingen voor landbouwers.

Een ander groot risico is de **economische onzekerheid** waarmee landbouwers kampen. Lage marktprijzen voor landbouwproducten, de hoge kosten van agro-ecologische investeringen en het gebrek aan afzetmogelijkheden zetten landbouwers financieel onder druk. Hierdoor wordt de overstap naar een duurzamer landbouwmodel bemoeilijkt.

Daarnaast dreigt een **afname van het aantal landbouwers en een gebrek aan opvolging**. Door de onzekere toekomstperspectieven kiezen steeds minder jonge mensen ervoor om een landbouwbedrijf over te nemen. Dit leidt ertoe dat steeds meer familiebedrijven verdwijnen en de landbouwsector in de regio onder druk komt te staan.

Verder wordt er gewezen op de **afhankelijkheid van de agro-industrie**. Grootschalige toeleveranciers en verwerkers bepalen vaak de normen en prijzen, waardoor landbouwers minder vrijheid hebben om over te schakelen op een meer natuurinclusieve werkwijze. Dit beperkt de mogelijkheden om duurzamer te werken en een eerlijke prijs voor hun producten te krijgen.

Tot slot speelt ook de **negatieve publieke perceptie van landbouw** een rol. Er bestaat vaak een gebrek aan bewustzijn en begrip bij consumenten en beleidsmakers over de uitdagingen waarmee landbouwers geconfronteerd worden. Dit maakt het moeilijker om draagvlak te creëren voor duurzame initiatieven en samen te werken aan oplossingen die zowel landbouw als natuur ten goede komen.

Verbetermogelijkheden

Om natuurdoelstellingen en landbouw beter met elkaar te verzoenen, hebben de bevroegden verschillende verbetermogelijkheden aangereikt. Een van de belangrijkste punten is de nood aan **flexibiliteit**. Het beleid zou landbouwers meer ruimte moeten bieden om stapsgewijs over te schakelen naar meer duurzame praktijken. In plaats van rigide regels die plotselinge veranderingen afdwingen, zou een aanpak nodig zijn die beter aansluit bij de realiteit op het terrein.

Daarnaast pleiten de bevrageden voor **maatwerk in natuurdoelstellingen**. Biodiversiteitsdoelen moeten niet uniform worden opgelegd, maar afgestemd worden op de specifieke omstandigheden per regio en landbouwbedrijf. Dit zorgt ervoor dat natuurbeheer haalbaar en effectief blijft, zonder de economische leefbaarheid van landbouwbedrijven in gevaar te brengen.

Een andere belangrijke stap is **kennisdeling en demonstratieprojecten**. Praktische ondersteuning in de vorm van veldexcursies, workshops en demonstratieprojecten kan landbouwers helpen om inzicht te krijgen in welke duurzame technieken zowel ecologisch als economisch rendabel zijn. Door succesverhalen uit de praktijk te tonen, wordt de drempel om nieuwe methoden toe te passen verlaagd.

Ook **actieve communicatie over de resultaten van natuurinclusieve maatregelen** is essentieel. Door landbouwers duidelijk te laten zien welke voordelen hun inspanningen opleveren, kunnen ze gemotiveerd worden om duurzame maatregelen verder te zetten en uit te breiden.

Om duurzame landbouw en natuurbeheer op lange termijn mogelijk te maken, is **vertrouwen opbouwen tussen landbouwers, natuurbeheerders en de overheid** cruciaal. Dit kan door transparante samenwerking, dialoog en gezamenlijke projecten te stimuleren, zoals een van de bevrageden stelt: *“Dat vergt een gans andere aanpak op basis van vertrouwen, in plaats van een basis van controle. Dus dat vergt een mental shift.”* De overheid moet optreden als een betrouwbare partner met een consistent beleid en langdurige ondersteuning, zodat landbouwers zich niet onzeker voelen over de toekomst van hun investeringen in duurzaamheid.

Daarnaast is er nood aan een sterkere **korte keten**. Initiatieven zoals Smaak van Waas en Groot Saeftinghe Smaekt zouden verder uitgebouwd kunnen worden om lokaal geproduceerde, natuurinclusieve landbouwproducten beter op de markt te brengen. Rechtstreekse verkoop en samenwerking met lokale horeca, retail en voedselinitiatieven kunnen landbouwers helpen om economisch rendabel te blijven.

Naast economische voordelen is het ook belangrijk om **de bredere voordelen van biodiversiteit** te communiceren naar zowel landbouwers als consumenten. Sensibiliseringscampagnes over de positieve impact van biodiversiteit op voedselproductie en klimaat kunnen helpen om draagvlak te creëren. Daarnaast zou er werk gemaakt moeten worden van eerlijke vergoedingen voor biodiversiteitsvriendelijke producten, zodat duurzame keuzes ook financieel aantrekkelijker worden voor landbouwers.

Biodiversiteitsbeheer mag niet enkel een verantwoordelijkheid zijn van landbouwers. Daarom stellen de bevrageden voor om **landschapsbeheer als een gedeelde verantwoordelijkheid** te beschouwen. Dit gebeurt al deels, haalt een geïnterviewde vanuit de natuursector aan: *“Dus in de oude polder van Kruibeke, daar beheren nog steeds die landbouwers de weidevogelgebieden. Dus het is een weidevogelbeheer door melkveehouders en veehouders. En de dijken die daar rondstaan, dat zijn ook de landbouwers die dat maaien.”* Biodiversiteit moet niet enkel op landbouwgronden worden bevorderd, maar ook op openbaar en industrieel terrein beter geïntegreerd worden.

Een andere belangrijke stap is **financiële ondersteuning en eerlijke prijzen**. Landbouwers zouden beter ondersteund moeten worden via subsidies, eerlijke marktprijzen en vergoedingen voor ecosysteemdiensten. Op die manier kunnen biodiversiteitsmaatregelen economisch haalbaar worden en hoeft duurzaamheid niet ten koste te gaan van het inkomen van landbouwers.

Daarnaast is er dringend nood aan **meer langetermijnvisie in het beleid**. Korte termijn beleidswijzigingen creëren onzekerheid en ontmoedigen investeringen in duurzaamheid. Beleidsmaatregelen moeten zo ontworpen worden dat landbouwers op lange termijn kunnen rekenen op een stabiel kader waarin hun inspanningen voor biodiversiteit ook economisch lonend blijven.

Tot slot moet **toegankelijke landbouwgrond gegarandeerd worden**. Grond moet beschikbaar blijven voor landbouwers via een eerlijke verdeling, transparante regelgeving en bescherming tegen speculatie en grootschalige opkoop door industrieën.

Samenwerkingen

Er zijn tijdens de interviews heel wat partijen opgenoemd waarbij de bevroagden een samenwerking waardevol achten. Hieronder worden deze mogelijke samenwerkingspartners opgelijst:

- Landbouwers: Essentiële partners die biodiversiteitsmaatregelen in de praktijk brengen, zoals natuurinclusieve landbouw en duurzaam bodembeheer.
- Natuurorganisaties (bijvoorbeeld Natuurpunt, ANB): Beheren natuurgebieden, zetten zich in voor soortenbescherming en werken samen met landbouwers om biodiversiteit te bevorderen.
- Overheidsinstanties (bijvoorbeeld Agentschap Landbouw en Zeevisserij, Vlaamse Landmaatschappij, Agentschap Natuur en Bos): Ontwikkelen en handhaven regelgeving, bieden subsidies en begeleiden landbouwers bij natuur- en landbouwmaatregelen.
- Havenbedrijven (bijvoorbeeld Port of Antwerp-Bruges, Maatschappij Linkerscheldeoever): Betrokken bij natuurcompensatie en financiering van natuurprojecten in landbouwgebieden.
- Wetenschappelijke en kennisinstellingen (bijvoorbeeld ILVO, INBO): Voeren onderzoek uit naar biodiversiteit, bodemgezondheid en agro-ecologische technieken en verstrekken advies.
- Regionale en grensoverschrijdende initiatieven (bijvoorbeeld Grenspark Groot Saeftinghe, Regionaal Landschap Schelde-Durme): Bevorderen samenwerking tussen landbouw, natuur en overheid en ontwikkelen gebiedsgerichte projecten.
- Boerenorganisaties en coöperaties (bijvoorbeeld Algemeen Boerensyndicaat, Boerenbond, BioForum, Boerenatuur): Vertegenwoordigen landbouwers en ondersteunen hen bij verduurzaming en biodiversiteitsvriendelijke landbouw.
- Lokale en provinciale overheden (bijvoorbeeld provincie Zeeland, gemeenten): Ondersteunen streekgerichte biodiversiteits- en landbouwinitiatieven en faciliteren samenwerking tussen betrokken partijen.

- Consumenten en korte keten-initiatieven (bijvoorbeeld Smaak van Waas, Groot Saeftinghe Smaekt): Dragen bij aan duurzame landbouw door streekproducten af te nemen en bewustwording te vergroten.

4.2.3 Verbondenheid

Ondersteuning landbouw

Om landbouwers te helpen bij de overstap naar een meer natuurinclusieve en duurzame bedrijfsvoering, zien de bevroegden verschillende ondersteuningsmogelijkheden. Een van de meest effectieve manieren is het organiseren van **praktijkvoorbeelden en demonstratieprojecten**, zo blijkt uit de interviews. Door landbouwers in contact te brengen met collega-landbouwers die al stappen hebben gezet in natuurinclusieve landbouw, kunnen ze leren uit de praktijk. Demo-sessies en veldexcursies bieden hen de kans om innovatieve technieken in werking te zien en inzicht te krijgen in de haalbaarheid ervan binnen hun eigen bedrijfsvoering.

Daarnaast wordt door verschillende bevroegden gepleit voor een **resultaatgebaseerde ondersteuning** in plaats van een star subsidiesysteem dat zich enkel richt op het naleven van specifieke maatregelen. Door landbouwbedrijven te ondersteunen op basis van hun globale vooruitgang op het vlak van duurzaamheid en biodiversiteit, krijgen landbouwers meer flexibiliteit om oplossingen te vinden die passen binnen hun bedrijfsvoering.

Samenwerking met natuurorganisaties kan ook een belangrijke rol spelen. Projecten zoals het Dubbel Doel-project en samenwerkingen met het Agentschap Natuur en Bos (ANB) kunnen helpen om landbouwpraktijken beter te laten aansluiten bij natuurbeheer. Door de kloof tussen landbouw en natuur te verkleinen, kunnen wederzijdse voordelen worden gerealiseerd.

Kennis en opleiding is een cruciale pijler binnen deze ondersteuning. Door agro-ecologische thema's sterker te integreren in landbouwopleidingen en door stages aan te bieden bij innovatieve landbouwbedrijven, kunnen toekomstige generaties landbouwers beter voorbereid worden op een duurzame toekomst.

Om natuurinclusieve landbouw economisch haalbaar te maken, is het nodig om de **afzetmogelijkheden te verbeteren**. De oprichting van lokale coöperaties en de verdere ontwikkeling van korte keten-initiatieven kunnen ervoor zorgen dat landbouwers een eerlijke prijs krijgen voor hun natuurvriendelijke producten. Dit kan hen motiveren om duurzamere productiemethoden te hanteren zonder dat ze financieel in het nauw komen.

Ook **financiële incentives en flexibele beheerovereenkomsten** zijn essentieel. Landbouwers moeten gemakkelijker toegang krijgen tot subsidies en ondersteuning, waarbij ze de mogelijkheid krijgen om stapsgewijs over te schakelen naar natuurinclusieve landbouw in plaats van een plotselinge en volledige ommezwaai te moeten maken.

Daarnaast ervaren landbouwers vaak een hoge **administratieve last**, wat een drempel kan vormen voor verduurzaming. Een centraal aanspreekpunt dat hen helpt bij regelgeving en subsidies kan de overgang aanzienlijk vergemakkelijken en landbouwers ondersteunen in het vinden van geschikte financiering en begeleiding.

Gebruik van collectieve infrastructuur kan eveneens bijdragen aan een rendabele transitie. *“Er is ook wel een coöperatieve structuur in verband met afzet van producten. Er leeft heel wat. Er is wel iets collectiefs. Het vraagt misschien ook een collectieve aanpak, zoals we dat ook vooropstellen voor de boerderijcompostering. Als je natuurdoelen vooropstelt in een landbouwgebied, niet alleen natuurdoelen, maar ook milieudoelen. En ja, dat is ook een beetje, dat vraagt een collectieve benadering.”* aldus een beleidsmedewerker. Door samen te investeren in machines en infrastructuur – zoals een drooginstallatie voor luzerne of machines voor mechanische onkruidbestrijding – kunnen duurzame teelten kostenefficiënter worden en wordt de drempel om deze technieken te implementeren verlaagd.

Tot slot wordt ook **maatschappelijke samenwerking** naar voren geschoven als een belangrijke hefboom. Door vrijwilligers en andere sectoren, zoals de welzijnssector, te betrekken bij landbouwprojecten, kan extra ondersteuning geboden worden bij de transitie. Dit kan bijvoorbeeld via sociale tewerkstelling of door lokale gemeenschappen actief te betrekken bij duurzame voedselproductie.

Door deze ondersteuningsmaatregelen te combineren, kan de omgeving bijdragen aan een haalbare en succesvolle transitie voor landbouwers. Op die manier wordt een evenwicht gecreëerd tussen landbouw, natuur en economische haalbaarheid, met oog op een duurzame toekomst voor de sector in Linkerscheldeoever.

Belangrijke verbindingen

In de interviews was er ook oog voor de rol van de omgeving in de transitie naar een duurzamere landbouw. Hieronder worden enkele belangrijke mogelijke schakels uit de omgeving aangehaald:

- **Buurtbewoners:** Lokale projecten zoals voedselbossen, openbedrijvendag voor dialoog en draagvlak, vermindering overlast door goede communicatie en betrokkenheid; werkplek voor mensen met mentale of fysieke uitdagingen, vrijwilligers landbouwbrigades
- **Onderwijs:** Plaats agro-ecologie in leerplannen landbouwopleiding, boerderijeducatie in lagere scholen, samenwerkingen met universiteiten voor praktijkonderzoek, stages voor studenten landbouw en natuurbeheer
- **Onderzoek:** Demonstratieprojecten en proefboerderijen om nieuwe technieken te testen; ontwikkelen van nieuwe verdienmodellen voor natuurvriendelijke landbouw
- **Recreatie:** Wandel- en fietsroutes, kinderboerderij en pluktuinen als recreatieve trekpleisters, ecotoerisme
- **Energiebedrijven:** Mogelijkheid deelname duurzame energieprojecten

- **Consumenten:** Korte ketens/boerderijwinkels, bewustwordingscampagnes, certificering/labels voor bio(vriendelijke)producten
- **Retail & Supermarkten:** Afstand landbouwer en consument verkleinen, moeilijk met grote supermarktketens door prijsdruk en globalisering
- **Horeca & Verwerkende Industrie:** Kans om lokale, biodiversiteitsvriendelijke producten beter in de markt te zetten, samenwerking met duurzame restaurants en lokale voedselverwerkers
- **Jagersverenigingen & wildbeheer:** Hebben invloed op het gebruik van landbouwgronden

Evolutie verbinding

Doorheen de jaren is de band tussen landbouw en de omgeving verzwakt, zo blijkt uit verschillende anekdotes vanuit de interviews. Economische, infrastructurele en maatschappelijke veranderingen hebben ervoor gezorgd dat landbouwbedrijven zich steeds meer zijn gaan richten op productie, waardoor het contact met de lokale gemeenschap en de natuur onder druk is komen te staan. Toch ontstaan er ook nieuwe initiatieven die deze kloof proberen te dichten en landbouw opnieuw beter te verbinden met de omgeving.

Redenen voor de afname van de verbinding

Minder contact tussen landbouwers en burgers

Landbouwers lijken zich steeds meer te moeten focussen op hun bedrijf en efficiënte productieprocessen, waardoor er minder tijd en ruimte is voor interactie met de omgeving. Strikte hygiëne- en veiligheidsvoorschriften bemoeilijken het openstellen van boerderijen voor bezoekers. Daarnaast heeft mechanisatie ervoor gezorgd dat landbouwers minder tijd op het veld doorbrengen, waardoor ze minder zichtbaar en toegankelijk zijn voor hun burens.

Verdwijnen van spontane interacties

Een bevrageerde vanuit de streek blikte hierop terug: *“Vroeger was een boerderij een soort café, met buiten een bankje. Je kwam er iets drinken, en als er iets geslacht werd, kreeg men nog een stuk vlees mee. Dat gebeurt vandaag niet meer, het mag ook niet meer.”* Waar buurtbewoners vroeger vaak spontaan hielpen op de boerderij, is dit vandaag bijna onmogelijk door wet- en regelgeving. Daarnaast heeft de loskoppeling tussen voedselproductie en consumptie ervoor gezorgd dat veel mensen zich minder bewust zijn van waar hun voedsel vandaan komt.

Schaalvergroting en economische druk

Landbouwbedrijven worden steeds groter en gespecialiseerder, waardoor ze minder afhankelijk zijn van lokale markten en gemeenschappen. De focus op productie voor de wereldmarkt heeft ertoe geleid dat landbouw minder lokaal verankerd is. Daarnaast zorgen financiële druk en hoge investeringskosten ervoor dat landbouwers minder ruimte hebben om zich bezig te houden met sociale integratie of verbinding met de omgeving. De groei van de haven en de industrie in de regio heeft bovendien bijgedragen aan het verlies van landbouwgronden, waardoor sommige landbouwers gedwongen zijn om van beroep te veranderen. De landbouwsector wordt steeds meer gedomineerd

door grote spelers en internationale afzetketens. Dit maakt het voor kleinere landbouwers moeilijker om rechtstreeks met consumenten in contact te komen en hun producten lokaal af te zetten.

Beleidskeuzes die landbouw en natuur scheiden

Een bevroegde merkte op: *“Dat is door die polarisatie. Dat is niet omdat een landbouwer niet inziet... dat natuur belangrijk is en dat diversiteit belangrijk is, maar dat is gewoon omdat dat beleidsmatig zo een strijd is. Het is ofwel natuur ofwel landbouw. Zo wordt het vaak geprojecteerd vanuit de politiek ook.”* Beleidsbeslissingen in het verleden hebben vaak geleid tot een strikte scheiding tussen landbouw en natuur. Dit heeft ervoor gezorgd dat landbouwers en natuurbeheerders elkaar soms als tegenpolen zien in plaats van als samenwerkingspartners. Daarnaast heeft de polarisatie rond stikstof- en milieubeleid het wantrouwen tussen beide sectoren versterkt.

Verminderde biodiversiteit in landbouwgebieden

Door intensieve landbouwpraktijken is de biodiversiteit in sommige gebieden sterk afgenomen. Hierdoor wordt de link tussen landbouw en natuurlijke ecosystemen steeds zwakker, terwijl deze twee in het verleden sterker met elkaar verweven waren.

Nieuwe verbindingen en positieve evoluties

Ondanks deze uitdagingen zijn er ook positieve evoluties zichtbaar. Er is een groeiende interesse in **korte keten-initiatieven en lokale voedselproductie**, waardoor de connectie tussen landbouwers en consumenten opnieuw versterkt wordt. Boerenmarkten, zelfplukboerderijen en voedselcoöperaties winnen aan populariteit, wat de band tussen producent en consument herstelt.

Daarnaast tonen **sommige bedrijven in de haven** interesse in streekproducten voor hun kantines: *“Maar er zijn een aantal bedrijven die hun arbeiders eten aanbieden en dat je daar iets streek-eigen van kunt maken, dat lijkt me wel iets wat dat toch zou kunnen goed vallen.”* Dit biedt mogelijkheden om landbouwproducten uit de regio beter in de markt te zetten en de link tussen landbouw en industrie te versterken.

Ook initiatieven zoals **het Dubbel Doel-project en samenwerkingen tussen natuur- en landbouworganisaties** dragen bij aan wederzijds begrip en een betere samenwerking. Deze projecten tonen aan dat landbouw en natuur geen tegenpolen hoeven te zijn, maar elkaar kunnen versterken.

Tot slot spelen **educatieve initiatieven** een belangrijke rol in het herstellen van de verbinding tussen landbouw en samenleving. Door landbouweducatie in scholen en belevingsprojecten op boerderijen krijgen burgers – en vooral jongeren – opnieuw meer voeling met de herkomst van hun voedsel en het belang van duurzame landbouw.

Hoewel de band tussen landbouw en de omgeving doorheen de jaren is veranderd, wijzen deze nieuwe ontwikkelingen op een hernieuwde interesse in lokale landbouw en een groeiend besef van de waarde van een nauwe verbinding tussen landbouwers, natuur en samenleving.

Verbetermogelijkheden

Om de kloof tussen landbouw en de samenleving te verkleinen, hebben de bevrageden verschillende mogelijkheden voorgesteld. Door samenwerking, educatie en nieuwe economische modellen kan landbouw opnieuw nauwer verbonden worden met de omgeving.

1. Nieuwe samenwerkingsmodellen

Innovatieve samenwerkingsvormen kunnen bijdragen aan een duurzamere en meer geïntegreerde landbouwsector. Projecten zoals Dubbel Doel, streekcompostering en functionele biodiversiteit tonen hoe landbouw en natuurbeheer hand in hand kunnen gaan. Ook landbouwcollectieven, waarbij landbouwers samen investeren in machines of duurzame technieken, bieden nieuwe kansen. Binnen het Grenspark Groot Saeftinghe wordt geëxperimenteerd met innovatieve landbouwpraktijken die zowel ecologisch als economisch rendabel zijn.

2. Heropleving van de korte keten

Er is een groeiende interesse in lokale voedselproductie en korte keten-initiatieven. Initiatieven zoals Smaak van Waas en Groot Saeftinghe Smaekt spelen hierop in en versterken de verbinding tussen landbouwers en consumenten. Ook de samenwerking met lokale horeca en bedrijven biedt nieuwe afzetmogelijkheden. Door streekproducten in hun aanbod op te nemen, helpen ze landbouwers om een eerlijke prijs te krijgen voor hun producten.

3. Beter begrip en educatie

Een belangrijk onderdeel van de oplossing ligt in educatie en kennisdeling. Agro-ecologische leertrajecten, demonstratieprojecten en landbouweducatie in scholen en universiteiten vergroten het begrip voor duurzame landbouw. Initiatieven zoals Pomona en open bedrijfsdagen brengen burgers rechtstreeks in contact met landbouwers, waardoor ze meer voeling krijgen met de herkomst van hun voedsel en de uitdagingen van de sector.

4. Nieuwe economische drijfveren

Naast ecologische voordelen biedt biodiversiteit ook economische kansen. Er groeit een bewustzijn dat een rijk landbouwlandschap ook financieel voordeel kan opleveren, bijvoorbeeld door de inzet van natuurlijke plaagbestrijding of bodemverbetering via agro-ecologische technieken. Innovaties zoals streekcompostering en circulaire landbouw zorgen ervoor dat reststromen beter benut worden, wat landbouwbedrijven efficiënter en veerkrachtiger maakt.

5. Recreatieve verbindingen

Door landbouw te koppelen aan recreatie en toerisme kan de band met de omgeving versterkt worden. Denk aan het ontwikkelen van landbouwroutes, boerderijbezoeken en

educatieve wandelingen door agrarische gebieden. Dit biedt burgers de kans om landbouw van dichtbij te beleven en draagt bij aan een positieve beeldvorming van de sector.

Met deze verbeterpunten kunnen landbouwers, beleidsmakers en burgers samenwerken aan een sterker verbonden, duurzamere en toekomstgerichte landbouwsector.

Aanvullingen uit de workshop (Hoe kan de landbouwer weer centraal komen in de ontwikkeling van het gebied?)

Bewustwording en educatie

- *“Het wordt als evident beschouwd dat er goedkope tropische vruchten in de winkelrekken te vinden zijn, maar het verhaal in dit landschap, rond de voedselproductie en de haven, is niet gekend. Het is **belangrijk bewustzijn te creëren** rond wat natuur en landbouw, met zijn leefgebieden en ecosystemen, precies allemaal inhouden.”*
- *“Ik vrees dat we op dit moment in ons onderwijs nog onvoldoende kritische mensen opleiden. De **waarde van voeding** speelt ook een ondergewaardeerde rol. Een deel van de mensen kookt zelfs al niet meer.”*

→ *Hoe kan de omgeving de landbouwers ondersteunen in het creëren van bewustzijn over voedselproductie?*

- *“Landbouwers zouden bijvoorbeeld meer betrokken kunnen worden bij schoolprogramma's of educatieve activiteiten voor jongeren.”*
- *“Openbedrijvendagen en landbouwrondeleidingen kunnen helpen om stedelingen en buurtbewoners meer voeling te geven met het landbouwlandschap”*

Samenwerkingsprojecten

- *“Landbouwers focussen zich op hun eigen bedrijf. Bijvoorbeeld door hygiënemaatregelen is het minder makkelijk om een bedrijf te betreden. Dat maakt het **lastiger om de link te maken** tussen landbouwer en burger.”*
- *“Wat in Kruibeke wél lukt, lukt in Beveren nauwelijks. In Kruibeke hebben ze een actieve groep vrijwilligers die elk jaar poelen monitoren, samenwerken met landbouwers en overleggen over beheer. In Beveren, daarentegen, werden de poelen die geïnventariseerd werden, vaak gewoon gedicht. De landbouwers waren bang dat ze door **natuurregels beperkt** zouden worden en hebben ze liever laten verdwijnen dan ermee samen te werken.”*

→ Hoe kunnen we landbouwers ondersteunen om samenwerking op te bouwen? Welke samenwerking zou hier best passen?

Bijvoorbeeld vrijwilligers helpen op landbouwbedrijven.

Inzichten vanuit de deelnemers van de workshop

Om de landbouwer weer centraal te stellen in de ontwikkeling van het gebied, wordt het belang van educatie en beleving sterk benadrukt. Een lokale lerares gaf aan dat bedrijfsbezoeken een effectieve manier zijn om landbouw dicht bij de mensen te brengen, maar dat dit vooral gebeurt op jongere leeftijd. Vanaf het middelbaar onderwijs neemt de aandacht hiervoor sterk af.

Een landbouwer benadrukte het belang van sensibilisering en haalde initiatieven aan zoals Beleef(de) Boerderij, waarbij HOGent een presentatie ontwikkelde om landbouw beter te begrijpen. Dit soort inspanningen zijn volgens hem een werk van lange adem, waarbij generaties moeten worden meegenomen in het verhaal. Een medewerker van ANB merkte op dat er opvallend weinig scholen – en zelfs landbouwscholen – te vinden zijn op akkers. Ze pleitte ervoor om scholieren actiever te betrekken bij het landschapssysteem, omdat activiteiten in de buitenlucht vaak motiverender werken.

Een medewerker van Pomona stelde voor om gemeenschappelijke moestuinen in te richten, zodat mensen zelf kunnen ervaren hoe moeilijk het is om voedsel te telen en dat mislukking altijd een risico is. Hij zag bedrijfsbezoeken als een grote stap, maar wel een waardevolle. De vertegenwoordiger van het Algemeen Boerensyndicaat gaf echter aan dat extra hygiënische maatregelen het organiseren van zulke bezoeken steeds moeilijker maken.

Een landbouwer bracht de Fair Food Academy ter sprake als een manier om bewustwording rond voedsel en landbouw te vergroten. Een medewerker van het Grenspark voegde toe dat fietsers vaak moeite hebben om het landschap te 'lezen'. Landschapsparken kunnen hierin een rol spelen door bijvoorbeeld verplaatsbare informatieborden bij teelten te plaatsen en picknickbanken te voorzien bij landbouwbedrijven. Een medewerker van gemeente Beveren haalde aan dat Landelijke Gildes fiets- en wandelroutes langs landbouwbedrijven kunnen organiseren om de zichtbaarheid van de sector te vergroten.

Een medewerker van INBO zag een kans om jongeren niet alleen te betrekken bij landbouw, maar ook bij monitoring van het landschap. De medewerker van het Grenspark uitte echter twijfels over de haalbaarheid, aangezien in sommige regio's – zoals Antwerpen – schoolklassen nauwelijks nog kunnen fietsen.

ANB wees op een bredere maatschappelijke uitdaging: kinderen spelen steeds minder in de natuur. Hij stelde dat het niet voldoende is om hen uit te leggen hoe landbouw werkt; ze moeten het ervaren. Alleen door een directe, tastbare connectie met de landbouw en de natuur kunnen

jongere generaties weer voeling krijgen met het landschap waarin ze opgroeien.

Negatief imago landbouw bij de omwonenden

- *“Er zijn wel een keer strubbelingen en **conflicten**, maar dat is daar meestal doordat landbouwers ten onrechte werken uitvoeren die in ons nadeel zijn op onze terreinen [Natuurpunt]. Dat is beschadiging van bomen en zo, dus daar moeten we bijna optreden. Of politie PV laten opmaken.”*
- *“Die landbouwers, en dat is waar ook, wat ze nog het meest last van hebben, ze worden beschuldigd als de **paria's van de maatschappij**. Alles wat ze doen, is blijkbaar niet goed. Veel landbouwers raden hun kinderen zelfs af om landbouwer te worden. Niet omdat ze geen geld verdienen, maar omdat het geen status heeft zoals dokter of ingenieur. Mensen zien enkel de milieubelastingen, het mest dat gespoten wordt, de geurhinder... Dat weegt op het imago van de sector.”*
- *“Ze zouden eigenlijk meer moeten werken aan hun imago. Andere sectoren doen dat via sponsoring of campagnes. Noem het greenwashing of niet, maar het is belangrijk om het **brede publiek beter te informeren**.”*

→ *Hoe kunnen we landbouwers in een positief daglicht zetten bij buurtbewoners?*

→ *Hoe kunnen we de samenleving en de landbouwers opnieuw met elkaar verbinden?*

Inzichten vanuit de deelnemers van de workshop

Het imago van de landbouwer wordt sterk beïnvloed door de perceptie van de relatie tussen landbouw en natuur. Een gekend bioloog merkte op dat vechten voor natuur automatisch wordt gezien als een strijd tegen landbouw, wat de dialoog bemoeilijkt. Landbouwers zijn soms bang om in verband te worden gebracht met natuurorganisaties, omdat ze vrezen hoe collega's dat zullen zien. Dit creëert een gigantisch probleem in de samenwerking.

Een vrijwilliger van Natuurpunt had echter de indruk dat er doorgaans goede contacten zijn tussen landbouwers en hun buurtbewoners, en dat er weinig grote problemen spelen. De vertegenwoordiger van het Algemeen Boerensyndicaat stelde dat de manier waarop de bioloog communiceert soms overdreven overkomt, wat de polarisatie kan versterken. De bioloog reageerde daarop door aan te geven dat niemand nog echt de natuur verdedigt en dat polarisering alles veel moeilijker maakt. Eens iemand een bepaald imago heeft, is het bijna onmogelijk om daarvan af te raken.

ANB wees op het belang van hoe een gesprek wordt aangevangen. Wanneer je begint met “de natuur gaat achteruit,” creëer je automatisch een verdedigende houding bij landbouwers en versterk je de polarisatie. Volgens hem ligt de oplossing in samen monitoren, spreken en

doorbreken van die tegenstellingen. Hij zag dat zelfs de meest kritische landbouwers uiteindelijk trots foto's sturen van vogels op hun velden. De liefde voor natuur is er wel, maar de tegenstellingen blijven spelen. Het samenbrengen van monitoringteams en landbouwers die natuurmaatregelen nemen, zou volgens hem een belangrijke stap zijn.

Een landbouwer benadrukte dat landbouwers letterlijk leven in de natuur en verwees naar soorten zoals boerenzwaluwen en bruine kiekendieven die vaak op landbouwgronden te vinden zijn. De bioloog haalde een voorbeeld aan van een grote varkensboer die dolblij was met de zwaluwen op zijn erf, totdat de administratie aangaf dat ze daar niet mochten zijn. Dit wekte zijn verontwaardiging op, waarna ze samen hebben gezocht naar een oplossing.

ANB pleitte voor een landbouwinclusieve aanpak van natuurbeheer. Ze stelde dat er een reflex nodig is over hoe vee kan worden ingepast in natuurbeheer, bijvoorbeeld als er restricties zijn op graasgebieden. Volgens haar moet de natuursector hierin meedenken en landbouwers veel meer ondersteunen, in plaats van enkel restricties op te leggen.

4.3.4 Marktsysteem

Het ideale systeem

Volgens de bevrageden zou een optimaal marktsysteem gebaseerd moeten zijn op eerlijke prijzen, korte ketens en sterkere regionale samenwerking. Volgens de meeste bevrageden zijn landbouwers bereid stappen te zetten richting een duurzamere en meer natuurinclusieve landbouw, maar dit vraagt om structurele ondersteuning vanuit de overheid, retail en consument.

Eerlijke prijszetting

In een ideaal marktsysteem worden landbouwproducten verkocht tegen een "**true cost**"-prijs, waarbij ook de milieu-impact wordt meegerekend. Dit voorkomt dat producten met een zware ecologische voetafdruk kunstmatig goedkoop blijven en stimuleert duurzame productiemethoden. Daarnaast moet speculatie door tussenhandelaars beperkt worden, zodat landbouwers een eerlijke prijs krijgen voor hun producten. *"Er zijn initiatieven zoals House of Agroecology, die retailers en verwerkers willen overtuigen om een hogere prijs te betalen voor agro-ecologische producten."*

Versterken van de korte keten

Om de afhankelijkheid van grote supermarktketens te verminderen, is het belangrijk dat landbouwers directer kunnen verkopen aan consumenten. Dit kan via **hoevewinkels, coöperatieven of mobiele streekwinkels**. Samenwerking met lokale handelaars en horeca biedt extra afzetmogelijkheden, waardoor landbouwers een stabielere inkomens kunnen genereren.

Meer regionale producten in supermarkten en grootkeukens

Supermarkten en grootkeukens, zoals die van havenbedrijven, zouden een actievare rol moeten spelen in de afzet van **lokale landbouwproducten**. Door regionale producten op te nemen in hun assortiment, kunnen ze bijdragen aan een robuuster en eerlijker voedselsysteem.

Bewuste en geïnformeerde consumenten

Consumenten spelen een cruciale rol in het marktsysteem. **Voorlichting over voedselproductie**, bijvoorbeeld via scholen, markten en campagnes, kan hen bewuster maken van de impact van hun keuzes. Door betere informatie over herkomst en productiemethoden worden duurzame producten aantrekkelijker, wat een positieve invloed heeft op het hele systeem.

Diversificatie van landbouwbedrijven

Een toekomstbestendige landbouwsector vraagt om **meer gemengde bedrijven en minder monocultuur**, zodat landbouwers minder afhankelijk zijn van prijsschommelingen. Sommige landbouwers willen graag een breder assortiment aan gewassen en producten telen, maar dit is enkel haalbaar als er een stabiele afzetmarkt voor bestaat.

Samenwerking binnen de keten

Een duurzamer marktsysteem vereist nauwere samenwerking tussen **producenten, verwerkers en verkopers**. *“Dit kan ook uitgebreid worden met samenwerking met bedrijven, bijvoorbeeld door streekproducten te promoten in bedrijfsrestaurants.”* Door collectieve afspraken te maken over prijszetting, duurzaamheid en distributie, kunnen alle schakels in de keten profiteren. Ook op logistiek vlak is samenwerking essentieel. **Collectieve infrastructuur voor transport en distributie** kan ervoor zorgen dat kleinschalige landbouwers niet afhankelijk zijn van grote spelers, waardoor ze meer controle krijgen over hun eigen marktpositie.

Door deze elementen te combineren, kan een evenwichtig marktsysteem ontstaan waarin landbouwers een eerlijke prijs krijgen, consumenten bewuster kiezen en de hele keten duurzamer wordt georganiseerd.

Hoe veranderen

Een transitie naar een eerlijker en duurzamer marktsysteem vraagt om een sterke focus op korte ketens, betere regelgeving, samenwerking tussen landbouwers en gerichte ondersteuning vanuit retail en overheid. Steeds meer landbouwers tonen interesse in **directe verkoop** via hoevewinkels, markten of coöperatieven. *“Boeren kunnen zich organiseren in coöperaties, zoals Smaak van Waas en Groot Saefthinghe Smaekt, om direct aan consumenten en lokale horecazaken te verkopen zonder tussenkomst van grote distributiekanaalen. Hierdoor kunnen ze een hogere prijs vragen voor hun*

producten.” Dit biedt hen meer controle over de prijs en zorgt voor een nauwere band met de consument. Toch zijn er ook obstakels, zoals concurrentie van grotere ketens en het tijdsintensieve karakter van directe verkoop. Voor veel landbouwers zou het combineren van productie en verkoop een uitdaging zijn, waardoor extra ondersteuning en samenwerking nodig zijn.

Veel bevrageden pleiten voor **soepelere regelgeving en minder administratieve lasten**, zodat natuurinclusieve teelten en korte keten-initiatieven aantrekkelijker worden. Starre wetgeving en complexe subsidieaanvragen maken de overstap naar duurzame landbouw vaak moeilijk. Door procedures te vereenvoudigen en landbouwers beter te begeleiden, kan de drempel worden verlaagd. Door samen te werken kunnen landbouwers efficiënter produceren en hun kosten drukken. **Collectieve initiatieven**, zoals gezamenlijke verkoopkanalen en een succesvol gedeeld gebruik van machines, maken duurzame landbouw rendabeler. Landbouwers zouden het delen van marketing, logistiek en investeringen als een belangrijke kans zien, maar geven aan dat **overheidssteun** nodig is om deze samenwerkingen op te starten en te versterken.

Duurzame landbouwteelten moeten economisch aantrekkelijker worden. Dit vraagt om initiatieven die de markt voor deze producten versterken, bijvoorbeeld door nieuwe teelten te promoten en landbouwers te helpen met de afzet ervan. Zonder voldoende vraag en eerlijke prijzen blijft de overstap naar natuurvriendelijke landbouw een risico voor producenten. Zowel de retail als de overheid kunnen onder andere een cruciale rol spelen in het toegankelijk maken van duurzame producten. Supermarkten kunnen meer lokale en natuurvriendelijke producten in hun aanbod opnemen, terwijl overheidsmaatregelen zoals **subsidies en prijswaarborgen** landbouwers extra zekerheid kunnen bieden. Dit is een van de mogelijke manieren waarop de keten gestimuleerd kan worden om duurzamer te werken, en kunnen landbouwers met vertrouwen de overstap maken naar een marktmodel dat zowel economisch als ecologisch houdbaar is.

Aanvullingen uit de workshop (eerlijke prijs voor de landbouwproducten)

- *“Biolandbouw blijft een **nichemarkt** en heeft moeite om te concurreren met industriële landbouw, mede door goedkope importproducten.”*
- *“Die biolandbouwer was moeten stoppen omdat de **markt te klein was**. En er dus teveel landbouwers bio begonnen te doen en de prijs eigenlijk te laag was om de extra kosten te kunnen verantwoorden. Dus zolang er niet meer biomelk gekocht wordt door de consument, kon die dus niet blijven overleven.”*
- *“Het blijft moeilijk om een **meerprijs** te krijgen voor producten uit gebieden met natuurinclusieve landbouw. **De vraag is wie de meerkost draagt**: de consument, de overheid of de keten?”*
- *“De situatie is duidelijk, we moeten naar een... naar een andere vorm. We moeten evolueren daarnaar toe. Maar we moeten zorgen dat de mensen, dat we dat op een*

*betaalbare manier kunnen realiseren. Er is een combinatie wat mij betreft. Je kunt je **landbouwsysteem in die zin ook anders organiseren**. Dat er minder inputs zijn, dus minder kost is, waardoor het produceren an sich ook minder... minder duur wordt. Dus het gaat een combinatie moeten zijn. Uit die logica komen van die gigantische expansie en meer produceren.”*

→ Hoe maken we biolandbouw sterker door minder afhankelijkheid van externe inputs en een eerlijke verdeling van de meerkosten?

Inzichten vanuit de deelnemers van de workshop

Een eerlijke prijs voor landbouwproducten is een complexe uitdaging waarin samenwerking, overheidssteun en een herwaardering van voedselprijzen een rol spelen. Een medewerker van het Grenspark wees erop dat samenwerking in coöperaties moeilijk is, omdat landbouwers traditioneel individueel werken. De vertegenwoordiger van Pomona benadrukte dat er nood is aan regie en incentives. Het Dubbel Doel-concept kwam er bijvoorbeeld pas na een intensief bottom-up proces, ondanks de vele procedures die het moeilijk maakten.

De medewerker van het Grenspark pleitte voor gebiedsgericht maatwerk, iets wat de Vlaamse overheid volgens hem nauwelijks toepast. Alles gebeurt binnen tijdelijke projecten die komen en gaan, wat leidt tot weinig effectieve veranderingen. Een landbouwer stelde dat maatregelen pas echt succesvol zijn wanneer ze goed geïntegreerd worden in het bedrijf, zodat landbouwers er blijvend mee doorgaan.

Subsidies spelen ook een belangrijke rol. De medewerker van het Grenspark haalde aan dat initiatieven zoals Smaak van Waas enkel kunnen bestaan dankzij subsidies en dat dergelijke steun essentieel blijft. Een vrijwilliger van Natuurpunt merkte op dat de reguliere landbouw voortdurend verandert, terwijl natuurinclusieve landbouw op veel plekken stagneert. Elk jaar verdwijnen er bedrijven, en dat is niet noodzakelijk omdat ze natuurinclusief werken.

De vertegenwoordiger van het Algemeen Boerensyndicaat uitte zijn bezorgdheid over het ontbreken van een stabiel kader waarin een landbouwbedrijf kan worden opgebouwd. Een landbouwer voegde toe dat jonge landbouwers niet zomaar op dezelfde manier willen verdergaan als hun ouders. Ze staan over het algemeen open voor samenwerking met de natuur, maar ook zij zoeken naar nieuwe manieren om landbouw in de toekomst vorm te geven. De vertegenwoordiger van het Algemeen Boerensyndicaat merkte daarbij op dat veel jonge mensen niet meer bereid zijn om zo hard te werken als vorige generaties.

De vertegenwoordiger van het Algemeen Boerensyndicaat bracht de evolutie van voedselprijzen in perspectief: vroeger ging 30% van ons loon naar voedsel, nu is dat nog maar 10%. Hij stelde dat de overheid hierin een rol moet spelen. Momenteel gaat een groot deel van ons loon via belastingen naar maatregelen om milieudruk te verminderen. Volgens hem zou een deel van die middelen beter direct terugvloeien naar landbouwers, zodat ze niet gedwongen worden om steeds

goedkoper te produceren en meer respect krijgen voor hun werk. Lagere prijzen leiden immers tot minder respect voor de landbouwsector.

De medewerker van het Grenspark gelooft sterk in het samenbrengen van landbouwers, al dan niet via coöperaties. Hij zag dat het Grenspark steeds vaker werd aangesproken omwille van hun connectie met landbouwers. De vertegenwoordiger van het Algemeen Boerensyndicaat wees op het belang van akkerbouwers in dit verhaal en stelde de vraag hoe zij bijvoorbeeld luzerne zouden kunnen verkopen. Een medewerker van ANB gaf aan dat ze daarmee bezig zijn.

Een landbouwer zag kansen in kringlooplandbouw en biodiversiteit. ANB stelde dat het Dubbel Doel-concept mikt op 10% van het landbouwareaal om natuurinclusief te werken. Dit zou een dooraderd landschap opleveren, zonder dat de volledige landbouwsector hoeft te veranderen.

Een vrijwilliger van Natuurpunt bracht het idee naar voren om wegbermbeheer en maai-beheer van sloten beter in te calculeren. Nu gebeurt dat vaak slecht, bijvoorbeeld door klepelen, terwijl polderbesturen hierin een rol zouden kunnen spelen. Een medewerker van ANB beaamde dat dit een belangrijk thema is en dat het al onderdeel uitmaakt van het lopend project.

Door deze veranderingen te implementeren, kan een marktsysteem ontstaan waarin landbouwers eerlijk beloond worden, consumenten gemakkelijker duurzame keuzes maken en de landbouwsector sterker verankerd blijft in de lokale gemeenschap.

4.3.5 Beleid en praktijk

Versterkers

Er zijn verschillende aangehaalde initiatieven die de verbinding tussen beleid en praktijk kunnen versterken. Voorbeelden hiervan zijn het Dubbel Doel-project, dat probeert landbouw en natuur te verbinden door **maatregelen rendabel** te maken voor landbouwers, en de **gebiedsgerichte aanpak** die dit proces ondersteunt. **Beheerovereenkomsten** worden door sommige landbouwers als nuttige instrumenten gezien om natuurbeheer en landbouw effectief te combineren. **Regionale samenwerkingen**, bijvoorbeeld tussen landbouwers en Regionale Landschappen, spelen een verbindende rol tussen de verschillende betrokkenen, zoals landbouw, natuur en beleid. **Demosessies en kennisdeling** via bedrijfsbezoeken en demonstratieprojecten zorgen voor praktijkgerichte kennisuitwisseling, wat de kloof tussen theorie en praktijk kan verkleinen. Daarnaast wordt het ondersteunen van **verduurzaming**, zoals bodembeheer, gewasdiversificatie en vermindering van pesticidengebruik, als een belangrijke stap gezien richting een duurzamere landbouwpraktijk.

Remmers

Er zijn echter ook verschillende factoren die de verbinding tussen beleid en praktijk blijken te bemoeilijken. De regelgeving wordt vaak als **te star** ervaren, met name de stikstofregelgeving en andere administratieve eisen die de haalbaarheid van duurzame landbouwinitiatieven beperken. Het **versnipperde beleid**, waarbij verschillende administraties niet altijd goed samenwerken, zorgt voor onduidelijkheid, inefficiëntie en gemiste kansen. Het **gebrek aan flexibiliteit** in beheerovereenkomsten is ook een belemmering. De strikte eisen maken het voor landbouwers moeilijk om over te schakelen naar natuurinclusieve landbouw; een stapsgewijze overgang zou volgens hen veel haalbaarder zijn dan alles-of-niets-subsidies die hen in financiële onzekerheid brengen. Daarnaast ervaren landbouwers volgens de bevraagden de **traagheid in besluitvorming** als een belemmering. Zelfs projecten die positief kunnen bijdragen aan biodiversiteit, krijgen vaak niet snel genoeg groen licht. Het **gebrek aan persoonlijk contact en praktijkgerichte ondersteuning** wordt ook genoemd als een probleem. Overheidsinstanties missen vaak een directe link met landbouwers op het terrein, terwijl landbouwers geen duidelijk aanspreekpunt hebben om hen te helpen met administratieve en regelgevingskwesties. Dit heeft geleid tot **wantrouwen** tussen landbouwers en het natuurbeleid, waardoor landbouwers zich onvoldoende betrokken zouden voelen bij de beleidsvorming en vrezen dat natuurdoelen hen zullen beperken in hun bedrijfsvoering.

Oplossingen

De bevraagden pleiten voor een beleid dat meer rekening houdt met de realiteit op het terrein, flexibeler is en landbouwers actief ondersteunt bij verduurzaming.

- **Modulaire aanpak in beheerovereenkomsten:** Laat landbouwers in meerdere stappen overschakelen naar duurzame landbouw in plaats van alles ineens verplicht te stellen. Dit vereist meer flexibiliteit in regelgeving en subsidies, zodat landbouwers geleidelijk kunnen overgaan naar natuurinclusieve landbouw.
- **Eén loket voor landbouwers:** Vereenvoudig administratieve procedures door een centraal aanspreekpunt binnen de overheid te creëren, zodat landbouwers makkelijker geholpen worden met regelgeving en subsidies.
- **Stimuleren in plaats van verplichten:** Zoek een balans tussen regelgeving en vrijwillige deelname, zodat landbouwers meer gemotiveerd worden om duurzame praktijken te omarmen en stappen in de juiste richting te zetten.
- **Integratie van praktijkkennis in beleidsvorming:** Beleidsmakers moeten beter begrijpen hoe landbouwsystemen werken om realistischere wetgeving te maken. Dit kan door nauwer samen te werken met landbouwers en adviseurs om wetgeving af te stemmen op de praktijk.
- **Resultaatgebaseerde aanpak per regio:** Gebruik meer maatwerk en gebiedsgerichte strategieën, waarbij maatregelen worden afgestemd op specifieke gebieden en sectoren, in

plaats van het opleggen van generieke regels.

- **Sterkere praktijkondersteuning:** Overheidsmedewerkers en beleidsmakers zouden actiever moeten deelnemen aan landbouwprojecten en demo-dagen. Dit kan bijdragen aan een beter begrip van de praktijk en de directe ondersteuning van landbouwers.
- **Verminderen van administratieve last:** Het beleid moet eenvoudiger en efficiënter worden, zodat landbouwers niet ontmoedigd worden door te veel bureaucratie en administratieve complicaties.
- **Eerlijke marktvoorwaarden:** Zorg voor eerlijke concurrentie door beleid te ontwikkelen dat duurzame landbouw niet benadeelt door concurrentie uit regio's met minder strenge regelgeving. Dit betekent eerlijke spelregels, zowel binnen de EU als internationaal.

4.3.6 Besluit

We keren terug naar de oorspronkelijke onderzoeksvragen en vatten per vraag het antwoord samen op basis van bovenstaande resultaten.

- a. Hoe overlappen/verschillen de noden en percepties van landbouwers en hun omgeving op vlak van biodiversiteit in het pilootgebied?*

Overeenkomsten

- **Functionele meerwaarde van biodiversiteit:**
Biodiversiteit als een essentieel element om ecologische processen in stand te houden (niet alleen een zuivere natuurwaarde, maar het ondersteunt ook natuurlijke plaagbestrijding, bodemgezondheid en bestuiving). Een gevarieerd ecosysteem kan bijdragen aan een stabielere opbrengst en een vermindering van de afhankelijkheid van chemische middelen.
- **Noodzaak voor een geïntegreerde aanpak:**
Natuur- en landbouwdoelstellingen mogen niet los van elkaar gezien worden. Er wordt opgeroepen tot een gebiedsgerichte aanpak waarin zowel natuurbeschermers als landbouwers hun specifieke expertise en belangen inbrengen om de negatieve effecten van onder meer havenuitbreiding en grondverlies te compenseren. Dit geeft ruimte voor gezamenlijke initiatieven waarbij wederzijds vertrouwen centraal staat.

Verschillen

1. **Pragmatische benadering versus ecocentrische idealen:**
Landbouwers: De bevrageden stellen dat zij biodiversiteit benaderen vanuit een zeer pragmatisch oogpunt. Voor hen is biodiversiteit een middel dat functioneel moet zijn: het

moet bijdragen aan een gezonde bodem, natuurlijke plaagbestrijding (bijvoorbeeld door het aantrekken van natuurlijke vijanden zoals roofvogels) en een vermindering van hun afhankelijkheid van externe inputs (meststoffen, pesticiden). Ze pleiten voor maatregelen die in de praktijk renderen en financieel haalbaar zijn. Daarbij staat het behoud van hun bedrijfscontinuïteit centraal, bijvoorbeeld door regelgevingsflexibiliteit en financiële compensaties (zoals via het pasmuntverhouding-systeem in het Dubbel Doel-project).

Omgeving: Aan de andere kant ligt bij natuurbeschermers en beleidsmakers vaak de nadruk meer op het behoud en herstel van ecologische processen en de intrinsieke waarde van de biodiversiteit. Dit kan betekenen dat er strengere richtlijnen en beheerdoelstellingen worden gesteld, waarbij minder ruimte lijkt voor de economische realiteit waar landbouwers mee te maken hebben.

2. Regelgeving en economische druk:

Landbouwers zouden ervaren dat wettelijke kaders en maatregelen – zoals de stikstofregelgeving en de consequenties van havenuitbreidingen – hun mogelijkheden beperken om in een natuurvriendelijke bedrijfsvoering te stappen. Zij zien in de huidige regelgeving vaak een barrière die hen belemmert om op flexibele wijze te innoveren. De omgeving pleit daarentegen voor striktere natuurcompensatie en milieudoelstellingen, wat soms leidt tot spanningen; landbouwers voelen zich daardoor onder druk gezet en onvoldoende gesteund in de transitie naar agro-ecologische methoden.

3. Financiële ondersteuning en kennisdeling:

Terwijl natuurbeschermers en beleidsmakers initiatieven lanceren die gericht zijn op ecologische herstelprojecten, benadrukken landbouwers naar sommige bevrageden dat de kosten, risico's en administratieve last van de transitie naar natuurinclusieve landbouw zwaar wegen. Zij vragen om praktijkgerichte ondersteuning, gezamenlijke aankoop van benodigdheden (bijvoorbeeld voor mechanische onkruidbestrijding) en een langetermijnvisie op economische compensatie. Dit contrast tussen de ideale, vaak strategisch-georiënteerde beleidsdoelen en de dagelijkse praktische uitdagingen op de boerderij vormt een belangrijke bron van verschil in perceptie.

b. Wat zijn de noden en percepties van landbouwers en hun omgeving op vlak van hun onderlinge relatie/samenwerking ?

Noden voor landbouwers volgens de bevrageden

- **Erkenning en waardering:** van hun vakkennis, ervaringen en de praktische inzet die zij leveren bij het duurzaam beheren van hun gronden. Er heerst het gevoel dat stedelingen en beleidsmakers de nadruk leggen op theoretische of strategische doelstellingen, terwijl de dagelijkse praktijk van de landbouwer minder wordt erkend.
- **Praktische ondersteuning en financiële zekerheid:** grote druk door onder meer strengere regelgeving (zoals stikstofbeperkingen), hoge grondprijzen en economische onzekerheid.

Hierbij is het belangrijk dat de stappen naar een natuurvriendelijkere bedrijfsvoering haalbaar zijn in risico en kosten, met een stapsgewijze aanpak waarbij samenwerkingsverbanden (bijvoorbeeld via gezamenlijke aankoop van machines of praktijkgerichte demonstraties) worden bevorderd.

- **Eerlijke samenwerking en een centraal aanspreekpunt:** samenwerking waarin landbouwers niet als 'gebruikers' maar als volwaardige 'beheerders' van het landschap worden beschouwd. Hiervoor is een centraal aanspreekpunt nodig dat zowel een verbindende rol vervult als ondersteuning biedt op het gebied van regelgeving en praktijkadvies.

Noden voor omgeving (natuurbeschermers, beleidsmakers en andere stakeholders)

- **Integratie van natuur- en landbouwdoelstellingen:** een integrale aanpak waarbij ecologische doelstellingen, zoals het behouden van biodiversiteit en het creëren van functionele habitats, worden gecombineerd met een duurzame bedrijfsvoering. Op deze manier zou de natuur een functie kunnen vervullen binnen de landbouw, bijvoorbeeld door natuurlijke plaagbestrijding en bodemverbetering te ondersteunen.
- **Coöperatieve en gebiedsgerichte aanpak:** samenwerking tussen landbouwers, natuurbeschermers, overheidsinstanties, havenbedrijven en kennisinstellingen. Deze samenwerking is noodzakelijk om tot een gedeelde visie en gezamenlijke investeringen te komen die zowel de ecologische als de economische uitdagingen van de regio adresseren.
- **Transparantie en lange-termijn visie:** open en transparant communiceren over doelstellingen en resultaten. Dit zorgt voor een betere wederzijdse afstemming en helpt bij het opbouwen van vertrouwen. Hierbij is een langetermijnvisie belangrijk, omdat de transitie naar een duurzamer landschap niet van de ene op de andere dag gerealiseerd kan worden.

Percepties landbouwers volgens de bevroagden

- **Ongelijke machtsbalans:** kloof met de rest van de samenleving. Ze voelen zich ondergewaardeerd en vinden dat hun kennis en praktijken, die cruciaal zijn voor een gezond landschap, niet in voldoende mate worden erkend. Historische scheidingslijn: stedelingen en beleidsmakers zijn meer zichtbaar en hebben meer 'stem', terwijl landbouwers vaak achterblijven wat betreft representatie en invloed.
- **Wantrouwen en behoefte aan dialoog:** als gevolg van eerdere onteigeningen en de manier waarop beslissingen in de regio tot stand kwamen. Landbouwers hebben behoefte aan een oprechte dialoog, waarin zij als volwaardige partners worden gehoord en waarin hun praktische realiteit wordt meegenomen in beleidsvorming.

Percepties omgeving (natuurbeschermers en beleidsmakers)

- **Waardering voor functionele bijdrage:** het is belangrijk dat landbouwers actief bijdragen aan natuurbeheer. Natuurbeschermers en beleidsmakers zien de praktische kennis van de landbouwer als essentieel om ecologische doelen te bereiken – bijvoorbeeld door via natuurinclusieve landbouwmethoden bij te dragen aan de biodiversiteit en

bodemgezondheid. Er heerst de overtuiging dat als landbouwers betrokken worden als 'beheerder' van het landschap, de kosten van extern natuurbeheer verlaagd kunnen worden en dat er een win-winsituatie gecreëerd kan worden.

- **Collectieve initiatieven:** er wordt sterk aangedrongen op samenwerking via gezamenlijke projecten en coöperatieve initiatieven. Door krachten te bundelen kunnen zowel de agrarische als de ecologische doelstellingen beter worden gerealiseerd.

c. Wat zijn mogelijke, breed gedragen oplossingspistes om die hogere verbondenheid te verwezenlijken?

Deze richten zich op:

- Het invoeren van flexibele, stapsgewijze en op maat gemaakte ondersteuning.
- Het stimuleren van coöperatieve initiatieven en samenwerking op regionaal niveau, met gezamenlijke investeringen in kennisdeling, machines en verkoopkanalen.
- Het opzetten van vaste communicatiekanalen en aanspreekpunten voor alle betrokkenen, gecombineerd met regelmatige feedbacksessies en monitoringsprocessen.
- Het versterken van een langetermijnvisie door onderwijs en praktijkgerichte demonstraties, zodat zowel landbouwers als de bredere samenleving een gedeelde visie ontwikkelen voor een duurzaam en verbonden landschap.

5. Discussie

In de discussie brengen we de resultaten uit de drie pilootgebieden samen, verrijken we deze in beperkte mate met bijkomende literatuur, en trachten we -bovenop alle detailsuggesties in de tekst- algemene verbetermogelijkheden af te leiden.

5.1 Inleiding

De drie pilootgebieden laten zien dat zowel landbouwers als natuurbeschermers geconfronteerd worden met ingrijpende uitdagingen, maar elk gebied heeft daarbij zijn eigen accent en benadering. De manier waarop zorg voor biodiversiteit vorm krijgt en in de praktijk wordt vertaald verschilt naargelang de lokale omstandigheden. Hoewel de drie pilootgebieden elk hun eigen specifieke uitdagingen en kansen hebben, komen er een aantal interessante raakvlakken naar voren. Zowel de economische druk als de ecologische ambities vormen in elk gebied centrale thema's. Alle betrokkenen voelen zich onder druk: landbouwers door economie, beleid en klimaat, natuurbeschermers zien biodiversiteit achteruit gaan door klimaat en intensieve landbouw, ondanks het beleid. De verschillen in aanpak – waarbij er verschillende keuzes gemaakt worden in de mate van flexibiliteit en de vraag hoe breed of juist specifiek biodiversiteitsmaatregelen moeten zijn, in welke mate de dagelijkse praktijk van de landbouw doorweegt – benadrukken het belang van wederzijds begrip en samenwerking. Een integrale, multi-sectorale visie en het opzetten van duidelijke samenwerkingsstructuren worden door alle actoren als essentieel gezien voor een toekomstbestendige, natuurinclusieve landbouw.

Economische overwegingen versus ecologische ambities

In de Brakouter halen landbouwers vooral economische en klimaatgerelateerde problemen aan. Zij worstelen met hoge grondprijzen, dalende inkomsten en toenemende kosten van intensieve bedrijfsvoering. De situatie in het Hart van Haspengouw is gelijkaardig voor de landbouwers. Ook zij zijn gefocust op het behoud van hun waardevolle, vruchtbare grond en de economische continuïteit van hun ondernemingen. De brede bezorgdheid over de financiële en economische druk, de onvoorspelbaarheid van klimaatverandering en de problematiek rondom wisselende en vaak restrictieve regelgeving maken het moeilijk de continuïteit van het landbouwbedrijf te waarborgen en belemmeren het realiseren van duurzame, biodiversiteitsvriendelijke praktijken.

Tegelijkertijd wijzen natuurorganisaties in de Brakouter op de tekortkomingen van het huidige beleidsinstrumentarium, het verlies aan biodiversiteit en de nadelen van een intensieve landbouwpraktijk. De boodschap is dat er een langetermijnvisie nodig is die niet alleen streeft naar economische levensvatbaarheid, maar ook voorziet in structurele maatregelen voor natuurherstel. Hierbij staat de discussie centraal over wat biodiversiteit precies inhoudt: terwijl sommige actoren een brede, integrale en systeemgerichte kijk hebben – met aandacht voor bodemgezondheid en de diversiteit van flora en fauna – ligt bij anderen de focus op specifieke doelsoorten. De natuursector in

het Hart van Haspengouw legt de nadruk op het herstel van ecologische systemen en het creëren van functionele natuurgebieden.

Aan de Linkerscheldeoever is er eveneens een gedeelde erkenning dat biodiversiteit onmisbaar is voor een duurzaam landschap. Hier ligt ook de nadruk op de wijze waarop biodiversiteit binnen de landbouw geïntegreerd kan worden. Dit zou direct moeten bijdragen aan de economische duurzaamheid van landbouwers door middel van praktische, op maat gemaakte oplossingen en een flexibele regelgeving. Natuurbeschermers vinden dat er strengere ecologische voorwaarden gesteld moeten worden om de integriteit van het landschap te waarborgen. Deze tegenstelling benadrukt het belang van een open dialoog en gezamenlijke ontwikkeling van regionale transitieprojecten waarin beide partijen hun wensen en zorgen kunnen inbrengen.

Samenwerkingskansen

Alle drie de pilootgebieden wijzen op de noodzaak van een integrale en lange-termijn gebiedsvisie waarin zowel tijdelijke, flexibele instrumenten als duurzame, permanente maatregelen worden geïntegreerd. In de Brakouter wordt gepleit voor een samenwerking die de kloof overbrugt tussen beleidsmakers en lokale organisaties, met duidelijke communicatiekanalen en regelmatige monitoring. Dit idee vindt weerklank in het Hart van Haspengouw, waar effectieve kennisuitwisseling, een evenwichtige ondersteuning van zowel de landbouw als de natuur, en een duidelijke toewijzing van verantwoordelijkheden als cruciaal worden gezien. Hierbij kan het erfgoed en de culturele identiteit van het gebied als verbindende factor dienen.

Bij Linkerscheldeoever ligt de focus op het ontwikkelen van stapsgewijze, op maat gesneden maatregelen en het stimuleren van coöperatieve initiatieven. Het gezamenlijke streven is om de economische realiteit van de landbouw te verenigen met de ecologische doelstellingen, zodat er een duurzaam en verbonden landschap ontstaat. Een open dialoog en het samen opzetten van regionale transitieprojecten worden dan ook gezien als sleutel tot succes.

Het realiseren van een biodivers landbouwgebied is een gedeelde verantwoordelijkheid. De landbouwers moeten op basis van hun praktijkkennis duurzaam kunnen handelen, terwijl de natuursector en beleidsorganisaties zoals ANB en VLM financiële, technische en informatieve ondersteuning bieden, al dan niet via externe partners. Tegelijkertijd is een neutrale en faciliterende rol van de overheid – en regionale samenwerkingsplatformen – essentieel om de juiste kaders en beloningsstructuren neer te zetten en de samenwerking op korte en lange termijn te waarborgen. Daarbij moeten innovatieve en op maat gemaakte beleidsinstrumenten ontwikkeld worden die voldoende speelruimte bieden om de praktische realiteit van landbouwers en de ecologische doelstellingen met elkaar te verzoenen. Er liggen kansen bij het verbeteren van kennisuitwisseling (bijvoorbeeld via excursies en informele bijeenkomsten), het professionaliseren van monitoring en het opzetten van integrale, multi-actorale gebiedsvisies die ook actoren over de grenzen heen betrekken.

5. 2 Percepties

5.2.1 Het verweven van landbouw en natuur kan op vele manieren

In de toepassing van de beleidsinstrumenten wordt ervan uitgegaan dat natuur in het landbouwgebied samen kan gaan met de landbouwpraktijk, en daar in sommige gevallen positief toe kan bijdragen. Niet alle deelnemers in dit onderzoek zijn het daarmee eens. Voor sommige landbouwers wijst “natuur” vooral naar beschermde natuurgebieden. Ze vinden landbouwgebieden zoals de Brakouter en het landbouwgebied in Hart van Haspengouw te waardevol om, behalve voor landbouwproductie, ook als prioritair voor natuurherstel te zien. Daarentegen zien de meeste geïnterviewden wel baat bij het combineren van natuurherstel en landbouwpraktijk. Landbouwers geven aan de esthetische waarde van natuur te appreciëren en te genieten van het zien en horen van vogels en wild. Tegelijk zijn er ook “probleemsoorten”, zoals everzwijnen, kraaien, distels, die een moeilijkheid zijn voor de landbouw.

1. Welke “biodiversiteit”?

In elk van de pilootgebieden werd “biodiversiteit” door de meeste bevroegden gezien als meer dan (fauna)soorten, maar werd de link gemaakt naar het hele agro-ecosysteem. Dat systeem heeft een zelfregulerend vermogen dat ook de landbouw ten goede komt, en het gezonder maken van het ecosysteem begint, zoals velen aanhalen, bij de bodem. Ook in beleidsinstrumenten zou deze bredere kijk op biodiversiteit meer aanwezig moeten zijn om een duurzaam landbouwsysteem op te bouwen. Als men vertrekt van bodembiodiversiteit en het diversifiëren van akkerflora - die liefst autochtoon is, dan zal de akkerfauna daarvan profiteren en zullen op hun beurt de roofvogels hun habitat vinden. Maatregelen uitwerken die bijdragen aan voor de landbouw “functionele biodiversiteit” en minder focus op maatregelen die passen bij “zorgen voor soorten”, met al dan niet ruimte voor valorisatie van de landbouwteelt, kan mogelijkheden bieden om de samenwerking met de landbouwer te versterken en de opname van deze instrumenten te bestendigen.

De focus verleggen naar het van onderuit opbouwen van een biodivers systeem heeft natuurlijk ook nadelen. Een systeem opbouwen vraagt tijd en de huidige toestand van de biodiversiteit is precair. Verschillende akkervogelsoorten, zoals de grauwe gors in de Brakouter, verkeren in een kritieke toestand en het gevoel leeft dat, als er nu niet wordt ingezet om de specifieke habitats voor deze soorten te beschermen, het gevaar bestaat dat we de soorten verliezen.

Daarentegen blijkt ook uit de interviews dat de effectiviteit van het huidige instrumentarium voor het herstellen van de akkervogelpopulaties in meerdere pilootgebieden door zowel landbouwers als natuurbeschermers, in vraag wordt gesteld. De nood om meer in te zetten op blijvende ecologische structuren, die voor verschillende biodiversiteitsdoelstellingen een stabiele toekomst kunnen bieden, wordt in de verschillende pilootgebieden opgebracht. Permanente maatregelen kunnen door landbouwers als bedreigend gezien worden, maar daarnaast wordt opgemerkt dat in overleg en samenwerking met landbouwers of andere landeigenaars, mogelijkheden bestaan om gepaste locaties en maatregelen te identificeren.

2. Welke “landbouwer”?

Door het interviewen van verschillende landbouwers in de pilootgebieden, kunnen we stellen dat er een aanzienlijk verschil bestaat binnen de visies van de landbouwers, zoals ook blijkt uit het onderzoek van Maas et al. (2021). In navolging van Burton (2014) horen we twee verschillende *discourses*. Het gaat niet om twee types landbouwers: een persoon kan van discours veranderen, of verschillende elementen van de twee types verenigen.

- Bij het “**productivist farmer**” *discourse* ligt de focus op maximalisatie van de voedselproductie door het toepassen van intensief beheer. De grond moet ten volste benut worden, en de sociale status van de landbouwer is ten dele gebaseerd op de opbrengst en op de “netheid” van het perceel. Maatregelen die niet ten dienste staan van de voedselproductie, worden niet als taak van de landbouwer beschouwd.
- De beleidsinstrumenten die de laatste jaren geïntroduceerd worden om natuurherstel te bevorderen, hangen samen met het “**post-productivist farmer**” *discourse*. Deze landbouwer treedt eerder op als landschapsbeheerder.

Dit onderscheid kwam ook tijdens de interviews naar voren en vertaalt zich verder in de weerstand die sommige landbouwers voelen bij het veranderen van hun landbouwpraktijken puur voor de natuur. Tegelijk stellen we ook vast dat die landbouwers in de interviews verduidelijken dat ze niet tegen natuur zijn, en dat ze vanuit de rest van de maatschappij vaak onterecht beschuldigd worden van de achteruitgang van biodiversiteit.

Het is belangrijk te onderzoeken vanuit welk discours landbouwers kijken naar het beleid rond natuurdoelstellingen in landbouwgebied en het daarbij horende beleidsinstrumentarium zoals beheerovereenkomsten en ecoregelingen. Enkele geïnterviewden geven aan dat ze gesubsidieerde landbouw niet zien als “landbouw”. De weerstand tegen braaklegging (non-productie) is hier ook kenmerkend voor. Een dergelijke houding beperkt de perspectieven voor natuurherstel in landbouwgebied.

Elke transitie die ingrijpende aanpassingen vraagt zal traag verlopen, en Burton (2014) geeft aan dat het, om mislukking te vermijden, van belang is om de waarden die bij de productivistische landbouwer horen waar mogelijk te integreren in het beleid. Bij het ontwikkelen van beleidsinstrumenten wordt niet voldoende rekening gehouden met de noden en bezorgdheden van landbouwers. Als in de toekomst gevraagd wordt aan de landbouwer om nieuwe rollen aan te nemen in het landschap, bijvoorbeeld om gewassen te telen die voedsel, dekking en broedgelegenheid voor akkervogels voorzien, dan moeten maatregelen die deze nieuwe identiteit ondersteunen, langzaam nieuwe waarden introduceren en ook de waarden die landbouwers op dit moment aan de landbouw geven, integreren. Zo zou, stelt Burton (2014), het beleid rekening moeten houden met de wens van landbouwers om hun percelen “netjes” te houden. Er kan ook gekeken worden naar modulaire beheerovereenkomsten, of andere ondersteuning, waarbij de vergoeding stijgt naarmate het ambitieniveau hoger is. Een weinig natuurgezinde landbouwer zou zo ook kunnen gestimuleerd worden om een klein stapje in de goede richting te zetten.

5.2.2 Uitdagingen landbouw

Behalve rekening houden met de percepties op de biodiversiteit van landbouwers en andere actoren, is het ook belangrijk om de zorgen van landbouwers in acht te nemen, en hoe zij de toekomst zien.

In de Brakouter en in Hart van Haspengouw werd de economische rendabiliteit van de landbouw als de grootste uitdaging gezien. De kosten stijgen, terwijl de prijzen voor landbouwproducten gelijk blijven. Door de stijgende economische onzekerheid, waarvoor de schuld zowel bij de wereldmarkt als het landbouwbeleid wordt gelegd, is er een gebrek aan opvolging voor de landbouwers en komt de toekomst van de hele sector op losse schroeven te staan. Om de transitie naar een duurzame vorm van landbouw te ondersteunen, met daarin een nieuwe rol voor de landbouwer, moet eerst de toekomst van de landbouwer zelf bestendigd worden. Hiervoor is een geïntegreerd, cross-sectoraal beleid nodig. Er zijn ook economische bezorgdheden bij het ontwikkelen van nieuwe landbouwpraktijken. Landbouwers maken zich bijvoorbeeld zorgen om de rendabiliteit van natuurinclusieve landbouw en het vinden van de juiste afzetmarkt.

De tweede grote bedreiging is klimaatverandering, met name de toegenomen droogte en hitte aan de ene kant en extreme neerslag aan de andere kant, maken het steeds lastiger om voldoende opbrengst te hebben. Door de onvoorspelbaarheid van weersvoorspellingen is het moeilijk om de zaai- en maaidata die in overeenkomsten vastgelegd zijn, te volgen.

5.3 Noden

5.3.1 Kennis en begeleiding

Uit de antwoorden blijkt dat een transitie naar natuurinclusieve landbouw wordt belemmerd door kennisgebrek en een tekort aan begeleiding³⁹. Landbouwers worden geconfronteerd met een complex landschap van beleidsmaatregelen, subsidievoorwaarden en ecologische principes die niet altijd even toegankelijk of praktisch toepasbaar zijn. In het rapport worden meerdere redenen genoemd waarom extra ondersteuning bij landbouwers nodig is:

- **Gebrek aan concrete richtlijnen:** Hoewel natuurinclusieve landbouw in beleidsdocumenten als een wenselijke evolutie wordt beschreven, ontbreekt het vaak aan duidelijke richtlijnen over hoe landbouwers deze principes op hun bedrijf kunnen toepassen. Dit maakt het moeilijk om een goed evenwicht te vinden tussen economische haalbaarheid en ecologische voordelen.

---

³⁹ Ook al zijn er steeds meer waardevolle initiatieven, zoals bijvoorbeeld [B3W](#)

- **Onduidelijkheid over de effectiviteit van maatregelen:** Veel landbouwers zijn sceptisch over de voordelen van natuurinclusieve maatregelen. Landbouwers stellen zich de vraag of maatregelen zoals een fauna-akker voor het herstellen van bepaalde vogelpopulaties wel degelijk een effect hebben. Er is meer praktijkgericht onderzoek, kennisdeling van de evolutie en gezamenlijke monitoring nodig om het nut van deze maatregelen voor de biodiversiteit en de impact op bodemgezondheid, waterhuishouding en plaagbestrijding op te volgen.
- **Onvoldoende technische en financiële ondersteuning:** De implementatie van biodiversiteitsmaatregelen vraagt om gespecialiseerde kennis over bodembeheer, gewasrotatie en natuurlijke plaagbestrijding. Zonder begeleiding en financiële prikkels blijft de bereidheid onder landbouwers beperkt.

Naast de landbouwsector hebben ook natuurbeheerders behoefte aan extra kennis en ondersteuning om effectief met natuurinclusieve landbouw om te gaan. Uit het rapport komen verschillende uitdagingen en noden naar voren:

- **Kennis over landbouwpraktijken en bedrijfsvoering:** Veel natuurbeheerders zijn experts in ecologisch beheer, maar missen gedetailleerde kennis over agrarische bedrijfsvoering. Ze hebben nood aan een beter begrip van de economische realiteit van landbouwers, zoals rendabiliteit, gewasrotatie, teeltcycli en marktinvoeden. Dit is essentieel om haalbare natuurmaatregelen te ontwikkelen die aansluiten bij de praktijk van landbouwers.
- **Begeleiding bij samenwerking met landbouwers:** Natuurbeheerders hebben vaak moeilijkheden bij het betrekken van landbouwers in biodiversiteitsinitiatieven. Er is behoefte aan methodes om wederzijds begrip te vergroten en samenwerkingsmodellen te ontwikkelen waarin zowel natuur als landbouw voordeel hebben. Opleidingen of workshops over communicatietechnieken en participatieve benaderingen kunnen helpen om effectief samen te werken met de landbouwsector.
- **Meer kennis over functionele biodiversiteit en ecosysteemdiensten:** Natuurbeheerders focussen traditioneel op soorten- en habitatbescherming, maar natuurinclusieve landbouw vereist een bredere kijk op de interactie tussen landbouw en biodiversiteit. Er is nood aan meer diepgaande kennis over functionele biodiversiteit, zoals hoe bestuivers, natuurlijke plaagbestrijding en bodemleven de landbouwproductie ondersteunen. Door inzicht te krijgen in deze dynamieken, kunnen natuurbeheerders beter onderbouwde maatregelen voorstellen die zowel ecologisch als economisch voordelig zijn.
- **Duidelijkheid over regelgeving en beleidsinstrumenten:** Natuurbeheerders moeten navigeren tussen verschillende beleidskaders rond landbouw en natuurbeheer. Er is vaak onzekerheid over de mogelijkheden en beperkingen van beheerovereenkomsten, subsidies en vergunningsprocedures. Een betere afstemming en duidelijke richtlijnen over hoe natuurinclusieve landbouw in bestaande beleidskaders past, zou helpen bij een efficiëntere

uitvoering van maatregelen.

- **Ondersteuning bij monitoring en evaluatie van natuurinclusieve landbouwprojecten:** Er is behoefte aan praktische instrumenten om de impact van natuurinclusieve maatregelen op biodiversiteit en landbouwopbrengsten te meten. Dit kan bijvoorbeeld door gestandaardiseerde monitoringsprotocollen of samenwerking met onderzoeksinstellingen die deze impact in kaart brengen. Op die manier kunnen natuurbeheerders betere adviezen geven en hun beheerplannen optimaliseren.

Uit de praktijkvoorbeelden in de pilootgebieden (de Brakouter, Linkerscheldeoever, het Hart van Haspengouw) blijkt dat landbouwers vaak **bereid** zijn om natuurinclusieve maatregelen te overwegen, maar dat **gebrek aan begeleiding** een cruciale drempel vormt. De resultaten tonen aan dat:

1. **Landbouwers onzeker zijn over de ecologische en economische impact**

In de interviews wordt duidelijk dat veel landbouwers onvoldoende inzicht hebben in hoe bepaalde maatregelen biodiversiteit versterken en of dit op termijn rendabel is. Sommige landbouwers zien bijvoorbeeld de voordelen van akkerranden en boslandbouw, maar hebben onvoldoende gegevens over hoe dit hun opbrengsten en bedrijfsvoering beïnvloedt. Terwijl natuurbeheerders gefocust zijn op soorten- en habitatbescherming, kijken landbouwers naar de economische en praktische haalbaarheid. Dit kan leiden tot misverstanden en weerstand tegen maatregelen die door de ene partij als nuttig worden gezien, maar door de andere als onpraktisch. Extra begeleiding kan helpen om deze kloof te overbruggen.

2. **Begeleiding, kennisdeling en betrokkenheid doorslaggevend zijn in succesvolle initiatieven**

In gebieden waar landbouwers ondersteund worden, in dialoog treden en samen experimenteren met experts, overheden of natuurorganisaties, blijken natuurinclusieve maatregelen beter geïntegreerd te worden. In de Linkerscheldeoever bijvoorbeeld, werd aangetoond dat projecten waarin landbouwers actief betrokken werden bij de opzet en monitoring van biodiversiteitsmaatregelen, beter worden geaccepteerd en onderhouden. De proefprojecten binnen de verschillende pilootgebieden tonen aan dat landbouwers baat hebben bij persoonlijke begeleiding, demonstratiebedrijven en uitwisseling van praktijkervaringen met collega's. Het delen van onderzoeksresultaten, praktijkvoorbeelden en best practices kan helpen om gezamenlijke leerprocessen te stimuleren. Projecten waarin landbouwers en natuurbeheerders gezamenlijk kennis opbouwen en beheren, zijn duurzamer en effectiever. In gebieden waar natuurbeheerders landbouwers beter begrijpen en omgekeerd, worden biodiversiteitsinitiatieven dan ook succesvoller geïntegreerd.

3. **Praktische drempels zoals tijdsgebrek en complexiteit van regelgeving**

Veel landbouwers geven aan dat ze onvoldoende tijd en middelen hebben om zich te verdiepen in complexe regelgeving rond natuurbeheer en subsidies.

Ze hebben behoefte aan laagdrempelige, praktijkgerichte begeleiding, bijvoorbeeld via

onafhankelijke landbouwadviseurs of georganiseerde kenniscentra, workshops, praktijkgroepen of digitale kennisplatformen waar zowel landbouw en natuursector toegang hebben tot relevante informatie en begeleiding. Zowel landbouwers als natuurbeheerders kunnen baat hebben bij intersectorale samenwerkingsplatformen waar kennis en ervaringen worden gedeeld.

5.3.2 Flexibelere invulling van stabiele einddoelen

De EU biodiversiteitsstrategie wil natuur terug naar landbouwgronden brengen en stelt dat landbouwers een cruciale rol spelen bij het behoud van de biodiversiteit. In het EU GLB is de bevordering van biodiversiteit één van de drie milieudoelstellingen. Dit leidt in Vlaanderen tot verschillende instrumenten, zoals beheerovereenkomsten, ecoregelingen en steun voor niet-productieve investeringen, die landbouwers stimuleren om natuurmaatregelen te integreren in hun bedrijfsvoering.

De bevroegde landbouwers getuigen echter van een moeilijke implementatie door een combinatie van rigide maatregelen en een gebrek aan stabiliteit in het beleid:

- **Regels veranderen te vaak, wat onzekerheid creëert:** Landbouwers en natuurbeheerders geven aan dat de voorwaarden voor beheerovereenkomsten en andere subsidies regelmatig wijzigen, zonder dat zij goed weten waarom. Dit maakt langetermijnplanning moeilijk en ontmoedigt investeringen in biodiversiteit. Natuurmaatregelen vergen vaak meerdere jaren om effectief te worden. Als beleid tussentijds verandert, riskeren landbouwers hun inspanningen en investeringen verloren te zien gaan.
- **Voraf vastgelegde voorwaarden verhinderen maatwerk:** Regelmatig vertellen landbouwers dat ze oplossingen zien die niet binnen de beheerovereenkomsten passen. Landbouwers en natuurbeheerders lopen aan tegen starre subsidievoorwaarden die onvoldoende rekening houden met de lokale realiteit. Voorwaarden worden op Vlaams niveau vastgelegd, terwijl natuurinclusieve landbouw maatwerk vereist, aangepast is aan de lokale omstandigheden.
- **Complexe en bureaucratische procedures vormen een drempel:** Landbouwers en natuurbeheerders ervaren de aanvraagprocedures voor subsidies en vergunningen als te ingewikkeld en tijdrovend. Regelgevingskaders zijn vaak versnipperd over verschillende beleidsdomeinen (landbouw, milieu, ruimtelijke ordening), waardoor het moeilijk is om een geïntegreerde aanpak te ontwikkelen. Hierbij worden natuur- en landbouwbeleid vaak los van elkaar ontwikkeld, wat leidt tot tegenstrijdige regelgeving en inefficiënte maatregelen. Landbouwers worden soms verplicht om maatregelen te nemen die in conflict zijn met ecologische doelstellingen of omgekeerd.
- **Juridische onzekerheid bij natuurherstel op landbouwgrond:** Landbouwers vrezen dat natuurinclusieve maatregelen hun toekomstig gebruik van de grond kunnen beperken. Zo zou het aanleggen van bloemrijke akkerranden of hagen ertoe kunnen leiden dat ze in de

toekomst niet meer mogen worden verwijderd. Dit leidt enerzijds tot terughoudendheid om te investeren in structurele landschapselementen die biodiversiteit bevorderen en anderzijds tot een barrière voor samenwerking met natuurbeheerders en landbouwers.

- **Langere looptijden en stabiele kaders zijn essentieel voor natuurherstel:** Biodiversiteitsmaatregelen hebben tijd nodig om effect te hebben. Sommige landbouwers en natuurbeheerders geven aan dat beheerovereenkomsten langer zouden moeten kunnen om natuurvriendelijke landbouw duurzaam te integreren. Korte contracten worden bij veel natuurbeheerders als onvoldoende gezien, omdat sommige ecologische processen (zoals bodemherstel of opbouw van populaties bestuivers) pas na langere tijd vruchten afwerpen. Deze bezorgdheid conflicteert met de vorige die net ongerust is over dergelijk grondig natuurherstel.

5.3.3 Financiële zekerheid

In de praktijk blijkt dat de transitie naar natuurinclusieve landbouw sterk afhankelijk is van financiële zekerheid. Landbouwers worden geconfronteerd met economische onzekerheden die de implementatie en het volhouden van deze maatregelen bemoeilijken. Uit dit onderzoek blijkt dat financiële onzekerheid een van de grootste knelpunten is voor het succes van natuurinclusieve landbouw. Uit de resultaten komen verschillende redenen naar voren waarom financiële ondersteuning en stabiliteit essentieel zijn:

- **Initiële investeringen zijn hoog en rendement komt pas op lange termijn:** De overschakeling naar natuurinclusieve landbouw vereist investeringen in bodemherstel, landschapselementen (zoals hagen of poelen), en aangepaste teeltmethoden. De voordelen hiervan (zoals verbeterde bodemvruchtbaarheid of natuurlijke plaagbestrijding) worden pas na enkele jaren zichtbaar. Zonder financiële zekerheid durven landbouwers deze stap niet zetten.
- **Verlies aan opbrengsten door extensiever beheer:** Sommige maatregelen, zoals minder bemesting of het aanhouden van braakstroken, kunnen leiden tot lagere gewasopbrengsten. Zonder compensaties of alternatieve verdienmodellen zien landbouwers deze als een financiële aderlating.
- **Gebrek aan stabiele subsidies en langetermijncontracten:** Zoals ook aangehaald is bij '5.2.2 Flexibeler beleid en stabiele regelgeving' veranderen de voorwaarden van subsidies en beheerovereenkomsten regelmatig, waardoor landbouwers onzeker zijn over de financiële haalbaarheid van natuurinclusieve maatregelen. Landbouwers krijgen subsidies voor de duur van de beheerovereenkomst, maar tijdens de volgende GLB-periode kunnen de voorwaarden veranderen en kan de landbouwer uit de boot vallen. Niet alleen landbouwers, maar ook andere betrokkenen zijn afhankelijk van een stabiel financieringskader. Projecten die samenwerken met landbouwers (zoals het Dubbel Doel-project) kunnen stuiten op budgettaire beperkingen, waardoor langetermijnplannen en duurzame samenwerkingen

moeilijk uitvoerbaar zijn

- **Onvoldoende marktwaarde voor natuurinclusieve producten:** Duurzamer produceren brengt vaak hogere kosten met zich mee, terwijl de markt deze extra inspanningen niet altijd vergoedt. Er is nood aan financiële stimulansen of eerlijke marktvoorwaarden zodat natuurinclusieve landbouw een economisch haalbare keuze wordt in tijden van schaalvergroting. Naast subsidies kunnen nieuwe verdienmodellen zoals koolstofkredieten, natuurcompensaties of biodiversiteitslabels nodig zijn om financiële zekerheid te garanderen.

5.3.4 Autonomie versus controle

Het succes van natuurinclusieve landbouw hangt sterk af van de mate waarin landbouwers en natuurbeheerders autonomie krijgen of juist onderworpen worden aan regelgeving en controle.

In de resultaten worden verschillende spanningen benoemd tussen de nood aan vrijwillige betrokkenheid en flexibiliteit enerzijds, en de vraag naar meetbare, gecontroleerde natuurinclusieve maatregelen anderzijds:

Landbouwers willen autonomie en vrijwilligheid

Veel landbouwers geven aan dat ze bereid zijn om natuurinclusieve maatregelen te nemen, maar dan wel op een manier die past binnen hun bedrijfsvoering en zonder overmatige verplichtingen. Verplichte maatregelen en strikte regelgeving worden vaak als betuttelend of niet realistisch ervaren, omdat landbouwbedrijven sterk variëren in schaal, gewastype en economische context.

In sommige gevallen ervaren ze natuurmaatregelen als een eerste stap naar strengere regels of beperkingen op hun landgebruik. In de pilootgebieden werd vastgesteld dat wanneer beheerovereenkomsten te rigide worden aangeboden, landbouwers afhaken of slechts minimale inspanningen leveren om aan de voorwaarden te voldoen.

Natuurbeheerders en beleidsmakers zoeken naar controle en meetbaarheid

Vanuit ecologisch en beleidsmatig oogpunt is er een nood aan controle en regelgeving om te garanderen dat natuurinclusieve maatregelen effectief bijdragen aan biodiversiteit en klimaatdoelstellingen en dat belastinggeld verantwoordelijk wordt besteed. Dit leidt tot spanningen: hoeveel vrijheid geef je landbouwers, en hoeveel verplichtingen zijn nodig om de gewenste ecologische impact te garanderen?

Voor natuurbeheerders is het een uitdaging om in te schatten hoeveel impact vrijwillige maatregelen daadwerkelijk hebben. Beheerovereenkomsten zijn gebaseerd op vrijwillige deelname, maar sommige bevrageden stellen dat zonder duidelijke richtlijnen of controle de implementatie en naleving sterk verschillen per regio en per landbouwer. Ze geven aan dat zonder minimale regelgeving en monitoring, sommige maatregelen te vrijwillig blijven en geen structurele bijdrage

leveren aan biodiversiteitsdoelen.

Vrijwillige systemen werken beter als er begeleiding en stimulansen zijn

In gebieden waar landbouwers zelf de regie krijgen, maar wél ondersteund worden met kennis, financiële prikkels en flexibele regelgeving, blijken natuurinclusieve maatregelen veel duurzamer toegepast te worden. Het Dubbel Doel-project op de Linkerscheldeoever is een goed voorbeeld, waar landbouwers vrijwillig kunnen deelnemen aan natuurbeheer in ruil voor gronden en financiële voordelen. Hierbij werk je in de eerste plaats met beloningssystemen, die landbouwers stimuleren om effectief bij te dragen aan biodiversiteit.

Een van de belangrijkste lessen uit de pilootgebieden is dat er vraag is naar een duidelijke en stabiele richting, maar dat het pad daar naartoe een gezamenlijke zoektocht moet zijn, die wanneer nodig bijgestuurd wordt. Beheerovereenkomsten die ruimte laten voor maatwerk, in functie van langetermijndoelen, werken beter dan eenzijdig vastgelegde en rigide verplichtingen. Een gefaseerde aanpak is hierbij ook interessant, waarbij landbouwers stapsgewijs kunnen groeien in natuurinclusieve praktijken, in plaats van plotse, rigide verplichtingen. Daarbij verhoogt hun vergoeding naarmate ze meer natuurinclusief wordt, ook wanneer ze op een groter schaalniveau gaan samenwerken.

5.3.5 Druk op grond

Grond is een essentiële maar schaarse hulpbron die zowel door de landbouwsector als de natuursector wordt opgeëist. Daarnaast hebben ook andere sectoren – zoals industrie, woningbouw en toerisme – hun eigen belangen, waardoor er een voortdurende strijd is om ruimte.

Voor de bevroegde **landbouwers** is landbouwgrond in de eerste plaats een productiemiddel. Landbouwers hebben voldoende vruchtbare grond nodig om voedsel te produceren en hun bedrijf economisch leefbaar te houden. De bevroegde landbouwers vrezen dat de uitbreiding van natuurgebieden leidt tot verlies van landbouwgrond, wat hun bedrijfsmogelijkheden beperkt. De landbouwsector vraagt garanties dat landbouwgrond landbouwgrond blijft. In de interviews werd duidelijk dat veel landbouwers natuurherstel en natuurinclusieve maatregelen associëren met grondverlies. In sommige gebieden (zoals Linkerscheldeoever) heeft de uitbreiding van natuurcompensatiegebieden al geleid tot onteigeningen van landbouwgrond, wat bij landbouwers voor weerstand zorgt.

In gebieden waar landbouwers konden blijven en tegelijk subsidies kregen voor natuurmaatregelen, zoals in het Dubbel Doel-project, bleek er meer bereidheid om samen te werken. Dit toont aan dat natuurinclusieve landbouw succesvoller is als het niet wordt gezien als een verliespost, maar als een verrijking van het landbouwbedrijf.

Voor **natuurbeschermers** is landbouwgrond deels ook natuur. Veel natuurdoelstellingen, zoals natuurherstel en klimaatadaptatie, vereisen extra ruimte. Ze pleiten voor meer natuurherstel op landbouwgrond en zoeken naar manieren om landbouw en natuurbeheer te verweven. In de

pilootgebieden werd vastgesteld dat natuurherstelprojecten vaak te weinig aaneengesloten ruimte hebben om op grote schaal effect te hebben. Kleine, versnipperde natuurgebieden maken het moeilijk om robuuste ecosystemen te creëren en soorten duurzaam te beschermen. Veel agrarisch landschap is ecologisch verarmd en biedt onvoldoende leefgebied voor biodiversiteit. Natuurbeheerders pleiten voor meer ruimte voor biodiversiteit, maar liefst in samenwerking met landbouwers.

Andere sectoren concurreren ook om grond. Industrie en havenuitbreiding eisen ruimte op, zoals op de Linkerscheldeoever, waar landbouwgrond verloren is gegaan door haveninfrastructuur. Tegelijk werden er natuurcompensatiegebieden gecreëerd, wat tot extra druk op de beschikbare landbouwgrond leidde. Woningbouw en infrastructuur zetten druk op open ruimte en maken landbouwgronden steeds schaarser. De toerisme- en recreatiesectoren willen natuurgebieden toegankelijk maken, wat soms botst met natuurbehoud en landbouwbelangen.

Deze conflicterende belangen zorgen voor spanningen en een nood aan een geïntegreerde aanpak die zowel landbouwers als natuurbeschermers zekerheid biedt. Om natuurinclusieve landbouw succesvol te integreren in het ruimtelijk beleid, is een duidelijke langetermijnstrategie nodig. Dit vraagt om:

- Ruimtelijke planning die zowel landbouw als natuur erkent, zodat er geen onnodige conflicten ontstaan over grondgebruik.
- Gebiedsgerichte afspraken, waarbij per regio bekeken wordt welke landbouwgrond voor welke landbouw dient en waar welke natuurinclusieve maatregelen haalbaar zijn.
- Combinatiemodellen, zoals in het Dubbel Doel-project, waarbij landbouwers hun grond blijven gebruiken maar financieel ondersteund worden voor biodiversiteitsmaatregelen.
- Meer juridische zekerheid over grondgebruik, zodat landbouwers niet vrezen dat natuurmaatregelen op termijn tot juridische beperkingen leiden.
- Ondersteuning van natuurinclusieve landbouw zonder gedwongen grondverlies, zodat landbouwers biodiversiteit kunnen versterken zonder in te boeten op hun productiecapaciteit.

Door landbouw en natuur slim te verweven, kan een evenwicht worden gevonden tussen productieve landbouw en effectief natuurherstel, zonder dat beiden elkaar als concurrenten blijven zien.

5.4 Verbetermogelijkheden

5.4.1 Aanpassingen van maatregelen

Samen experimenteren in plaats van generieke regels

Natuurherstel in landbouwgebied vereist vaak enige extensivering. Het gaat eigenlijk over inboeten op efficiëntie ten voordele van veerkracht. Dit kan in de randen of op volledige percelen gebeuren. Natuurherstel gebeurt doorgaans vooral in de randen, vooral in moeilijk bewerkbare of natte hoeken.

Daar kunnen permanente structuren worden gerealiseerd. De vlakdekkende maatregelen (bijvoorbeeld fauna-akkers) liggen gevoeliger. Zeker op vruchtbare landbouwgronden hebben veel landbouwers daar moeite mee. Sommigen zien echter dat dergelijke maatregelen, indien tijdelijk toegepast, de bodem net rust geven. Een idee is om samenwerkingen te vormen waarbij die vlakdekkende natuurgerichte maatregelen door het landschap verschuiven, van het ene perceel naar het andere, zodat ze enerzijds de productiviteit van die percelen een tijdelijke boost geven en er anderzijds permanent voldoende ondersteunende maatregelen zijn voor de doelsoorten in het gebied. Op die manier worden maatregelen uitgerold die tegelijk rekening houden met natuur en met landbouw. Er kunnen ook verschillende beheerovereenkomsten worden gecombineerd. Zo kan bijvoorbeeld de beheerovereenkomst fauna-akker wisselteelt (deel stroken faunavoedselgewas en deel braak), die nuttig is voor voedselvoorziening voor akkervogels, op een nabijgelegen perceel aangevuld worden met beheerovereenkomsten die broed- en slaapgelegenheden voorzien. Er kan aan een gezamenlijke aanpak worden gewerkt, die natuurherstel, functionele biodiversiteit en landbouw ten goede komt. Op die manier wordt samen naar oplossingen gezocht, in plaats van beperkingen op te leggen.

De overheid zou dergelijke samenwerkingen kunnen stimuleren door meer bonus te bieden naarmate er meer landbouwers aansluiten. Dergelijke overeenkomsten zouden ook voor een langere termijn kunnen worden gesloten, waarbij de prijsafspraken soms geherevalueerd worden. Ten slotte zou er ook een resultaatgebaseerde vergoeding kunnen aan toegevoegd worden, zodat landbouwers en natuurexperten samen resultaat trachten te bereiken.

De huidige GLB-ondersteuning verloopt echter via vergoedingen voor de gemaakte kosten en de gederfde inkomsten. Daardoor is er geen stimulans om landbouwers en andere lokale actoren samen te laten zoeken hoe de natuurdoelen zo effectief mogelijk kunnen worden behaald. Daarvoor is het nodig dat de EU ook ruimte biedt om te experimenteren met resultaatgebaseerde vergoedingen (Kelemen et al., 2023; Matzdorf et al., 2023). Dankzij het inbrengen van fijnmazige lokale kennis kan het zijn dat er met minder middelen meer resultaten kunnen worden gerealiseerd. Daarbij zijn er wel nog uitdagingen, zoals het bepalen van de vergoeding en de opvolging van de resultaten (transactiekosten, zie Splinter & Dries (2024)), alsook risico's (andere invloeden op de resultaten) aan verbonden. Omwille van dit laatste kan met outputresultaten worden gewerkt, zoals bijvoorbeeld hoeveelheid beschikbaar voedsel voor akkervogels. Dit zou landbouwers ook stimuleren om samen te werken, want veel soorten reageren op inspanningen op een hoger schaalniveau.

Er zijn ook vragen bij de perimeter van de beheergebieden. Sommige landbouwers bevinden zich net buiten de perimeter en willen ook graag meedoen. Er kan in dergelijke gevallen onderzocht worden in welke mate dit zinvol kan zijn. De redenen voor het wel of niet toelaten van deze landbouwer worden dan best helder gecommuniceerd.

Samen uitvoeren in plaats van elk voor zich

Niet alle natuurgerichte maatregelen zijn door alle landbouwers uitvoerbaar. Veel akkerbouwers beschikken niet over de vereiste machines om te maaien en af te voeren. Soms passen

voorgeschreven breedtes niet bij de machines van een landbouwer. Enerzijds kunnen maatregelen beter afgestemd worden op wat landbouwers kunnen, hetgeen mogelijk is door de landbouwers nog meer te betrekken bij de vormgeving van maatregelen. Anderzijds kunnen ook hier samenwerkingen worden gestimuleerd, waarbij bijvoorbeeld één landbouwer instaat voor het beheer van alle stroken in een bepaald gebied. Dergelijke samenwerkingen zijn nieuw voor de landbouwers en de opbouw ervan vergt begeleiding en ondersteuning. Die samenwerking kan ook verder reiken dan landbouwers. Lokale overheden zijn in dezelfde gebieden actief voor onder meer bermbeheer. Zij kunnen samen de permanente structuren realiseren en ook bijdragen aan het beheer van tijdelijke maatregelen. Ook landbouwverenigingen, natuurverenigingen, wildbeheereenheden, consumentenorganisaties, Regionale Landschappen en anderen kunnen een rol spelen in de samenwerking. Zelfs afnemers hebben al interesse getoond (bijvoorbeeld door een meerprijs te bieden voor graan indien er bloemenstroken zijn).

Samen monitoren en evalueren

Het is van groot belang de effectiviteit van inspanningen te monitoren en te evalueren. Dit kan door samenwerking van wetenschappers, vrijwilligers en landbouwers gebeuren. Dergelijke participatieve monitoring vergt wetenschappelijke begeleiding. Landbouwers die systematisch bijdragen aan monitoring zouden daar vanuit het GLB voor kunnen worden vergoed. Ook de evaluatie van de resultaten gebeurt best op participatieve wijze.

Meer begeleiding en minder bestraffing

De frustratie over boetes komt regelmatig naar boven. Soms wordt de landbouwer beboet voor zaken waar hij zelf geen invloed op heeft, zoals de verstoring van beheerovereenkomsten door wandelaars met honden. Er is vraag naar nog meer begeleiding, vooral door onafhankelijke adviseurs, en minder straffen. Er is veel vraag naar een lerende handhaving, waarbij begeleiding primeert boven bestraffing. Dit kan de veelvuldige klachten inzake kortingen op de vergoedingen opvangen. Bij overtredingen die de beleidsdoelen niet ondermijnen is een goed gesprek veel meer waard dan een onmiddellijke korting op de vergoeding. Deze kortingen blijven evenwel essentieel voor overtredingen die wel de beleidsdoelen ondermijnen, vooral wanneer ze recidive zijn. Wanneer er duidelijk blijkt is van misbruik en dit schade veroorzaakt aan natuur is straffen nodig.

5.4.2 Proefprojecten en kennisuitwisseling

Wederzijdse kennisuitwisseling tussen landbouwers, natuurbeschermers en andere lokale actoren

Veel landbouwers waarderen het wanneer natuurexperten hen informeren over de natuur op hun bedrijf. Ze stellen zich ook vragen bij de resultaten van hun natuurgerichte inspanningen en willen mee zoeken naar een verhoging van de effectiviteit van die maatregelen. Anderzijds is het belangrijk ook kennis over de landbouw te delen. Eigenlijk bevinden zowel landbouwers als natuur zich in een precarie situatie. Bovendien zijn beiden zeer begaan met het landschap en hebben ze bijzonder veel te leren van elkaar. Er kunnen nooit genoeg gesprekken worden georganiseerd tussen natuurbeschermers, landbouwers en andere lokale actoren, liefst zo informeel mogelijk. Ook recreanten en andere passanten moeten worden meegenomen in het verhaal.

Alternatieven voor chemische bestrijding

Landbouwers grijpen gemakkelijk naar chemische bestrijding en hebben graag dat alles proper is. Dit knelt met natuurherstel. Een diversiteit aan wilde planten betekent ook een diversiteit aan nectar, insecten en zaden, en dus voedsel voor akkervogels. Wilde planten kunnen ook als bodembedekker fungeren. Toch kunnen we niet ontkennen dat vooral akkerdistels problematisch kunnen worden. Er is nood aan onderzoek en begeleiding om proliferatie van akkerdistels te voorkomen.

Bodemgezondheid

Bodemgezondheid is een belangrijke gemeenschappelijke bekommernis voor zowel landbouwers als natuurbeschermers. De bodem vormt de basis voor de voedselproductie, alsook de basis voor het voedselweb. Een goede bodem houdt water vast en laat het infiltreren. Zorg voor de bodem draagt ook bij aan klimaatmitigatie en klimaatadaptatie. Activiteiten rond bodemleven kunnen landbouwers, natuurbeschermers en andere actoren samenbrengen.

5.4.3 Financiële haalbaarheid voor de landbouwer

Extra kosten en risico's

Landbouwers die hun bedrijfsvoering meer natuurinclusief of agro-ecologisch maken, nemen heel wat risico's. Ze gaan samenwerken met natuur in een landschap waar weinig natuur meer is. Ze zijn niet zeker of hun producten nog verkocht geraken. Het beleid is weinig standvastig en iets dat vandaag wordt ondersteund, kan dat het volgend jaar al niet meer zijn. Ze moeten ook door een leercurve. Dit alles maakt verandering risicovol en duur.

Bij gemiddelden werkt een deel van de landbouwers met verlies

De vergoedingen voor beheerovereenkomsten en ecoregelingen zijn gestoeld op de gemiddelde kosten en gedeelde inkomsten. Dit wil meteen zeggen dat een deel van de landbouwers ze met verlies uitvoeren. Deze vergoedingen kunnen worden aangevuld met bonussen voor samenwerking en resultaten, en er is minstens degelijke onafhankelijke begeleiding en advisering nodig. Ook ondersteuning bij de organisatie van de afzet is van belang. Korte keten vermindert de isolatie waarin landbouwers terechtgekomen zijn en plaatst hen weer centraal in de samenleving.

Public money for public goods

Heel wat middelen uit het GLB ondersteunen de business as usual (bijvoorbeeld hectaresteen) (Savels et al., 2025). Om de transitie naar een meer natuurinclusieve en agro-ecologische landbouw te ondersteunen, is een drastische verschuiving nodig van die middelen naar het realiseren van maatschappelijke voordelen, met name ecologische en sociale doelstellingen.

True cost accounting

Landbouwers moeten concurreren op de wereldmarkt. Lage prijzen zijn dikwijls het resultaat van het afwentelen van de kosten op de samenleving, zoals biodiversiteitsverlies, verontreiniging en sociale uitbuiting. Bij true cost accounting worden deze kosten geïnternaliseerd. Een eenvoudige manier om dit na te streven is milieuschadelijke producten, bijvoorbeeld pesticiden, zwaarder te belasten.

5.4.4 Alle beleid moet mee

Van natuurinclusief onderwijs

Het gebrek aan aandacht voor natuur begint op school. Van landbouwscholen tot universiteiten tot naschoolse vorming: er is op alle fronten meer aandacht nodig voor natuur. Daarnaast kunnen ook initiatieven als open bedrijven, demoprojecten en andere helpen. We moeten de mens weer zien als onderdeel van de natuur, in plaats van heerser ervan.

Naar eerlijk handelsbeleid

Natuurbeleid alleen zal het verlies van biodiversiteit niet stoppen. Landbouwers wijzen bijvoorbeeld op de inconsistentie tussen strenge regels in eigen land en vrijhandelsverdragen die goedkoop en onduurzaam geproduceerd voedsel uit het buitenland toelaten op onze markt. Om het verlies van biodiversiteit te stoppen moet alle beleid mee op dezelfde lijn. Het Europese beleid inzake buitenlandse handel moet ervoor zorgen dat alle producten op onze markt aan dezelfde voorwaarden moeten voldoen.

5.5 Zelfreflectie bij de methodiek

5.5.1 Voordelen

Een van de belangrijkste voordelen van Soft Systems Methodology is dat het structuur en overzicht biedt bij het analyseren van problematische situaties. Dit leidt tot een meer holistische kijk op de situatie van de actoren binnen elk pilootgebied en zorgt ervoor dat alle relevante aspecten worden meegenomen. We ondervonden dat de interviews en workshops bijdragen aan een betere communicatie tussen de betrokkenen. De methodologie fungeert als een hulpmiddel om de dialoog tussen betrokken partijen te verbeteren, netwerken te maken of te versterken, en het zoeken naar gedeelde ideeën te stimuleren. Dit maakt het gemakkelijker om verschillende perspectieven samen te brengen en gezamenlijk tot een beter begrip van de problematische situatie te komen. De workshop stimuleerde de betrokkenen om expliciet te maken wat zij belangrijk vinden en helpt verborgen agenda's en perspectieven zichtbaar te maken. Hiermee zijn er nieuwe en onverwachte inzichten ontstaan bij de deelnemers. De methode hielp bij het inzichtelijk maken van complexe lokale situaties en verschillende perspectieven. Doordat het zich richt op zowel 'harde' feiten (bijvoorbeeld de streefgetallen voor een bepaalde populatie) als 'zachte' organisatorische kwesties (zoals cultuur en waarden van lokale landbouwers), kunnen problemen in hun volledige context worden bekeken.

5.5.2 Uitdagingen

Deze studie maakt gebruik van een doelgerichte steekproef van actoren uit de landbouw- en natuursector, evenals uit beleid en praktijk binnen drie specifieke gebieden in Vlaanderen. Deze gerichte selectie maakte het mogelijk om diepgaand inzicht te verkrijgen in de processen, interacties

en betekenisgevingen binnen deze contexten. De bevindingen bieden waardevolle inzichten in onderliggende mechanismen die mogelijk ook relevant zijn voor gelijkaardige situaties. Tegelijkertijd dient voorzichtigheid betracht te worden bij het doortrekken van de resultaten naar andere ruimtelijke of beleidscontexten, aangezien de conclusies sterk ingebed zijn in de specifieke kenmerken van de onderzochte gebieden.

Ondanks de vele voordelen van Soft Systems Methodology, kent de methode ook praktische uitdagingen. Het onderzoek met deze methode kende een langdurig traject. Dit kan liggen aan het feit dat we als onderzoekers deze techniek nog niet helemaal onder de knie hadden, aangezien we hier voor het eerst mee aan de slag gingen. Het effectief gebruiken van Soft Systems Methodology vergt oefening en praktische ervaring. Er werden veel open vragen gesteld tijdens de gesprekken, waardoor de tijdslimiet per interview niet altijd de nodige ruimte gaf om elke vraag grondig te kunnen uitwerken. Naar de toekomst toe is het dus ook belangrijk hier verder rekening mee te houden.

Een belangrijke methodologische reflectie betreft ook de mate waarin de noden en percepties van actoren uit de landbouwsector op Linkerscheldeoever accuraat werden gecapteerd. In tegenstelling tot de andere pilootgebieden werden in Linkerscheldeoever slechts in beperkte mate rechtstreekse interviews afgenomen met landbouwers. De belangen en perspectieven van de landbouwsector werden voornamelijk gereconstrueerd via gesprekken met andere, nauw met de landbouwers verbonden actoren. Hoewel deze actoren vaak een goed overzicht hebben van de sectorale dynamieken, blijft het onzeker in welke mate hun interpretaties volledig samenvallen met de ervaringen en prioriteiten van individuele landbouwers. Het ontbreken van een systematische terugkoppeling van de bevindingen naar landbouwers zelf vormt dan ook een belangrijke beperking van dit onderdeel van dit onderzoek. Bijgevolg dienen de resultaten met betrekking tot de Linkerscheldeoever met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd te worden.

Een andere uitdaging zal dan ook zijn het vervolg van dit onderzoek door te geven aan de instanties die hier verder mee aan de slag zullen gaan. Je moet hiervoor vertrouwen en betrokkenheid van de belangrijke stakeholders verwezenlijken. Ook dit is tijdsintensief bij een complex en ingewikkeld lokaal systeem. Een van de grootste inhoudelijke beperkingen van Soft Systems Methodology is dat het weinig handvatten biedt voor het omgaan met macht en weerstand tegen verandering. De methode is sterk gericht op samenwerking en participatie, maar heeft geen expliciete mechanismen om machtsstructuren te doorbreken of radicale verandering af te dwingen in bijvoorbeeld het beleid. Tot slot moet je als onderzoeker ook steeds waakzaam blijven van je eigen rol en positie in het onderzochte systeem. Dit kan de objectiviteit van je dataverzameling en analyse aantasten.

5.5.3 Vervolg

Soft Systems Methodologie is geen eenmalig, lineair proces, maar een iteratief leerinstrument. Het is aangewezen om op regelmatige basis een hernieuwde reflectie op de situatie te organiseren, waarbij wordt gekeken wat er sinds de vorige keer veranderd is.

Gedurende het hele proces moeten de denkstappen transparant blijven. Door van elke fase duidelijke documentatie bij te houden, ontstaat een ordening van ideeën die het proces niet alleen inzichtelijk maar ook toetsbaar maakt. Dit bevordert de interne legitimiteit van het traject en biedt aanknopingspunten voor verdere reflectie en verantwoording.

Bij het ontwerpen van acties moet vanaf het begin helder zijn op welke wijze wordt gemeten of de voorgestelde veranderingen niet alleen werken, maar ook doelmatig en bijdragen aan hogere organisatiedoelen. Deze prestatiecriteria moeten expliciet worden afgesproken met deelnemers, zodat tijdens de implementatiefase verantwoord kan worden welke aannames kloppen en welke bijstelling vragen.

Er is een combinatie nodig van de ‘logische’ en de ‘culturele’ stroom. Waar de logische stroom zich richt op structuur en proces, biedt de culturele stroom ruimte voor waarden, overtuigingen en onderlinge verhoudingen. Door deze bewust parallel te laten verlopen in workshops — bijvoorbeeld via het combineren van conceptuele modellen — ontstaat een rijker beeld van de situatie.

Zoals ook in de literatuur wordt benadrukt, biedt Soft Systems Methodology weinig expliciete instrumenten om met machtsdynamieken of weerstand om te gaan. Er moet bij elke nieuwe cyclus opnieuw aandacht worden besteed aan culturele en politieke haalbaarheid, waarbij rollen, normen en waarden en machtsdynamieken expliciet in kaart worden gebracht. Dit voorkomt dat aannames onbesproken blijven en zorgt ervoor dat verborgen belangen aan het licht komen. Om hieraan tegemoet te komen, stellen we voor om tijdens het opstellen van de *rich pictures* gebruik te maken van technieken als *power mapping*. Hiermee kunnen formele en informele invloedstructuren in beeld worden gebracht, wat helpt om blinde vlekken en onevenwichtigheden zichtbaar te maken.

Het versterken van betrokkenheid onder stakeholders is steeds noodzakelijk. In plaats van modellen enkel te presenteren, is het van belang om deze in co-creatie met betrokkenen te ontwikkelen. Dit betekent dat deelnemers actief meedenken en meewerken aan het modelleren van hun eigen werkelijkheid, waardoor het eigenaarschap van het proces toeneemt.

Met dergelijke vervolgstappen, kunnen de pilootgebieden niet alleen verder bouwen op de huidige inzichten, maar ontstaat een lerend en adaptief proces dat aansluiting vindt bij de dynamiek van de **lokale** context.

6. Hoe verder in de pilootgebieden?

Om vanuit de veelheid aan resultaten tot de voornaamste aanbevelingen per pilootgebied te komen, worden hierna op basis van Hoofdstukken 4 en 5 een aantal verbetermogelijkheden per pilootgebied samengebracht en door de onderzoekers verder uitgewerkt. Zij vormen de basis voor de aanbevelingen per pilootgebied vooraan in het rapport.

6.1 De Brakouter

6.1.1 Informele kennisuitwisseling op het terrein

In de Brakouter blijkt niet alleen een kloof tussen landbouw en natuur, maar ook tussen verschillende percepties op natuur. Voor sommigen is landbouw zelf natuur, terwijl natuur voor anderen naar beschermde natuurgebieden verwijst. Sommige actoren kijken voor biodiversiteit naar bepaalde soorten en hun bescherming, terwijl anderen - zowel landbouwers als andere actoren - biodiversiteit als een systeem bekijken dat begint bij de bodembiodiversiteit. Deze verschillende visies hebben implicaties voor de praktijk. Verschillende landbouwers vinden dat de vruchtbare akkers in de Brakouter maximaal voor landbouw moeten ingezet worden. Ze stellen evenwel ook veel maatregelen voor die de functionele biodiversiteit ondersteunen, zoals niet-kerende bodembewerking. Sommige actoren focussen op de kritieke toestand van een van de laatste populaties grauwe gors in Vlaanderen. Voor hen is er geen tijd om te wachten op het herstel van het agro-ecosysteem. Er zijn snel en veel gerichte maatregelen nodig voor de overleving van deze laatste populatie. Ze stellen een contradictie vast tussen de vrijwilligheid van de GLB-ondersteuning en de verplichtingen vanuit Europa (gunstige staat van instandhouding realiseren, doelen Natuurherstelverordening). Het geheel is duidelijk geen zwart-wit verhaal, maar wel een debat met vele nuances.

Volgens veel bevrageden kan meer informele kennisuitwisseling, liefst ter plaatse, helpen om tot een meer gedeelde perceptie van natuur en van de te nemen maatregelen te komen, dit zowel bij landbouwers, natuurbeschermers als anderen. Het kan ook helpen om elkaars concrete bezorgdheden beter te begrijpen, zoals bijvoorbeeld schade aan gewassen door kraaien, en samen naar oplossingen te zoeken. Kennisdeling over de effectiviteit van natuurgerichte maatregelen is daarbij ook belangrijk.

6.1.2 Krachten van diverse actoren bundelen

Uit de antwoorden blijkt dat de grote uitdaging voor de Brakouter is om tegelijkertijd de landbouwers een leefbare toekomst te verzekeren én natuurherstel te realiseren, zowel van de bedreigde akkervogels als het gehele agro-ecosysteem, en dit in tijden van onvoorspelbare fluctuaties in het klimaat. Er is nood aan een geïntegreerde visie over hoe deze doelen te realiseren.

Er zijn evenwel meer actoren dan landbouwers en natuurbeschermers actief in het gebied. Zij getuigen elk over hun eigen uitdagingen, maar ook hun eigen capaciteiten om uitdagingen aan te pakken. Tabel 1 geeft een overzicht van de bevroegde actoren, maar er zijn nog meer actoren, zoals de windturbinebedrijven en de afnemers van landbouwproducten. De samenwerking tussen deze actoren blijkt momenteel beperkt. Door hun noden en capaciteiten te bundelen en samen gericht in te zetten in functie van de gemeenschappelijke visie, zou veel meer vooruitgang kunnen worden geboekt. Zo kunnen de 7% permanente en tijdelijke ecologische structuren die nodig zijn voor de akkervogels niet alleen door landbouwers, maar onder meer ook door overheden die bermen beheren of jagers die maatregelen nemen voor jachtwild worden gerealiseerd. Er zou een natuurinclusief landbouwlandschap kunnen worden gerealiseerd waar allen aan bijdragen, allen beter van worden en allen trots op kunnen zijn.

Op basis van deze bevindingen stellen we vast dat het aangewezen is om de betrokken actoren, inclusief de Waalse actoren, samen te brengen om hun noden in een gedeelde visie om te zetten en vervolgens hun capaciteiten samen te leggen en uit te zoeken hoe deze het beste kunnen worden ingezet in functie van de gedeelde visie. Op die manier zouden de inspanningen van jagers, compensatiemaatregelen voor windturbines en ondersteuning door afnemers van landbouwproducten samen met de middelen van overheden gecoördineerd kunnen worden ingezet ten voordele van landbouw én natuurherstel én andere noden.

Bouwstenen om zo'n traject te laten slagen zijn onafhankelijke facilitering (bijvoorbeeld door het Regionaal Landschap Zuid-Hageland), informele doelgerichte bijeenkomsten, inclusief terreinbezoeken om knelpunten ter plaatse te bespreken, en begeleiding door onafhankelijke adviseurs met kennis van natuurinclusieve landbouw .

Tabel 1: Noden en capaciteiten van een niet-limitatieve lijst van actoren in de Brakouter

Actoren (ook in het Waalse deel)	Noden	Capaciteiten
Landbouwers	<ul style="list-style-type: none"> - Leefbare toekomst (kosten en prijzen laten waardig inkomen toe, toegang tot grond) - Veerkracht bij klimaatverandering - Stabiliteit en consistentie in het beleid 	<ul style="list-style-type: none"> - Kennis van het landschap - Maatregelen voor natuurherstel die in hun bedrijfsvoering passen
Natuurbeschermers	<ul style="list-style-type: none"> - Natuurherstel, incl. overleving restpopulaties akkervogels 	<ul style="list-style-type: none"> - Kennis van biodiversiteit en vereiste maatregelen voor natuurherstel - Monitoring biodiversiteit

Jagers	- Voldoende jachtwild	- Extra ondersteuning voor natuurherstel, in functie van jachtwild
Vlaamse overheid (VLM, ALV, ANB), Waalse overheid	- Realiseren van de beleidsdoelen (o.a. Natuurherstelverordening)	- Ondersteuning, o.a. via het GLB, binnen wat Europa toelaat
Lokale overheden	- Realiseren lokaal beleid - Beheer van lokale infrastructuur (o.a. wegbermen)	- Extra ondersteuning op basis van eigen bestuursakkoord - Ondersteuning via publieke gronden
Regionaal Landschap, Boerennatuur, onderzoekers, en andere	- Problemen oplossen	- Projectmatige ondersteuning in functie van lokale noden

6.1.3 Beleidsinstrumentarium op maat

Er is veel vraag naar maatwerk:

- Beheerovereenkomsten op maat - Samen met landbouwers en natuurbeschermers kan aangepaste ondersteuning worden bedacht en getest. Bijvoorbeeld, door niet-perceelsgebonden faunagerichte beheerovereenkomsten kan de opbouw van onkruiden verminderen, alsook de nood aan pleksgewijze bestrijding. Bij de verplaatsing van een beheerovereenkomst kan tegelijk met landbouw en met natuurherstel rekening worden gehouden. In een landschap zijn complementaire maatregelen nodig voor voedselvoorziening en voor schuil- en broedgelegenheid voor akkervogels. De resultaten moeten worden opgevolgd, op landschapsniveau, zowel inzake landbouw als natuurherstel, en geëvalueerd en waar nodig bijgestuurd. Landbouwers zijn partners in deze zoektocht. Mits periodieke herevaluatie van de prijs zouden langdurige contracten kunnen worden gesloten.
- Hindernissen wegwerken - Bij concrete problemen kan samen naar praktische oplossingen worden gezocht. Zo hebben akkerbouwers problemen met het maaien en afvoeren, omdat ze het maaisel nergens kunnen verkopen. Mogelijke oplossingen zijn het maaisel laten ophalen voor compostproductie, of landbouwers begeleiden in de productie van boerderijcompost.

6.2 Het Hart van Haspengouw

6.2.1 Informele dialoog

Ook in Hart van Haspengouw is er een duidelijke vraag naar dialoog tussen de verschillende belanghebbenden.

- Het Hart van Haspengouw heeft vruchtbare landbouwgronden en sommige landbouwers ervaren voedselproductie dan ook als hun primaire taak. Ze voelen zich onder druk door klimaatverandering, verstedelijking, natuuroitbreiding en recreatie. Ze voelen zich ook financieel en vanuit de regelgeving onder druk gezet. Het krimpende areaal landbouwgrond, de lage marges en de grote concurrentie bemoeilijken hun bijdrage aan natuurherstel. Ze zijn zich goed bewust van het belang van functionele biodiversiteit (zoals bodemleven), maar moeten op korte termijn overleven. Ze hebben ook problemen met schadelijke soorten, zoals onkruid, slakken, kraaien, spreuwen, duiven en everzwijnen.
- Het Hart van Haspengouw bevat ook een uitzonderlijke biodiversiteit, met valleien, kalkrijke graslanden en bosgebieden. Er is een habitatrictlijngebied ‘Bossen en Kalkgraslanden van Haspengouw’ en er zijn soortbeschermingsprogramma’s voor akkervogels, grauwe en blauwe kiekendief en Europese hamster. Natuurbeschermers willen de aanwezige natuurgebieden vergroten om de natuurdoelen te kunnen realiseren, en pleiten voor zorg voor bodemkwaliteit, watersystemen en kleine landschapselementen in het landbouwgebied, ter ondersteuning van natuurgebieden.
- Het Hart van Haspengouw beschikt ook over een rijk cultureel erfgoed. Dit maakt het landschap extra aantrekkelijk voor toeristische ontwikkeling.

In het Haspengouwse landschap kunnen natuurlijke, agrarische en culturele elementen elkaar versterken en het landschap weerbaarder maken tegenover een onvoorspelbaar klimaat. Er is vertrouwen in **brugorganisaties** als het Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren en PIBO Campus. Zij zijn dan ook uitgelezen partners om de verschillende actoren meer bij elkaar te brengen, via **informele activiteiten**, zoals bijvoorbeeld lerende netwerken, demo’s of gezamenlijke projecten en experimenten. Ook het nieuwe Landschapspark Hart van Haspengouw heeft de expliciete taak deze actoren te verbinden en te versterken. Samen kan aan een gedeelde streekidentiteit worden gewerkt.

6.2.2 Stabiliteit in visie en creativiteit in maatregelen

Zowel landbouwers als natuurbeschermers beklemtonen de nood aan een **stabiele integrale lange termijn gebiedsvisie, met duidelijke doelen**. De respondenten in het Hart van Haspengouw lijken dit vooral van de overheid te verwachten. Er zijn momenteel wel natuurdoelen voor het Habitatrictlijngebied en voor de soortbeschermingsprogramma’s, maar niet voor de landbouw.

Voor de realisatie van die doelen is er veel vraag naar inspraak. Er is vraag naar **flexibele maatwerkoplossingen**, in plaats van rigide top-down vastgelegde maatregelen en bij afwijkingen moeilijk aanvaardbare “kortingen”. Door de lokale kennis en ervaring van de verschillende actoren mee te nemen in de vormgeving van beheerovereenkomsten, kunnen ze zo uitgewerkt worden dat ze beter inpasbaar zijn in de bedrijfsvoering. In plaats van maatregelen en voorwaarden plots eenzijdig te veranderen worden beter trajecten doorlopen met experimenten en demonstraties, zodat er samen in de richting van de doelen kan worden gewerkt. Sommige landbouwers zijn overtuigd van nut van bepaalde beheerovereenkomsten, andere niet. Demodagen bij de overtuigde landbouwers kunnen helpen om de anderen mee te krijgen. Bij dit alles is monitoring en gezamenlijke evaluatie

nodig en waar nodig moet worden bijgestuurd. Daarbij moet er wel over worden gewaakt dat vooruitgang wordt geboekt in de richting van de doelen.

Er is interesse om samen te werken op landschapsniveau, waarbij landbouwers uitvoeren en natuurbeschermers in samenspraak met de landbouwers faciliteren. Maar er kunnen meer actoren worden betrokken bij de inrichting van het landschap. Bedrijven als de Tiense Suiker en Beneo-Orafti kunnen bijkomend vergoeden bij het halen van bepaalde doelen, hetgeen ze vervolgens kunnen meenemen in de promotie van hun producten. Er kunnen ook lokale voedselsystemen worden opgezet, bijvoorbeeld van baktarwe tot brood. Ook de provincie Limburg, de gemeenten, de Limburgse Koepel voor Natuurstudie (LIKONA), grondeigenaars, loonwerkers, jagers en vrijwilligers hebben een rol te spelen. Het concept **agrarisch natuurbeheerplan** biedt hier mogelijkheden. Meerdere landbouwers, alsook andere actoren, kunnen samen een plan opmaken met duidelijke doelen, die de gebiedsvisie ondersteunen, en er kan samen in de richting van die doelen worden gewerkt. Ook voor het beheer van landschapselementen kan worden samengewerkt, bijvoorbeeld gemeenschappelijke hagen.

6.2.3 Kennis delen en samen ontwikkelen

Er is vraag naar veel meer kennisdeling. Landbouwers stellen vast dat ze maar beperkte natuurkennis aangereikt kregen tijdens hun **opleiding**, maar dat deze hen wel kan interesseren. Er is meer aandacht voor natuur nodig in het onderwijs op alle niveaus. Daarnaast hebben landbouwers ook nood aan continu leren. Kennis kan hen onder meer worden aangeboden door opleidingen, studiedagen, lerende netwerken, demo's, experimenten en projecten. Lokale kennisinstellingen als PIBO kunnen hier een belangrijke rol spelen.

Een aantal kennisnoden bleken prangend, zoals hoe omgaan met onkruid en met diverse schadelijke soorten. Daar worden best demoprojecten rond opgezet, waarin landbouwers en natuurbeschermers samen experimenteren. Ook over zaadmengsels voor beheerovereenkomsten waren er bezorgdheden. Ook dit is een interessant onderwerp voor gezamenlijke experimenten. **Cocreatieve kennisontwikkeling** leidt tot evenwichtige inzichten.

6.3 Linkerscheldeover

In vergelijking met de andere twee pilotgebieden is er op Linkerscheldeover via het project Dubbel Doel al een heel traject afgelegd richting natuurinclusieve landbouw. Uit de antwoorden bleek al meer vertrouwen te zijn opgebouwd, zowel tussen landbouwers onderling (nieuwe samenwerking tussen akkerbouwers en veetelers) als tussen landbouwers en andere actoren. Linkerscheldeover blijkt een voorloper op vlak van ondersteuning op maat voor landbouwers, onder meer via pasmuntovereenkomsten.

6.3.1 Stapsgewijze transitie naar natuurgerichte landbouw

Ook hier komt de nood aan een **visie** over een rendabele landbouw binnen de randvoorwaarden van de natuurdoelen naar boven. Welke landbouw is wenselijk in het gebied en hoe kan deze zowel op korte als op lange termijn rendabel zijn? Landbouwers willen dat heel praktisch zien, inclusief het economische plaatje. Ze verwachten ook dat die visie stabiel is.

De bevroagden pleiten ervoor om de transitie naar een natuurinclusieve landbouw **stapsgewijs** te laten plaatsvinden. Ze stellen voor om bij beheerovereenkomsten het ambitieniveau modulair op te bouwen tot het gewenste niveau. Daarbij wordt samen geëxperimenteerd met het wegwerken van knelpunten en worden positieve en negatieve ervaringen met elkaar gedeeld. We stellen vast dat een soort “collegiale toetsing”, zoals biodynamische landbouwers toepassen, interessant kan zijn. Daarbij leggen landbouwers hun ambitie voor de volgende jaren uit aan collega’s, krijgen ze feedback, en wordt enkele jaren later teruggekeerd om opnieuw te evalueren en feedback te geven. Zo wordt samen geleerd.

6.3.2 Ondersteuning van landbouwers in hun transitie

De bevroagden beklemtonen dat veranderingen in de bedrijfsvoering ondersteuning vergen. Er zijn investeringen nodig (bijvoorbeeld andere machines), er is een leerkost en er zijn risico’s aan verbonden.

Er is vraag naar een **centraal aanspreekpunt** (of vertrouwenspersoon) dat zowel een verbindende rol vervult als ondersteuning biedt op het gebied van regelgeving en praktijkadvies. Er is nood aan monitoring van de vooruitgang ten opzichte van zowel de landbouw- als de natuurdoelen, gecombineerd met evaluatie en bijsturing.

Er is ook nood aan meer **samenwerking**, zowel tussen de landbouwers (bijvoorbeeld gezamenlijke aankoop van machines) als met andere actoren in de samenleving. Coöperatieve initiatieven kunnen landbouwers ondersteunen, bijvoorbeeld bij de verkoop of verwerking van hun producten. Er wordt gedacht aan investeringen in een drooginstallatie om luzerne te drogen of een streekcomposteringsproject. Dat zijn projecten die landbouwers niet alleen kunnen opzetten. Overheden en actoren moeten hier hun schouders mee onder steken. Dit zijn ook investeringen die nodig zijn voor natuurherstel.

Velen beklemtonen dat een meer natuurinclusieve landbouw **kennisondersteuning** vereist. Ze vragen aandacht voor natuurinclusieve landbouw in het (landbouw)onderwijs en via permanente vorming, liefst via praktijkgerichte demonstraties bij landbouwers. Een specifiek aspect waarbij landbouwers ondersteuning vragen is prijszetting. Landbouwers zijn te veel prijsnemer geworden.

6.3.3 Landbouwers herintegreren in de samenleving

De bevroegden beklemtonen dat om te kunnen overleven landbouwers moeten meedraaien op de wereldmarkt, die hen geen ruimte biedt om zorg te dragen voor natuur. Wanneer de samenleving een meer natuurinclusieve landbouw wil, kan ze dit niet opleggen aan landbouwers, maar moet ze daarvoor kiezen. Dit kan gebeuren door te **kiezen voor lokale producten** en daar de correcte prijs voor te betalen. In het Waasland zijn er reeds enkele initiatieven die lokale landbouwproducten promoten (Smaak van Waas en Groot Saeftinghe Smaekt). Dit blijft echter een nichemarkt. Om een eerlijk speelveld te krijgen is het nodig om **importproducten aan dezelfde voorwaarden** te onderwerpen als lokaal geproduceerde producten.

Er wordt ook beklemtoond dat de verschillende actoren in het landschap baat kunnen hebben bij de kennis en ervaringen die landbouwers hebben opgebouwd. Er is vraag naar **oprechte dialoog**, waarin landbouwers als volwaardige partners worden gehoord en waarin hun praktische realiteit wordt erkend. Kiezen voor lokale producten verbindt de samenleving opnieuw met zijn landbouwers en zal hen helpen om hun plaats terug te vinden in de samenleving. Er zijn nog tal van mogelijkheden om de kloof tussen landbouwers en de rest van de samenleving te herstellen. Denk hierbij aan **activiteiten** als natuurgidsbeurten over landbouw, natuuronderzoekers die hun resultaten met landbouwers bespreken, natuuronderzoekers en landbouwers die samen vogels tellen en achteraf hun ervaringen delen in een telcafé (ervaring uit Zeeland), een Bioblitz⁴⁰, een 1000-soortendag, of gewoon ontspannende activiteiten op landbouwbedrijven.

---

⁴⁰ Een BioBlitz is een evenement waarbij men in een afgebakend gebied en binnen een beperkte tijd (bijvoorbeeld een dag of weekend) zoveel mogelijk soorten planten, dieren, zwammen probeert te vinden en te registreren.

Referenties

- Agentschap Natuur en Bos (2015a). Soortbeschermingsprogramma voor de Europese hamster in Vlaanderen.
- Agentschap Natuur en Bos (2015b). Soortbeschermingsprogramma voor grauwe kiekendief (*Circus pygargus*) in Vlaanderen.
- Agentschap Natuur en Bos (2021). Soortbeschermingsprogramma voor akkervogels in Vlaanderen.
- Agentschap Natuur en Bos (2025). Compensatie bescherming nesten en jongen broedvogels op landbouwpercelen.
- Aguilera, E., Díaz-Gaona, C., García-Laureano, R., Reyes-Palomo, C., Guzmán, G. I., Ortolani, L., Sánchez-Rodríguez, M., & Rodríguez-Estévez, V. (2020). Agroecology for adaptation to climate change and resource depletion in the Mediterranean region. A review. *Agricultural Systems*, 181, 102809. <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2020.102809>
- Bakker, L., Sok, J., Van Der Werf, W., & Bianchi, F. J. J. A. (2021). Kicking the Habit: What Makes and Breaks Farmers' Intentions to Reduce Pesticide Use? *Ecological Economics*, 180, 106868. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2020.106868>
- Barzman, M., Bàrberi, P., Birch, A. N. E., Boonekamp, P., Dachbrodt-Saaydeh, S., Graf, B., Hommel, B., Jensen, J. E., Kiss, J., Kudsk, P., Lamichhane, J. R., Messéan, A., Moonen, A.-C., Ratnadass, A., Ricci, P., Sarah, J.-L., & Sattin, M. (2015). Eight principles of integrated pest management. *Agronomy for Sustainable Development*, 35(4), 1199–1215. <https://doi.org/10.1007/s13593-015-0327-9>
- Baudron, F., Govaerts, B., Verhulst, N., McDonald, A., & Gérard, B. (2021). Sparing or sharing land? Views from agricultural scientists. *Biological Conservation*, 259, 109167. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2021.109167>
- Beillouin D., Ben-Ari T., Malézieux E., Seufert V. & Makowski D. (2021). Positive but variable effects of crop diversification on biodiversity and ecosystem services. *Global Change Biology* 27 (19): 4697-4710. <https://doi.org/10.1111/gcb.15747>.
- Bell, D. M., & Pahl, K. (2018). Co-production: Towards a utopian approach. *International Journal of Social Research Methodology*, 21(1), 105–117. <https://doi.org/10.1080/13645579.2017.1348581>
- Bishop G.A. et al. (2025). Critical habitat thresholds for effective pollinator conservation in agricultural landscapes. *Science* 389, 1314-1319. DOI:10.1126/science.adr2146
- Beretta, G. M., Deere, J. A., Messelink, G. J., Muñoz-Cárdenas, K., & Janssen, A. (2022). Review : predatory soil mites as biocontrol agents of above - and below - ground plant pests. *Experimental and Applied Acarology*, 87(2), 143–162. <https://doi.org/10.1007/s10493-022-00723-w>
- Bianchi, F. J. J. A., Mikos, V., Brussaard, L., Delbaere, B., & Pulleman, M. M. (2013). Opportunities and limitations for functional agrobiodiversity in the European context. *Environmental Science & Policy*, 27, 223–231. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2012.12.014>

- Burton, R. J. F. (2004). Seeing Through the ‘Good Farmer’s’ Eyes: Towards Developing an Understanding of the Social Symbolic Value of ‘Productivist’ Behaviour. *Sociologia Ruralis*, 44(2), 195–215. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2004.00270.x>
- Braun, V. and Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2): 77-101.
- Bunch, M. J. (2003). Soft Systems Methodology and the Ecosystem Approach: A System Study of the Cooum River and Environs in Chennai, India. *Environmental Management*, 31(2), 182–197.
- Canessa C., Ait-Sidhoum A., Wunder S. & Sauer J. (2024). What matters most in determining European farmers’ participation in agri-environmental measures? A systematic review of the quantitative literature, *Land Use Policy*, Volume 140, 107094, ISSN 0264-8377, <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2024.107094>.
- Chaplin-Kramer R., O’Rourke M.E., Blitzer E.J. & Kremen C. (2011). A meta-analysis of crop pest and natural enemy response to landscape complexity. *Ecology Letters* 14 (9): 922-932. <https://doi.org/10.1111/j.1461-0248.2011.01642.x>
- Checkland, P. and Poulter, J. (2006) *Learning for Action: A Short Definitive Account of Soft Systems Methodology and its use for Practitioners*. John Wiley and Sons Limited.
- Cole L.J., Baddeley J.A., Robertson D., Topp C.F.E., Walker R.L. & Watson C.A. (2022). Supporting wild pollinators in agricultural landscapes through targeted legume mixtures. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 323, 107648, <https://doi.org/10.1016/j.agee.2021.107648>
- Davila, F., Plant, R., & Jacobs, B. (2021). Biodiversity revisited through systems thinking. *Environmental Conservation*, 48(1), 16–24. <https://doi.org/10.1017/S0376892920000508>
- De Bruyn L, Devos K, Van Den Berge K, Vermeersch G, T’jollyn F (2019). Effecten van beheerovereenkomsten op populaties van landbouwwogels in Vlaanderen. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2019 (26). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel. DOI: doi.org/10.21436/inbor.16108611
- Dedoose Version 9.2.22, cloud application for managing, analyzing, and presenting qualitative and mixed method research data (2025). Los Angeles, CA: SocioCultural Research Consultants, LLC www.dedoose.com.
- Delbaere, B., Mikos, V., & Pulleman, M. (2014). European Policy Review: Functional agrobiodiversity supporting sustainable agriculture. *Journal for Nature Conservation*, 22(3), 193–194. <https://doi.org/10.1016/j.jnc.2014.01.003>
- Díaz, S., Settele, J., Brondízio, E. S., Ngo, H. T., Guèze, M., Agard, J., Arneth, A., Balvanera, P., Brauman, K. A., Butchart, S. H. M., Chan, K. M. A., Garibaldi, L. A., Liu, K. I. J., Subramanian, S. M., Midgley, G. F., Miloslavich, P., Molnár, Z., Obura, D., ... Zayas, C. N. (2019). *Summary for policymakers of the global assessment report on biodiversity and ecosystem services*. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/ZENODO.3553579>
- D’Haeseleer J., Jacobs M., Vanormelingen P., Janssen K., De Blanck T., De Grave D., De Rycke S., Devalez J., Vanhaverbeke K., Wielandts M., Schoonvaere K., Fajgenblat M., Dekoninck W., Lambrechts J., Michez D., Maes D. en Vertommen W. (2025). Rode Lijst van de wilde bijen in Vlaanderen 2025. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2025 (25).

- Brussel: Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek. 293 p. DOI: doi.org/10.21436/inbor.124356263
- Dumortier et al. (in voorbereiding). Vinger aan de pols van de biodiversiteit in het landbouwgebied. Meetnet Biodiversiteit Agrarisch Gebied. Brussel: Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek.
- Erisman J.W., van Eekeren, N., de Wit, J., Koopmans, C., Cuijpers, W., Oerlemans, N. en Koks, B.J. (2016) Perspective Agriculture and biodiversity: a better balance benefits both. *AIMS Agriculture and Food* 1(2), 157-174.
- Erisman, J.W., Van Eekeren, N., Van Doorn, A., Geertsema, W., & Polman, N. (2017). Maatregelen natuurinclusieve landbouw. Wageningen Environmental Research.
- European Court of Auditors. (2020). *Biodiversity on farmland: CAP contribution has not halted the decline*.
- European Court of Auditors. (2021a). *Common Agricultural Policy and Climate: Half of EU Climate Spending but Farm Emissions Are Not Decreasing*.
- European Court of Auditors. (2021b). *Sustainable water use in agriculture: CAP funds more likely to promote greater rather than more efficient water use*.
- Faber, J., Jagers op Akkerhuis, G. A. J. M., Bloem, J., Lahr, J., Diemont, W. H., & Braat, L. C. (2009). *Ecosysteemdiensten en bodembeheer: Maatregelen ter verbetering van biologische bodemkwaliteit*. Wageningen Environmental Research.
- Fiori E., 2022. Natuurinclusieve landbouw in Vlaanderen. Stagerapport voor VLM binnen master biologie, Katholieke Universiteit Leuven
- Fuchs, L., de Wolf, P., Lugtenburg, C., & de Wit, D. (2024). Toekomstbestendige landbouw in Flevoland: Vernieuwd ontwerp en doorontwikkeling Boerderij van de Toekomst naar een regionaal programma. (Rapport / Stichting Wageningen Research, Wageningen Plant Research, Business unit Open Teelten; No. WPR-OT-1116). Wageningen Plant Research. <https://doi.org/10.18174/684937>
- Goovaerts, W., & Indeherberg, M. (2023, April 19). *Deel 1 Ontwerp inrichtingsnota instandhoudingsmaatregelen foerageergebied Bruine kiekendief voor het Vogelrichtlijngebied "BE 2301336 Schorren en Polders van de Beneden-Schelde."*
- Grenspark Groot Saeftinghe (2020). *Beheervisie 2021-2045: Grenspark Groot Saeftinghe*.
- Habron, G. B., Kaplowitz, M. D. and Levine, R. L. (2004). A Soft Systems Approach to Watershed Management: A Road Salt Case Study. *Environmental management*, 33(6), 776–787.
- Hakkarainen, V., Anderson, C. B., Eriksson, M., Van Riper, C. J., Horcea-Milcu, A., & Raymond, C. M. (2020). Grounding IPBES experts' views on the multiple values of nature in epistemology, knowledge and collaborative science. *Environmental Science & Policy*, 105, 11–18. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2019.12.003>
- IPBES (2024). Summary for Policymakers of the Thematic Assessment Report on the Underlying Causes of Biodiversity Loss and the Determinants of Transformative Change and Options for Achieving the 2050 Vision for Biodiversity of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. O'Brien, K., Garibaldi, L., Agrawal, A., Bennett, E., Biggs, O., Calderón Contreras, R., Carr, E., Frantzeskaki, N., Gosnell, H., Gurung, J., Lambertucci, S., Leventon, J., Liao, C., Reyes García, V., Shannon, L., Villasante, S.,

- Wickson, F., Zinngrebe, Y., and Perianin, L. (eds.). IPBES secretariat, Bonn, Germany. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11382230>
- Jensen, L., & Scalamandrè, C. (2023). *Climate impact of the EU agrifood system* (No. PE 739.327). European Parliament.
- Kelemen, E., Megyesi, B., Matzdorf, B., Andersen, E., van Bussel, L., Dumortier, M., Dutilly, C., Garcia-Llorente, M., Hamon, C., LePage, A., Moruzzo, R., Prager, K., Riccioli, F. & Yacaman-Ochoa, C. (2023). The prospects of innovative agri-environmental contracts in the European policy context: Results from a Delphi study. *Land Use Policy*. 131. DOI: [10.1016/j.landusepol.2023.106706](https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2023.106706)
- Klebl F., Feindt P.H., & Piorr A. (2024). Farmers' Behavioural Determinants of on-Farm Biodiversity Management in Europe: A Systematic Review. *Agriculture and Human Values*, Volume 41, pages 831–861. <https://doi.org/10.1007/s10460-023-10505-8>
- Langerart, W., Van Calster H., Van Overmeeren N. & Jansen J. (2025). Meetnet Agrarische Soorten: van lokale pilootstudie tot een Vlaams monitoring instrument. Steekproefdesign voor de monitoring van agrarische fauna in Vlaanderen. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2025 (30). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel. DOI: [10.21436/inbor.126766638](https://doi.org/10.21436/inbor.126766638)
- Leone, M., de Smet, L., Moyersoer, C. A., Tas, A.-S., & Dumortier, M. (2022). *GISELE testcase 4 – Soortenbeschermingsplan voor de Grauwe Kiekendief in Vlaanderen* (No. LIFE14 IPE/BE/000002 BNIP; LIFE Belgian Nature Integrated Project, p. 34). Agentschap Natuur- en Bos, Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek.
- Maas, B., Fabian, Y., Kross, S. M., & Richter, A. (2021). Divergent farmer and scientist perceptions of agricultural biodiversity, ecosystem services and decision-making. *Biological Conservation*, 256, 109065. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2021.109065>
- Macfadyen, S., Cunningham, S. A., Costamagna, A. C., & Schellhorn, N. A. (2012). Managing ecosystem services and biodiversity conservation in agricultural landscapes: Are the solutions the same? *Journal of Applied Ecology*, 49(3), 690–694. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2664.2012.02132.x>
- Marshall E.J.P. & Moonen A.C. (2002). Field margins in northern Europe: their functions and interactions with agriculture. *Agriculture, Ecosystems & Environment, The Ecology of Field Margins in European Farming Systems* 89 (1): 5-21. [https://doi.org/10.1016/S0167-8809\(01\)00315-2](https://doi.org/10.1016/S0167-8809(01)00315-2).
- Maskell, L. C., Radbourne, A., Norton, L. R., Reinsch, S., Alison, J., Bowles, L., Geudens, K., & Robinson, D. A. (2023). Functional Agro-Biodiversity: An Evaluation of Current Approaches and Outcomes. *Land*, 12(11), 2078. <https://doi.org/10.3390/land12112078>
- Matzdorf B., Prager K., Defrijn S., Turkelboom F., Vercruyse L., Megyesi B., Andersen E., Moroder A.-M., Sharif L., Reichensperner M. (2023). Contracts2.0. Co-Design of innovative contract models for agri-environment and climate measures and the valorisation of environmental public goods. Final report. <https://www.project-contracts20.eu/final-results/>
- MIECO effect (2021). Achtergrondrapport bij het Ministerieel Besluit van 20 december 2021 houdende de vaststelling van een Soortenbeschermingsprogramma voor akkervogels.

- Millennium Ecosystem Assessment (2005). *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*.
- Mingers, J., & Taylor, S. (1992). The Use of Soft Systems Methodology in Practice. *Journal of the Operational Research Society*, 43(4), 321–332. <https://doi.org/10.1057/jors.1992.47>
- Moonen, A.-C., & Bàrberi, P. (2008). Functional biodiversity: An agroecosystem approach. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 127(1–2), 7–21. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2008.02.013>
- Moreau J., Rabdeau J., Badenhausser I., Giraudeau M., Sepp T., Crépin M., Gaffard A., Bretagnolle V. & Monceau K. (2022). Pesticide impacts on avian species with special reference to farmland birds: a review. *Environmental Monitoring and Assessment* 194 (11): 790. <https://doi.org/10.1007/s10661-022-10394-0>.
- Müller C. (2018). Impacts of sublethal insecticide exposure on insects — Facts and knowledge gaps. *Basic and Applied Ecology* 30: 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.baae.2018.05.001>
- Nachtergale, L. (2021). *Jaarverslag Linkerscheldeoever 2018-2020: Beheercommissie Natuur Linkerscheldeoever*. Beheercommissie Natuur Linkerscheldeoever.
- Ozinga, W. A., de Groot, A., van Rooij, S., Sanders, D., Hennekens, S. M., Reemer, M. & Stip, A., (2022). Ecoprofielen voor wilde bijen en zweefvliegen: Handvaten voor inrichtingsmaatregelen op landschapsschaal. Wageningen: Wageningen Environmental Research. 69 p. (Rapport / Wageningen Environmental Research; no. 3131)
- Onkelinx, T., Vermeersch, G., & Devos, K. (2025). *Trends op basis van de Algemene Broedvogelmonitoring Vlaanderen*. Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek. <https://doi.org/10.21436/inbor.119461371>
- Pascual, U., Adams, W. M., Díaz, S., Lele, S., Mace, G. M., & Turnhout, E. (2021). Biodiversity and the challenge of pluralism. *Nature Sustainability*, 4(7), 567–572. <https://doi.org/10.1038/s41893-021-00694-7>
- PIBO (2024). Landbouw-Natuur Haspengouws proefplatform: climate farming met focus op agrobiodiversiteit.
- Quinten R., Smeijers B. en Bouwmans E. (2021). Kansen en knelpunten van natuurinclusieve landbouw Pilotgebieden ‘De Hilver en ‘Het land van Heusden en Altena. HAS Hogeschool, ‘s-Hertogenbosch.
- Ramsden M., Menendez R., Leather S. & Wäckers F. (2017). Do natural enemies really make a difference? Field scale impacts of parasitoid wasps and hoverfly larvae on cereal aphid populations. *Agricultural and Forest Entomology* 19 (2): 139-145. <https://doi.org/10.1111/afe.12191>.
- Rega, C., Paracchini, M. L., McCracken, D., Saba, A., Zavalloni, M., Raggi, M., Viaggi, D., Britz, W., & Frappier, L. (2018). *Review of the definitions of the existing ecological approaches* (Deliverable No. D1.1; LIFT, p. 59).
- Regionaal Landschap Haspengouw Voeren (2023). *Masterplan Landschapspark Hart van Haspengouw*.
- Rosa-Schleich J., Loos J., Mußhoff O. & Tschardtke T. (2019). Ecological-economic trade-offs of Diversified Farming Systems – A review. *Ecological Economics* 160: 251-263. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.03.002>.

- Runhaar, H. (2017). Governing the transformation towards 'nature-inclusive' agriculture: Insights from the Netherlands. *International Journal of Agricultural Sustainability*, 15(4), 340–349. <https://doi.org/10.1080/14735903.2017.1312096>
- Sannen K., Indeherberg M., Lauwers L. en Dumortier M. (2024). Verkenning van groenblauwe business modellen voor landbouwers. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2024 (9). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel. DOI: doi.org/10.21436/inbor.102077566
- Savels, R., Bousard, J., Brackx, T., Speelman, S., & Desein, J. (2025). Analyse van de financiële stromen naar de Vlaamse landbouw: is het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid een hefboom of hinderpaal voor het leefmilieu, de biodiversiteit en het klimaat?
- Scheid, A., McDonals, H., Bognar, J., & Trambly, L.-L. (2023). *Carbon farming co-benefits: Approaches to enhance and safeguard biodiversity* (p. 40). Ecologic; Institute for European Environmental Policy.
- Schaub S., Ghazoul J., Huber R., Zhang W., Sander A., Rees C., Banerjee S., Finger R. (2023). The role of behavioural factors and opportunity costs in farmers' participation in voluntary agri-environmental schemes: A systematic review. Volume74, Issue3, Pages 617-660. <https://doi.org/10.1111/1477-9552.12538>
- Schoukens, H., Cliquet, A., & Decler, K. (2024). *Voorstel tot EU-Natuurherstelwet: Mythes en onwaarheden ontkracht*. *Nieuw Juridisch Weekblad*, 493, 910-931.
- Schoukens, H., Van Hoorick, G., Koopmans, M., Claeys, M., Cillen, L., & Glamard, T. (2023). *Verkenning juridisch statuut natuur in landbouwgebied* (In opdracht van ANB). Voorland; ILVO; UGent.
- Schreefel, L., Schulte, R. P. O., De Boer, I. J. M., Schrijver, A. P., & Van Zanten, H. H. E. (2020). Regenerative agriculture – the soil is the base. *Global Food Security*, 26, 100404. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2020.100404>
- Smits, M.J.W., A.W. Dawson, R.A.M. Schrijver (2024). Verdienmodellen voor natuurinclusieve landbouw; Stand van zaken en hoe nu verder. Wageningen Research, Rapport WPR-OT-1063.
- Sonneveld, M.P.W., Bos, J.F.F.P., Schröder, J.J., Bleeker, A., Hensen, A., Frumau, A., Roelsma, J., Brus, D.J., Schouten, A.J., Bloem, J., de Goede, R., Bouma, J. (2009). Effectiviteit van het Alternatieve Spoor in de Noordelijke Friese Wouden. Wageningen Universiteit en Research (WUR), Wageningen, 137 p.
- Splinter, M. A. B. S., & Dries, L. K. E. (2024). A conceptual framework for measuring transaction costs in agri-environmental schemes: an application to the Dutch collective scheme. *Journal of Environmental Planning and Management*, 67(13), 3217–3243. <https://doi.org/10.1080/09640568.2023.2218989>
- Steenwegen, C. (2018). Themanummer Akkervogels. *Natuur.Oriolus*, 124.
- Stephens, T. (2023). The Kunming–Montreal Global Biodiversity Framework. *International Legal Materials*, 62(5), 868–887. <https://doi.org/10.1017/ilm.2023.16>
- Transkriptor Version 2.4.5 (2024). Transkriptor. Dover, US. <https://transkriptor.com/>
- Triste L., Debruyne L. & Marchand F. (2013). Duurzame landbouw: een proces van leren. ILVO MEDEDELING nr 124, ISSN 1784-3197, D/2013/10.970/124

- Van Alebeek, F., Visser, A., & Van Den Broek, R. (2007). Akkerranden als (winter) schuilplaats voor natuurlijke vijanden. *Entomologische Berichten*, 67(6), 223–225. <https://natuurtijdschriften.nl/pub/1011813/EB2007067006011.pdf>
- Van de Logt, R., van Eekeren, N. (2021). Het nut van pendelaars bij piekbuien en droogte. Louis Bolk Instituut. Artikel in tijdschrift Bodem. <https://www.louisbolk.nl/sites/default/files/publication/pdf/het-nut-van-pendelaars-bij-piekbuien-en-droogte.pdf>
- Vanderhasselt A., Panagea I., D’Hose, T., Callewaert S., Deproost P., De Vos B., Facq E., Garré S., Maenhout P., Mertens K., Oorts K., Vandecasteele B., Viaene J., Berkvens N., Blanchy G., Callens B., Cool S., Josipovic D., Lambrechts S., Luts D., Schreel J., Salomez J., Ruyschaert G. (2025). EJP SOIL: Samenvatting van 5 jaar onderzoek naar klimaatslim beheer en monitoring van landbouwbodems. ILVO MEDEDELING D/2025/03, ISSN 1784-3197, DOI 10.5281/zenodo.15144243, D/2025/10.970/03
- Van der Windt, H., Klaassen, R., van Veen, K., & Noordhoff, G. (2025). Toekomst voor de natuurinclusieve landbouw: ‘Gebiedsgericht’ als wenkend perspectief? Rijksuniversiteit Groningen.
- Van Doorn, A., W. Geertsema, J. Dekker, J. Lommen, B. Luske, J. de Jong (2025). Concretisering Natuurinclusieve landbouw; Ambitieniveaus in woorden en cijfers voor melkveehouderij en akkerbouw. Wageningen, Wageningen Environmental Research, Rapport 3435, 2025-6560-LbD
- Van Doorn, A., Melman, D., Westerink, J., Polman, N., Vogelzang, T., Korevaar, H. (2016). *Natuur-Inclusieve Landbouw: Food for Thought*. Wageningen University and Research.
- Van Gossum, P., Jansen, J., De Bruyn, L., Dumortier, M., Erens, R., Dochy, O., Maebe, K., Van Donink, S., Spanhove, T., Vanden Borre, J., Van Calster, H., Langeraert, W., Scheppers, T., Spanoghe, G., Gabrys, F., De Saeger, S., & Devos, K. (2024). *Herstel en behoud van biodiversiteit in akkergebied: Aanbevelingen voor beleid*. Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek. <https://doi.org/10.21436/inbor.112686980>
- Van Loo T. (2024). Multi-year biodiversity monitoring at a field dedicated to nature inclusive farming: a case study. Invertebrates in 2021-2023. Inagro, West-Vlaanderen.
- Van Rijssel S. Q., Koorneef G.J., Veen G.F., Pulleman M.M., de Goede R.G.M., Comans R.N.J. van der Putten W.H., Mason-Jones K. (2025). Conventional and organic farms with more intensive management have lower soil functionality. *Science*, 388, 6745, pp. 410-415, DOI: 10.1126/science.adr0211
- Van Herzele, A., Gobin, A., Van Gossum, P., Acosta, L., Waas, T., Dendoncker, N., & Henry De Frahan, B. (2013). Effort for money? Farmers’ rationale for participation in agri-environment measures with different implementation complexity. *Journal of Environmental Management*, 131, 110–120. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2013.09.030>
- Verbeek, P., Prins, U., Ketelaar, R., Eichorn, K., & Brouwer, E. (2001). *Het akkerboek. Ontwikkeling en beheer van kruidenrijke akkers*. KNNV Uitgeverij.
- Vermeersch, G., Devos, K., Driessens G., Everaert J., Feys, S., Herremans M., Onkelinx T., Stienen E.W.M. & T’Jollyn F. (2020). Broedvogels in Vlaanderen 2013-2018. Recente status en

trends van in Vlaanderen broedende vogelsoorten. Mededelingen van het Instituut voor Natuur en Bosonderzoek 2020 (1), Brussel, 228 p., DOI: doi.org/10.21436/inbor.18794135

Vertommen, W., & Vanormelingen, P. (2021). *Wilde bijen in de wachtbekkens van de Brakouter (Landen)* (Nos. 2021–10). Natuurpunt Studie.

Walther, C.M., D. Stomph en R.I. van Dam (2023). Sociale impact van de landbouwtransitie. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOt-rapport 150.

Wilson, G. A., & Hart, K. (2000). Financial Imperative or Conservation Concern? EU Farmers' Motivations for Participation in Voluntary Agri-Environmental Schemes. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 32(12), 2161–2185. <https://doi.org/10.1068/a3311>

Bijlage - Interviewvragen

1. De Brakouter

1.1 Interviewvragen landbouwers

Introductie - 10'

- Kan u iets vertellen over uw bedrijf? Welke teelten heeft u staan?
- Op hoeveel hectare grond heb je teelten staan?

Noden - 10'

- Zoals uitgelegd is de Brakouter één van de drie pilootgebieden binnen dit project. Wat is volgens u de grootste bedreiging in dit gebied? Voor landbouw bijvoorbeeld, of voor andere sectoren?
- Wat is er (of wat heeft u) nodig om deze situatie te verbeteren?

Percepties – 10' – 15'

- Hoe kijkt u naar biodiversiteit? Wat begrijpt u hieronder?
- Hoe kijkt u naar biodiversiteit op uw bedrijf?
- Binnen het beleid gaat het in deze gebieden vaak om vogelbescherming. Welke veranderingen ziet u bij akkervogels en/of roofvogels in dit gebied? Ziet u dit als een probleem/een positieve trend?
- Zou u graag meer leren over de soorten in dit gebied? Ziet u mogelijkheden tot samenwerking met andere landbouwers om biodiversiteit te verbeteren, of bijvoorbeeld om bepaalde taken uit te voeren? Samenwerking met veehouders? Delen van machines?
- Is er een goede samenwerking met bijvoorbeeld vrijwilligers die vogelnesten monitoren?

Beleidsinstrumenten

A Huidige beheerovereenkomsten en ecoregelingen – 5'

- U heeft (of had) zelf ook een of meer beheerovereenkomsten of u hebt ecoregelingen? Welke?
- En hoe kijkt u naar de nieuwe beheerovereenkomsten? Of niet-productieve investeringen die goed zijn voor de biodiversiteit?
- [Indien beheerovereenkomsten soortenbescherming] De beheerovereenkomst(en) die u heeft kaderen binnen het Soortenbeschermingsprogramma ... Bent u zich bewust van dit programma en de doelstellingen?
  - Indien nee, zou u graag meer leren over het bredere beleidsprogramma en waar het vandaan komt?
- Over de beheerovereenkomsten:
  - Wat is uw reden om mee te doen met de beheerovereenkomsten, ecoregelingen of andere?
  - Wat is uw reden om te stoppen met een beheerovereenkomsten of andere?

- Waar bent u heel tevreden mee?
- Wat zou er aan bepaalde beheerovereenkomsten, ecoregelingen moeten veranderen om je te laten meedoen?
- Welk effect hebben die maatregelen op natuur?
- Heeft u het gevoel dat de maatregelen passen bij uw bedrijf? Vindt u dat er genoeg flexibiliteit is?

B Suggesties – 10' – 15'

- *(Indien niet hiervoor besproken)* Wat zou u liever anders zien aan de beheerovereenkomsten, ecoregelingen of andere? Hoe zouden ze beter inpasbaar kunnen zijn in uw bedrijfsvoering? Hoe zouden ze nog beter kunnen zijn voor de natuur? (voorwaarden, flexibiliteit, tijdsduur)
- Uitleg bij niet-perceelsgebonden maatregelen -> Hoe zou dit interessant kunnen zijn voor u?
- Uitleg bij resultaatgebaseerde bonussen -> Hoe zou dit interessant kunnen zijn voor u?
- Uitleg over permanente structuren (permanente graslanden, bermen, graften etc) -> hoe zou u dit aanpakken?
- Hoe zou u nog beter kunnen worden ondersteund om meer zorg te dragen voor de natuur?

Check-out - 5'

- Heeft u nog iets dat u graag kwijt wil?
- Bent u geïnteresseerd om verder bij dit onderzoek betrokken te blijven, en meer concreet om uitgenodigd te worden voor een workshopdag waarbij we de resultaten verder zullen bespreken?

1.2 Interviewvragen andere actoren

Introductie

- Dit hele project gaat over biodiversiteit. Wat betekent biodiversiteit voor u?
- Wat is uw connectie met dit gebied en kan u meer vertellen over wat u doet?

Noden

- Wat zijn voor u de belangrijkste natuurdoelstellingen in de Brakouter? (algemeen: 10 procent dekking bijvoorbeeld is een manier om doelen te behalen, tussendoel)
  - Soortbeschermingsprogramma akkervogels en soortbeschermingsprogramma grauwe kiekendief
- (Wat moet er zeker gebeuren? Wat mag er zeker niet gebeuren?)

Percepties

- Wat zijn de grootste uitdagingen om de natuurdoelstellingen te kunnen realiseren?
- Wat is voor jou de grootste bedreiging voor dit gebied?
- Wie is allemaal betrokken bij de (niet) realisatie van de natuurdoelstellingen?
- Wat zijn de mogelijkheden tot samenwerking met andere actoren om doelstellingen te bereiken?
- Is er bij de landbouwers bereidheid om samen te werken? Ziet u daar mogelijkheden in?
- Zie je een manier waarop maatregelen die de biodiversiteit verhogen, ook gunstig zijn voor de landbouwpraktijk?

Instrumenten

- Zie je verbeteringen in de nieuwe beheerovereenkomsten en zie je verdere verbetermogelijkheden voor de beheerovereenkomsten?
- Wat zou er nog kunnen gebeuren bovenop het GLB?

2. Het Hart van Haspengouw

2.1 Interviewvragen landbouwers

Introductie - 10'

- Kan u iets vertellen over uw bedrijf? Welke teelten heeft u staan?
- Op hoeveel hectare grond heb je teelten staan? (Hoeveel hectare heb je in eigendom? Hoeveel in pacht? Hoeveel in seizoenspacht?) - hoeft niet beantwoord te worden indien vertrouwelijk

Noden - 10'

- Zoals uitgelegd is het Hart van Haspengouw één van de drie pilootgebieden binnen dit project. Wat is volgens u de grootste bedreiging in dit gebied? Voor landbouw bijvoorbeeld, of voor andere sectoren?
- Wat is er (of wat heeft u) nodig om deze situatie te verbeteren?
- Welke partners/samenwerkingen kunnen u hierin bijstaan? (praktisch of vanuit beleid)

Percepties – 10' – 15'

- Hoe kijkt u naar biodiversiteit? Wat begrijpt u hieronder?
- Hoe kijkt u naar biodiversiteit op uw bedrijf?
- Binnen het beleid gaat het in deze gebieden vaak om de hamsterbescherming en vogelbescherming. Welke veranderingen ziet u bij de hamster en akkervogels in dit gebied? Ziet u dit als een probleem/een positieve trend?
- Zou u graag meer leren over de soorten in dit gebied? Zo ja, in welke vorm? (Infoavond, praktijkvoorbeelden/excursies, brochure...).
- Welke partijen zijn volgens u betrokken bij het verbeteren van de biodiversiteit op landbouwgebied. Welke verantwoordelijkheid heeft elke partner? Welke rol heeft elke partner?
- Welke rol/positie zou jij willen innemen in dit verhaal? (Motivering)
  - Is er een goede samenwerking met bijvoorbeeld vrijwilligers die vogelnesten monitoren? Of zou je zelf de biodiversiteit in je omgeving willen monitoren?
  - Ziet u mogelijkheden tot samenwerking met andere partners om biodiversiteit te verbeteren, of bijvoorbeeld om bepaalde taken uit te voeren? Samenwerking met veehouders? Delen van machines?
  - Welke informatienoden kunnen dit proces versterken?

Beleidsinstrumenten

A Huidige beheerovereenkomsten en ecoregelingen – 5'

- U heeft (of had) zelf ook een of meer beheerovereenkomsten of u hebt ecoregelingen welke?
- En hoe kijkt u naar de nieuwe beheerovereenkomsten? Of niet-productieve investeringen die goed zijn voor de biodiversiteit?

- [Indien beheerovereenkomsten soortenbescherming] De beheerovereenkomst(en) die u heeft kaderen binnen het Soortenbeschermingsprogramma ... Bent u zich bewust van dit programma en de doelstellingen? ☐ Indien nee, zou u graag meer leren over het bredere beleidsprogramma en waar het vandaan komt?

B Suggesties – 10' – 15'

- Vanuit nationale en internationale wetten dienen we de biodiversiteit te beschermen, te bewaren en te herstellen. Wat moet er gebeuren opdat we deze doelstellingen behalen?
- Wat zou u liever anders zien aan de beheerovereenkomsten, ecoregelingen of andere? Hoe zouden ze beter inpasbaar kunnen zijn in uw bedrijfsvoeren (tot het bekomen van een economisch rendabel landbouwmodel)? Hoe zouden ze nog beter kunnen zijn voor de natuur?
  - Is er nood aan het combineren van landbouw- en natuurdoelstellingen?
  - Peilen naar het nut van de maatregelen: waarom maaidata, niet klepelen, etc?
  - Bij wie kan je terecht als je vragen hebt over de beheerovereenkomsten of ecoregelingen?
- Hoe zou u nog beter kunnen worden ondersteund om meer zorg te dragen voor de natuur?

Check-out - 5'

- Heeft u nog iets dat u graag kwijt wil?
- Bent u geïnteresseerd om verder bij dit onderzoek betrokken te blijven, en meer concreet om uitgenodigd te worden voor een workshopdag waarbij we de resultaten verder zullen bespreken?

2.2 Interviewvragen andere actoren

Introductie:

- Wat is uw connectie met dit gebied en kan u meer vertellen over wat u doet?
- Dit hele project gaat over biodiversiteit. Wat betekent biodiversiteit voor u?

Noden - 10'

- Zoals uitgelegd is het Hart van Haspengouw één van de drie pilootgebieden binnen dit project. Wat zijn voor u de belangrijkste natuurdoelstellingen in het zuiden van het Hart van Haspengouw? (Wat moet er zeker gebeuren? Wat mag er zeker niet gebeuren?)
- Wat is volgens u de grootste bedreiging in dit gebied? Voor landbouw bijvoorbeeld, of voor andere sectoren?
- Wat is er (of wat heeft u) nodig om deze situatie te verbeteren?
- Welke partners/samenwerkingen kunnen u hierin bijstaan? (praktisch of vanuit beleid)

Percepties – 10' – 15'

- Welke partijen zijn volgens u betrokken bij het verbeteren van de biodiversiteit op landbouwgebied. Welke verantwoordelijkheid heeft elke partner? Welke rol heeft elke partner?
- Welke rol/positie wilt u innemen in dit verhaal? (Motivering)
  - ☐ Is er bij de landbouwers bereidheid om samen te werken? Ziet u daar mogelijkheden in?

- ☐ Is er een goede samenwerking met bijvoorbeeld vrijwilligers die vogelnesten monitoren?
- ☐ Ziet u mogelijkheden tot samenwerking met andere partners om biodiversiteit te verbeteren, of bijvoorbeeld om bepaalde taken uit te voeren?
- Wat zijn de grootste knelpunten voor landbouwers?
- Zie je een manier waarop maatregelen die de biodiversiteit verhogen, ook gunstig zijn voor de landbouwpraktijk?
- (Heb je er vertrouwen in om met iemand de hele bedrijfsaanpak integraal te bekijken om te zien hoe beheerovereenkomsten, bijvoorbeeld, het familiale arbeidsinkomen kunnen versterken?)

Beleidsinstrumenten

A Huidige beheerovereenkomsten en ecoregelingen – 5'

- Hoe kijken jullie naar de nieuwe beheerovereenkomsten? Of niet-productieve investeringen die goed zijn voor de biodiversiteit?
- Zie je verbeteringen in de nieuwe beheerovereenkomsten en zie je verdere verbetermogelijkheden voor de beheerovereenkomsten?
- Wat zou er nog kunnen gebeuren bovenop het GLB?

B Suggesties – 10' – 15'

- Vanuit nationale en internationale wetten dienen we de biodiversiteit te beschermen, te bewaren en te herstellen. Wat moet er gebeuren opdat we deze doelstellingen behalen?

Check-out - 5'

- Heeft u nog iets dat u graag kwijt wil?
- Wie moet ik nog spreken?
- Bent u geïnteresseerd om verder bij dit onderzoek betrokken te blijven, en meer concreet om uitgenodigd te worden voor een workshopdag waarbij we de resultaten verder zullen bespreken?

3. Linkerscheldeover

3.1 Interviewvragen

Op welke manier raken landbouwers en andere betrokkenen opnieuw verbonden en kunnen ze elkaar zo duurzaam ondersteunen in het verhogen van de biodiversiteitswaarde in het pilootgebied?

- Hoe overlappen/verschillen de noden en percepties van landbouwers en hun omgeving op vlak van biodiversiteit in het pilootgebied?
- Wat zijn de noden en percepties van landbouwers en hun omgeving op vlak van hun onderlinge relatie/samenwerking ?
- Wat zijn mogelijke, breed gedragen oplossingspistes om die hogere verbondenheid te verwezenlijken?

Introductie:

- Dit hele project gaat over biodiversiteit. Wat betekent biodiversiteit voor u?
- Wat is uw connectie met dit gebied en kan u meer vertellen over wat u doet (Dubbel Doel)?

Biodiversiteit in Linkerscheldeoever

Noden:

- Wat zijn voor u de belangrijkste natuurdoelstellingen in de Linkerscheldeoever (binnen Dubbel Doel: Wat moet er zeker gebeuren? Wat mag er zeker niet gebeuren?)
- Welke mogelijkheden voor agro-ecologische maatregelen zijn er in het gebied?

Percepties:

- Wat zijn de grootste uitdagingen om de natuurdoelstellingen te kunnen realiseren?
- Wat is voor u de grootste bedreiging voor dit gebied?
- Wie is allemaal betrokken bij de (niet) realisatie van de natuurdoelstellingen? Wat is hun (de)motivatie?
- Merk je interesse/kennis vanuit de landbouwers voor de biodiversiteit in het gebied?
- Zie je een manier waarop maatregelen die de biodiversiteit verhogen, ook gunstig zijn voor de landbouwpraktijk?
- Wat zijn de mogelijkheden tot samenwerking met andere actoren om doelstellingen te bereiken?

Verbondenheid landbouw en omgeving in het algemeen

Noden:

- Welke andere actoren hebben een impact op de landbouw binnen het pilotgebied en acht u als een waardevolle verbinding?
  - Wie moeten we nog spreken?
- Welke mogelijkheden tot samenwerkingen zijn er binnen Linkerscheldeoever?
- Hoe kan u landbouwers bijstaan in de transitie van een traditionele landbouwbedrijfsvoering naar een natuurvriendelijke bedrijfsvoering?

Percepties:

- Is er bij de landbouwers bereidheid om samen te werken? Wat zijn hierbij de grootste uitdagingen?
- Is er in de omgeving reeds interesse getoond om samen te werken?
- Welke voordelen zie je voor landbouw en omgeving in deze samenwerkingen?
- Hoe ziet u de verbinding tussen het beleid en het terrein? Wat loopt goed en wat zijn werkpunten?

Oplossingspistes:

- Welke bestaande samenwerkingen verlopen goed?
- Om welke redenen zijn verbindingen tussen landbouw en omgeving in het verleden afgezwakt/verbroken?
- Heeft u suggesties om bepaalde verbindingen tussen landbouw en omgeving (opnieuw) te maken? Afzetmarkten, korte keten...?
- Hoe ziet het ideale marktsysteem er volgens u uit en wat bent u bereid hiervoor te veranderen?
- Wat moet er volgens u gebeuren opdat beleid en praktijk resoneren?

Check-out

- Heeft u nog iets dat u graag kwijt wil?
- (Verdere afspraken en planning)

Lijst van figuren & foto's

Figuur 1: Dimensies van natuurinclusieve landbouw (van Doorn et al., 2016)	28
Figuur 2: Trend broedvogels van weiden en akkers (Onkelinx et al., 2025)	30
Figuur 3: Evaluatie van elf maatregelen voor functionele biodiversiteit en hun invloed op relevante ecosysteemdiensten en bedrijfsmanagement (Maskell et al., 2023)	36
Figuur 4: Afbakening pilootgebied de Brakouter	44
Figuur 5: Trend in aantal broedparen van grauwe gors in Vlaanderen in de periode 1993-2017 (Steenwegen, 2018)	45
Figuur 6: Dichtheden van parapluoorten in de Oostelijke Leemstreek, waartoe de Brakouter behoort, binnen en buiten gebieden met soortbeschermingsmaatregelen, met in halfopen landschappen (HOL) patrijs als paraplu soort en in open landschappen (OL) veldleeuwerik als paraplu soort (Langeroot et al., 2025)	45
Figuur 7: Afbakening kerngebied Landschapspark (Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren, 2023)	50
Figuur 8: Focusgebied hamster en kerngebied voor akkervogels in het Hart van Haspengouw	52
Figuur 9: Zoekgebied voor het nemen van maatregelen voor het foerageergebied voor bruine kiekendief (Goovaerts & Indeherberg, 2023)	60
Foto 1: Workshop in Landen, januari 2025 (Foto: Myriam Dumortier)	81
Foto 2: Workshop in Landen, januari 2025 (Foto: Louise Vercruysse)	91
Foto 3: Workshop bij PIBO Campus, maart 2025 (Foto: Myriam Dumortier)	98
Foto 4: Workshop bij IJshoeve De Boey, maart 2025 (Foto: Myriam Dumortier)	142

Lijst van Tabellen

Tabel 1: Noden en capaciteiten van een niet-limitatieve lijst van actoren in de Brakouter	188
---	-----

